

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ XVI

ЗОХИОН
БАЙГУУЛАГЧ

Санхүү Эдийн Засгийн
Их Сургууль

ТАВАН БОГД ГРУПП
Хамтын хүч - Амжилтны түлхүүр

ИЛТГЭЛҮҮДИЙН ЭМХЭТГЭЛ

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ
ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ
XVI

Эрхлэн гаргасан:

ГЛОБАЛ ЭДИЙН ЗАСГИЙН СУДАЛГААНЫ ХҮРЭЭЛЭН
ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХЭВЛЭЛ, НОМЫН САН

Улаанбаатар хот
2024 он

ӨМНӨХ ҮГ

Санхүү Эдийн Засгийн Их Сургуулийн 100 жилийн ойд зориулсан оюутны эрдэм шинжилгээний XVI бага хурал амжилттай зохион байгуулагдлаа. Эрдэм шинжилгээний шилдэг өгүүлэл шалгаруулах тус бага хурал нь

- ✓ Эдийн засаг, санхүү;
- ✓ Бизнес, менежмент;
- ✓ Хүмүүнлэг, эрх зүйн салбарын хүрээнд нийт 10 их дээд сургуулийн оюутнуудын 78 эрдэм шинжилгээний өгүүллийг хүлээн авч турван салбар хуралдаанаар нийт 30 илтгэлийг сүүлийн шатанд хэлэлцүүлж, шилдгүүдээ тодрууллаа.

Нэг. Эдийн засаг, санхүү салбар хуралдаанд

1-р байр:

М.Анармаа (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), М.Болор-Эрдэнэ (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), Б.Мэндбүлэг (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС) "Бизнесийн мөчлөгийн түрүүлэгч индикатор байгуулж, машин сургалтын загвар боловсруулах нь"

2-р байр:

А.Буянзаяа (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), П.Номуунзаяа (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), Б.Түвшин (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС) "Монгол улсын гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн шинжилгээ"

3-р байр:

Ц. Аззаяа (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, МУИС), С.Болортuyaа (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, МУИС), Д. Бямбахишиг (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, МУИС) "Бодит мөнгөний эрэлт ба санхүүгийн инноваци: Монгол улс"

Тусгай байр:

Д.Өсөхжаргал (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), Ц.Мишээл, (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), С.Хулан (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС) "Гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк до тооодын санхүүгийн зах зээлд нэвтрэх боломжийн судалгаа"

Хоёр. Бизнес, менежмент салбар хуралдаанд

1-р байр:

А.Өсөхбаяр (Мэдээллийн системийн менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), У.Сумьяабазар (Мэдээллийн системийн менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС) "Ажлын байрны шаардлага ба их, дээд сургуулийн мэргэжилтний эзэмших мэдлэг, ур чадварын харьцуулсан шинжилгээ"

2-р байр:

Д.Хүслэн (НББ хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), С.Солонго (НББ хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС), А.Золоо (НББ хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС) "Санхүүгийн боловсрол (Financial Literacy)-ийн тухай ойлголт, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлс, холбогдох хамаарлууд"

3-р байр:

Б.Номин (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 3-р курс, СЭЗИС), Ж.Сугармаа (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 3-р курс, СЭЗИС), Б.Маргад (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 3-р курс, СЭЗИС) "Байгууллага болон ажилтийн удирдлын зүйлсийн нийцлийг тодорхойлох нь"

Тусгай байр:

Г.Даариймаа (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, ХААИС) "The flow model-ийн судлагдсан байдлын судалгаа"

Гурав. Хүмүүнлэг, нийгмийн ухаан, эрх зүй салбар хуралдаанд

1-р байр:

Б.Үндармаа (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, СЭЗИС), Ж.Анарзул (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, СЭЗИС), Н.Энхбаясгалан (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, СЭЗИС) "Мэргэжил сонголтод нөлөөлөх хүчин зүйлсийн шинжилгээ"

2-р байр:

Н.Мөнхцэцэг (Санхүү менежмент цагийн хөтөлбөр, СЭЗИС), Г.Болор-Эрдэнэ (Санхүү менежмент цагийн хөтөлбөр, СЭЗИС) "Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зарим асуудал"

3-р байр:

Ж.Энхмаа (Бизнесийн эрх зүй хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС) "Нээлттэй арилжаалах үнэт цаасыг бүртгэлээс хасах (delisting) эрх зүйн зохицуулалтын тулгамдсан асуудал"

Тусгай байр:

Д.Баярсүрэн (4-р курс, Шихихутуг Их Сургууль) "Гэр бүлийн тухай хуульд гэр бүлээс гадуурх харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг тусгах нь" илтгэл тус тус шалгарлаа.

Судлаач оюутнуудынхаа эрдэм судлалын их ажилд нь өндөр амжилт хүсэн өрөө!

ГАРЧИГ

ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ САЛБАР ХУРАЛДААН

Бизнесийн мөчлөгийн түрүүлэгч индикатор байгуулж, машин сургалтын загвар боловсруулах нь

*М.Анармаа (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
М.Болор-Эрдэнэ (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
Б.Мэндбилиг (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)*

5

Монгол улсын гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн шинжилгээ

*А.Буянзаяа (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
П.Номуунзаяа (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
Б.Түвшин (Эдийн засаг хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)*

43

Бодит мөнгөний эрэлт ба санхүүгийн инноваци: Монгол улс

*Ц. Аззаяа (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, МУИС)
С.Болортуяа (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, МУИС)
Д. Бямбахишиг (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, МУИС)*

73

Гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк дотоодын санхүүгийн зах зээлд нэвтрэх боломжийн судалгаа

*Д. Өсөхжаргал (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
Ц. Миишээл, (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
С. Хулан (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)*

90

БИЗНЕС, МЕНЕЖМЕНТ САЛБАР ХУРАЛДААН

Ажлын байрны шаардлага ба их, дээд сургуулийн мэргэжилтний эзэмших мэдлэг, ур чадварын харьцуулсан шинжилгээ

*А.Өсөхбаяр (Мэдээллийн системийн менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС),
У.Сумъяабазар (Мэдээ эллийн системийн менежмент хөтөлбөрийн 4-р курс,
СЭЗИС)*

108

Санхүүгийн боловсрол (Financial Literacy)-ийн тухай ойлголт, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлс, холбогдох хамаарлууд

*Д.Хүслэн (НББ хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
С.Солонго (НББ хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)
А.Золоо (НББ хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)*

125

Байгууллага болон ажилтнуудын үнэт зүйлсийн нийцлийг тодорхойлох нь

*Б.Номин (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 3-р курс, СЭЗИС)
Ж.Сугармаа (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 3-р курс, СЭЗИС)
Б.Маргад (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 3-р курс, СЭЗИС)*

142

The flow model-ийн судлагдсан байдлын судалгаа

Г.Даариймаа (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, ХААИС)

159

ХҮМҮҮНЛЭГ, НИЙГМИЙН УХААН, ЭРХ ЗҮЙ САЛБАР ХУРАЛДААН

Мэргэжил сонголтод нөлөөлөх хүчин зүйлсийн шинжилгээ

Б.Ундармаа (Бизнес менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, СЭЗИС)

Ж.Анарзул (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, СЭЗИС)

Н.Энхбаясгалан (Санхүү менежмент хөтөлбөрийн 2-р курс, СЭЗИС)

169

Монг угах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зарим асуудал

Н.Мөнхцэцэг (Санхүү менежмент цагийн хөтөлбөр, СЭЗИС)

Г.Болор-Эрдэнэ (Санхүү менежмент цагийн хөтөлбөр, СЭЗИС)

194

Нээлттэй арилжаалах үнэт цаасыг бүртгэлээс хасах (delisting) эрх зүйн зохицуулалтын тулгамдсан асуудал

Ж.Энхмаа (Бизнесийн эрх зүй хөтөлбөрийн 4-р курс, СЭЗИС)

215

Гэр бүлийн тухай хуульд гэр бүлээс гадуурх харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг тусгах нь

Д.Баярсүрэн (4-р курс, Шихихутуг Их Сургууль)

222

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ

БИЗНЕСИЙН МӨЧЛӨГИЙН ТҮРҮҮЛЭГЧ ИНДИКАТОР БАЙГУУЛЖ, МАШИН СУРГАЛТЫН ЗАГВАР БОЛОВСРУУЛАХ НЬ

Ц.Батсүх¹, М.Анармаа², М.Болор-Эрдэнэ³, Б.Мэндбилиг⁴

¹ СЭЗИС-ийн Экономиксийн тэнхимиийн багш, доктор (Ph. D)

² СЭЗИС, Бизнесийн эдийн засаг-4

³ СЭЗИС, Бизнесийн эдийн засаг-4

⁴ СЭЗИС, Бизнесийн эдийн засаг-4

Хураангуй

Түлхүүр үг:

Бизнесийн мөчлөг,
Түрүүлэгч индикатор,
Машин сургалт

Манай улсын бизнесийн мөчлөгт 2006 – 2022 оны хооронд мөчлөгийн ёроолын 3 цэг, оройн 2 цэг тохиолдсон байна. Бид энэхүү судалгааны ажлаар ЭЗХАХБ-ын ашигладаг арга болон үндсэн бүрдлийн шинжилгээний аргаар бизнесийн мөчлөгөөс түүчээлдэг үзүүлэлтүүдэд жин оноож түрүүлэгч индикатор байгуулав. Байгуулсан индикаторуудаас мөчлөгтэй хамгийн нийцтэй индикаторыг оновчтой гэж тодорхойлов. Оновчтой түрүүлэгч индикаторын эргэлтийн цэг мөчлөгийн эргэлтийн цэгээс дунджаар 3 болон 8 сарын өмнө тохиож байна. Мөн машин сургалтын 5 ялгаатай аргаар түрүүлэгч индикаторыг нийт үзүүлэлтээс хамааруулсан загвар боловсруулж 2021 оны 8 сараас 2023 оны 4-р сар хүртэлх утгыг таамаглан бодит утгатай харьцуулав. Түүнчлэн машин сургалтын аргыг уламжлалт эконометрикийн аргатай харьцуулах зорилгоор ARIMA загвараар дээрх хугацаанд таамаглал хийсэн. Харьцуулалтын үр дүнд Машин сургалтын арга болох Ridge регрессийн арга нь ARIMA болон бусад машин сургалтын аргуудаас алдаа багатай таамаглаж байв /Таамаглалын алдааг алдааны квадратын дунджийн язгуур RMSE – аар хэмжссэн болно/. Харин машин сургалтын аргуудаас Decision tree хамгийн сүл үнэлэгч байна.

ОРШИЛ

Аливаа улс орны эдийн засаг, бизнесийн үйл ажиллагаа мөчлөг бүхий хөдөлгөөнөөр тасралтгүй өөрчлөгддөг. Нөгөө талаар Бизнесийн мөчлөгийг эдийн засгийн үйл ажиллагааны идэвхжилийн өөрчлөлт ч гэж тодорхойдог. Бизнесийн мөчлөг нь уналт болон сэргэлтээс тогтдог ба бизнес эрхлэгчдийн үйл ажиллагаа, иргэдийн амьдралын нөхцөл байдал нь мөчлөгийн аль хэсэгт байгаагаас хамааран ялгаатай байдаг.

Эдийн засгийн үйл ажиллагаанд эндоген ба экзоген хүчин зүйлс нөлөөлдөг ба эдгээр хүчин зүйлүүд нь бодлого боловсруулагчдын шийдвэр зорилгодоо хүрэхэд саад учруулж

болзошгүй. Иймээс бизнесийн мөчлөгийг урьдчилан таамаглах үр дүнтэй загварыг бий болгох нь бодлогын үр дүнтэй байдалд нэн чухал ба макро эдийн засгийн тогтвортой байдалд ихээхэн ач холбогдолтой юм (Tang P, Zhang Y, 2024).

Бизнесийн мөчлөгийг урьдчилан таамаглах боломжтой гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, ашигласан нь эдийн засагч Абел, Бернанке нар юм. Тус судлаачид тогтсон баримтууд буюу эдийн засаг болон санхүүгийн салбарын үзүүлэлтүүдийг ДНБ-ий хөдөлгөөнтэй харьцуулан хугацаа болон чиглэлээр нь ангилсан. ДНБ-тэй ижил чиглэлтэй бол мөчлөгийн дагуу, эсрэг чиглэлтэй бол мөчлөгийн эсрэг гэж үздэг бол хугацааны хувьд ДНБ-ээс өмнө өөрчлөгдөж байвал түрүүлэгч, дараа өөрчлөгдөж байвал хоцрох, ижил хугацаанд хөдөлж байвал зэрэгцэх хэлбэртэй гэж үздэг. Судлаачид орон сууцны хөрөнгө оруулалт, нөөцийн хөрөнгө оруулалт, хөдөлмөрийн дундаж бүтээгдэхүүн, мөнгөний нийлүүлэлт, инфляц, хувьцааны үнэ болон нэрлэсэн зээлийн хүү зэрэг нь мөчлөг тохиолдохоос өмнө мөчлөгийг түүчээлдэг гэж тодорхойлсон байна (Брайн Сноудон, Ховард Р.Вэйн, 2010).

Энэхүү онолд тулгуурлан түрүүлэгч индикатор/Composite Leading Indicator/ гэх ойлголт эдийн засагт нэвтэрсэн. Тус онолыг ашиглан бизнесийн мөчлөгийн түрүүлэгч индикаторыг байгуулах нь манай орны хувьд ач холбогдолтой.

Машин сургалтын арга зүй нь сүүлийн жилүүдэд эдийн засаг болон санхүүгийн салбарын шийдвэр гаргалтад түлхүү ашиглагдаж байгаа бөгөөд өгөгдлийн тодорхой хувийг сургаж бодит утгатай харьцуулдаг тул үр дүнтэй үнэлгээ болж чаддаг. Түүнчлэн, манай улсын хувьд машин сургалтын арга зүйг ашиглан макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг шинжлэн загварчилсан судалгааны ажил маш цөөхөн байна. Иймд машин сургалтын арга зүйг макро эдийн засгийн шинжилгээнд ашиглах нь шинэлэг бөгөөд үр дүнтэй байна.

Зорилго: Монгол улсын хүрээнд бизнесийн мөчлөгийг түүчээлдэг үзүүлэлтүүдийг ашиглан түрүүлэгч индикатор байгуулна. Уг түрүүлэгч индикаторын эргэлтийн цэгүүдийг хамгийн бага алдаатайгаар таних загварыг машин сургалтын арга зүйгээр боловсруулах замаар бизнесийн мөчлөгийг таамаглах зорилготой.

Зорилт: Дээрх зорилгын хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Бизнесийн мөчлөгийг түүчээлдэг үзүүлэлтүүдийг онол болон судлагдсан байдалд тулгуурлан сонгон авах.
2. Уг үзүүлэлтүүдээс мөчлөгийг хамгийн сайн мэдэрч буй үзүүлэлтийг ялган авах.
3. Сонгогдсон үзүүлэлтүүдээр индикатор байгуулах.
4. Байгуулсан индикаторыг оновчтой таамаглахад машин сургалтын арга зүйн болон уламжлалт эконометрикийн арга зүйг харьцуулах

Судалгааны ажил нь дараах бүтэцтэй. Судалгааны ажлын хоёрдугаар хэсэгт энэхүү чиглэлээр Монголд болон олон улсад судлагдсан байдлын тойм, Гуравдугаар хэсэгт онол арга зүй, Дөрөвдүгээр хэсэгт өгөгдөл болон шинжилгээний хэсэг багтана. Харин тав дугаар хэсэгт дүгнэлт, санал зөвлөмжөөс бүрдэнэ.

Судлагдсан байдалд тулгуурлан дараах таамаглалуудыг дэвшүүлж байна.

Таамаглал 1: Судалгааны ажлын хүрээнд байгуулсан түрүүлэгч индикаторт багтах үзүүлэлт нь ББМО-ын Абел, Бернанке нарын тогтсон баримтуудтай болон Монгол улсын анхны

түрүүлэгч индикатор байгуулсан судлаач Б. Эрдэнэбатын сонгон авсан үзүүлэлтүүдтэй нийцтэй.

Таамаглал 2: Судалгааны ажлын хүрээнд байгуулсан түрүүлэгч индикаторын эргэлтийн цэг ямагт нь бизнесийн мөчлөгийн эргэлтийн цэгүүдээс өмнө тохиосон байна. Макроэдийн засгийн үзүүлэлтүүдээс бүрдэх түрүүлэгч индикатор нь эдийн засгийн уналт болон сэргэлтийн өмнө дохиолол өгөх тул түүний эргэлтийн цэгүүд нь бизнесийн мөчлөгийн эргэлтийн цэгүүдээс өмнө тохиолно (Martina Karlsson, 2014).

Таамаглал 3: Машин сургалтын арга зүй ашиглан таамаглах нь уламжлалт аргаар таамагласнаас алдаа багатай таамаглана. Эдийн засагт гэнэтийн шок учраагүй, хэвийн үед энгийн шугаман регрессийн загвар гэх мэт уламжлалт арга зүй нь сайн ажилладаг бол машин сургалтын арга зүй нь эдийн засгийн гэнэтийн шокын нөлөөн шугаман бус хамаарлыг ялгаж чаддаг (Dominik Hirschbühl, 2021).

СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

Энэхүү хэсэгт Монгол болон Олон улсад хийгдсэн бизнесийн мөчлөгийн эргэлтийн цэгийг тодорхойлох, түүнийг урьдчилан таамаглах чиглэлийн судалгааны ажлуудыг авч үзэх болно.

1. Монгол Улсад судлагдсан байдал:

Монгол улсад бизнесийн мөчлөгийн эргэлтийн цэгийг тодорхойлох болон түрүүлэгч индикатор байгуулахтай холбоотой цөөн хэдэн судалгааны ажил олон нийтэд нээлттэй байдлаар нийтлэгдсэн байна.

Д.Ган-Очир, Б.Цэнгүүнжав болон бусад судлаачид хамтран 2017 онд бичсэн “Монгол улсын эдийн засгийн мөчлөг, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлс” судалгааны ажлын хүрээнд Ходрик-Прескоттын фильтер ашиглан үйлдвэрлэлийн зөрүүг тооцоолсон. Уг судалгааны ажлын үр дүнд манай улсад 2000 оноос хойш нийт 2 удаагийн эдийн засгийн бүтэн мөчлөг тохиолдсон хэмээн тодорхойлжээ. Тухайлбал, эдийн засгийн мөчлөгийг бий болгогч үндсэн хүчин зүйлс нь дэлхийн зах зээл дэх эрдэс бүтээгдэхүүний үнийн хэлбэлзэл, түүнийг дотоодын эдийн засагт дамжуулж буй мөчлөг дагасан макро эдийн засгийн бодлого, гадаадын хөрөнгө оруулагчдын итгэлд гарч буй өөрчлөлт зэрэг хэмээн тодорхойлсон.

Судлаач Л.Даваажаргал, Б.Хүслэн нарын 2018 онд хийж гүйцэтгэсэн Бизнесийн мөчлөгийг тодорхойлох нь судалгааны ажилд 2000 оны 1-р улирлаас 2017 оны 4 улирал хүртэлх бодит ДНБ¹-ийг Bry and Boschan quarterly (BBQ) алгоритм, Beveridge-Nelson (BN) шүүлтүүр, Hodrick-Prescott (HP) шүүлтүүрийн арга зүйг ашиглан мөчлөгийн тодорхойлсон байна. Судалгааны үр дүнд Монгол улсад 2000-оос 2017 оны хооронд 5 удаагийн уналтын үе тохиож, тус уналт дунджаар 4 орчим улирал, өсөлтийн үе 9 орчим улирал үргэлжилж буйг тодорхойлжээ. Арга зүй талаас Бизнесийн мөчлөгийг параметр загвараар тооцоход BN, нэг талт HP болон Hamilton шүүлтүүрүүд тус бүр төстэй үр дүн өгсөн. BBQ алгоритмын үр дүнг суурь болгон шүүлтүүр тус бүрийн мөчлөг танилтын хувийг авч үзэхэд HP хандлагын шүүлтүүр мөчлөгийг хамгийн бага алдаатай таньсан байна.

¹ 2010 оны үнээр зэрэгцүүлсэн.

Судлаач Б.Эрдэнэбат 2012 онд хийсэн “Монгол Улсын түрүүлэгч индикатор” судалгааны ажлын хүрээнд манай улсын түрүүлэгч индикаторыг анх байгуулсан. Түрүүлэгч индикатор нь бизнесийн мөчлөгийн эргэлтийн цэгүүдийг урьдчилан таамаглах боломж олгодог. Судлаач ЭЗХАХБ (OECD) гишүүн орнуудын бизнесийн мөчлөгийн түрүүлэгч индикатор тооцдог аргазүйг ашиглан индикаторыг байгуулсан. Энэхүү ажлын хүрээнд эргэлтийн цэгүүдийг урьдчилан мэдэрдэг эдийн засаг, санхүүгийн зах, олон улсын худалдаа, засгийн газар зэрэг салбаруудын 51 үзүүлэлтүүдийг 2000 оны 1-р улирлаас 2012 оны 2-р улирлын хоорондох буюу 50 сарын урттай хугацаан цуваан өгөгдөл дээр шинжилгээ хийсэн байна. Шинжилгээний үр дүнд Импортын дизель түлш, М2, ГШХО, нийт импорт, Алтны үнэ, Шинээр олгосон үл хөдлөх хөрөнгийн зээл гэсэн 6 бүрэлдэхүүнтэй түрүүлэгч индикаторыг байгуулсан. Уг индикатор нь эргэлтийн цэгүүдийг амжилттай таамаглаад зогсохгүй ДНБ өсөлтийн мөчлөгийн хөдөлгөөнтэй нийцэж байжээ.

Л.Даваажаргал, Б.Гэрэлмаа, Б.Батдаваа, С.Билгүүн нар нь манай улсын түрүүлэгч индикаторыг 2020 онд байгуулсан байна. Судлаачид динамик фактор загварыг ашиглан 88 хувьсагчдын 2010 оны 1-р сараас 2020 оны 6 сарын хоорондох тоон мэдээлэлд тулгуурлан шинжилжээ. Уг судалгааны ажилд хувьсагчдын улирлын нөлөөтэй өгөгдлөөс нэгдүгээр эрэмбийн өсөлт авч шилжүүлэн 2 алхамт, квази хамгийн их үнэний хувь бүхий аргаар динамик фактор загвараар тооцоолол хийсэн. Судлаачид факторын тоог хоёроор, хугацааны хоцрогдлыг гурваар авсан. ДНБ-ыг таамаглахаасаа өмнө одоогийн таамаглал (Nowcast)-ыг хийхдээ хамгийн бага квадратын арга (OLS) болон холимог өгөгдлийн түүврийн арга (MIDAS)-ыг ашигласан. Үүний үр дүнд MIDAS арга нь OLS аргатай харьцуулахад тайлбарлах чадвар харьцангуй өндөр байв. Нэгдүгээр фактор нь хоёрдугаар фактороос илүү улирлын нөлөөтэй байжээ. 1-3 хүртэлх хугацааны хоцрогдол болон факторын хувьд үнэлгээний тогтвортой байдлыг шалгахад факторын тоо нэмэгдэхэд үнэлгээ сайжирч байв.

2. Олон улсад судлагдсан байдал:

Энэхүү хэсэгт авч үзэх судалгааны ажлууд нь сарын давтамжтай өгөгдлийг ашигласан. Түүнчлэн, судалгааны ажлуудын түрүүлэгч индикаторыг бүрдүүлж буй хувьсагчид харилцан адилгүй байв.

Pan Tang болон Yuwei Zhang судлаачид “China’s business cycle forecasting: a machine learning approach (2021)” судалгааны ажлаар бизнесийн мөчлөгийг таамаглахад машин сургалтын арга зүйг ашигласан судалгааны ажлаа нийтэлжээ. Энэхүү судалгааны ажилд макро эдийн засаг болон санхүүгийн салбарын 62 үзүүлэлтийн 36 сарын тоон өгөгдөл ашигласан байна. Уг судалгаанд машин сургалтын 5 арга зүй болон 2 төрлийн өгөгдөл дээр бизнесийн мөчлөгийг урьдчилан таамагласан. Эхний өгөгдөл нь 62 үзүүлэлтэй бол дараагийн өгөгдөл нь 12 үзүүлэлттэй, харьцангуй урт байв. Машин сургалтын аргуудаас хамгийн тохиромжтой нь SVM загвар байжээ. Өгөгдлийн харьцуулсан үнэлгээг 1-6 сарын хүрээнд хийсэн ба 62 хувьсагч бүхий өгөгдөл нь таамаглалын алдаа багатай байв. Үнээс харахад машин сургалтын арга зүйд их өгөгдөл ашигласнаар таамаглалын алдааг бууруулж байна.

Soo H. Chai, Joon S. Lim нар “Forecasting business cycle with chaotic time series based on neural network with weighted fuzzy membership functions (2016)” судалгааны ажилдаа БНСУ-ын түрүүлэгч үзүүлэлтүүдийг ашиглан машин сургалтын аргаар индикатор байгуулсан. Судлаачид бизнесийн мөчлөгийг тодорхойлохын тулд (neuro-fuzzy network called neural network with weighted fuzzy membership functions (NEWFM)) жигнэсэн тодорхой бус

гишүүнчлэлийн функц бүхий оюун ухааны сүлжээ загварыг ашигласан. Хувьсагчдын хувьд ДНБ-ий өсөлтийн хувь болон нийлмэл индексэд харьялагддаг 192 барааны тоон өгөгдөл дээр тулгуурласан байна. Нийлмэл индексийн (LCI) бүрэлдэхүүнд эдийн засгийн нийт салбаруудаас ихэвчлэн эдийн засаг бүхэлдээ өөрчлөгдөхөөс өмнө өөрчлөгддөг, маш мэдрэмтгий, мөчлөг дагасан үзүүлэлтүүдийг сонгон нэгтгэсэн байдал.

Jürgen Bierbaumer-Polly “Composite Leading Indicator for the Austrian Economy. Methodology and "Real-time" Performance (2010)” судалгааны ажилдаа Австри улсын түрүүлэгч индикаторыг байгуулжээ. Үүнд 1988 оны 1 сарыас 2008 оны 12 сарын хоорондох 252 сарын аж үйлдвэрийн үйлдвэрлэл, худалдаа, үнэ, цалин хөлс, хөдөлмөрийн зах зээл, олон улсын худалдаа, санхүү, түүхий эдийн зах зээлийн тоон хувьсагчид болон бизнесийн, хэрэглэгчдийн судалгааны чанарын хувьсагчид ашигласан байна. Судалгааны ажлын хүрээнд өөрийн байгуулсан түрүүлэгч индикатораа ЭЗХАХБ (OECD)-ийн байгуулсан CLI-тай харьцуулахад зөрүү багатай байсан. Түрүүлэгч индикаторын хувьд ЭЗХАХБ-ийн орнууд түрүүлэгч үзүүлэлтүүдээс хамгийн их хөндлөн корреляцтai үзүүлэлтүүдээ тэнцүү жинтэйгээр индикатор байгуулдаг бол энэхүү судалгаа нь РСА-ийн аргаар ялгаатай жинтэйгээр индикатор байгуулснаараа ялгаатай. Мөн судлаачийн байгуулсан түрүүлэгч индикатор нь бизнесийн мөчлөгөөс 2 сарын өмнө хөдөлж байгаа буюу 2 сарын өмнөөс бизнесийн мөчлөгийг урьдчилан мэдэрч байв.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

A. Бизнесийн мөчлөгийн онол

Бизнесийн мөчлөгийн судалгааны эхлэл нь 1946 онд Бөрнс, Митчелл нарын Эдийн Засгийн Судалгааны Үндэсний Товчоо (NBER)-нд хийгдсэн ажлаар тавигджээ. Тус ажилд бизнесийн мөчлөгийг бизнесийн хэлбэрээр голлон зохион байгуулагдсан үндэстний эдийн засгийн үйл ажиллагаанд гарах хэлбэлзлийн нэг төрөл гэж тодорхойлжээ. Бизнесийн мөчлөг нь эдийн засгийн олон үйл ажиллагаанд нэг зэрэг явагдах өргөжилтүүд, түүний дараа төстэй тохиолдох зогсонги байдал, агшилт, сэргэлтээс бүрдэх ба сэргэлтийн араас дараагийн мөчлөгийн өргөжилт залгана (Burns, 1946)

Эдийн засгийн засагт бизнесийн мөчлөг нь олон тооны эдийн засгийн хувьсагчдын нэгэн зэрэг хөдөлгөөнөөр тодорхойлогддог гэж үздэг. Эдийн засгийн хувьсагчид болон нийлмэл индикаторууд нь бизнесийн мөчлөгөөс түрүүлэгч, зэрэгцдэг, хоцордог байж болох ба тус үзүүлэлтүүдийг ашиглан бизнесийн мөчлөг дэх хөдөлгөөнийг урьдчилан таамаглах, баталгаажуулах боломжтой (Brischetta, 2000). Тиймээс мөчлөгийн хөдөлгөөнийг урьдчилан таамаглах боломжтой хувьсагчыг тодорхойлох боломжтой юм. Мэдээж уг хөдөлгөөнийг ганц хүчин зүйлээр тодорхойлоход учир дутагдалтай тул нийлмэл индикатораар тооцоолдог байна. Түрүүлэгч индикатор нь эрт үеийн үйлдвэрлэл, эдийн засгийн хүлээлт зэргийн мэдээллийг агуулж болох бөгөөд үнэт цаасны зах зээлийн үнэ болон бусад хөдөлгөөнийг ашигладаг тул эдийн засгийн гүйцэтгэлд мэдрэмтгий байдаг (Klein, 1982). Уг нийлмэл индикатор нь мөчлөгийн эргэлтийн цэгүүдийг тодорхойлоход чиглэдэг. Тухайлбал, ЭЗХАХБ-аас гишүүн орнуудынхаа эдийн засгийн мөчлөгийг урьдчилан таамаглахад түрүүлэгч индикаторыг ашигладаг. CLI нь 1968 оноос хойш гарч ирж буй бөгөөд анх АНУ 12 хувьсагчийг сонгон түрүүлэгч индикаторыг байгуулсан бол 1970, 1980-аад ЭЗХАХБ – ийн гишүүн орнууддаа зориулан уг индикаторыг байгуулж эхэлсэн. Харин манай улсын

хувьд 2012 онд судлаач Б.Эрдэнэбат анхны түрүүлэгч индикаторыг импортын дизель түлш, М2, ГШХО, нийт импорт, олон улсын алтны үнэ, шинээр үл хөдлөх хөрөнгийн зээл гэсэн 6 үзүүлэлтийг индексжүүлж тогтоосон (Erdenebat.B, 2012).

Энэхүү дохиолол эдийн засагчид, бизнес эрхлэгчид, бодлого боловсруулагчдад өнөөгийн болон богино хугацааны эдийн засгийн нөхцөл байдалд цаг алдалгүй дүн шинжилгээ хийх боломжийг олгоход чухал ач холбогдолтой юм.

ББМО-н дагуу бизнесийн мөчлөг ба бусад макро хувьсагчдын хамаарлын тухай Абел, Бернанки нарын авч үзсэн тогтсон баримтыг Хүснэгт 1-д тусгав. Хөдөлгөөний чиглэлийн хувьд хувьсагчид бодит ДНБ-тэй ижил чиглэлтэй (ээрэг коррелляц хамааралтай) бол мөчлөг дагуу, эсрэг чиглэлтэй (сөрөг коррелляц хамааралтай) бол мөчлөгийн эсрэг, тодорхой хэв маягтүй (тэг коррелляц хамааралтай) бол мөчлөгийн бус хэлбэртэй гэж авч үзнэ (Adel B. A., 2011).

Хүснэгт 1 ББМО-н тогтсон баримтууд

Хувьсагч	Чиглэл	Хугацаа
I.Үйлдвэрлэл		
Аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл	Мөчлөг дагуу	Зэрэг
II.Хэрэглээ		
Өрхийн хэрэглээ	Мөчлөг дагуу	Зэрэг
Бизнесийн хөрөнгө оруулалт	Мөчлөг дагуу	Зэрэг
Үл хөдлөх хөрөнгийн хөрөнгө оруулалт	Мөчлөг дагуу	Түрүүлэгч
Бараа материалын хөрөнгө оруулалт	Мөчлөг дагуу	Түрүүлэгч
Засгийн газрын худалдан авалт	Мөчлөг дагуу	-
III.Хөдөлмөрийн зах зээлийн хувьсагчид		
Ажил эрхлэлт	Мөчлөг дагуу	Зэрэг
Ажилгүйдэл	Мөчлөг дагуу	-
Хөдөлмөрийн дундаж бүтээмж	Мөчлөг дагуу	Түрүүлэгч
Бодит цалин	Мөчлөг дагуу	-
IV.Мөнгөний нийлүүлэлт ба инфляц		
Мөнгөний нийлүүлэлт	Мөчлөг дагуу	Түрүүлэгч
Инфляц	Мөчлөг дагуу	Хожимдолтой
IV.Санхүүгийн зах зээлийн хувьсагчид		
Үнэт цаасны үнэ	Мөчлөг дагуу	Түрүүлэгч
Нэрлэсэн хүүгийн түвшин	Мөчлөг дагуу	Хожимдолтой
Бодит хүүгийн түвшин	-	-

Эх сурвалж: (Adel B. A., 2011)

B. Арга зүй

Түрүүлэгч индикатор байгуулахад ашиглах арга зүй

Энэхүү судалгааны ажилд хугацаан цуваан өгөгдөл ашиглах ба түүний 4 бүрэлдэхүүнээс мөчлөгийг загварчлах болно. Дараах тэгшитгэлээр хугацаан цуваан бүрдлийг харууллаа (Erdenebat.B, 2012).

$$Y_t = L_t + S_t + O_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Энд Y_t тухайн хугацаан цуваа, L_t тус хугацаан цуваан чиг хандлага, S_t , O_t нь харгалзан тухайн хугацаан цуваан улирлын нөлөө болон мечлөгийн нөлөө байна. ε_t нь шокийг илэрхийлнэ.

- Чиг хандлагын нөлөөг засварлах /Хасах/: Тренд буюу чиг хандлагын нөлөөг Ходрик-Прескотын шүүлтүүр ашиглан тооцоолж, уг тооцоололдоо тулгуурлан трендийг хасах буюу чиг хандлагын нөлөөг арилгана.
- Улирлын нөлөөг засварлах буюу хасна.
- 12 цэгийн төвт шаталсан дундаж хийнэ.
- Өгөгдлөө [-1 ; 1] хооронд нормчилно.

Hodrick-Prescott (HP) шүүлтүүр

HP шүүлтүүр нь мечлөгийн үзүүлэлтээс чиг хандлагыг ялган авахад түгээмэл ашигладаг ба аливаа цувааг хандлага болон стационаарь бүрэлдэхүүнд салгадаг. HP шүүлтүүрийн арга дараах оновчлолын дагуу нийлбэр нь хамгийн бага байх τ_t -г олно.

$$\min_{\mu_t} \frac{1}{T} \left\{ \sum_{t=1}^T (y_t - \mu_t)^2 + \frac{\lambda}{T} \sum_{t=1}^{T-1} [(\mu_{t+1} - \mu_t) - (\mu_t - \mu_{t-1})]^2 \right\} \quad (2)$$

2 тэгшитгэлд T нь боломжит ажиглалтын тоо, λ тогтмол (улирал – 1600, сар – 14400) байна (Compendium of Productivity Indicators , 2019).

Улирлын нөлөө (LOESS)

STL алгоритм нь LOESS-г ашиглан хугацаан цуваан үзүүлэлтийн улирал, сарын нөлөөг салгадаг. STL алгоритм нь 2 давталттай алгоритм бөгөөд эхний давталтаараа улирал сарын нөлөөг арилгадаг бол дараагийн давталтаар шокийн нөлөөг арилгадаг. Бид улирлын нөлөөг арилгах зорилготой тул тус алгоритмыг бүтнээр нь бус эхний давталтыг хэрэглэсэн болно.

LOESS (Local Regression using Scatterplot Smoothing) нь байрлалын жинлэсэн регрессийг ашигладаг ба зорилтот үзүүлэлтийн ойролцоо үзүүлэлтүүдийн утгад тохирох моделийн загварыг үнэлэх юм. Үзүүлэлтүүдийн утга бүрд оноох жин нь жингийн функцийн функцийн хамаарах бөгөөд ихэвчлэн ойролцоо утгуудад их жин өгөх ба холдох тусам бага жин оноох kernel хэлбэрийн функцийг ашигладаг байна. LOESS өрөнхий хэлбэр нь:

$$\hat{y}_i = \sum_{j=1}^n \omega_{ij} y_j \quad (3)$$

$$\omega_{ij} = \left(1 - \left(\frac{|x_i - x_j|}{h} \right)^3 \right)^3 \quad (4)$$

З тэгшитгэл \hat{y}_i зорилтот i хувьсагчийн үнэлэгдсэн утга (улирлын нөлөөг арилган тэгшилсэн) y_j хажуугийн j үзүүлэлтийн ажиглагдсан утга, ω_{ij} хажуугийн j үзүүлэлтэд оноосон жин. 4 тэгшитгэл нь жинг онооход ашигласан кернель функцийн тэгшитгэл нь болно (Robert B, 1990).

Centered Moving Average (Төвлөрсөн шаталсан дундаж)

12 цэгийн төвт дундаж нь уламжлалт хөдөлгөөнт дунджаар тооцох үеийн хожимдлын алдааг бууруулах зорилготой арга юм. Зөвхөн өнгөрсөн үеийн өгөгдлийг ашиглан дундажладаг энгийн хөдөлгөөнт дунджаас ялгаатай нь төвт дундаж нь өнгөрсөн болоод ирээдүйн утгыг авч үздэг бөгөөд үзүүлэлтийн чиг хандлагыг илүү тэнцвэртэй болгодог (NIST, 2023).

$$CMA_t = \frac{\sum_{i=-6}^6 X_{t+i}}{12} \quad (5)$$

CMA_t – т хугацаан дахь төвт шаталсан хөдөлгөөнт дундаж

X_{t+i} – тухайн үзүүлэлтийн $\{t + [-6; 6]\}$ хүртэлх хугацааны үзүүлэлт

Нормчлох болон хувийн жин

$x_{i,t}$ хугацаан цувааг нормчилсноор тухайн хугацаан цуваан мөчлөгийн вариацыг бууруулах ба бүх хувьсагчдын нэг хэмжилтийн нэгжтэй болгох юм. Түгээмэл хэрэглэгддэг 0 дундажтай, 1 стандарт алдаа бүхий хэвийн тархалт руу нормчилдог тэгшигэлд бага зэрэг хувиргалт хийн $[-1; 1]$ хязгаарлалттай тархалт рүү дараах томьёог ашиглан шилжүүлнэ.

$$x_{i,t}^z = \frac{x_{i,t} - \min\{x_{i,t}\}}{\max\{x_{i,t}\} - \min\{x_{i,t}\}} \quad (6)$$

$x_{i,t}^z$ - Нормчилсон хугацаан цуваа, μ_i болон σ_i нь тус хугацаан цувааны дундаж болон стандарт алдааг илэрхийлнэ.

Үндсэн бүрдлийн шинжилгээ (PCA)

Үндсэн бүрдлийн шинжилгээ нь их хэмжээний болон олон хэмжээст өгөгдлийн чухал мэдээллийг алдагдуулахгүйгээр мэдээллийг багцлах арга юм. Гол давуу тал нь эдийн засгийн үзүүлэлт тус бүрийн түүхэн үйл хөдлөлд үндэслэн тэдгээрийн ач холбогдол буюу харгалзах жингүүдийг тодорхойлох боломжтой.

Мөн, уг аргаар байгуулсан индикатор хувьсагчуудынх харилцан уялдааг илтгэх давуу талтай. Хэрэв тус үзүүлэлт нь тухайн системдээ үзүүлэх ач холбогдол нь өндөр буюу бусад үзүүлэлтүүдтэйгээ өндөр хамааралтай байхын хэрээр эзлэх жин нь өндөр байна. Тиймээс уг мөчлөгт чухал нөлөөтэй, өндөр жин эзэлдэг үзүүлэлт нь бага зэрэг муудах нь ач холбогдол багатай (бага жинтэй) үзүүлэлт ихээр муудахаас илүү нөлөөг эдийн засгийн мөчлөгт үзүүлэх боломжтой.

PCA аргачлалын тооцооллыг дэлгэрэнгүй авч үзвэл:

1. x_t векторуудаас бүрдсэн X_T матриц байгуулах ба багана бүрд макро эдийн засгийн T ширхэг ажиглагдсан утгууд байна. x_t нь $1 * N$ хэмжээтэй t хугацаан дах вектор.
2. X_T, X_T вариац, ковариацын матрицын задаргааны eigenvector-eigenvalue-с хамгийн өндөр утга бүхий eigenvalue-д харгалзах үзүүлэлт тус бүрийн харгалзах жингүүдийг агуулсан $N * 1$ хэмжээтэй W векторыг гарган авна.
3. Хэлбэлзэлд үндэслэн тооцсон харгалзах жингүүд (W вектор)-г ашиглан нэгдсэн индикатор дараах байдлаар тодорхойлно (Г. Амартувшин, 2024).

$$\text{Нэгдсэн индикатор} = X_T \cdot W \quad (7)$$

ARIMA

ARMA (Auto Regressive Moving Average) загвар буюу дискрет санамсаргүй процесс нь 1971 онд Жеоржи И.П.Бокс, Гвилым Женкинс нарын номд тусгагдсанаар олны хүртээл болжээ (Г.Батзориг, 2014). Загвар нь AR(p), MA(q) 2 загвараас бүрдэх ба AR (Auto Regressive) загвар нь эдийн засгийн хүчин зүйл өмнө үеэсээ хамаарах ба хувьсагчийг өөрийнх нь өмнөх үеэс хамааруулан тайлбарладаг. MA (Moving Average) загвар нь хамаарах хувьсагчаа өмнөх үеийн алдаагаар тайлбарладаг. Эдийн засгийн системээс тодорхойлогдох хугацаан цуваан өгөгдлүүд нь стационар бус тохиолдолд integrated процесс ашиглах бөгөөд ARIMA загвар болох юм. Уг загвар нь цувааг ялгавар авах эсвэл хоцрогдлыг тооцох замаар стационар цуваанд хувирган таамаглал хийх хамгийн ерөнхий загвар юм. Доор тэгшитгэлд ARMA(q,p) загварыг томьёолов.

$$y_t = \delta + \varphi_1 y_{t-1} + \varphi_2 y_{t-2} + \cdots + \varphi_p y_{t-p} + e_t - \theta_1 y_{t-1} - \cdots - \theta_q y_{t-q} \quad (8)$$

Энд $\varphi_1 y_{t-1} + \varphi_2 y_{t-2} + \cdots + \varphi_p y_{t-p}$ нь AR(p), $\theta_1 y_{t-1} + \cdots + \theta_q y_{t-q}$ нь MA(q) процессын илэрхийлнэ. Ялгавар авч ARIMA загварт шилжүүлэхэд p, d, q нь харгалзан авторегрессийн нөхцөлийн тоо, ялгаврын эрэмбэ, магадлалын загвар дахь таамаглалын алдааны хоцрогдлын тоог илтгэнэ.

Bry and Boschan quarterly (BBQ) алгоритм

Энэхүү алгоритм мөчлөгийг тодорхойлдог бөгөөд нь сарын давтамжтай тоо мэдээллийг ашигладаг. Уг алгоритм нь дараах 3 зорилгыг хангадаг.

1. Эргэлтийн цэг (дээд болон доод)-ийн боломжит бүрдлийг тодорхойлох
2. Дээд, доод цэгийг таних
3. Өмнөх 2 алхмын дараа тодорхойлсон эргэлтийн цэгийг тодорхой дүрмийг хангасан байдлаар дахин нэгтгэх. Жишээ нь, үргэлжлэх хугацаа, үеийн далайц болон мөчлөг зэргийн өмөн тодорхойлсон нөхцөлийг хангасан байх шаардлагатай.

Алгоритмыг товч авч үзвэл эхний алхам нь доорх нөхцөлийг хангасан доод, дээд цэгийг тодорхойлох юм.

$$\{y_{t-k} < y_t < y_{t+k}\}, k = 1, \dots, K \quad (9)$$

$$\{x_{t-k} < x_t < x_{t+k}\}, k = 1, \dots, K \quad (10)$$

Тэгшитгэлд y_t -г дээд цэг, x_t -г доод цэг гэж тодорхойлох бөгөөд K-г ихэвчлэн 5 сараар авдаг. 3 дахь алхамтай холбоотой гол нөхцөл нь (i) үе хамгийн багадаа 6 сар үргэлжилнэ, (ii) бүрэн мөчлөг хамгийн багадаа 15 сар байх ёстой зэрэг болно. BBQ алгоритмын улирлын хэлбэрийг BBQ гэж нэрлэдэг. Тоон мэдээлэл нь улирлын давтамжтай үед K = 2 болно.

$$\{\Delta_2 y_t > 0, \Delta y_t > 0, \Delta y_{t+1} < 0, \Delta_2 y_{t+2} < 0\} \quad (11)$$

$y_t \Delta_2 y_t = y_t - y_{t-2}$ – дээд цэг болно (Л.Даваажаргал, 2018).

Машин сургалтын арга зүй

Удирдлагатай буюу хяналттай машин сургалтын арга зүй нь өгөгдлийн тодорхой хэсгийг алгоритм загваруудын дагуу сургаж, зорилтот таамаглаж буй утга болон түүнд нөлөөлөгч хувьсагчуудын хоорондын хамаарлыг тодорхойлох зорилготой байдаг. Өөрөөр хэлбэл, өгөгдсөн мэдээллийг тодорхой математик загварын дагуу боловсруулж зорилтот үр дүн,

хувьсагчид нөлөөлж буй үзүүлэлтүүдийн хоорондын холбоо хамаарлыг илрүүлэх зорилготой. Энэ тохиолдолд өгөгдлийг илэрхийлсэн хаяг (label) эсвэл зорилтот хувьсагч (target) өгөгдсөн байх шаардлагатай. Энэ төрлийн машин сургалтын арга зүй нь “ангилал” болон “регресс” гэсэн үндсэн 2 төрөлд хуваагддаг. Үүнээс бидний ашиглах арга зүй болох регрессийн арга зүй нь ихэвчлэн тасралтгүй тоон өгөгдөл суурилсан байдаг ба хугацаан цувааны өгөгдлийг ашиглан тоон утгатай таамаглал гаргахад илүүтэй тохирдог. Энэ төрлийн загварт, шугаман болон шугаман бус регрессийн аргууд буюу Ridge Regression, Лассо регресс (LASSO Regression), Уян тор регресс (Elastic Net Regression) – ийн аргууд багтдаг. Түүнчлэн, шийдвэрийн мод, санамсаргүй ой, XGBoost, дэмжигч вектор машин зэрэг ангиллын загваруудыг өргөтгөж тоон утгыг таамаглаж болдог. (Müller & Guido, 2017)

Энэхүү судалгааны ажилд хяналттай машин сургалтын арга зүйн үндсэн төрлийн нэг болох регрессийн арга зүйг ашиглана. Арга зүй бүрийг дэлгэрүүлэн авч үзвэл:

XGBoost

Энэхүү арга зүй нь GBDT алгоритмд суурилан оновчлолтой цогц (integrated) сургалтын алгоритм юм. Гол зорилго Машин сургалтаар дамжуулан олон модыг аван модны бүлгүүдийг урьдчилан таамагласан утгуудын нь ажиглагдсан утгатай хамгийн ойр байхаар нэгтгэх юм. Модыг сургасны дараа навчны зангилаа бүрийн оноог шийдэж, оновчилно. Түүврийн шинж чанарт үндэслэн оноог урьдчилан таамаглах боломжтой бөгөөд эцсийн таамагласан үзүүлэлт нь мод бүрийн навчны зангилааны үзүүлэлтийн нийлбэртэй тэнцүү байна. XGBoost загварын зорилгын функц нь алдагдлын функц ба ердийн нөхцөл /regular term/-с бүрдэнэ. Алдагдлын функц нь загварын хазайлтыг илэрхийлдэг бөгөөд энэ нь таамагласан утга ба бодит утгын хоорондох зөрүүг төлөөлнө. Ердийн нөхцөл нь загварын нарийн төвөгтэй байдал, зөрүүг багасгаж, хэт тохирохоос сэргийлж, загварыг урьдчилан таамаглах нарийвчлалыг сайжруулдаг. XGBoost дахь модны нарийн төвөгтэй байдлыг хоёр төрөлд хувааж болно: модны навчны зангилааны тоо (загвар нь энгийн байх тусам навчны зангилаа бага) болон навчны зангилааны онооны L2 зохицуулалт. Терминалын зангилаа бүрийн зорилгын дэд томьёо нь бие биеэсээ хамааралгүй байдаг. Дэд томьёо бүр хамгийн их утгад хүрэх үед зорилгын функцийг бүхэлд нь нэмэгдүүлэх боломжтой. Дараах томьёоллоор тодорхойлогдоно.

$$Obj^t = - \frac{1}{2} \sum_{j=1}^T \frac{G_j^2}{H_j + \lambda} + \gamma T \quad (12)$$

Үүнд j – р навчны зангилаа, G_j нь алдагдлын функцийн эхний деривативын бүх түүврийн угуудын олонлог, H_j нь алдагдлын функцийн хоёр дахь деривативын бүх түүврийн утгуудын олонлог, T нь шийдвэрийн модны дэд модыг илэрхийлнэ.

Decision tree

Decision tree нь ойлгох, хэрэгжүүлэхэд хялбар, өгөгдлийн төрөл болон олон төрлийн функцуудыг нэгэн зэрэг хурдан боловсруулж чаддаг давуу талтай өргөн хэрэглэгддэг удирдлагатай машин сургалтын арга зүй юм (J.R.Quinlan, 1986). Энэхүү арга зүйн модны элементүүд нь тус бүр тодорхой шинж чанарыг илэрхийлнэ. Хэрэв зангилаа дүгнэлт гаргах боломжгүй бол түүнийг хэд хэдэн дэд зангилаа болгон хувааж болно, мөчрүүд нь

туршилтын үр дүнг, навч зангилаа нь ангиллын үр дүнг төлөөлдөг. Шийдвэрийн мод үүсгэх гол зорилго нь хувьсагчдын хоорондын зөрүүг хамгийн бага байлгах хуваалтыг хийх явдал юм. Өгөгдлийн тодорхой бус байдлыг мэдээллийн энтропи ашиглан тооцож болох ба тодорхой бус байдал их байх тусам агуулагдах мэдээллийн тоо хэмжээ их байна. Энтропи тодорхойлоходоо:

$$Entropy(t) = - \sum_{i=0}^{c-1} p(i|t) \log_2 p(i|t) \quad (13)$$

$p(i|t)$ нь t зангилааг і гэж ангилах магадлалыг илэрхийлнэ. Багц дахь бүх утгыг жигд холих үед мэдээллийн энтропи хамгийн их буюу тодорхой бус байдал их, purity² нь хамгийн бага байна.

Дараагийн авч үзэх 3 арга нь машин сургалтын торгуулийн аргууд болно. Торгуулийн арга нь OLS-тай ойролцоо байдлаар хувьсагчуудыг цөөрүүлдэг ба нэмэлтээр торгуулийн нөхцөлийг оруулдаг. Ингэснээр шугаман регрессийн загварын коэффициентуудад торгууль тавин хэт тохируулга (overfitting)-н асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой болдог.

Томьёоллыг ерөнхий тохиолдолд авч үзвэл:

$$\sum_{t=1}^T \left(\pi_{t+h} - \beta_0 - \sum_{i=1}^N \beta_j x_{it} \right)^2 + \lambda P(\beta_1, \dots, \beta_N) \quad (14)$$

$P(\beta_1, \dots, \beta_N)$ – Торгуулийн нөхцөл, λ – Торгуулийн хэмжээ ба λ их байх тусам коэффициент нь багасна. Үр дүнд нь таамаглалын загвар их хазайлттай ба бага вариацтaiй байх болно.

Ridge Regression

1970 онд Хоерл, Кеннард нар Ridge Regression нь анх танилцуулсан бөгөөд торгуулийн нөхцөл нь $P(\beta_1, \dots, \beta_N) = \sum_{i=1}^N \beta_j^2$. Уг арга зүйн хувьд, шугаман регрессийн загварын коэффициент нь тэг рүү ойртдог, энэ нь хэт тохируулагдах (overfitting)-аас сэргийлэхэд тусалдаг (Hoerl, 1970). Тэгшитгэлийн бичиглэх хэлбэр:

$$\hat{\beta}^{ridge} = \arg \min_{\beta} \left[\sum_{t=1}^T \left(\pi_{t+h} - \beta_0 - \sum_{i=1}^N \beta_j x_{it} \right)^2 + \lambda \sum_{i=1}^N \beta_j^2 \right] \quad (15)$$

Lasso Regression

Тибширани нь 1996 онд Lasso (The Least Absolute Shrinkage and Selection Operator)-ны санааг гаргасан бөгөөд үл хамаарах хувьсагчийн коэффициентуудыг тэг болгон багасгасан. Уг арга зүй нь Ridge Regression-тэй адил коэффициентын утгыг тэг рүү ойртуулдаг. Нэг онцлог нь торгуулийн нөхцөл нь коэффициентыг яг тэг болгох замаар хувьсах сонголт хийдэг (Tibshirani, 1997). Lasso нь регрессийн коэффициентуудад $l1$ торгууль ногдуулдаг хамгийн бага квадратын арга бөгөөд дараах байдлаар ногдуулдаг:

$$\hat{\beta}^{lasso} = \arg \min_{\beta} \left[\sum_{t=1}^T \left(\pi_{t+h} - \beta_0 - \sum_{i=1}^N \beta_j x_{it} \right)^2 + \lambda \sum_{i=1}^N |\beta_i| \right] \quad (16)$$

Elastic Net

Энэхүү арга зүй нь өмнөх 2 торгуулийн арга болох Ridge болон Lasso нарын торгуулийн нөхцөлийг нийлүүлэн хосолмол байдлаар ашиглагддаг бөгөөд 2005 онд Зоу ба Хости нар

² Кластер эсвэл зангилаа (node) дэх утгүүд ижил бүлэг class-д хамарагдаж байгааг хэмжин харуулдаг ба purity өндөр байх нь утгүүд нэг нэгэн төрлийн / нэг ангилалд багтаж байгааг илэрхийлнэ.

танилцуулсан. 2 торгуулийн нөхцөлийг хослуулснаар зарим коэффициентын утгыг тэг рүү ойртуулдаг байна. (Lasso-тай адил зарим коэффициентыг тэг болгон загвараас хасах боломжтой.) Загвар нь дараах байдлаар бичигдэнэ (Zou, 2005).

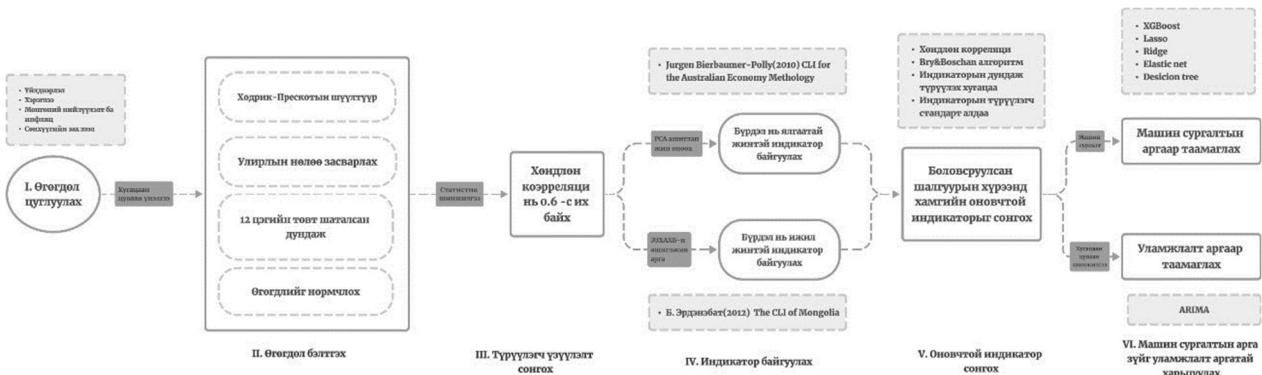
$$\hat{\beta}^{elastic\ net} = \arg \min_{\beta} \left[\sum_{t=1}^T \left(\pi_{t+h} - \beta_0 - \sum_{i=1}^N \beta_i x_{it} \right)^2 + \lambda \sum_{i=1}^N \{(1-\alpha)\beta_i^2 + \alpha|\beta_i|\} \right] \quad (17)$$

$$\alpha \in [0,1]$$

Торгуулийн аргуудыг ашиглахдаа $\alpha = [0, 0.1, 0.2, \dots, 1]$ гэж сонгон авсан. Учир нь хамгийн тохиромжтой утгуудыг олохдоо ихэнхдээ ашигладаг давталттай k-fold cross validation (CV) нь олон гипер параметрүүд болон параметрүүдийн хослууудыг ашиглахад техник хангамжийн хүндрэл гардаг сүл талтай. Тиймээс утгуудыг сонгож өгдөг байна.

ШИНЖИЛГЭЭ

Зураг 1: Судалгааны өрөнхий дизайн

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Шинжилгээг Зураг 1-д дүрсэлсэн 6 алхмын дагуу хийж гүйцэтгэсэн бөгөөд эдгээрийг судлагдсан байдалд тулгуурлан боловсруулсан. Алхам бүрийг дэлгэрүүлэн авч үзвэл:

- Өгөгдөл цуглуулах:** Үндэсний статистикийн хороо, Монголбанк болон Гаалийн өрөнхий газар зэрэг олон нийтэд нээлттэй мэдээллийн эх сурвалжаас судлагдсан байдалд тулгуурлан сонгон хувьсагчдын мэдээллийг цуглуулна.
- Өгөгдөл бэлтгэх:** Судлаач Б. Эрдэнэбатын 2012 оны “The CLI of Mongolia” судалгааны ажил болон бусад судлагдсан байдалд түрүүлэгч индикаторыг хугацаан цуваан өгөгдлийн үндсэн 4 бүрдлээс зөвхөн мөчлөгийг ялган авч байгуулсан. Судлаачид шинжилгээний өгөгдлийг бэлтгэхдээ анхны өгөгдлөөс тренд болон улирлын нөлөөг хасаж, шокийн нөлөөг арилгах зорилгоор шаталсан дундаж хийсэн байв. Иймд дээрх 3 процессыг өгөгдлөө бэлтгэхдээ ашигласан болно.
- Мөн нэмэлтээр сонгон авсан хувьсагчдын нэгжийн ялгаатай байдлыг арилгах үүднээс үзүүлэлтүүдийн мөчлөгийг [-1;1]-ийн хооронд стандартчилав.
- Түрүүлэгч үзүүлэлтүүд сонгох:** Хөндлөн корреляци нь 2 хувьсагчын хооронд түрүүлэх, хожимдох, зэрэгцэх хамаарлын аль нь буйг шалгахын сацуу хожимдол, түрүүлэгч утга бүр дээрх шууд ба урвуу хамаарал, коэффициентын утгыг гаргаж өгдгөөрөө давуу талтай. Иймд судлагдсан байдалд тулгуурлан сонгон авсан хувьсагчид манай улсын ДНБ-ий мөчлөгөөс түрүүлэх, хожигдох, зэрэгцэхийн аль нь

боловыг шинжлэх, түрүүлэгч үзүүлэлтүүдийг ялгах зорилгоор хувьсагчдын ДНБ-ий мөчлөгтэй үүсгэх хөндлөн корреляцийг шалгав. Итали улсын түрүүлэгч индикатор байгуулах судалгааны ажилд хөндлөн корреляцийн коэффициент нь 0.6 их байх нь оновчтой гэж үзсэн тул үүнд тулгуурлав. Энэхүү алхмын үр дүнд 0-12 сараар түрүүлдэг үзүүлэлтүүдээс түрүүлэгч сар бүрд харгалзах 0.6-аас их хөндлөн корреляцитай хувьсагчдыг сонгоно.

5. **Индикатор байгуулах:** ДНБ-ий мөчлөгийг түүчээлдэг үзүүлэлтүүдийг түрүүлэгч хугацаа буюу 1-12 сар бүрээр нь индикатор байгуулна. Түрүүлэгч индикаторыг байгуулахад тус үзүүлэлтүүдэд жин оноох хэрэгтэй. Жин оноохдоо 2 арга ашигладаг. Үүнд: индикаторыг бүрдүүлэгч үзүүлэлтүүдэд ялгаатай жин оноох эсхүл тэнцүү жин оноох (Zhuang, 2002). Тэнцүү жин оноох арга зүйг ЭЗХАХБ орнууд өргөнөөр ашигладаг ба энэ чиглэлээр 2012 онд Б. Эрдэнэбат судлаач түрүүлэгч индикатор байгуулсан байна. Харин бүрдлүүдэд ялгаатай жин оноох тохиолдолд PCA, FA болон Cronbach coefficient alpha арга зүйг ашигладаг. Ялгаатай жин оноох 3 арга зүйгээс судлаачид ихэвчлэн PCA аргазүйгээр ялгаатай жин оноож буй тул энэхүү аргыг ашиглан ялгаатай жин оноов. Индикатор байгуулахад тэнцүү болон ялгаатай жин өгсний ялгааг шинжлэх, аль нь илүү оновчтойг танин мэдэх зорилгоор бүрдлүүдэд 2 аргаар жин оноон индикатор байгуулав. Энэхүү алхмын үр дүнд түрүүлэгч хугацаа бүрд харгалзах бүрдлүүд нь ялгаатай болон тэнцүү жинтэй ДНБ-ий мөчлөгийг түүчээлдэг 24 индикатор байгуулна.
6. **Оновчтой индикатор сонгох:** Өмнөх алхамд байгуулсан түрүүлэгч индикаторуудаас хамгийн оновчтой байгаа түрүүлэгч индикаторыг сонгох шалгуур боловсруулан сонгоно.
7. **Таамаглал болон харьцуулалт:** Өмнөх алхамд байгуулсан индикаторыг оновчтой таамаглах машин сургалтын загварыг харьцуулан сонгоно. Тус оновчтой загвар болон индикаторыг (ARIMA) загварын үр дүнтэй харьцуулан шинжилнэ.

A. Өгөгдөл цуглуулах

Судалгааны ажлын хүрээнд 4 бүлгийн 83 үзүүлэлтийн 2006 оны 7 сараас 2023 оны 11 сар хүртэлх утгыг сонгон ашиглав. Эдгээр 4 бүлэг нь макро экономикс болон санхүүгийн зах зээлийг илэрхийлэх бөгөөд бодит бизнесийн мөчлөгийн онолын тогтсон баримтын дагуух хуваалтыг ерөнхийлөн хийсэн. Хувьсагчдыг “The CLI of Mongolia” (Erdenebat.B, 2012), “China's business cycle forecasting: a machine learning approach” (Tang P, Zhang Y, 2024) болон “Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний нэгдсэн түрүүлэгч индикатор тооцох нь” (Л. Даваажаргал, Б. Гэрэлмаа, Б. Батдаваа, С. Билгүүнзүл, 2020) судалгааны ажилд тулгуурлан сонгосон. (Хувьсагчдын тодорхойлох статистик болон бусад дэлгэрэнгүй мэдээллийг Хавсралт 1-д тусгав.).

Хүснэгт 2. Судалгааны өгөгдөл

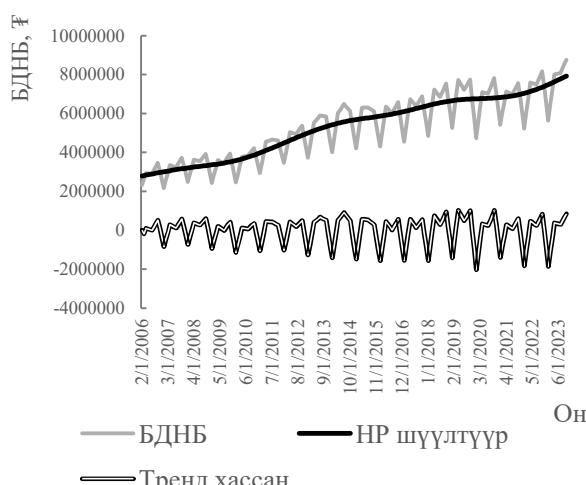
I. Үйлдвэрлэл (15)	Нүүрс олборлолт, Зэсийн баяжмалын үйлдвэрлэл (35%), Зэсийн баяжмалын экспортын үнэ, Нийт худалдаа, Экспорт, Цэвэр худалдаа, Экспорт импортын харьцаа, Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт борлуулалт, Уул уурхайн олборлох аж үйлдвэр, Боловсруулах аж үйлдвэр, Цахилгаан дулаан эрчим хүч үйлдвэрлэл, Боловсруулаагүй болон хагас боловсруулсан алт,
-----------------------	--

	Цайрын баяжмалын тоо хэмжээ, Төмрийн хүдрийн баяжмал мянган доллар, Цайрын баяжмал
II. Хэрэглэлээ (24)	Импорт, Ургал зардал, Хөрөнгийн зардал, Газрын тосны үнэ, Зэсийн үнэ, Нүүрсний үнэ, Алтны үнэ, Төмрийн хүдэр баяжмал, Импортын гурил, Импортын цахилгаан эрчим хүч, Нэгдсэн төсвийн зарлага тухайн сараар, Нэгдсэн төсвийн орлого тухайн сараар, Цахилгаан эрчим хүч - Аж үйлдвэрийн барааны, Хөнгөн тэрэг тоо ширхэг, Импортын гурил, Хөнгөн тэрэг үнэ, Хэрэглээний бүтээгдэхүүний импорт, Түргэн эдэлгээтэй барааны импорт, Удаан эдэлгээтэй барааны импорт, Аж үйлдвэрлэлийн орцын импорт, Хөрөнгө оруулалтын бүтээгдэхүүнүүдийн импорт, Импортын бензиний тоо хэмжээ, Импортын бензиний үнэ, Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар
III. Мөнгөний нийлүүлэлт ба инфляц (26)	M2 сая төгрөгөөр, M1 сая төгрөгөөр, Зээл хадгаламжийн харьцаа, Гүйлгээнд гаргасан бэлэн мөнгө, Кассад байгаа мөнгө, Төгрөгийн хадгаламж, Төгрөгийн харилцах, хадгаламж, Мөнгө унцаар, Банкны нөөц, Төв банкны үнэт цаас, Нийт актив, Гадаад валютын албан нөөц, Ерөнхий индекс, Хүнсний бараа, ундаа, ус, Согтууруулах ундаа, тамхи, Хувцас бөс бараа, гутал, Орон сууц, ус, цахилгаан, түлш, Гэр ахуйн тавилга, гэр ахуйн бараа, Эм, тариа эмнэлгийн үйлчилгээ, Тээвэр, Холбооны хэрэгсэл, шуудангийн үйлчилгээ, Амралт, чөлөөт цаг, соёлын бараа, үйлчилгээ, Боловсролын үйлчилгээ, Зочид буудал, зоогийн газар, дотуур байр, Бусад бараа, үйлчилгээ, Төв банкны үнэт цаасны хүү
IV. Санхүүгийн зах зээлийн хувьсагч (17)	Төгрөгөөрх жигнэсэн дундаж зээлийн хүү, Гадаад валютаарх жигнэсэн дундаж зээлийн хүү, Ам долларын ханш (төгрөг/ доллар), Юанийн ханш (төгрөг/ юань), Төгрөгийн хүү, Гадаад валютын хүү, TOP20 дундаж, ЕвроГИЙН ханш, Бодит үйлчилж буй ханш, Нэрлэсэн үйлчилж буй ханш, Үнэт цаасны зах зээлийн нийт үнэлгээ, Үнэт цаасны гүйлгээний дүн, Зээлийн үлдэгдэл сая төгрөг, Хэвийн зээл, Хугацаа хэтэрсэн зээл, Чанаргүй зээл, Долларын ханш сарын дундаж

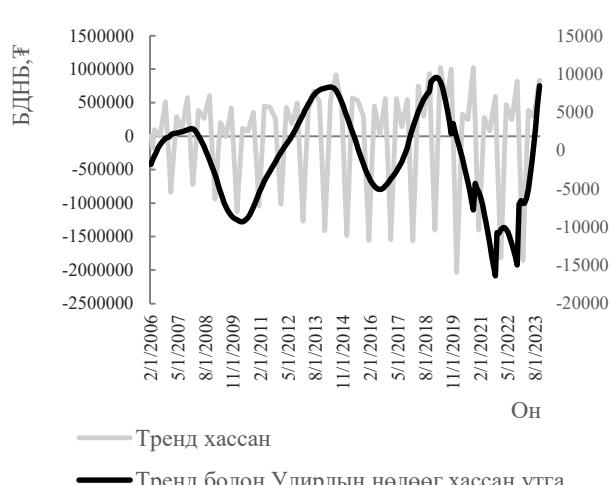
B. Өгөгдөл бэлтгэх

Судалгаанд ашигласан хувьсагч бүрийг 4 алхмын дагуу бэлтгэсэн бөгөөд жишээ болгон 2015 оны үнээрх бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүнийг авч үзье.

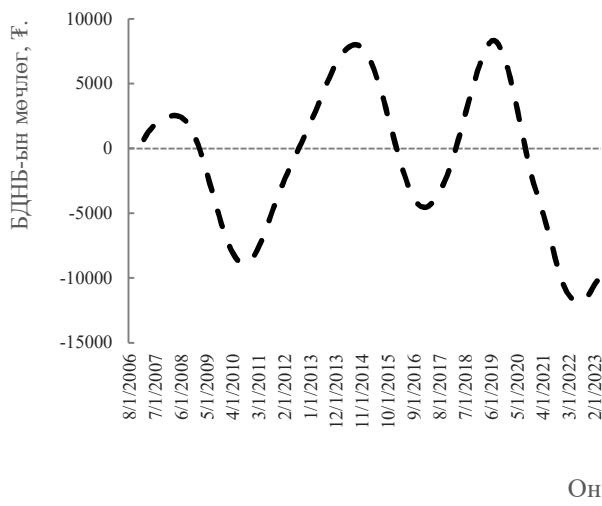
**Зураг 2. БДНБ болон Ходрик-Прескотын
шүүлтүүрээр ялгасан тренд**

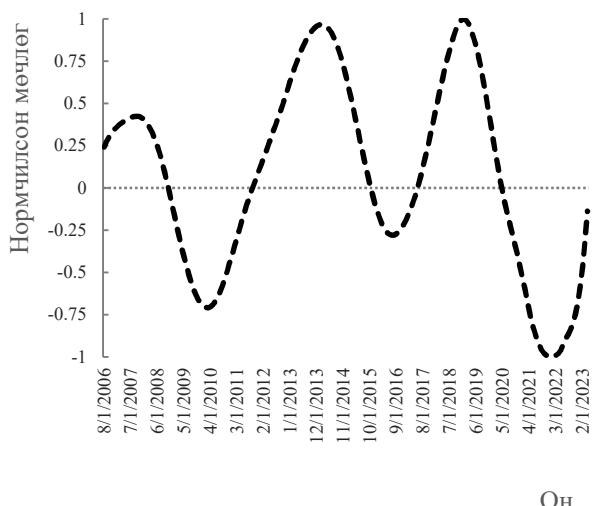
**Зураг 3. БДНБ-ээс тренд болон улирлын нөлөөг
хассан үлдэгдэл**

Зураг 4. Мөчлөг

Зураг 5. Нормчилсон мөчлөг

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Зураг 2: Шинжилгээнд ашиглах 2015 оны үнээрх БДНБ, Ходрик Прескотын шүүлтүүр ашиглан ялгаж авсан чиг хандлага, болон чиг хандлагын нөлөөг засварласан өгөгдлийн зураглал

Зураг 3: Улирлын нөлөөг засварлахын өмнөх болон дараах өгөгдлийн зураглал

Зураг 3: Улирлын нөлөөг засварласан өгөгдөл дээр 12 цэгийн шаталсан дундаж хийн шокийн нөлөөг арилгасан мөчлөгийн өгөгдөл

Зураг 4: Шинжилгээнд ашиглах өгөгдлүүдийн нэгжийн ялгаатай байдлыг арилгах үүднээс [-1;1]-ийн хооронд нормчилсон зураглал

I. Түрүүлэгч үзүүлэлтүүд сонгох

Хүснэгт 3. Хөндлөн корреляци

	Lag 12	Lag 11	Lag 10	Lag 9	Lag 8	Lag 7	Lag 6	Lag 5	Lag 4	Lag 3	Lag 2	Lag 1
Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	0.70	0.74	0.77	0.80	0.82	0.84	0.85	0.86	0.86	0.86	0.85	0.84
Төгрөгийн харилцах, хадгаламж	0.74	0.76	0.77	0.78	0.78	0.78	0.77	0.76	0.74	0.71	0.68	0.64
Боловсруулах аж үйлдвэр	0.70	0.73	0.77	0.80	0.82	0.84	0.85	0.85	0.85	0.85	0.83	0.81
Хөнгөн тэрэг үнэ	0.69	0.72	0.75	0.77	0.78	0.79	0.80	0.80	0.79	0.78	0.76	0.74
Нэгдсэн төсвийн орлогого тухайн сараар	0.73	0.76	0.78	0.81	0.82	0.83	0.84	0.84	0.83	0.82	0.81	0.78
M1 сая төгрөгөөр	0.76	0.77	0.78	0.78	0.78	0.78	0.76	0.75	0.72	0.70	0.66	0.00
Нийт худалдаа	0.78	0.79	0.79	0.79	0.79	0.77	0.76	0.73	0.70	0.67	0.62	
Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдхүүний нийт борлуулалт	0.00	0.62	0.65	0.67	0.69	0.70	0.71	0.71	0.71	0.70	0.69	0.68
Аж үйлдвэрлэлийн орцийн импорт	0.00	0.61	0.66	0.66	0.68	0.69	0.69	0.69	0.68	0.66	0.64	0.62
Үнэт цаасны зах зээлийн нийт үнэлгээ	0.68	0.69		0.69	0.69	0.68	0.67	0.65	0.64	0.61	0.00	0.00
Импорт	0.79	0.79	0.79	0.79	0.78	0.76	0.74	0.71	0.67	0.63	0.00	0.00
Удаан эдэлгээтэй барааны импорт	0.74	0.75	0.00	0.74	0.73	0.72	0.69	0.67	0.64	0.60	0.00	0.00
Хөнгөн тэрэг тоо ширхэг	0.00	0.00	0.60	0.60	0.64	0.66	0.69	0.71	0.72	0.73	0.73	0.72
Уул уурхайн олборлох аж үйлдвэр	0.00	0.00	0.60	0.60	0.62	0.63	0.64	0.64	0.64	0.63	0.62	0.61
Нүүрс олборлолт	0.00	0.00	0.62	0.62	0.63	0.64	0.64	0.63	0.63	0.62	0.00	0.00
Банкны нөөц	0.00	0.00	0.00	0.00	0.60	0.65	0.69	0.73	0.76	0.79	0.82	0.83
Импортын бензиний үнэ	0.00	0.00	0.00	0.00	0.61	0.64	0.66	0.68	0.69	0.70	0.70	0.70
Хэвийн зээл	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.61	0.65	0.69	0.72	0.75	0.77
Зээлийн үлдэгдэл сая төгрөг	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.64	0.68	0.71	0.74
Нийт актив	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.64	0.68	0.72	0.75	0.78
Бусад												

Боловсролын
Үзүүлэлтээ
Хассанд байна

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний мөчлөгтэй хамгийн их хамааралтай байгаа хувьсагчдын хугацааны хоцрогдол бүр дэх хөндлөн корреляцийг Хүснэгт 3-т харууллаа. Хүснэгтээс хувьсагч болон БДНБ-ий мөчлөгийн хамаарлыг авч үзвэл:

- Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар, боловсруулах аж үйлдвэр, хөнгөн тэрэгний үнэ, нийт худалдаа зэрэг үзүүлэлтүүд мөчлөгийн 1-12 хугацааны хожимдол бүрд өндөр хамааралтай байна.
- Санхүүгийн зах зээлийг илэрхийлэх үзүүлэлт болох үнэт цаасны зах зээлийн нийт үнэлгээ мөчлөгийн 3-12 сарын хожимдолд 0.6-аас их хамааралтай байна. Үүнээс хамгийн өндөр хамааралтай нь 8 болон 9 сарын хожимдлын үед байна.
- Хэвийн зээл нь 1-ээс 6 сар хүртэлх нөлөө нь 0.6-аас өндөр байна.
- Зээлийн үлдэгдэл 1-4 сарын хожимдлын нөлөө нь 0.6 аас өндөр байгаа ба 1 хожимдолд хамгийн өндөр нөлөөтэй байна.
- Мөнгөний нийлүүлэлт болон банкны нөөц нь мөчлөгтэй харгалзан 2-12 сар болон 1-8 сарын хожимдолтой утгуутдай хамаарах хамаарал нь 0.6-аас өндөр байна.
- Мөнгөний нийлүүлэлт, аж үйлдвэрлэлийн салбарын орц, удаан эдэлгээт барааны импорт, хөрөнгө оруулалтын бүтээгдэхүүний импорт зэрэг нь БДНБ-н мөчлөгийг түүчээлж байгаа нь онолын дагуух хамаарал юм.
- Харин аж үйлдвэрийн салбарын нийт борлуулалт, боловсруулах аж үйлдвэр, хэрэглээний бүтээгдэхүүний импорт зэрэг нь манай улсын хувьд мөчлөгийг түүчээлж

байгаа бол Бернанкегийн авч үзсэн тогтсон баримт дээр эдгээр үзүүлэлтийг мөчлөгтэй хамт явагдана гэж үзжээ (Bernanke.B.S., 2001).

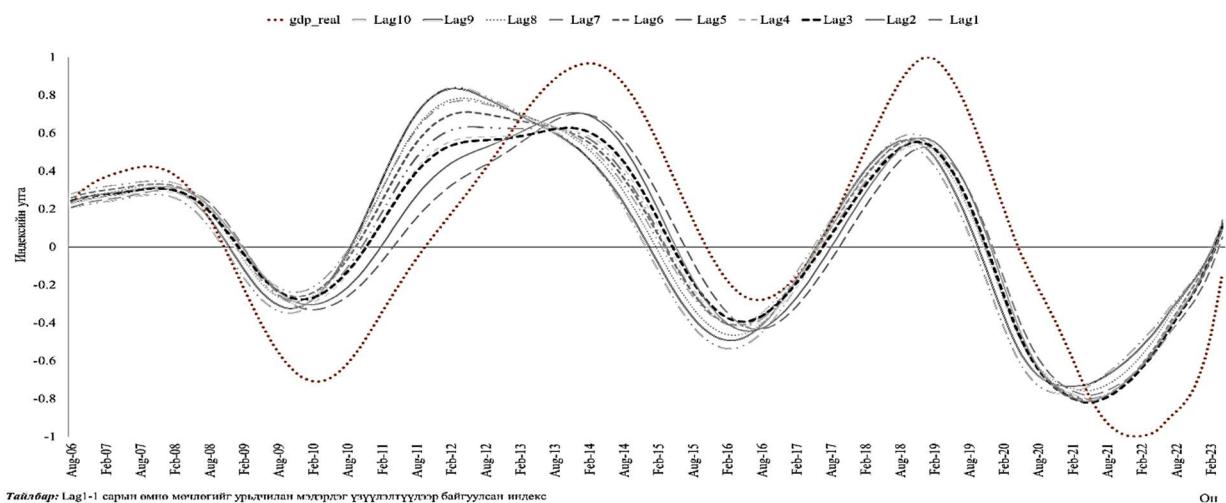
C. Индикатор байгуулах

Энэ хэсэгт сар бүрийн хувьд хөндлөн корреляци нь 0.6-с дээш хувьсагчдад 2 төрлийн аргаар жин оноон индикатор байгууллаа.

A. Бүрдлүүд нь тэнцүү жинтэйгээр индикатор байгуулах

Зураг 6-т ЭЗХАХБ-н орнуудын түрүүлэгч индикаторыг байгуулахад ашигладаг арга зүй болох бүрдлүүдэд тэнцүү жин оноож байгуулсан индикатор болон бодит ДНБ-ий мөчлөгийг дүрслэв. Тэнцүү жин оноон индикатор байгуулах нь ерөнхий индикаторыг аль нэг үзүүлэлтээс хэтэрхий хамаарахаас сэргийлэх, үзүүлэлтүүдийг тэнцвэртэй, цогцоор нь авч үзэх зэрэг давуу талтай (OECD, OECD system of composite leading indicators, 2012).

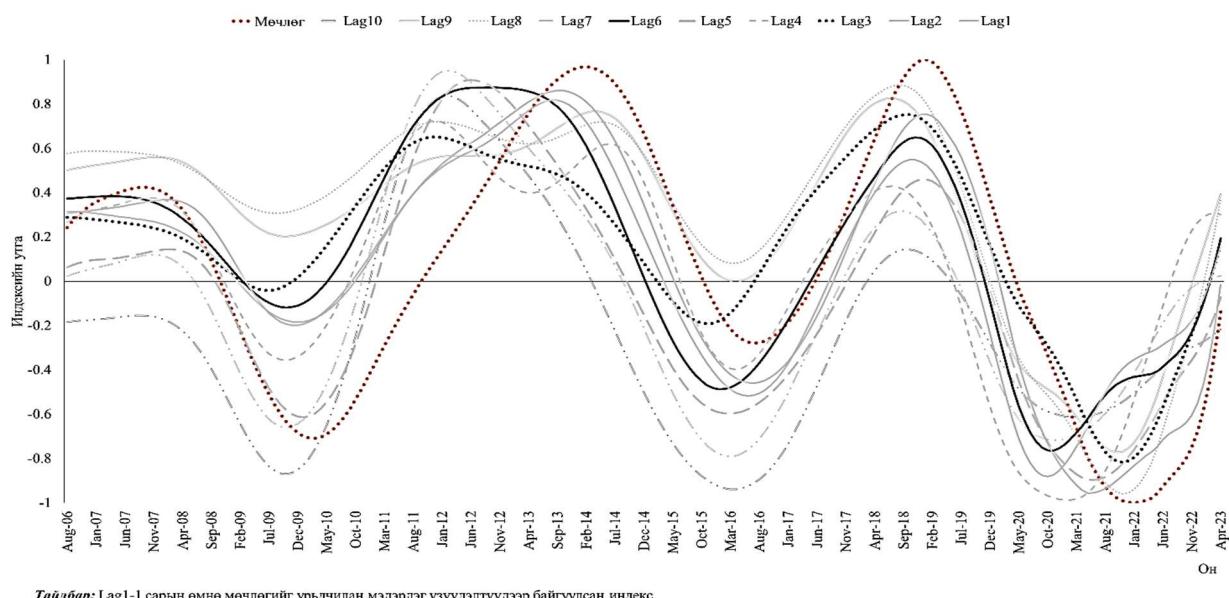
Зураг 6. Бүрдэл нь тэнцүү жинтэйгээр байгуулсан индикаторууд болон БДНБ-ий мөчлөг

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

A. Бүрдлүүд нь ялгаатай жинтэйгээр индикатор байгуулах

Зураг 7. Бүрдэл нь ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индикаторууд болон БДНБ-ий мөчлөг

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Зураг 7 – д бүрдлүүдэд ялгаатай жин оноох аргаар байгуулсан индикаторыг дүрслэв. Бүрдлүүдэд жин оноохдоо Үндсэн бүрдлийн шинжилгээ (PCA) ашигласан бөгөөд ялгаатай жин оноох нь эдийн засгийн үзүүлэлт тус бүрийн түүхэн үйл хөдлөлд үндэслэн, тэдгээрийн ач холбогдол буюу харгалзах жингүүдийн тодорхойлоо ороо давуу талтай (Г. Амартувшин, 2024).

D. Оновчтой индикатор сонгох

Байгуулсан индикаторуудаас мөчлөгийг хамгийн оновчтой мэдэрч буй түрүүлэгч индикаторыг сонгохдоо дараах 4 шалгуурыг харгалзаж үзэв /ЭЗХАХБ-ийн орнуудын түрүүлэгч индикаторыг сонгохдоо ашигладаг 3 шалгуурыг харгалзан үзэж дараах шалгуурыг боловсруулсан болно/. Шалгуур бүрийн хувьд хамгийн оновчтойд нь 12 оноо өгч цааш буурах байдлаар эрэмбэлсэн болно. Тэдгээрийг дэлгэрүүлэн авч үзвэл:

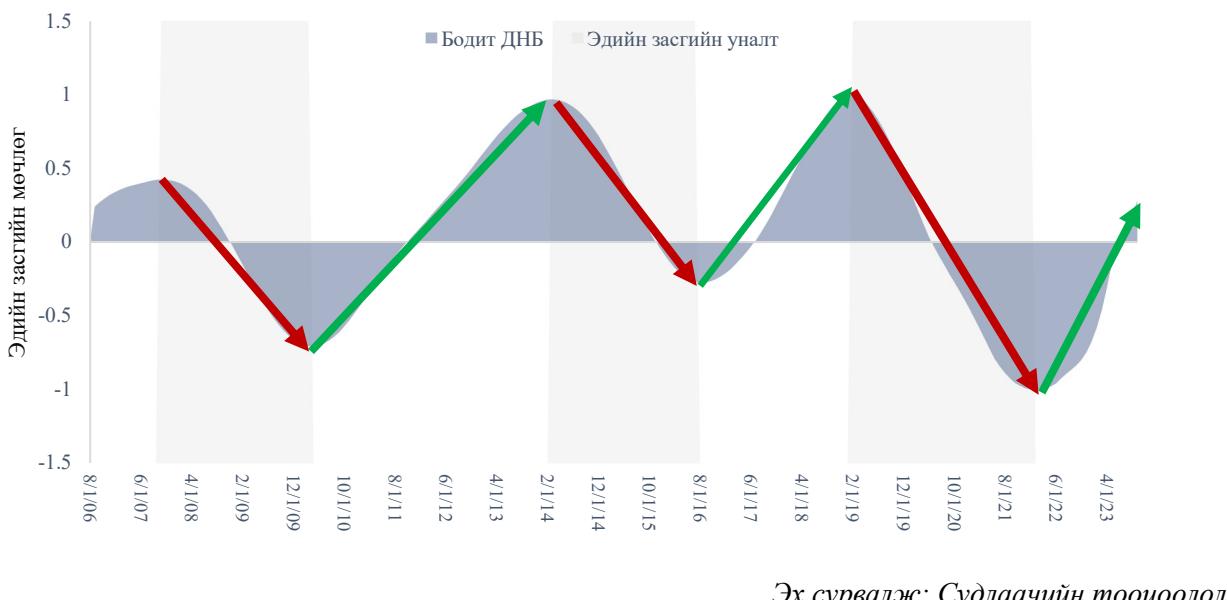
- Эргэлтийн цэгийн зөрүү:** Индикаторийн эргэлтийн цэг мөчлөгийн эргэлтийн цэгээс хэдэн сарын өмнө тохиолдож буйг эргэлтийн цэг бүрийн хувьд тодорхойлж, дундаж зөрүүг тооцоолов.
- Зөрүүний хазайлт:** Эргэлтийн цэгийн зөрүүний стандарт алдааг тооцоолсноор ирээдүйд байгуулсан индикатораа ашиглан мөчлөгийг таамаглах үед алдаа багатайгаар итгэх интервал байгуулах давуу талтай.
- Хөндлөн корреляци/CCF/:** Байгуулсан индикатораас мөчлөгтэй хамгийн өндөр хөндлөн корреляцитай үзүүлэлтийг ихээс нь бага руу эрэмбэлэн оноожуулав. Хөндлөн корреляцийн коэффициент тодорхой түрүүлэгч утга дээр өндөр байх нь тухайн 2 үзүүлэлт хугацааны хожимдолтойгоор хоорондоо шугаман хамааралтай гэдгийг илэрхийлнэ.
- Эргэлтийн цэгийн танилт:** Энэхүү шалгуур нь дотроо хэд хэдэн дэд шалгуураас бүрдэнэ. Дэд шалгуур бүрийг [0 – 1] – ийн хооронд оноогоор дүгнэв. Индикаторийн нийлбэр оноо нь дэд шалгууруудын дундаж оноогоор тодорхойлогдсон болно. Хэрэв хоёр болон түүнээс дээш тооны индикатор ижил оноотой байвал статистикийн

зарчим ёсоор харгалзах эрэмбүүдийн дунджаар эрэмбийн утгыг оноосон болно. Дэд шалгууруудыг авч үзвэл /Хавсралт 4-өөс дэлгэрүүлэн харах боломжтой./:

- A. Индикаторын эргэлтийн цэг бизнесийн мөчлөгтэй тохиорхгүй байх: Байгуулсан индикаторын эргэлтийн цэгүүд мөчлөгийн эргэлтийн цэгтэй хэр нийцтэй байгааг энэхүү шалгуураар хэмжинэ. (-) утга нь индикаторын эргэлтийн цэг мөчлөгийн эргэлтийн цэгийн мэдрээгүй оройн тоог илэрхийлэх бол (+) утга нь индикаторд тохиосон боловч мөчлөгт тохиогоогүй эргэлтийн цэгийн тоог илэрхийлнэ. Харин [-] нь тухайн индикатор болон мөчлөгийн эргэлтийн цэгүүд хугацааны хожимдолтойгоор таарч буйг илэрхийлнэ.
- B. Мөчлөгөөс хугацааны хоцрогдолтойгоор илэрсэн эргэлтийн цэг: Мөчлөгийг урьдчилж мэдэрдэг түрүүлэгч индикатор байгуулах зорилгын хүрээнд сонгон авах оновчтой түрүүлэгч индикатор нь мөчлөгийн эргэлтийн цэгийг оновчтой мэдэрдэг байхаас гадна, эргэлтийн цэгийг түрүүлж мэдэрдэг байх шаардлагатай. Иймд байгуулсан индикатор бүрийн хувьд мөчлөгийг эргэлтийн цэгийг хоцорч мэдэрсэн тохиолдолд 0, эсрэг тохиолдолд 1 оноо өгөх зарчмаар индикаторуудад оноо өгөв.
- C. Мөчлөгөөс хоцорч илэрсэн эргэлтийн цэгийн дундаж хоцрогдол: Индикатор бүрийн хувьд мөчлөгөөс хугацааны хоцрогдолтойгоор илэрсэн эргэлтийн цэгийг тодорхойлсон бол энэхүү шалгуур үзүүлэлтэд тухайн хоцрогдолтой эргэлтийн цэгүүд дунджаар хэдэн сараар хоцорч илэрснийг тодорхойлсон. Дундаж хугацаа нь хамгийн өндөр индикатор 0 оноо авах бол хугацаа буурах тусам индексийн оноо өсөж хоцрогдолтой хэмжээгүй индексүүд 1 оноо авна.

Дээрх 4 шалгуурын дундаж эрэмбээр хамгийн өндөрт эрэмбэлэгдсэн нэг индикаторыг сонгон дараагийн алхамд ашиглах юм. Дээрх 4 шалгуураас хөндлөн корреляциас бусад 3 шалгуурын утгыг тооцоолохын тулд Bry&Boschan-ий алгоритмыг ашиглан байгуулсан индикатор болон мөчлөгийн хувьд эргэлтийн цэгүүдийг тодорхойлов /Дэлгэнгүйг Хавсралт 2 болон 3-аас харах боломжтой/. Жишээ болгон ДНБ мөчлөгийг доорх графикт тусгав.

Зураг 8. Монгол улсын бизнесийн мөчлөг/БДНБ/

2006 оноос 2017 оны хоорондох эдийн засгийн мөчлөгийн уналт сэргэлт нь 2017 оны “Монгол Улсын эдийн засгийн мөчлөг, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлс” (Д. Ган-Очир, 2017) судалгааны ажилд тодорхойлсонтой нийцсэн болно.

Бэлтгэсэн индикаторуудаас хамгийн оновчтойг сонговол:

1. Бүрдэл нь тэнцүү жинтэйгээр байгуулсан индикаторын оновчлол

Хүснэгт 4. Бүрдэл нь тэнцүү жинтэйгээр байгуулсан индикаторын оновчлол.

Эргэлтийн цэгийн зөрүү	Зөрүүний хазайлт		Эргэлтийн цэгийн танилт		CCF		Шалгуур		
	Дундаж утга	Эрэмбэ	Стандарт хазайлт	Эрэмбэ	Оноо	Байр	Утга	Эрэмбэ	
Lag12	8.33	12	8.55	3	3.00	12	0.796	1	7.00
Lag11	8.00	10	8.63	2	1.80	10.5	0.818	2	6.13
Lag10	8.17	11	8.54	4	1.80	10.5	0.833	3	7.13
Lag9	7.50	9	8.64	1	1.60	5.5	0.853	4	4.88
Lag8	6.67	8	8.29	5	1.60	5.5	0.873	5	5.88
Lag7	6.50	7	8.24	6	1.60	5.5	0.889	6	6.13
Lag6	6.17	6	7.94	7	1.60	5.5	0.902	7	6.38
Lag5	5.83	5	7.65	8	0.60	1	0.910	8	5.50
Lag4	3.00	4	3.35	11	1.60	5.5	0.916	9	7.38
Lag3	2.83	3	3.25	12	1.60	5.5	0.923	11	7.88
Lag2	2.17	2	3.92	10	1.60	5.5	0.924	12	7.38
Lag1	1.17	1	4.17	9	1.60	5.5	0.918	10	6.38

Эх сурвалжс: Судлаачийн тооцоолол

Боловсруулсан шалгуурын хүрээнд бүрдэл нь тэнцүү жинтэйгээр байгуулсан индикатораас оновчтой индикаторыг тодорхойлоход Lag3 нь хамгийн оновчтой байна. Энэхүү индикатор нь бизнесийн мөчлөгийн эргэлтийн цэгийг дунджаар 3 сарын өмнө мэдэрч байна. Өөрөөр хэлбэл индикаторын эргэлтийн цэг мөчлөгийн эргэлтийн цэгээс дунджаар 3 сарын өмнө тохиож байна.

Хүснэгт 5. Бүрдэл нь ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индикаторын оновчлол

PCA	Эргэлтийн цэгийн зөрүү		Зөрүүний хазайлт		Эргэлтийн цэгийн танилт		CCF		Шалгуур
	Дундаж утга	Эрэмбэ	Стандарт хазайлт	Эрэмбэ	Оноо	Байр	Утга	Эрэмбэ	
Lag12	9.3	11	9.9	1	0.8	3	0.783	1	4.00
Lag11	3.5	2	3.6	10	2.0	8.5	0.801	2	5.63
Lag10	7.3	8	8.7	4	3.0	11.5	0.814	3	6.63
Lag9	5.3	5	6.9	6	0.4	1	0.825	4	4.00
Lag8	6.0	7	2.9	12	2.0	8.5	0.837	5	8.13
Lag7	8.2	10	9.3	3	1.6	6	0.845	6	6.25
Lag6	8.0	9	5.6	8	3.0	11.5	0.868	7	8.88
Lag5	4.7	4	8.5	5	1.0	4	0.885	8	5.25

Lag4	5.7	6	5.0	9	0.6	2	0.897	10	6.75
Lag3	9.4	12	9.7	2	2.0	8.5	0.902	12	8.63
Lag2	3.2	1	3.4	11	2.0	8.5	0.902	11	7.88
Lag1	4.0	3	6.4	7	1.2	5	0.894	9	6.00

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

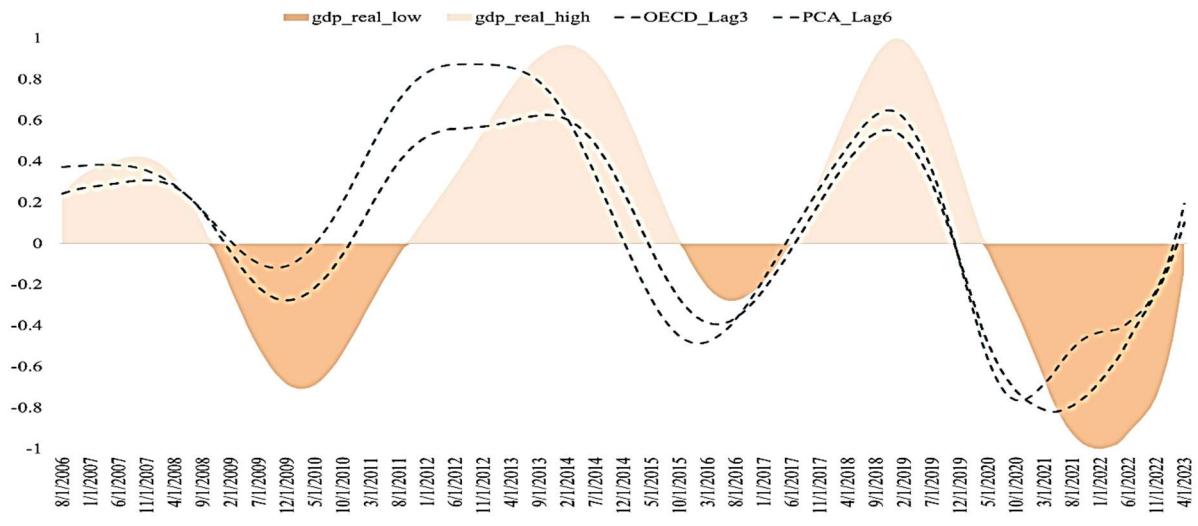
Боловсруулсан шалгуурын хүрээнд бүрдэл нь ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индикатороос оновчтой индикаторыг тодорхойлоход Lag6 байв. Lag6 индикатор нь бизнесийн мөчлөгийн эргэлтийн цэгээс дунджаар 8 сарын өмнө эргэж байна.

Тодорхойлсон оновчтой индикаторуудын бүрэлдэхүүнийг Б. Эрдэнэбат болон ЭЗХАХБ-н зарим улсуутдтай харьцуулахад:

- Мөнгөний нийлүүлэлт болон импорт нь “The CLI of Mongolia” судалгааны ажлын
- Экспорт нь Оросын Холбооны Улс
- Нийт худалдаа, Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт борлуулалт, уул уурхайн олборлох аж үйлдвэр болон мөнгөний нийлүүлэлт нь Чили
- Мөнгөний нийлүүлэлт болон хөнгөн тэрэгний тоо хэмжээ нь Чех
- Нийт худалдаа, экспорт, Хөнгөн тэрэгний тоо хэмжээ нь Истони улсуудын түрүүлэгч индикаторын бүрэлдэхүүнтэй нийтэй байна /Хавсралт 5-г харна уу/.

Бүрдэл нь тэнцүү жинтэйгээр байгуулсан индикатор, ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индекс болон мөчлөгийг Зураг 9-д дүрслэв.

Зураг 9. Бүрдэл нь тэнцүү болон ялгаатай жинтэйгээр байгуулагдсан хамгийн оновчтой индикатор болон БДНБ-н мөчлөг

Бүрдэл нь ижил жинтэйгээр байгуулсан индексүүдээс хамгийн оновчтой индекс-ОЕСД_Lag3
Бүрдэл нь ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индексүүдээс хамгийн оновчтой индекс-PCA_Lag6

Он

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

E. Машин сургалтын арга зүйг уламжлалт аргатай харьцуулах

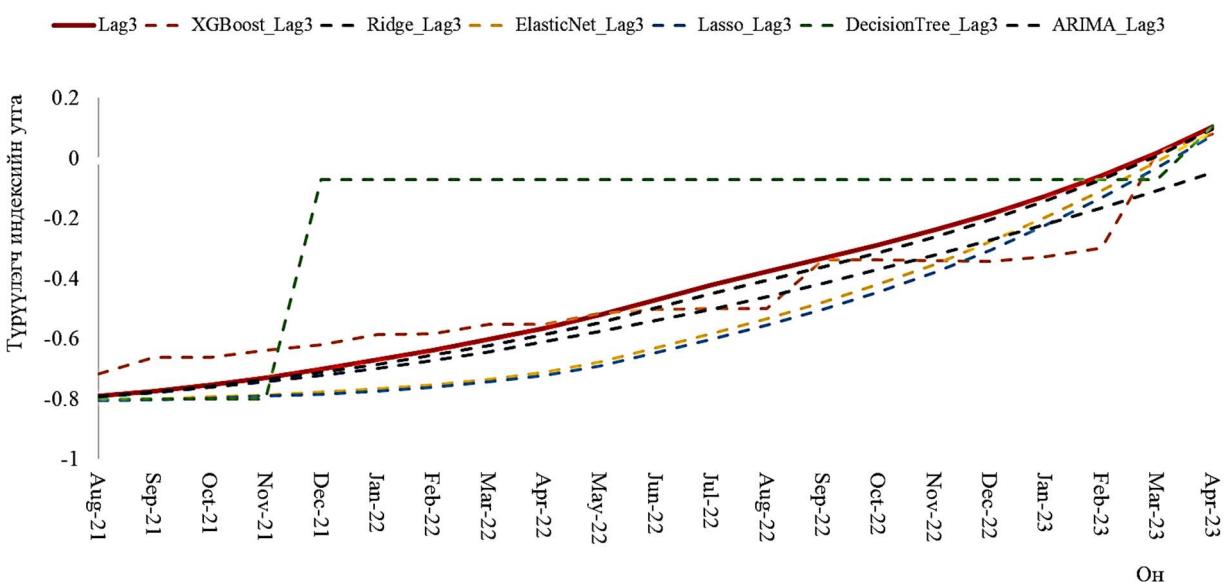
Энэхүү хэсэгт индекс байгуулах аргачлал бүрийн оновчтой индикатор (Lag3, Lag6) – ийг судалгаанд хэрэглэгдэж буй сонгон авсан бүх үзүүлэлтийн трендиин болон улирлын нөлөөг засварлаж 12 цэгийн төвт дундажлах процесс хийсэн утгаас хамааруулах машин сургалтын загвар боловсруулсан. Машин сургалтын загвар боловсруулснаар хувьсагчдын дараагийн

ажиглагдсан утга шинэчлэгдэхэд түрүүлэгч индикаторын одоогийн утгыг таамаглах замаар мөчлөгийн ирээдүйн утгыг тодорхой хугацааны интервалд уламжлалт загвараас илүү оновчтой таамаглах боломжтой.

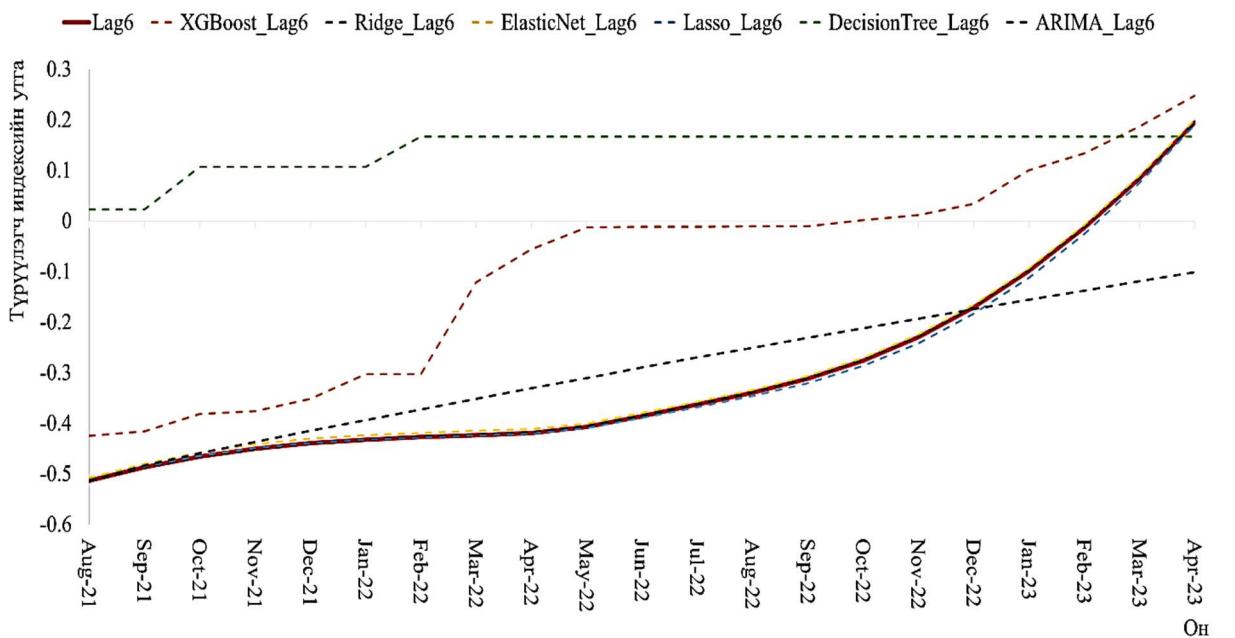
Түүнчлэн, онолын хэсэгт дурдсанчлан ялгаатай 5 аргаар машин сургалтын загвар боловсруулахдаа хувьсагчдыг хугацаан цуваан талаас 90/10 харьцаатай хуваасан бөгөөд 90% нь сургалтын багц өгөгдөл (Training set), 10% нь шалгах өгөгдөл (testing set) байна. Сургалтын багц өгөгдөл нь хувьсагчдыг ашиглан загвар сургахад ашиглагддаг. Харин шалгах өгөгдөл нь боловсруулсан загварт туршихад ашиглагддаг машин сургалт ажиллуулаагүй өгөгдөл юм.

Машин сургалтын таамаглалын оновчлолыг хэмжихэд уламжлалт эконометрик загварыг жишиг болгон харьцуулдаг. Иймд эконометрикийн уламжлалт арга зүй болох ARIMA загварыг жишиг болгон авлаа. Мөн уламжлалт арга зүй болон машин сургалтын арга зүйн таамаглалын алдааг хэмжихэд алдааны квадратын дунджийн язгуур (RMSE)-г ашигласан болно.

Зураг 10. Шалгах өгөгдөл дээрх таамаглал /Бүрдэл нь тэнцүү жинтэй үеийн оновчтой индектор дээрх/

Зураг 11. Шалгах өгөгдөл дээрх таамаглал /Бүрдэл нь ялгаатай жинтэй үеийн оновчтой индикатор дээрх/

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Машин сургалтын 5 арга зүйгээр сургасан загваруудыг шалгах өгөгдлийн утгаар таамаглаж, харьцуулсан утгуудыг Зураг 10, 11 – т дүрслэв. Түүнчлэн, уламжлалт загвар буюу ARIMA загвараар шалгах өгөгдлийн уртын хэмжээ болох 21 сарын дараах утгыг таамаглуулан нэмж дүрсэлсэн болно.

Графикаас машин сургалтын 5 арга зүй болон ARIMA загварын таамагласан утгаас аль ч индикаторын хувьд бодит утгатай хамгийн тохиромжтой байгаа нь Ridge регресс болохыг харж болно. Мөн таамаглалын алдааг нарийвчлалтай хэмжихэд ашиглах алдааны квадратын дунджийн язгуурын утгуудыг загвар бүрийн хувьд Хүснэгт 6, 7 -д тусгав.

Хүснэгт 6. Алдааны квадратын дунджийн язгуур/Бүрдэл нь тэнцүү жинтэй үеийн оновчтой индикатор дээрх /

Загвар	3 сар	6 сар	9 сар	12 сар
XGBoost	10.62%	9.26%	8.93%	8.07%
Ridge Regression	0.24%	0.57%	0.94%	1.25%
Elastic Net	1.48%	3.45%	5.52%	6.79%
LASSO Regression	2.90%	5.89%	8.72%	10.36%
Decision Tree	3.25%	35.78%	42.40%	41.88%
ARIMA	0.59%	1.55%	2.66%	4.15%

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Хүснэгт 7. Алдааны квадратын дунджийн язгуур/Бүрдэл нь ялгаатай жинтэй үеийн оновчтой индикатор дээрх/

Загвар	3 сар	6 сар	9 сар	12 сар
XGBoost	8.23%	9.30%	18.12%	24.48%
Ridge Regression	0.00%	0.03%	0.07%	0.12%
Elastic Net	0.87%	1.03%	1.08%	1.08%
LASSO Regression	0.37%	0.43%	0.45%	0.45%
Decision Tree	48.58%	51.75%	54.29%	54.53%
ARIMA	0.43%	1.97%	4.51%	6.15%

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Хүснэгт 6 болон 7 оос харахад 3, 6, 9, 12 сарын аль ч индикаторын хувьд Ridge регрессийн загвар алдааны квадратын дунджийн язгуур багатай буюу хамгийн оновчтой байна. Түүний дараагаар бүрдэл нь ялгаатай жинтэй индикаторын хувьд Lasso регрессийн арга илүү үр дүнтэй байгаа бол бүрдэл нь тэнцүү жинтэй индикаторын хувьд ARIMA загвар удаалж байна. Үүнээс харахад машин сургалтын тохиромжтой арга зүй нь уламжлалт загвараас алдаа багатайгаар таамаглаж байна.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү ажлын хүрээнд Монгол Улсын бизнесийн мөчлөгийг түүчээлдэг түрүүлэгч индикаторыг байгуулж, сонгон авсан хувьсагчдын ажиглагдан утга илрэхэд тухайн үеийн мөчлөгийн нөхцөл байдлыг хамгийн бага алдаатайгаар таамаглах машин сургалтын загвар боловсрууллаа.

Сонгон авсан хувьсагчдаас 1-12 сарын хугацааны өмнө мөчлөгийг түүчээлдэг буюу ДНБ-ий мөчлөгтэй 0.6-аас их хөндлөн корреляцитай 27 үзүүлэлт байна. Уг 27 үзүүлэлтээс бүрдлүүд нь тэнцүү жингийн аргаар 19 үзүүлэлт, ялгаатай жингийн аргаар 20 үзүүлэлтээс бүрдэх индикаторуудыг байгуулав. Байгуулсан индикаторт орсон үзүүлэлтүүдээс 8 үзүүлэлт нь “The CLI of Mongolia” судалгааны ажил болон ОХУ, Чили, Чех, Инстони улсын түрүүлэгч индикаторын үзүүлэлтүүдтэй давхцаж байна. Түүнчлэн, индикаторын бүрдлүүдээс мөнгөний нийлүүлэлт, аж үйлдвэрлэлийн салбарын орц, удаан эдэлгээт барааны импорт нь БДНБ-ий мөчлөгийг түүчээлж байгаа ба энэ нь ББМО-ын тогтсон баримтуудтай нийтэй байна. Энэ нь судалгааны ажлын таамаглал 1-ийг баталж байна.

Бүрдлүүд нь тэнцүү жинтэйгээр байгуулсан индикаторууд нь 2007 оны 9 сарын мөчлөгийн эргэлтийн цэгээс хоцорч эргэсэн бол бусад үед мөчлөгийн эргэлтийн цэгээс түрүүлж эргэсэн байна. Харин бүрдлүүд нь ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индикаторуудаас хамгийн оновчтой индикатор нь мөчлөгийн эргэлтийн цэгээс ямагт түрүүлж эргэсэн байна. Энэ нь судалгааны таамаглал 2-ийг тэнцүү жинтэй аргаар индикатор байгуулсан үед няцааж байгаа бол ялгаатай жинтэйгээр индикатор байгуулсан үед дэмжиж байна.

Бүрдлүүд нь тэнцүү болон ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индикаторуудаас боловсруулсан шалгуурын дагуу оновчтой индикаторуудыг тодорхойлов. Уг индикаторуудыг машин

сургалтын XGBoost, Ridge regression, Elastic net regression, Lasso regression болон Decision tree аргыг ашиглан загвар боловсруулав. Дээрх машин сургалтын аргуудаас хамгийн алдаа багатай таамаглаж буй арга нь Ridge regression – н арга байв. Мөн нэмэлтээр уламжлалт эконометрикийн арга зүй буюу ARIMA загварыг машин сургалтын Ridge регрессийн аргатай харьцуулахад алдааны квадратын дунджийн язгуур нь харьцангуй өндөр байна. Энэ нь машин сургалтын Ridge regression арга нь уламжлалт аргаас илүү манай улсын бизнесийн мөчлөгийг оновчтой таамаглаж байгааг харуулж байна. Энэ нь судалгааны ажлын таамаглал 3-ийг батлав.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Судалгааны ажлын хүрээнд дараах санал зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

1. Машин сургалтын арга зүйд дата мэдээллийн урт чухал бөгөөд шинжилгээ хийх явцад датаны дутагдалтай байдал, өгөгдлийн хугацаан цуваа дундаа тасрах зэрэг бэрхшээлүүд тохиолдсон. Иймд энэхүү бэрхшээлээс зайлсхийх үүднээс дата мэдээллийг урт хугацаатай чанартай бэлтгэх шаардлагатай.
2. Эдийн засаг дахь бүтцийн өөрчлөлт, техник технологийн дэвшил, инноваци зэргээс хамааран бизнесийн мөчлөгийг түүчээлэгч үзүүлэлтүүд ялгаатай нөлөөтэй байдаг байна. Тиймээс эдийн засгийн нөхцөл байдлаас хамааран түрүүлэгч индикаторын бүрдэл өөрчлөгдөх магадлалтай. ЭЗХАХБ-ээс сар бүр индикаторыг дахин шинэчлэн оновчтой түрүүлэгч индикаторыг байгуулдаг аж (Composite Economic indicators, 2017). Иймд манай улсын хувьд ч мөн адил индикаторын оновчтой байдлыг хангахын тулд тодорхой хугацааны давтамжтай шинэчилж байх шаардлагатай.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

- Adel B. A., B. B. (2011). *Macroeconomics*. New York: United Nations.
- Andrea Giusto, J. P. (2016). Identifying business cycle turning points in real time with. *International Journal of Forecasting*.
- Andreas Psimopoulos. (2020). FORECASTING ECONOMIC RECESSIONS USING MACHINE LEARNING: AN EMPIRICAL STUDY IN SIX COUNTRIES. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 39-99.
- Andres Azqueta-Gavaldon, D. H. (2021, 5). *Using machine learning and big data to analyse the business cycle*. Retrieved from European central bank: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2021/html/ecb.ebart202105_02~c429c01d24.en.html
- Bataa, E. (2012). The Composite Leading Indicator of Mongolia. *Munich Personal RePEc Archive*.
- Brischetta, A. (2000). Forecasting Australian Economic Activity Using Leading Indicators. *RBA Research Discussion Paper*.
- Burns, A. (1946). *Measuring Business Cycles*. National Bureau of Economic Research, Inc.
- Chaos, S. a. (2016). Forecasting business cycle with chaotic time series based on neural. *An interdisciplinary journal of nonlinear science*.

- Composite Economic indicators.* (2017). Retrieved from UNECE: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.42/2017/Seminar/Chapter_5_draft_2017.06.15_-_for_seminar.pdf
- Dominik Hirschbühl, L. O. (2021). Using machine learning and big data to analyse the business cycle. *ECB Economic Bulletin, Issue 5*.
- Erdenebat.B. (2012). *The Composite Leading Indicator of Mongolia*. Retrieved from Munich Personal RePEc Archive: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/72415/1/MPRA_paper_72415.pdf
- Giovanni Cicceri, G. I. (2020). A Machine Learning Approach to Forecast Economic Recessions—An Italian Case Study. *Mathematics*.
- Glossary for OECD Composite Leading Indicators and Business & Consumer Tendency Surveys*. (2024). Retrieved from OECD: <https://www.oecd.org/sdd/leading-indicators/glossaryforoecdcompositeleadingindicators.htm#CLI>
- Hoerl, A. E. (1970). Ridge Regression: Biased Estimation for Nonorthogonal Problems. *Technometrics*, 55-67.
- J.R.Quinlan. (1986). Induction of decision trees. *Machine Learning* , 81-106.
- Klein, P. &. (1982). The Leading Indicator Approach to Economic Forecasting--Retrospect and Prospect. *NBER Working Papers 0941*.
- Marcelle Chauvet, R. R. (2021). *Transfer Learning for Business Cycle Identification*. Retrieved from Banco Central do Brasil: <https://www.bcb.gov.br/content/publicacoes/WorkingPaperSeries/wps545.pdf>
- Martina Karlsson, H. O. (2014). *Economic and Business cycle indicators*. Jönköping International Business School.
- Masoudnia, M. (2022). *Change-Point Detection in Business Cycles using Machine Learning Algorithms*. Retrieved from Universidad de Alicante: https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/125472/1/Investigacion_en_Fundamentos_del_Analisis_Economico_Masoudnia__Mohammadreza.pdf
- Müller, A. C., & Guido, S. (2017). *Introduction to Machine Learning with Python*. United States of America: O'Reilly Media, Inc.
- NIST. (2023). *Centered Moving Average*. Retrieved from NIST: <https://www.itl.nist.gov/div898/handbook/pmc/section4/pmc422.htm>
- OECD. (2012). *OECD system of composite leading indicators*. OECD.
- OECD. (2019). *Compendium of Productivity Indicators* . OECD.
- OECD. (2022). *OECD Composite Leading Indicators: Turning Points of Reference Series and Component Series*. OECD.
- Robert B, W. S. (1990). A seasonal-Trend Decomposition Procedure Based on Loess. *Journal Official Statistics*.
- Tang P, Zhang Y. (2024). China's business cycle forecasting: A machine learning approach. *Computational Economics*.
- Tibshirani, R. (1997). Regression Shrinkage and Selection Via the Lasso. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 267-288.
- Zhuang, W. Z. (2002). *Leading Indicators of Business Cycles in Malaysia and the Philippines*. ADB.

- Zou, H. &. (2005). Regularization and variable selection via the elastic net. *Journal of the Royal Statistical Society*, 301-320.
- Батболд, Н. (2022). Inflation Forecasting With Machine Learning Methods A Case Of Mongolia. *МонголБанк Төвхимол-17*, 98-114.
- Брайн Сноудон, Ховард Р.Вэйн. (2010). *Орчин үеийн макроэкономикс*. Улаанбаатар.
- Г. Амартувшин, Б. Б. (2024). Санхүүгийн нөхцөлийн индекс. *Монголбанк Судалгааны ажлын "Төвхимол 18"*, 72.
- Г.Батзориг, Г. С. (2014). *Ам долларын хэлбэлзлийг таамаглах боломж, түүнд нөлөөлөгч гадаад болон дотоод хүчин зүйлс*. Улаанбаатар: Монголбанк.
- Ган-Очир, Д. (2020). *Монголын хөгжлийн зам*. Улаанбаатар: Адмон принт.
- Д. Ган-Очир, Б. Д. (2017). *Монгол улсын эдийн засгийн мөчлөг, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйл*. Улаанбаатар: Монголбанк.
- Д.Ган-Очир, Б. Д. (2017). *Монгол улсын эдийн засгийн мөчлөг, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлс*. Retrieved from Монгол банк: <https://www.mongolbank.mn/mn/research/140>
- Л. Даваажаргал, Б. Гэрэлмаа, Б. Батдаваа, С. Билгүүнзүл. (2020). Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний нэгдсэн түрүүлэгч индикатор тооцох. *Монгол банк судалгааны ажлын төвхимол-15*, 57-82.
- Л. Даваажаргал, Б. Хүслэн. (2018). Бизнесийн мөчлөгийг тодорхойлох нь. *Мөнгө ба Санхүү*.
- Л.Даваажаргал, Б. (2018). *Бизнесийн мөчлөгийг тодорхойлох нь*. Retrieved from Монгол банк: <https://www.mongolbank.mn/mn/research/344>
- Эдийн засгийн хямраалаас хойши дэлхий хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ. (2018). Retrieved from Itoim: <https://itoim.mn/article/EbQO9/14187>

Хавсралт

Хавсралт 1: Судалгааны өгөгдлийн тодорхойлогч статистик болон эх сурвалж

Хувьсагчийн нэр	Хэмжих нэгж	Дундаж	Стандарт алдаа	Min	Max	Эх сурвалж:
I. Үйлдвэрлэл						
1 Нүүрс олборлолт	мян.тн	2,596	1,642	363	8,086	ҮСХ
2 Зэсийн баяжмалын үйлдвэрлэл (35%)	мян.тн	80	33	35	141	ҮСХ
3 Зэсийн баяжмалын экспортний үнэ	\$	558	399	27	1,562	0
4 Нийт худалдаа	сая \$	894	481	119	2,258	ГЕГ
5 Экспорт	сая \$	416	194	66	923	ГЕГ
6 Цэвэр худалдаа	сая \$	65	196	(370)	776	ГЕГ
7 Экспорт импортын харьцаа	хувь	1	0	0	2	ГЕГ
8 Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт борлуулалт	сая \$	1,093,486	965,419	104,996	4,486,677	ГЕГ
9 Уул уурхайн олборлох аж үйлдвэр	сая \$	778,558	741,396	66,431	3,507,332	ГЕГ
10 Боловсруулах аж үйлдвэр	сая \$	247,906	195,560	14,444	986,816	ГЕГ
11 Цахилгаан дулаан эрчим хүч үйлдвэрлэл	сая \$	67,020	47,014	10,683	231,386	ГЕГ
12 Боловсруулаагүй болон хагас боловсруулсан алт	тн	1,226	774	163	6,114	ГЕГ
13 Цайрын баяжмалын тоо хэмжээ	мян.тн	11	8	2	39	ГЕГ
14 Төмрийн хүдрийн баяжмал мянган доллар	мян \$	190,422	193,254	123	952,200	ГЕГ
15 Цайрын баяжмал	мян \$	68	38	-	151	ГЕГ
II. Хэрэглээ						
16 Импорт	сая \$	478	312	53	1,517	ГЕГ
17 Ургал зардал	сая.төг	534,844	420,353	50,950	2,512,866	Сангийн яам
18 Хөрөнгийн зардал	сая.төг	146,155	173,708	(26,978)	1,034,014	Сангийн яам
19 Газрын тосны үнэ	\$/bbl	75	23	21	133	WorldBank
20 Зэсийн үнэ	\$/тн	7,008	1,494	3,072	10,231	WorldBank
21 Нүүрсний үнэ	\$/тн	105	71	43	431	WorldBank
22 Алтны үнэ	\$/troy oz	1,323	380	550	2,000	WorldBank
23 Төмрийн хүдэр баяжмал	мян.тн	199	181	-	652	ГЕГ
24 Импортын гурил	мян.тн	24	31	-	133	ГЕГ

25	Импортын цахилгаан эрчим хүч	мян.тн	580	609	0	4,682	ГЕГ
26	Нэгдсэн төсвийн зарлага тухайн сараар	сая.төг	682,863	523,464	56,485	2,615,016	Сангийн яам
27	Нэгдсэн төсвийн орлого тухайн сараар	сая.төг	641,105	515,497	56,306	2,899,534	Сангийн яам
28	Цахилгаан эрчим хүч - Аж үйлдвэрийн барааны	сая.квт	404	133	211	783	ҮСХ
29	Хөнгөн тэрэг тоо ширхэг	ширхэг	23,404	17,030	654	69,472	ГЕГ
30	Импортын гурил	мян \$	6,187	9,835	-	54,685	ГЕГ
31	Хөнгөн тэрэг үнэ	мян \$	159,803	130,898	2,019	576,267	ГЕГ
32	Хэрэглээний бүтээгдэхүүний импорт	мян нэгж	115	55	21	263	ГЕГ
33	Түргэн эдэлгээтэй барааны импорт	мян нэгж	62	29	12	144	ГЕГ
34	Удаан эдэлгээтэй барааны импорт	мян нэгж	52	28	6	131	ГЕГ
35	Аж үйлдвэрлэлийн орцийн импорт	мян нэгж	43	21	7	120	ГЕГ
36	Хөрөнгө оруулалтын бүтээгдэхүүнүүдийн импорт	мян нэгж	175	96	23	418	ГЕГ
37	Импортын бензиний тоо хэмжээ	мян нэгж	220	143	10	681	ГЕГ
38	Импортын бензиний үнэ	\$	164,724	116,661	5,091	561,457	ГЕГ
39	Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	сая.төг	1,488,416	1,276,498	78,657	6,708,278	ҮСХ

III. Мөнгөний нийлүүлэлт ба инфляци

40	M2 сая төгрөгөөр	сая.төг	12,200,00	9,294,533	1,145,588	33,700,000	Монголбанк
41	M1 сая төгрөгөөр	сая.төг	2,456,822	1,986,238	262,114	8,281,998	Монголбанк
42	Зээл хадгаламжийн харьцаа	-	1	0	0	1	Монголбанк
43	Гүйлгээнд гаргасан бэлэн мөнгө	сая.төг	722	273	169	1,250	Монголбанк
44	Кассанд байгаа мөнгө	сая.төг	204,462	91,013	38,914	401,671	Монголбанк
45	Төгрөгийн хадгаламж	сая.төг	9,711	7,374	879	25,441	Монголбанк
46	Төгрөгийн харилцах, хадгаламж	сая.төг	1,942	1,817	114	7,460	Монголбанк
47	Мөнгө унцаар	\$/troy oz	20	7	9	43	WorldBank
48	Банкны нөөц	сая.төг	2,400,371	1,929,022	140,574	8,325,868	МХБ
49	Төв банкны үнэт цаас	сая.төг	2,260,594	2,604,706	41,088	10,200,000	МХБ

50	<i>Нийт актив</i>	сая.төг	20,300,0 00	14,500,000	1,365,3 13	49,900, 000	МХБ
51	<i>Гадаад валютын албан нөөцүү</i>	сая \$	2,290	1,255	326	4,892	Монголбанк
52	Ерөнхий индекс	хувь	1	1	(3)	6	YCX
53	Хүнсний бараа, ундаа, ус	хувь	1	3	(7)	12	YCX
54	Согтууруулах ундаа, тамхи	хувь	22	95	(36)	1,318	YCX
55	Хувцас бөс бараа, гутал	хувь	(78)	92	(410)	103	YCX
56	Орон сууц, ус, цахилгаан, түлш	хувь	(39)	105	(535)	210	YCX
57	Гэр ахуйн тавилга, гэр ахуйн бараа	хувь	1	1	(1)	4	YCX
58	Эм, тариа эмнэлгийн үйлчилгээ	хувь	1	1	(0)	9	YCX
59	Тээвэр	хувь	1	3	(6)	29	YCX
60	Холбооны хэрэгсэл, шуудангийн үйлчилгээ	хувь	1	36	(265)	321	YCX
61	Амралт, чөлөөт цаг, соёлын бараа, үйлчилгээ	хувь	11	28	(47)	299	YCX
62	Боловсролын үйлчилгээ	хувь	1	4	-	36	YCX
63	Зочид буудал, зоогийн газар, дотуур байр	хувь	112	200	(341)	1,398	YCX
64	Бусад бараа, үйлчилгээ	хувь	1	1	(2)	5	YCX
65	Төв банкны үнэт цаасны хүү	хувь	11	3	4	17	Монголбанк

IV. Санхүүгийн зах зээлийн хувьсагч

66	Төгрөгөөрх жигнэсэн дундаж зээлийн хүү	хувь	19	3	14	30	Монголбанк
67	Гадаад валютаарх жигнэсэн дундаж зээлийн хүү	хувь	12	2	8	20	Монголбанк
68	Ам долларын ханш(төгрөг/ доллар)	төгрөг	2,000	730	1,145	3,525	Монголбанк
69	Юанийн ханш(төгрөг/ юань)	төгрөг	298	109	146	514	Монголбанк
70	Төгрөгийн хүү	хувь	19	3	14	30	Монголбанк
71	Гадаад валютын хүү	хувь	12	2	8	20	Монголбанк
72	TOP20 дундаж	сая.төг	17,092	10,076	1,020	44,824	МХБ
73	Еврогийн ханш	төгрөг	2,400	686	1,422	3,834	Монголбанк
74	Бодит үйлчилж буй ханш	-	109	9	95	130	Монголбанк
75	Нэрлэсэн үйлчилж буй ханш	-	59	16	35	89	Монголбанк
76	Үнэт цаасны зах зээлийн нийт үнэлгээ	сая.төг	2,189,14 0	2,040,802	64,966	11,000, 000	МХБ

77	Үнэт цаасны гүйлгээний дүн	сая.төг	33,442	64,056	200	533,685	МХБ
78	Зээлийн үлдэгдэл сая төгрөг	сая.төг	10,800,00	7,257,158	885,457	26,400,000	Монголбанк
79	Хэвийн зээл	сая.төг	9,279,916	6,090,265	809,067	22,800,000	Монголбанк
80	Хугацаа хэтэрсэн зээл	сая.төг	560,723	477,967	25,157	1,422,029	Монголбанк
81	Чанаргүй зээл	сая.төг	952,151	773,935	50,988	2,658,136	Монголбанк
82	Долларын ханш сарын дундаж	төгрөг	2,000	730	1,145	3,525	Монголбанк
83	Хятад CLI	-	100	2	90	103	OECD
84	<i>ДНБ, сая төгрөг</i>	сая.төг	5,302,069	1,650,850	2,026,243	8,758,474	YCX

Хавсралт 2. Бүрдлүүд нь тэнцүү жинтэйгээр байгуулсан индексүүд болон мөчлөгийн эргэлтийн цэгүүдийн хоорондын зөрүү

OECD-н жишгээр жин оноосон	Орой 2007.09	Уналт 2010.03	Орой 2014.02	Уналт 2016.07	Орой 2019.01	Уналт 2022.01
Lag12	0	5	23	4	4	14
Lag11	-1	5	23	4	4	13
Lag10	-1	5	23	5	4	13
Lag9	-2	5	23	4	4	11
Lag8	-2	4	22	4	3	9
Lag7	-2	4	22	4	3	8
Lag6	-2	4	21	3	3	8
Lag5	-2	4	20	3	2	8
Lag4	-2	3	5	2	2	8
Lag3	-2	3	4	2	2	8
Lag2	-3	2	3	1	1	9
Lag1	-5	1	2	0	1	8

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Хавсралт 3. Бүрдлүүд нь ялгаатай жинтэйгээр байгуулсан индексүүд болон мөчлөгийн эргэлтийн цэгүүдийн хоорондын зөрүү

PCA-р жин оноосон	Орой 2007.09	Уналт 2010.03	Орой 2014.02	Уналт 2016.07	Орой 2019.01	Уналт 2022.01
Lag12	-1	7	28	4	9	9
Lag11	7	6	9	4	5	2
Lag10	0	5	24	3	3	9
Lag9	-3	5	18	3	6	3
Lag8	8	7	10	4	5	2
Lag7	-2	5	24	4	4	14
Lag6	5	5	16	6	2	14
Lag5	-5	2	20	4	0	7
Lag4	-2	5	10	3	6	12
Lag3	-	8	26	8	3	2
Lag2	-	3	5	0	0	8
Lag1	-4	4	6	1	2	15

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Хавсралт 4: Эргэлтийн цэгийн танилт

Түрүүлэгч индикатор	Индексийн эргэлтийн цэг бизнесийн мөчлөгтэй		Мөчлөгөөс хугацааны хоцрогдолтойг оор илэрсэн		Мөчлөгөөс хоцорч илэрсэн эргэлтийн цэгийн дундаж		Шалгуур		
	Илүү болон дутуу таамагласан	Оноо	Оройн тоо	Оноо	Дундаж хоцрогдол	Оноо	Нийлбэр оноо оноо	Эмдэг	
Бүрдлүүд нь ялгаатай жинтэй Индекс	Lag12	2	0	1	0	-1	0.8	0.8	3
	Lag11	2	0	-	1	-	1	2	8.5
	Lag10	-	1	-	1	-	1	3	11.5
	Lag9	2	0	1	0	-3	0.4	0.4	1
	Lag8	2	0	-	1	-	1	2	8.5
	Lag7	-	1	1	0	-2	0.6	1.6	6
	Lag6	-	1	-	1	-	1	3	11.5
	Lag5	-	1	1	0	-5	0	1	4
	Lag4	2	0	1	0	-2	0.6	0.6	2
	Lag3	-1	0	-	1	-	1	2	8.5
	Lag2	-1	0	-	1	-	1	2	8.5
	Lag1	-	1	1	0	-4	0.2	1.2	5
Бүрдлүүд нь тэнцүү жинтэй Индекс	Lag12	-	1	-	1	-	1	3	12
	Lag11	-	1	1	0	-1	0.8	1.8	10.5
	Lag10	-	1	1	0	-1	0.8	1.8	10.5
	Lag9	-	1	1	0	-2	0.6	1.6	5.5
	Lag8	-	1	1	0	-2	0.6	1.6	5.5
	Lag7	-	1	1	0	-2	0.6	1.6	5.5
	Lag6	-	1	1	0	-2	0.6	1.6	5.5
	Lag5	2	0	1	0	-2	0.6	0.6	1
	Lag4	-	1	1	0	-2	0.6	1.6	5.5
	Lag3	-	1	1	0	-2	0.6	1.6	5.5
	Lag2	-	1	1	0	-3	0.6	1.6	5.5
	Lag1	-	1	1	0	-5	0.6	1.6	5.5

Эх сурвалжс: Судлаачийн тооцоолол

Тайлбар: Байгуулсан индикаторын эргэлтийн цэгийг хэр оновчтой таниж буйг шинжлэх зорилгоор энэхүү онооны хүснэгтийн байгуулсан болно. ЭЗХАХБ нь Улс бүрт тохирох цувралыг сонгоходоо дараах шалгуурыг тавьдаг байна. Үүнд:

1. Эдийн засгийн ач холбогдолтой: Индикаторын бүрдэл дэх бүрэлдэхүүнүүд эдийн засгийн онолын ач холбогдолтой байх
2. Оновчтой индикатор нь мөчлөгийн эргэлтийн цэгийг дутуу болон илүү мэдрэхгүй байх

3. Эргэлтийн цэгийг түрүүлж мэдэрдэг байх (Glossary for OECD Composite Leading Indicators and Business & Consumer Tendency Surveys, 2024).

Хавсралт 5. Судлаачийн байгуулсан түрүүлэгч индикатор болон бусад улсын түрүүлэгч индикаторын бүрдлийн харьцуулалт

	Үзүүлэлт	6 хожимдолтой индекс	3 хожимдолтой индекс	The Composite Leading Indicator of Mongolia Bataa, Erdenebat (2012)	OХУ	Чили Чех	Истори
Үйлдвэрлэл	Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	+	+				
	Боловсруулах аж үйлдвэр	+	+				
	Нийт худалдаа	+	+		+	+	
	Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт борлуулалт	+	+		+		
	Экспорт	+			+	+	
	Уул уурхайн олборлох аж үйлдвэр	+	+		+		
	Нүүрс олборлолт	+	+				
Мөнгөний нийлүүлэлт	M1 сая төгрөгөөр	+	+	+	+	+	+
	Нийт актив	+	+				
	Төгрөгийн харилцах, хадгаламж	+	+				
	Банкны нөөц	+	+				
Xэргэлжлэл	Нэгдсэн төсвийн орлого тухайн сараар	+	+				
	Хөнгөн тэрэг тоо ширхэг	+	+		+	+	
	Хөнгөн тэрэг үнэ	+	+				
	Аж үйлдвэрлэлийн орцын импорт	+	+				
	Импорт	+	+	+			
	Удаан эдэлгээтэй барааны импорт	+	+				
	Импортын бензиний үнэ	+	+	+			
C33	Үнэт цаасны зах зээлийн нийт үнэлгээ	+	+				
	Хэвийн зээл	+	+				

Эх сурвалж: (Bataa, 2012), (OECD, OECD Composite Leading Indicators: Turning Points of Reference Series and Component Series, 2022)

Улс бүрийн эдийн засгийн нөхцөл байдлаас хамааран түрүүлэгч индексийн бүрдлүүд нь ялгаатай байна. Жишээлбэл, ОХУ-н түрүүлэгч индексийн бүрдэлд аж үйлдвэрийн салбарын захиалга (orderbook), RTS-н индекс, Дэлхийн зах зээлийн газрын тосны үнэ, аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл, экспорт зэрэг багтаж байхад Чили улсын хувьд уул уурхайн салбарын нийт үйлдвэрлэл, бөөний худалдаа, аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл, M1, IPSA индекс, нийт худалдаа зэрэг оржээ. Бидний байгуулсан индекс болон дээрх улсын индексийн бүрдлийн давхцсан бүрдлүүдийг (+) тэмдэглэлээ.

Хавсралт 6. Grid search.

Alpha	Model	-6.0 lag	-3.0 lag equal	Model	-6.0 lag	-3.0 lag equal	Model	-6.0 lag	-3.0 lag equal
0.1	Ridge	0.197%	1.286%	Elastic	2.515%	8.315%	LASSO	1.307%	9.052%
0.2		0.392%	1.385%		2.571%	6.046%		0.370%	11.426%
0.3		0.543%	1.506%		2.208%	6.037%		0.683%	13.376%
0.4		0.668%	1.649%		1.825%	6.210%		1.091%	14.270%
0.5		0.774%	1.802%		1.487%	6.867%		1.444%	14.459%
0.6		0.866%	1.958%		1.222%	7.454%		1.520%	14.780%
0.7		0.948%	2.113%		1.062%	8.068%		1.629%	15.050%
0.8		1.021%	2.262%		1.085%	8.544%		1.752%	14.894%
0.9		1.088%	2.407%		1.207%	8.483%		1.899%	14.820%
1		1.148%	2.545%		1.310%	9.059%		2.089%	14.758%

Хавсралт 7. Машин сургалтын alpha параметрийн утга

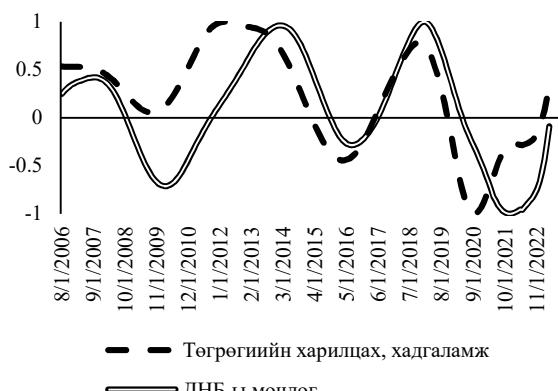
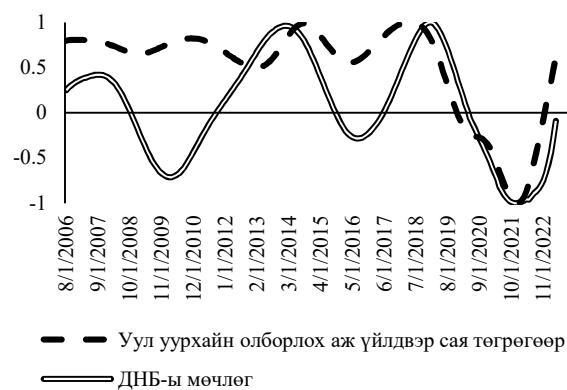
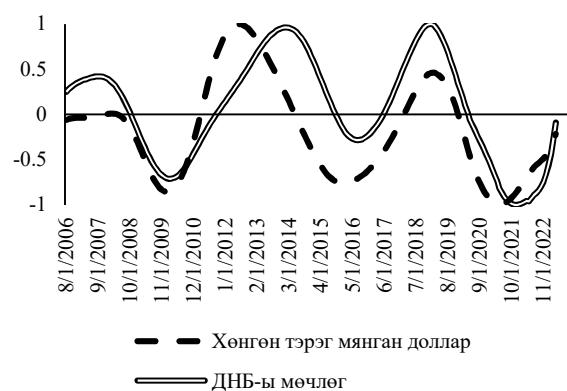
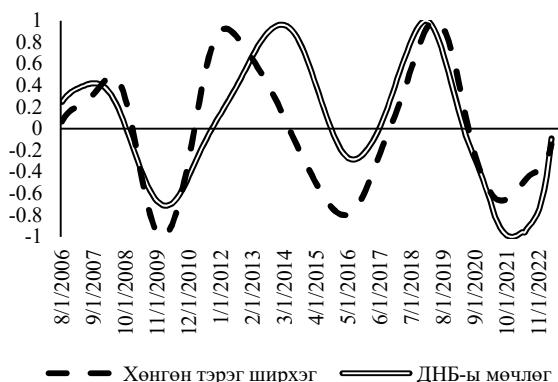
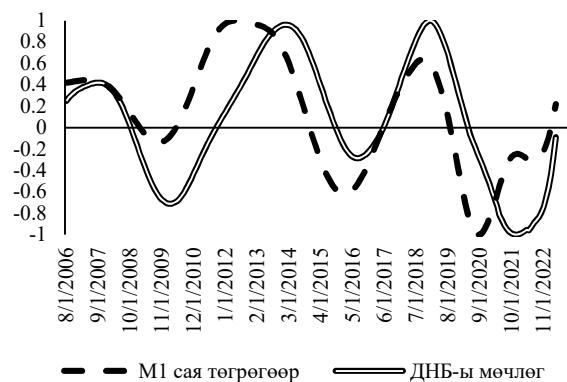
		-6.0 lag	-3.0 lag equal
Model		Alpha param	
Ridge	0.1	0.1	0.1
Elastic Net	0.7	0.3	
LASSO	0.2	0.1	

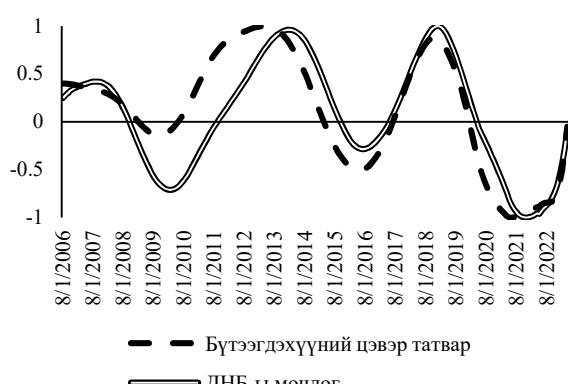
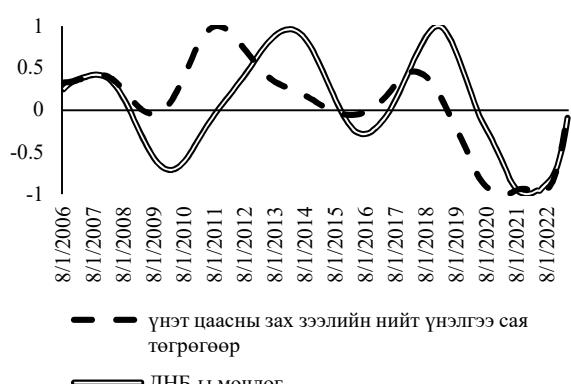
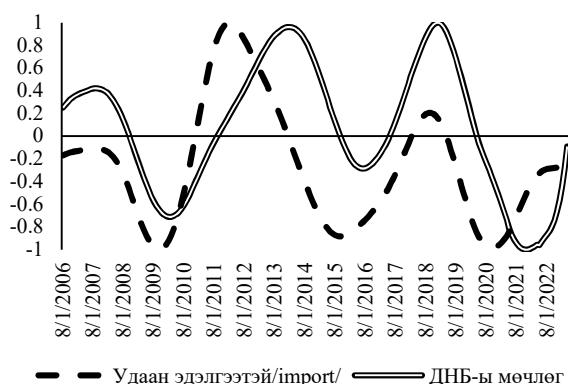
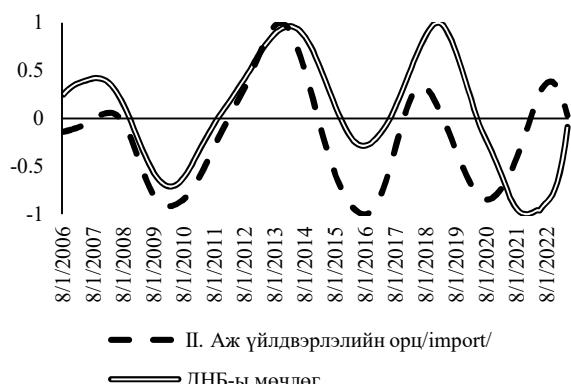
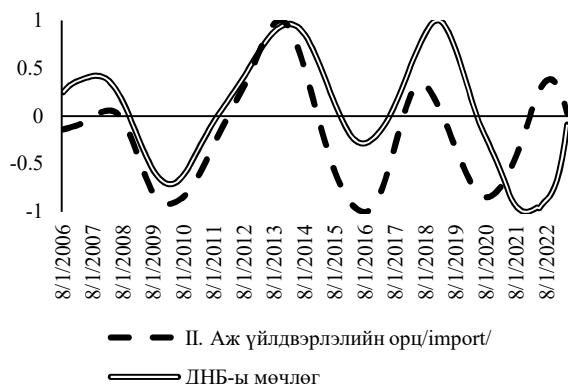
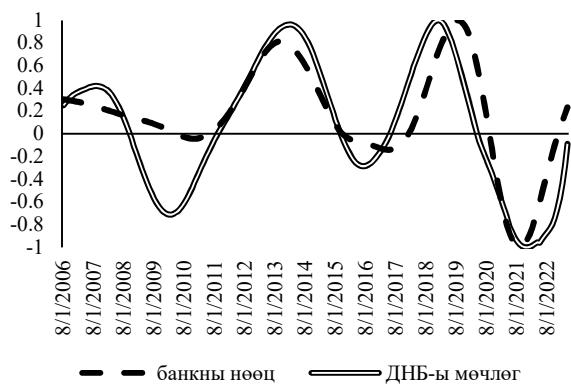
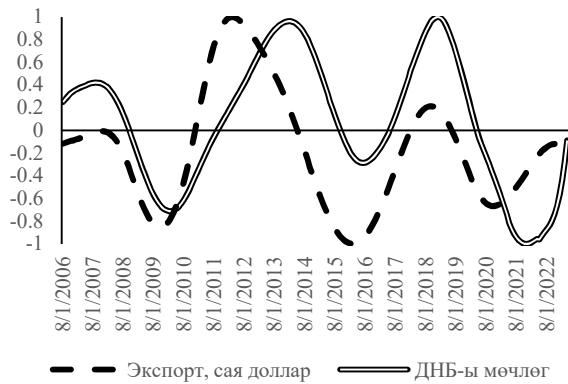
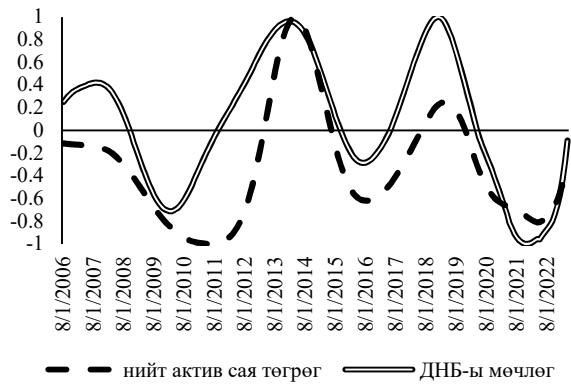
Хавсралт 8. Судалгааны ажилд ашигласан код

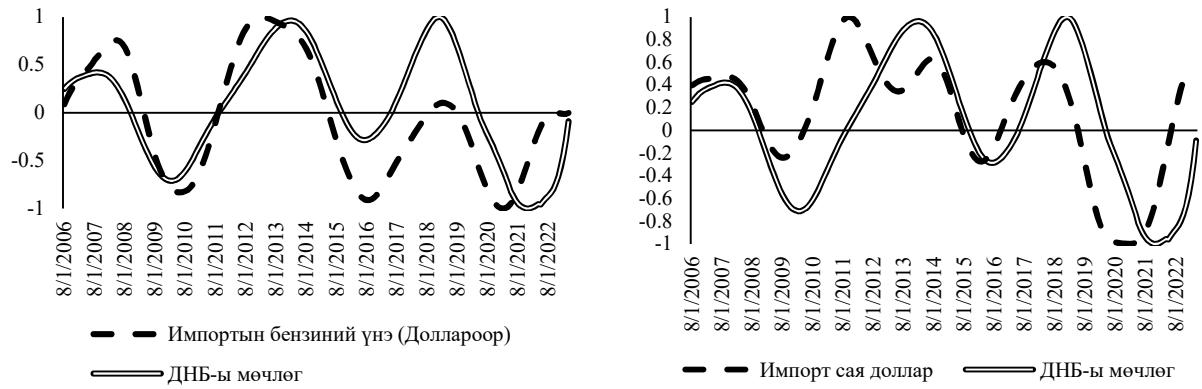
Шинжилгээнд ашигласан кодыг Github сайт дээр байршуулсан тул доорх QR кодыг уншуулан танилцах боломжтой.

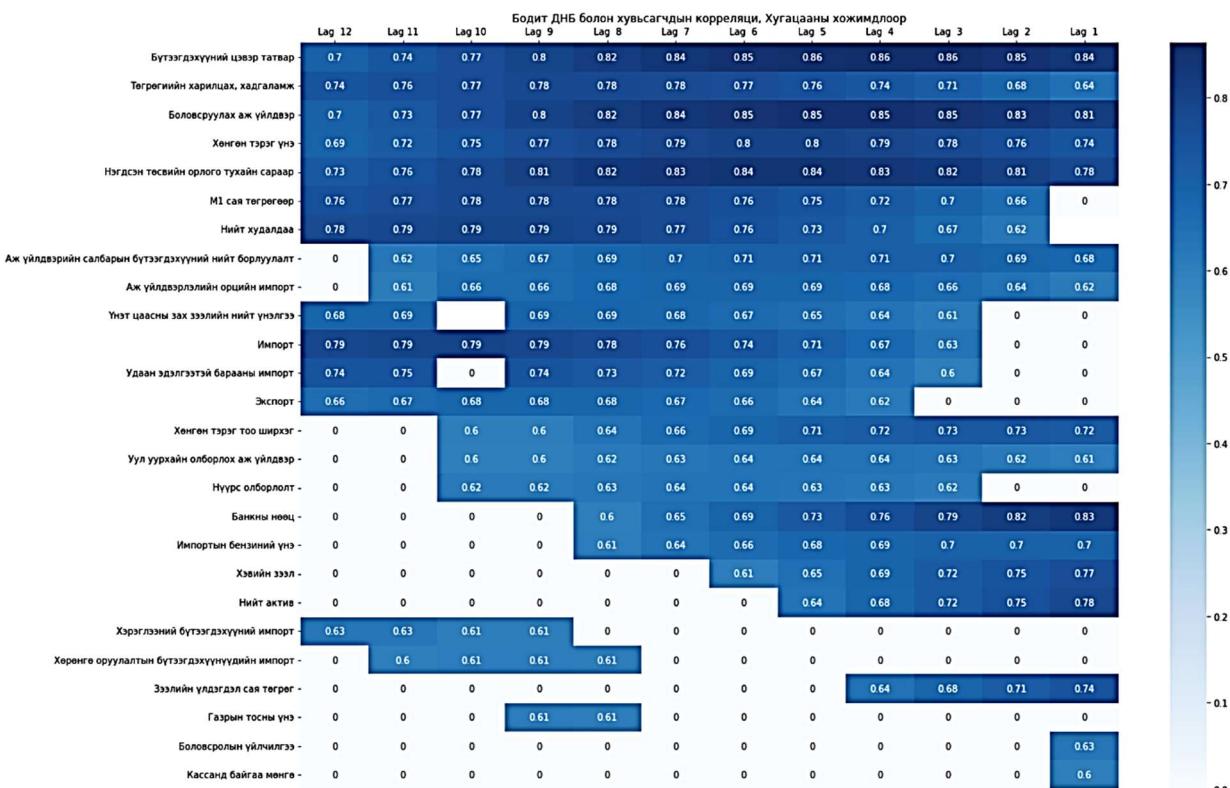
Хавсралт 9. Зарим үзүүлэлтүүдийн мөчлөг болон БДНБ мөчлөг

Хавсралт 10. Түрүүлэгч үзүүлэлтийн хөндлөн корреляци

Товчилсон үгийн тайлбар

БДНБ

Бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

CLI

Components Leading indicator /Түрүүлэгч индикатор/

PCA

Principle components analyse /Үндсэн бүрдлийн шинжилгээ/

RMSE

Алдааны квадратын дундаж язгуур

ББМО

Бодит бизнесийн мөчлөгийн онол

ЭЗХАХБ/OECD/

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа хөгжийн байгууллага

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ

МОНГОЛ УЛСЫН ГАДААДЫН ШУУД ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ОРОХ УРСГАЛД НӨЛӨӨЛӨГЧ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

Ц.Батсүх¹, А.Буянзаяа², П.Номуунзаяа³, Б.Түвшин⁴

¹ СЭЗИС-ийн Экономиксийн тэнхимийн багш, доктор (Ph. D)

² СЭЗИС-ийн Экономиксийн тэнхимийн 4-р курсийн оюутан

³ СЭЗИС-ийн Экономиксийн тэнхимийн 4-р курсийн оюутан

⁴ СЭЗИС-ийн Экономиксийн тэнхимийн 4-р курсийн оюутан

Хураангуй

Түлхүүр үг:

Гравитацийн загвар, панел өгөгдлийн шинжилгээ, салбар хоорондын дам нөлөөний индекс, татагч түлхэгч хүчин зүйл, буцах холбоо

Сүүлийн 30 жилийн хугацаанд Монгол Улс хөгжсиж буй орнуудын нэгэн адил эдийн засгaa өргөтгөх, голлох салбаруудаа төрөлжүүлэхэд ихээхэн анхаарч иржээ. Гэсэн хэдий ч бидэнд хангалитай хэмжээний хуримтлал байхгүй юм. Иймд Монгол Улсын эдийн засагт ГШХО татах нь ихээхэн чухал. Хэдийгээр сүүлийн 15 жилд ГШХО-ын орох урсгал эрчимтэй өссөн ч манай улсад шууд хөрөнгө оруулалт хийж буй дийлэнх хөрөнгө оруулагчид байгалийн нөөц баялаг, түүхий эдээс хүртэх өгөөж хайж ХО хийдэг ба 70 гаруй хувь нь уул уурхайд төвлөрдөг. Үүнийг даган уул уурхайн салбар хурдацтай өссөн ч, дэлхийн түүхий эдийн үнийн өөрчлөлт, нэг салбарын давамгайллаас үүдэн эдийн засаг хэлбэлзэлтэй байсаар байна. Иймд энэхүү судалгаа нь Гравитацын загварыг ашиглан Монгол Улсын ГШХО-ын орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбараар ангилж судлах зорилготой юм. Хамаарах болон загварын үндсэн хувьсагчид, нэмэлтээр институцийн болон макро эдийн засгийн зарим үзүүлэлтийг 2011-2022 он хүртэлх 39 улсын панел өгөгдлийг ашиглан шинжслэв. Эмпирик шинжилгээний үр дүнд ГШХО-ын орох урсгалыг уул уурхайн болон уул уурхайн бус гэж салгажс судлах нь ач холбогдолтой бөгөөд Монгол Улсын улс төрийн тогтвортгуй байдал, татварын дарамт нэмэгдэх нь түлхэгч хүчин зүйл болох бол тухайн улсын ДНБ, мөнгөний бодлогын чөлөөт байдал нь татагч хүчин зүйл болно. Түүнчлэн хөрөнгө оруулагч улсын цагаачлалын хориг, татварын дарамт болон засгийн газрын зардал манай улсад хөрөнгө оруулах шийдвэрт нөлөөлөгч хүчин зүйл болох юм.

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын хувьд эдийн засгийн цар хүрээгээ тэлж, өсөлтийг эрчимжүүлэх хүсэл өндөр байдаг ч хангалттай хэмжээний хуримтлал байхгүй байгаа нь томоохон асуудал тул аж үйлдвэржсэн, хөгжингүй оруулаас хөрөнгө оруулалт татах замаар капитал хуримтлал бий болгохыг хичээдэг. Тэр дундаа ГШХО нь хөгжиж буй оруууд руу чиглэсэн хөрөнгийн урсгалын хамгийн тогтвортой бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд үйлдвэрлэлийн техник, ур чадвараар дамжуулан технологийн дэвшлийг бий болгох, дотоодын эдийн засагт санхүүгийн салбарын өрсөлдөх чадварыг сайжруулах, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, түүнийг дагасан мэдлэг туршлага орж ирэх зэрэг олон эерэг нөлөөг бий болгодог.

Манай улс уул уурхайн томоохон төслүүд болон дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнийн хэлбэлзлээс шалтгаалсан хөрөнгө оруулалт савлагаатай байна. Тухайлбал, Монгол Улсын хувьд 1993 онд “Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хууль”-ийг баталж, гаднын хөрөнгө оруулагчдын хувьд татварын урамшуулал бий болгох, төрийн өмчийн аж үйлдвэрийг хувьчлах зэрэг хууль эрх зүйн таатай орчин бүрдсэнтэй холбоотойгоор ГШХО-ын орох урсгалын хэмжээ нэмэгджээ. 1991 онд ГШХО ДНБ-ий 0.47 хувийг эзэлж байсан бол 2019 он гэхэд 17.46 хувь болж өссөн бөгөөд 2010-2019 оны хугацаанд 46.7 их наяд төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгдсэний 81.8 хувийг ГШХО бүрдүүлсэн байна. (YCX, 2020)

Манай улсад уул уурхайн томоохон төслүүд эдийн засагт чухал үүрэг гүйцэтгэж ирсэн ч байгалийн баялгийг эдийн засгийн хөгжилд шилжүүлэх суурь орчин бүрдээгүй, ГХО, экспорт болон дотоодын үйлдвэрлэл нь уул уурхайн салбар, эрдэс бүтээгдэхүүний үнийн мөчлөгөөс хэт хамааралтай, баялгаас орж ирэх орлогыг хуримтлуулдаггүйн дээр эдийн засгийг төрөлжүүлэх чиглэлд хэрхэн хөрөнгө оруулалт татах механизм тодорхойгүй хэвээр байна. Иймд Монгол Улсад ямар эх үүсвэрүүдээс, эдийн засгийн аль салбаруудад ГШХО түлхүү орж ирж буйг шинжилж, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг тодорхойлон салбар хоорондын ГШХО-ын нөлөөг судлах нь энэхүү судалгааны ажлын зорилго болно.

Таамаглал 1: ГШХО-д орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлс уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбарт ялгаатай нөлөө үзүүлдэг.

Таамаглал 2: Монгол Улсын улс төрийн тогтвортгүй байдал, татварын дарамт нэмэгдэх нь ГШХО-ыг түлхэгч хүчин зүйл бол тухайн улсын ДНБ, мөнгөний бодлогын чөлөөт байдал нь татагч хүчин зүйл болно.

БҮЛЭГ I. СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

ГШХО нь хөгжиж буй орнуудын хөрөнгийн үүсвэр, эдийн засгийн өсөлтийг өдөөх чухал хүчин зүйл билээ. (K.Sattarov, 2012) Энэ нь дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, өрсөлдөөнийг бий болгох, гадаад худалдааны төлбөрийн тэнцлийг сайжруулах, ажилгүйдлийг багасгах, хөрөнгийн тогтмол, аюулгүй байдлыг бий болгох, эдийн засгийн өсөлтийг хурдасгах гэх мэт олон эерэг үр дагавартай (Corporate Finance Institute, 2020). Үүнтэй холбоотойгоор Hejazi, Pauly (2003) нар ГШХО-ын дотоодын нийт капитал хуримтлалд үзүүлэх нөлөөлөлд анхаарлаа хандуулж, Канадын 15 аж үйлдвэрийн 1984-1995 оны өгөгдлийг ашиглан шинжилж, ГШХО-ын өсөлт нь капитал хуримтлалыг нэмэгдүүлдэг хэмээн дүгнэсэн байна. Иймд сүүлийн жилүүдэд ГШХО-ын орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг тодорхойлох нь судлаачдын сонирхлыг татах болсон. ГШХО нь тухайн улсын

татварын тогтолцоо, зах зээлийн хэмжээ, хөрөнгө оруулалтын эрэлт, өгөөжийн хүлээлт зэрэг макро эдийн засгийн болон улс төр, институци зэрэг олон хүчин зүйлсээс хамаардаг. Habib, Zurawicki (2002) нар авлигын ГШХО-д үзүүлэх нөлөөг судалсан судалгаанд хөгжингүй болон хөгжиж буй 89 орны панел өгөгдлийг ашиглан OLS регресс болон PROBIT загвараар үнэлсэн байдаг. Гадаадын хөрөнгө оруулагчдын хувьд авлига ихтэй байх нь үйл ажиллагааны үр ашигтүй байдалд хүргэдэг тул ихэвчлэн хөрөнгө оруулахаас зайлсхийдэг буюу урвуу хамааралтай болохыг тогтоожээ. Энэ нь мөн Gani (2007), Bénassy-Quéré, Coupet болон Mayer (2007) нарын үр дүнтэй нийцсэн бол Bellos, Subasa (2012) нарын хийсэн судалгаа нь дээрх судалгааны үр дүнгүүдийг няцааж авлигын түвшин өндөр байх нь ГШХО-д эергээр нөлөөлдөг болохыг харуулсан байна.

Харин сүүлийн жилүүдэд улс хоорондын ГШХО-ын судалгаанд “Гравитацийн загвар”-ыг түгээмэл ашиглах болжээ. Тухайлбал, Markusen (1995) “Үндэстэн дамнасан аж ахуйн нэгжийн хил хязгаар ба олон улсын худалдааны онол” бүтээлдээ ГШХО-ын урсгалд гравитацийн загварыг ашиглан анхлан судалсан байна. Энэхүү судалгаа нь ГШХО-ын урсгал, эдийн засгийн хэмжээ, газарзүйн зайд болон ГШХО-д нөлөөлж болох соёлын ижил төстэй байдал, байгууллагын чанар, худалдааны гэрээ зэрэг бусад нэмэлт хувьсагчдыг багтааж авч үзсэнээрээ онцлог юм.

1990-ээд оны сүүлчээс эхлэн эдийн засгийн хөгжлийн тухай судалгаа, үзэл баримтлалууд шинэчлэгдэж, дотоодын институцийн чанарт анхаарлаа хандуулж, энэ нь өсөлтийн хурд болон нэг хүнд ногдох орлогын улс хоорондын ялгааг тайлбарлагч гол хүчин зүйл болсон (OUBC, 2003). Институцийн хүчин зүйлс ба ГШХО-ын хоорондын хамаарлыг судлаачид эхэндээ авлига, улс төрийн тогтвортой байдал зэрэг засаглалын тодорхой хэмжүүрийн ГШХО-д үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэхэд голлон анхаарч байв. Жишээлбэл, Globerman, Shapiro (2002) нар АНУ-ын ГШХО-ыг тодорхойлогч хүчин зүйлсийн нэг болох институцийн орчныг судалж үзээд ГШХО-ын орох болон гарах урсгалд сайн институцийн орчин ихээхэн нөлөөлдөг болохыг тогтоожээ. Maylis Coupet, Thierry Mayer (2005) нар ГШХО-ыг тодорхойлогч хүчин зүйлсийн нэг нь институци, институцийн боломжит дотоод шинж чанар хэмээн үзсэнээрээ онцлог юм. Дээрх судалгаанд ЭЗХАХБ-ийн ГШХО-ын мэдээллийн санг ашиглан нийт 15559 ажиглалтын утга авснаас 3341 нь тэг буюу хөрөнгө оруулдаггүй байсан бөгөөд энэ нь логирифм авахад гажуудал үүсгэх тул үүнийг $a=0.3$ тогтмол тоо ашиглах болон Хекманы үнэлгээний процедурыг ашиглан засварласан байна. Үр дүнд ГШХО-д зайны нөлөөлөл цаг хугацаа өнгөрөх тусам сөргөөр нөлөөлж байгаа нь ГШХО-д чиглэсэн салбаруудын либералчлалын түвшин нэмэгдэж, орон зайн нөлөө багасаж байгааг харуулсан байна. Busse, Hefeker (2007) нарын судалгаанд төрийн тогтвортой байдал, хүнд суртлын индекс, дотоод болон гадаад зөрчил нь ГШХО-д мөн адил нөлөөтэй болох нь харагдав.

Biglaiser, Staats (2010) нар хөгжиж буй 138 орны ГШХО-д улс төрийн дэглэмийн нөлөөллийг судалсны үр дүнд ардчилсан институцийн орчныг сайжруулах нь хөгжиж буй орнуудын ГШХО-д эерэг нөлөө үзүүлж байгааг батлав. Krifa-Schneider, Matei (2010) нарын хийсэн сүүлийн үеийн судалгаа нь Busse, Hefeker (2007), Mengistu, A. A & Adhikary (2011)-ийн судалгааны үр дүнтэй нийцэж байгаа бөгөөд улс төрийн тогтвортой байдал, бизнесийн таатай орчин бүрэлдсэн үед ГШХО-д мэдэгдэхүйц нөлөө үзүүлдэг болохыг тогтоосон байна. ГШХО-д Дэлхийн банкны тодорхойлсон засаглалын 6 үзүүлэлтүүдийн нөлөөллийг Kurul, Yalta (2017) нар 2002-2012 онд хөгжиж буй 113 орны панел өгөгдлийг ашиглан шинжилжээ.

Тэд засгийн газрын үр нөлөө, дуу хоолой ба хариуцлага, хууль дээдлэх зэрэг гурван институцийн үзүүлэлт ГШХО-д нөлөөлдөг болохыг олж тогтоосон байна. Харин улс төрийн тогтвортой байдал, зохицуулалтын чанар, авлигын хяналт зэрэг үзүүлэлт статистикийн хувьд ач холбогдолгүй байна. Bikash, Rabitra (2019) нар хөгжингүй орнуудаас Азийн дөрвөн том эдийн засаг (Хятад, Солонгос, Энэтхэг, Сингапур) руу чиглэсэн ГШХО-ын урсгалыг тодорхойлох хүчин зүйлсийг судалж, эдийн засгийн эрх чөлөөний нийлмэл индекс өндөр байх нь хүлээн авагч улс руу ГШХО-ын орох урсгалыг өдөөж байдаг байна.

Aleksynska, Havrylchyk (2013) нар 1996-2007 оны хугацаанд 163 орноос 82 хүлээн авагч улс руу чиглэсэн хоёр талын хөрөнгө оруулалтын урсгалд дүн шинжилгээ хийж, институцийн таатай бус орчноос болж хөрөнгө оруулалт татаж чадахгүй байсан улс орнууд байгалийн баялгаараа харьцангуй их хэмжээний ГШХО татаж байгааг олж тогтоожээ. Оюунбадам (2014) тэргүүнтэй судлаачид 21 жилийн 17 улсын хөлгөн өгөгдлийг ашиглан Монгол дахь ГШХО-ын чиг хандлага, хэв маяг, нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг судалж үзэхэд зах зээлийн өсөлтийн хурд, газарзүйн ойр байдал, дэд бүтцийн чанар, Хятадын эдийн засгийн өсөлт зэрэг нь Монгол руу орж ирэх ГШХО-ыг тодорхойлох гол хүчин зүйлүүд байна. Мөн Мөнхцэцэг ба Гантөмөр (2013) нар нь 2015 оны судалгаандаа үнийн түвшин, валютын ханш, бодит ДНБ, байгалийн баялаг зэрэг хүчин зүйлс нь ГШХО-д хэрхэн нөлөөлж буйг панел үнэлгээний VECM загварыг ашиглан судлав. Үр дүнд нь урт хугацаанд бодит ДНБ болон төгрөгийн амдоллартой харьцах ханш ГШХО-д эерэг хамаарлтай байсан бол байгалийн баялаг сөрөг хамаарлтай гэсэн үр дүн гарчээ.

Манлайбаатар (2017) нарын судлаачид “Монгол Улс дахь гадаадын хөрөнгө оруулалт” судалгаандаа Монгол Улсад орж ирэх хөрөнгө оруулалтын хэмжээ болон салбаруудад хэрхэн хуваарилагдаж байгааг хугацаан цуваан өгөгдөл дээр суурилан тодорхойлсон байна. Монгол Улсад орж ирэх ГШХО-ын урсгал нь уул уурхайн томоохон төслүүдтэй хамаарлтай байдаг ба ГШХО-ын 70-аас их хувь нь капиталыг илүү ихээр хэрэглэдэг уул уурхайн салбарт хуваарилагдаж байна. Тиймээс Монгол Улс уул уурхайн салбарт ашиглагдах машин механизмыг дотооддоо үйлдвэрлэхийн тулд аж үйлдвэрийн салбараа өргөжүүлэх шаардлагатай гэж дүгнэсэн байна.

Дээрх судалгааны товч тойм нь ГШХО-ыг улс орнууд руу чиглүүлж буй хүчин зүйлсийн нөлөө нь улс орон бүрд харилцан адилгүй бөгөөд хөрөнгө оруулагч болон хүлээн авагч орны онцлогоос хамаардаг болохыг харуулж байна. Иймд энэхүү судалгааны хүрээнд макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүд, бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцчлалын түвшин, институци, хууль эрх зүйн үзүүлэлтүүдийг илэрхийлэх хувьсагчдыг авч үзсэн болно. Судалгаанд хоёр биетийн хооронд үйлчлэх таталцлын хүч нь тэдгээрийн масс болон зайнаас хамаардаг физикийн Ньютоны таталцлын тэгшитгэлээс санаа авсан худалдаа болон ГШХО-ын урсгалыг тайлбарлах Гравитацийн загварыг ашиглах болно.

БҮЛЭГ II. СУДАЛГААНЫ ОНОЛ, АРГА ЗҮЙ

2.1 Гравитацийн загвар

Хоёр талын худалдааны урсгалыг тайлбарлахад анх хэрэглэгдэж байсан (хожим нь ГШХО-ын урсгалыг тайлбарлахаар өргөтгөсөн) онолын анхдагч загваруудын нэг бол

гравитацийн загвар юм (Tinbergen, NY). Гравитацийн загвар нь Ньютоны механик таталцлын хуулийн үндсэн тэгшитгэл дээр суурилдаг. 1995 оноос хойш худалдаанаас гадна ГШХО-ын тодорхойлогч хүчин зүйлсийг шинжлэхэд гравитацийн загварыг түгээмэл ашиглах болжээ. Үндсэндээ хоёр улсын хоорондох ГШХО-ын урсгал нь тэдгээр улсын эдийн засгийн хэмжээ болон хоорондын зайнаас хамаардаг гэсэн үзэл юм. ГШХО-ын урсгалын гравитацийн загварын тэгшитгэлийг дараах байдлаар тодорхойлно:

$$FDI_{ij} = C \frac{GDP_i GDP_j}{DIS_{ij}}$$

Үүнд:
 FDI_{ij} - i болон j улсын ГШХО-ын урсгал
 GDP_i - i эдийн засгийн хэмжээ i
 GDP_j - j эдийн засгийн хэмжээ j
 DIS_{ij} - i болон j улсын хоорондын зайд
 C – тогтмол

Эмпирик шинжилгээнд гравитацийн загварыг дараах хэлбэрээр шугаманжуулан авч үздэг.

$$\ln(FDI_{ij}) = \alpha + \beta_1 \ln(GDP_i) + \beta_2 \ln(GDP_j) + \beta_3 \ln(DIS_{ij}) + e_{ij}$$

Гэсэн хэдий ч судлаачид дээрх загвар нь ГШХО-ын урсгалыг бүрэн тайлбарлах чадамжгүй хэмээн үзэж нэмэлтээр засаглалын, инситуцийн, соёлын болон макро эдийн засгийн хувьсагчдыг загварт оруулах замаар өргөтгөсөөр байна.

2.2 Эклектик прадигм

ГШХО-ын хамгийн алдартай онолын хүрээ бол Британийн эдийн засагч Dunning (1977)-ийн дэвшүүлсэн эклектик (OLI) парадигм бөгөөд ГШХО, олон улсын үйлдвэрлэлийн бүхий л судалгааг аналитик байдлаар авч үздэг эдийн засгийн онол юм. Мөн бизнесийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн холбоо хамаарал, харилцан үйлчлэлийг бүхэлд нь судлах цогц арга барилыг ашигладаг [Dunning 1980].

Эклектик парадигмын цаад санаа нь олон улсын эдийн засгийн хэд хэдэн тусгаарлагдсан онолыг нэг хандлагад нэгтгэх явдал юм. Компаниуд олон улсад экспорт, ГШХО, лиценз буюу тусгай зөвшөөрөл гэсэн гурван хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулдаг. OLI-хүчин зүйл гэж нэрлэгддэг давуу талууд нь өмчлөлийн, байршлын болон дотоод байдлын гэсэн гурван төрлийн давуу тал юм. Эдгээр давуу тал нь материаллаг болон материаллаг бус байж болно. Компанийн гадаад зах зээлд ороход өмчийн давуу талын нөхцөлийг ашигладаг ба олон улсад үйл ажиллагаагаа явуулах урьдчилсан нөхцөл нь өмчийн эрхийг хамгаалдаг байх явдал (Хавсралт 1) юм.

График 1. Эклектик парадигмын суурь

Эх сурвалж: Dunning (1980)

2.3 Панел өгөгдлийн регрессийн шинжилгээ

Панел өгөгдлийн хувьд хугацаан цуваа болон хөндлөн өгөгдлийг хослуулан шинжилгээ хийдэг бөгөөд бусад өгөгдлийн төрөлтэй харьцуулахад их хэмжээний ажиглалтын утгыг бүрдүүлэх, хугацааны болон төлөв хоорондын өөрчлөлт болон онцлог шинж чанарын нөлөөг тодорхойлох боломжийг олгодог. Мөн үнэлгээний алдаа хамгийн бага байдгаараа давуу талтай.

Pooled OLS-ийн хувьд регрессийн тэгшитгэлийн огтлогч нь нэгэн төрлийн буюу төлөвөөс хамааран өөрчлөгдөхгүй байдгаараа ялгаатай. ХБКА-аар үнэлж байгаа тохиолдолд мултиколлинеар болон хетероскедастик нөхцөл үүссэн эсэхийг шалгаж, алдааг засварлах шаардлагатай.

Панел өгөгдлийн регрессийн загварыг үнэлэхэд ХБКА-ыг ашигладаг бөгөөд дараах урьдач нөхцөлүүдийг тавьдаг. Үүнд:

- Регрессийн коэффициентууд төлөв бүрд ижил байна.
- Алдаа болон тайлбарлагч хувьсагчийн хооронд шугаман хамаарал оршдоггүй.

$$Cov(\nu_{it}, X_{it}) = 0 \quad (1)$$

- Тэгшитгэлийн алдаа тэг дундаж, тогтмол вариацтai байна.

$$\nu_{it} \sim iid(0, \sigma_\nu^2) \quad (2)$$

Панел өгөгдлийн регрессийн загвар дараах байдлаар тодорхойлогдоно.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \beta_2 X_{it} + \dots + \beta_n X_{it} + \nu_{it} \quad (3)$$

Энд Y_{it} (X_{it}) нь i -р төлөвийн t -р хугацаан дахь тайлбарлагдагч (тайлбарлагч) хувьсагчийн утгыг илэрхийлэх бол ν_{it} нь i -р төлөвийн t -р хугацааны тэгшитгэлийн алдаа байна.

2.5 Хэмжаны 2 алхамт арга зүй

ГШХО-ын орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг тодорхойлох явцад 2 улсын хооронд ГШХО-ын тэг урсгал орж ирсэн буюу хөрөнгө оруулалт хийгээгүй тохиолдол байх боломжтой. Энэ нь ХБКА-аар панел регрессийн загвар үнэлэхэд түүвэр сонголтын гажуудал үүсгэх бөгөөд үүнийг засварлах шаардлагатай байдаг.

Хэмжан дараах 2 тохиолдолд гажуудал үүсдэг гэж үзсжээ. Үүнд:

- Өгөгдөл цуглуулагч нь өөрийн хүсэл сонирхолд нийцүүлэн санамсаргүй бус түүвэрлэлт явуулсан тохиолдолд;
- Шинжилгээ хийх гэж буй судлаач нь эхний тохиолдолтой адил байдлаар өөрийн хүсэл сонирхолд нийцүүлэн өгөгдөл түүвэрлэсэн тохиолдолд;

Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг тодорхойлох Гравитацийн тэгшитгэлийг дараах байдлаар томьёолно.

$$\begin{aligned} \log \log FDI_{it} &= \beta_1 \log \log GDP_{it} + \beta_2 \log \log GDP_{jt} + \beta_3 \log \log DISTANCE \\ &\quad + \beta X_{it} \end{aligned} \quad (4)$$

Энд X_{it} нь ГШХО-д нөлөөлөгч бусад хүчин зүйлс байна. Дээрх тохиолдолд хөрөнгө оруулалт хийсэн улсуудыг авч үзэж байгаа ба хөрөнгө оруулалт хийгдээгүй тохиолдлыг хасах тул түүвэр сонголтын гажуудал үүснэ. Үүнээс шалтгаалан ХБКА-аар үнэлэхэд үнэлгээ гажуудалтай байна. Тиймээс дараах тэгшитгэлийн тусламжтай гажуудлыг засах боломжтой.

$$P = \gamma Z_i + u_i \quad (5)$$

(5) тэгшитгэл нь хөрөнгө оруулалт хийх хандлага болон нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн хамаарлыг илэрхийлэх бөгөөд хөрөнгө оруулалт хийсэн улсуудын хувьд $P = 1$, хөрөнгө оруулалт хийгээгүй улсуудад $P = 0$ утга авна. Тус тэгшитгэлийг хамгийн их үнэний хувь бүхий аргаар пробит загвар ашиглан үнэлж, үнэлгэдсэн γ бүрийн утгыг ашиглан урвуу Миллийн харьцааг (λ_i) тодорхойлох замаар (4) тэгшитгэлийг засварлана.

$$\log \log FDI_{it} = \beta X_{it} + \beta_\lambda \lambda_i + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

(6) тэгшитгэлийг үнэлснээр β параметрийн үнэлгэдсэн утга нийцтэй үнэлэгч болох бөгөөд урвуу Миллийн харьцаа ХБКА ашиглан үнэлсэн үнэлгээний үр дүн хэт, эсвэл дутуу үнэлсэн эсэхийг тодорхойлдог. Тухайлбал, урвуу Миллийн харьцаа сөрөг утгатай үед параметрийг дутуу үнэлсэн байх бол эерэг утгатай тохиолдолд хэт үнэлсэн байна.

БҮЛЭГ III. ЭМПИРИК ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХЭСЭГ

3.1 Тоон өгөгдөл

Монгол улсад орж буй ГШХО-д нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг судалгааны ажлууд дээр үндэслэн сонгон авсан бөгөөд Гравитацийн загварын үндсэн хувьсагчид болон загварыг өргөтгөх зорилгоор эдийн засгийн эрх чөлөөт байдлын индексийн бүрэлдэхүүнээс авлигын төсөөлөл, бизнес, мөнгө, хөрөнгө оруулалтын эрх чөлөөт байдлын индексүүдийг нэмэлт хувьсагчдаар сонгон авсан болно. Мөн инфляц, татвар, засгийн газрын зардал зэрэг макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг авч үзэв.

3.2 Нөхцөл байдлын шинжилгээ

Манай улсын сүүлийн 30 жилийн хугацаанд урсгал данс 7 жилд нь л ашигтай, үлдсэн 23 жилд нь алдагдалтай гарчээ. 2004-2007 онуудад манай улсын урсгал данс ашигтай гарсан нь дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн ханш 2003 оноос өсөж эхэлсэнтэй холбоотой бол глобал эдийн засгийн хямрал зэргээс хамааран 2008 онд алдагдал нэмэгдэж, ДНБ-ий 13.3%-д хүрсэн байна. Энэ нь нэг талаас хөгжлийн санхүүжилт буюу ГШХО, тэр дундаа уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалт ихсэж, тоног төхөөрөмжийн импорт их байгааг илэрхийлэх боловч нөгөө талаас урт хугацаанд үргэлжлэн ийм хэмжээний алдагдалтай байх нь эргээд ханшийг сулруулах, эдийн засгийн эмзэг байдлыг нэмэгдүүлэх сөрөг нөлөөтэй байв. Түүнээс хойш урсгал дансны алдагдал нь 2012 онд хамгийн дээд түвшин буюу ДНБ-ий 43.83%-д хүрсэн бөгөөд үүний шалтгаан нь ГШХО-аар санхүүжсэн тоног төхөөрөмжийн импортын өсөлттэй холбоотой юм. 2020 онд цар тахалтай (Ковид 19) холбоотой бараа, бүтээгдэхүүний импорт буурснаар урсгал дансны алдагдал буурч ДНБ-д эзлэх хувь 5.07-д хүрчээ. Харин 2021 оноос хөл хорионы дэглэм суларч бараа, бүтээгдэхүүний импорт өссөнөөр урсгал дансны алдагдал эргэн өсөж, 2021 онд ДНБ-ий 13.79%-тай тэнцүү гарсан бол 2022 оны байдлаар 2'303.5 сая ам.долларт хүрсэн байна. Хөгжиж буй орнуудын хувьд дотоодын хуримтлал багатай учраас хөрөнгө оруулалт хийхээс илүү хөрөнгө оруулалт татдаг тул урсгал дансны алдагдал нь угаас байдаг хэвийн үзэгдэл байж болно (Хавсралт 3).

Санхүүгийн дансны тэнцэл 2022 онд 1'982 сая ам.долларын ашигтай гарч, өмнөх оноос 478 сая ам.доллароор өсжээ. Мөн 2017, 2019 онуудад дансны ашиг өсөлттэй байсан ч энэ нь 2011-2012 оны ашгийн үзүүлэлттэй харьцуулахад маш бага юм. Өөрөөр хэлбэл, тухайн үед санхүүгийн дансны актив буурч, пассив өссөн хэрэг. Үндсэндээ энэхүү дансны пассив талд ГШХО-ын орох урсгал багаж, уул уурхай, олборлолтын салбарын томоохон төслийн ГШХО нэмэгдсэнээс шалтгаалан дансны ашиг ийнхүү өсжээ. Манай улсын хувьд санхүүгийн данс ашигтай байснаар гадаадын хөрөнгө оруулагчдын сонирхлыг татаж, хөрөнгө оруулалтын урсгалыг нэмэгдүүлэх юм (Хавсралт 4).

МУ-ын нийт хөрөнгө оруулалт сүүлийн 20 жилд 69 дахин, 2010 оноос хойш 5.5 дахин өсжээ. Нийт хөрөнгө оруулалтын дийлэнх хэсгийг гадаадын хөрөнгө оруулалт эзэлж байна. Эдийн засгийг эргэлтэд оруулах гол хөдөлгөгч хүч нь хөрөнгө оруулалт байдаг ба манай улсад хийгдэж буй нийт хөрөнгө оруулалтын 60 орчим хувийг гадаадын хөрөнгө оруулалт бүрдүүлдэг. 2011 онд Монгол Улсын түүхэнд хамгийн том хэмжээний буюу 5.7 тэрбум ам.долларын ГШХО бүртгэгдэж байсан ба энэ нь 2010-2011 оны хооронд хийгдсэн улсын нийт хөрөнгө оруулалтын гуравны хоёроос илүү хувийг эзэлж байлаа. Үндсэндээ Монгол Улсад орсон ГШХО-ын орох урсгал уул уурхайн салбар дахь эерэг хүлээлт, дэлхийн зах зээл

дээрх түүхий эдийн үнийн өсөлтийг даган огцом тэлсний нөлөө байв. Улмаар 2012 онд ДНБ-ий 27 хувьтай тэнцэж, ГШХО-ын хэмжээ огцом буурч байсан нь дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнэ унасын дээр хөрөнгө оруулагчдын итгэл суларсантай холбоотой. Үүнээс хойш гадаад, дотоод эдийн засгийн тааламжгүй нөхцөл байдал, дэлхийн зах зээл дэх түүхий эдийн эрэлт, үнийн уналт, уул уурхай, олборлолтын салбарын үйл ажиллагаа зогссоны улмаас ГШХО-ын хэмжээ 2016 он хүртэл огцом буурсан ч тухайн онд манай улс ОУВС-ын хөтөлбөрт хамрагдан эдийн засгаа сэргээж чадсанаар эргэн ГШХО эрчимжиж эхэлсэн. Харьцангуй өсөлттэй байсан хэдий ч 2020 онд COVID-19 цар тахлын нөлөөгөөр дахин ГШХО-ын орох урсгал багассан байна (Хавсралт 5).

Монгол Улсад 2011-2022 оны хооронд 110 орчим улсаас нийт 35.7 тэрбум сая.долларын гадаад хөрөнгө оруулалт татсаны сүүлийн таван жилд 80 орчим хувийг Нидерланд, Сингапур, БНХАУ, Их Британи, Канад гэсэн улсууд бүрдүүлж байна. 2011 онд Монгол дахь ГШХО 5.75 тэрбум ам.доллар байсан бол ГХО-ын хууль тогтоомжийг нэвтрүүлж эхэлсэнтэй холбогдуулан гадаадын хөрөнгө оруулалт эрс буурсан байна. 2013 онд өмнөх онтой харьцуулахад 37.96%-иар буурсан бол 2014 онд энэ хувь 38.65% болж өсжээ. 2010 оноос эхлэн Оюу толгойн төслийн хэрэгжилттэй зэрэгцэн, уул уурхайн бүтээгдхүүний дэлхийн зах зээлийн үнэ өндөр, зах зээл нь таатай байсан нь БНХАУ, Канад улсаас уул уурхай, олборлолтын салбарт орж ирэх ГШХО урсгал нэмэгдсэн. 2017 онд тус 2 улсаас ирсэн хөрөнгө оруулалтыг эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар харуулбал, нийт хөрөнгө оруулалтын 85 ба 97 хувь нь уул уурхайн салбарт орсон байна. Мөн манай улсад орж буй ГШХО-ын гуравны хоёр нь Нидерланд Улсаас орж байна. Тодруулбал, 2022 онд орж ирсэн 3.4 тэрбум ам.долларын 66.2 хувь нь Нидерланд, 6.3 хувь нь Сингапур, 5.7 хувь нь БНХАУ, 5 хувь нь Их Британи гэсэн улсуудаас тус тус хөрөнгө оруулжээ. Нидерландаас орж буй санхүүжилт нь Оюутолгой төслийн хөрөнгө оруулалт юм (Хавсралт 6).

Монгол Улсад 1990 онд худалдаа, нийтийн хоол; соёл урлаг, боловсрол, шинжлэх ухаан гэсэн ерөнхий хоёр салбарт л ГШХО орж байсан бол 1993 оноос “Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хууль” батлагдсантай холбоотойгоор эдийн засгийн бүхий л салбарт орох хөрөнгө оруулалтын урсгал нэмэгдсэн байна. Ялангуяа 1994 оноос геологи, уул уурхай, олборлолтын салбарт эрчимтэй орж эхэлжээ. 2011-2022 онд орж ирсэн нийт ГШХО-ын хэмжээ 33'174.55 сая ам.доллар бөгөөд үүнийг бүтцээр авч үзвэл дунджаар 72.4 хувийг уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалт дангаараа бүрдүүлж байна. Үүний дараагаар худалдаа, үйлчилгээний салбар ойролцоогоор 9.3 хувийг эзэлж байжээ. Гэсэн хэдий ч жил бүрийн ГШХО-ын бүтэц харилцан адилгүй байна. Тухайлбал, Оюу толгой төслийн I шатны хөрөнгө оруулалтын орох урсгал (6.5 тэрбум ам.доллар) 2010-2013 онуудад орж ирсэн нь тус онуудад ГШХО нэмэгдэх, тэр дундаа уул уурхайн салбарыг тэлж эхэлжээ. Тус төслийн I шатны ажил дуусгавар болсны дараах ГШХО-ын огцом татралт ба Оюу толгойн хөрөнгө оруулагчтай маргаан дэгдээсний улмаас 2014-2016 оны хооронд уг төслийн далд уурхайн хөрөнгө оруулалт түр зогссон бол 2017 оноос хойш төслийн II шатны хөрөнгө оруулалт, гадаад зээлийн орох урсгал эргэн сэргэж эхэлсэн байна. Дэлхийн болон бүс нутгийн эдийн засагт Ковид-19 цар тахлын үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийн улмаас 2021 онд 2019 онтой харьцуулахад ГШХО орох урсгал 13.3 хувиар буурсан ба уул уурхай, олборлолтын салбарынх 12.5 хувиар буурсан ч эрүүл мэндийн салбар, дэмжлэг үзүүлэх хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдсэн байна. 2022 онд 3317.83 сая ам.доллар болж, өмнөх оноос

704.21 сая ам.доллароор буюу 26 хувиар нэмэгдсэн байна. ГШХО-ын 82.5 хувь нь үйлдвэрлэлийн салбар, үүнээс уул уурхай, олборлолтын салбарт оржээ (Хавсралт 7).

3.3 ГШХО-ын гүйцэтгэлийн индекс

НҮБ-ын Худалдаа, хөгжлийн бага хурал (UNCTAD)-аас ГШХО-тай холбоотой хэд хэдэн үзүүлэлт тооцдогийн нэг нь гүйцэтгэлийн индекс (performance index) юм (UNCTAD, 2002). Уг индекс нь гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах улс орны онцлог байдлыг үнэлэхэд ашигладаг хэмжүүр юм. Мөн тухайн улс гадаадын хөрөнгө оруулалтыг бусад улс орнуудтай харьцуулахад хэр сайн татаж, авч үлдэх чадамжтай байdag талаар ойлголт өгдөг. Индексийн утга 1-ээс их бол тухайн салбар зах зээлийн багтаамжтайгаа харьцуулахад их ГШХО-ыг хүлээн авдаг болохыг харуулах ба индексийн утга 1-ээс бага гарвал зах зээлийн багтаамжтай харьцуулахад бага ГШХО татсан буюу хөрөнгө оруулалт татах хэрэгцээ байгааг илтгэнэ.

$$IND_i = \frac{\frac{FDI_i}{FDI_w}}{\frac{GDP_i}{GDP_w}}$$

Энд,
 индексийн үнэлэгдсэн утга
 -р салбарт орсон ГШХО
 тухайн эдийн засагт орсон нийт ГШХО
 -р салбарт орсон ДНБ
 тухайн эдийн засгийн нийт ДНБ

ГШХО-ын гүйцэтгэлийн индексийн дунджаар уул уурхайн салбарт хамгийн өндөр байна. Харин хоёрдугаарт, санхүү, гуравдугаарт, худалдааны салбар эрэмбэлэгджээ. Уул уурхайн салбарын индексийн дундаж утга 3.5 байсан нь сүүлийн 13 жилд тус салбараудад орсон ГШХО-ын хэмжээ салбарын багтаамжаас илүү байсныг харуулж байгаа бол санхүү, худалдаа, барилга гэх мэт салбарын индекс нэгтэй ойролцоо үнэлэгдсэн нь зах зээлийн багтаамж, цар хүрээтэйгээ нийцсэн хөрөнгө оруулалт татсаныг илтгэнэ. Харин үйлдвэрлэл, үйл хөдлөх хөрөнгө, ХАА-н салбарт бусад салбараудтай харьцуулахад ГШХО-ын гүйцэтгэлийн индекс маш бага байна.

График 2. Гүйцэтгэлийн индекс /дунджаар/

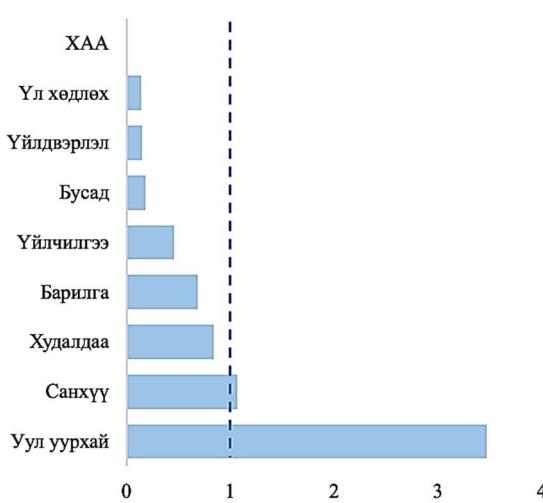
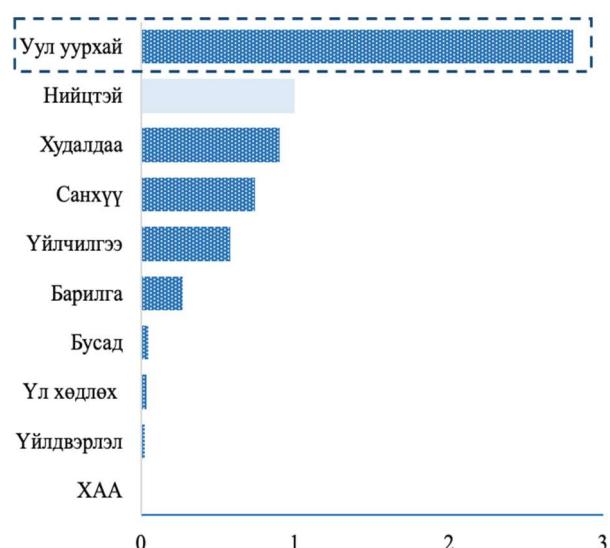

График 3. Гүйцэтгэлийн индекс (2023)

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

2023 онд манай улсын ГШХО-ын дийлэнх уул уурхай, олборлолтын салбарт орж, ГШХО-ын гүйцэтгэлийн индекс өндөр гарсан байна. Уг салбарт их хэмжээний ГШХО орсон нь уул уурхай, олборлолтын салбарт байгалийн нөөц, баялаг арвантай, ашиг, хожоо олох боломж ихтэй, гадны бизнес эрхлэгчид үйл ажиллагаа явуулах харьцангуй таатай орчин бурджээ. Мөн худалдаа, санхүүгийн салбарын ГШХО-ын гүйцэтгэлийн индекс хэт бага биш ч 1-тэй ойролцоо утгатай үнэлэгдсэн нь зах зээлийн багтаамжтайгаа тохирсон хөрөнгө оруулалт татсаныг харуулна. Харин ХАА, үйлдвэрлэл зэрэг бусад салбарын индекс маш бага байгаа нь зах зээлийн багтаамжтай харьцуулахад маш доогуур түвшинд ГШХО орсныг илэрхийлнэ. Иймд тухайн салбаруудад ГШХО татах эрх зүйн болон технологийн орчин бурдсэн эсэх, ур чадвартай мэргэжилтэн болон дэд бүтэц, нөөц, боломжууд хангагдсан эсэхийг шинжилж, ГШХО татах нөхцөлийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

3.4 Салбарууд дахь ГШХО-ын хамаарал

Энэ хэсэгт бид эдийн засгийн тодорхой салбаруудын ГШХО-ын дам нөлөөг Diebold-Yilmaz (2012)-ын дам нөлөө (spillover effect)-ий индексийг ашиглан үнэллээ. Энэхүү индекс нь вектор авторегресс (VAR) загварыг ашигладаг бөгөөд N хувьсагчтай VAR загварын алдааны вариацын задаргаанд индексийн тооцоолол суурилдаг. Энэхүү аргачлалыг ашиглан эдийн засгийн салбар хоорондын нөлөөлөл, тэдгээрийн уялдаа холбоог тодруулахаар 2011 оны нэгдүгээр улирлаас 2023 оны дөрөвдүгээр улирал хүртэлх эдийн засгийн 9 салбарын ГШХО-ын орох урсгалыг ашиглав. Хувьсагч стационарь эсэхийг нэгж язгуурын ADF тестээр шалган стационарь биш хувьсагчдаас 1-р эрэмбийн ялгавар авч үнэлгээнд ашиглалаа (Хавсралт 10).

Хүснэгт 1. Салбарууд дахь ГШХО-ын хамаарал

	ХАА	Үүл уурхай	Үйлдвэрлэл	Санхүү	Барилга	Худалдаа	Үл хөдлөх хөрөнгө	Үйлчилгээ	Бусад	Бусдаас авах нөлөө
ХАА	62.2	1.8	5.4	4.8	0.4	17.4	6.9	1.1	0.1	37.8
Үүл уурхай	0.7	62.7	1.0	14.4	1.6	1.7	0.7	8.8	8.6	37.3
Үйлдвэрлэл	5.8	0.1	66.7	13.9	2.2	7.4	1.6	1.5	0.7	33.3
Санхүү	3.3	15.4	15.9	58.1	0.9	4.4	0.8	0.3	0.8	41.9
Барилга	0.3	3.0	5.4	2.3	56.4	20.8	0.5	4.4	6.9	43.6
Худалдаа	12.5	2.0	4.9	6.4	3.6	60.8	5.5	3.9	0.4	39.2
Үл хөдлөх	11.3	0.8	2.9	2.5	3.0	11.0	59.3	6.7	2.4	40.7
Үйлчилгээ	0.4	4.6	0.9	0.4	7.9	2.0	9.1	70.8	3.9	29.2
Бусад	1.2	10.4	0.7	2.5	7.2	0.2	4.1	5.7	68.0	32.0
Бусадад үзүүлэх нөлөө	35.6	38.0	37.1	47.2	26.8	65.1	29.2	32.4	23.9	37.2
Нийт нөлөө	97.7	100.6	103.8	105.2	83.2	125.9	88.5	103.2	91.9	41%

Эх сурвалжс: Судлаачийн тооцоолол

Дээрх хүснэгтээс салбар тус бүрт орж буй ГШХО-ын бусад салбарын ГШХО-д үзүүлдэг болон хүртдэг нөлөөг нэг бүрчлэн харах боломжтой. Санхүү, худалдааны салбарын ГШХО нь бусад салбарын ГШХО-ын орох урсгалд хамгийн их дам нөлөөтэй байна. Харин манай улсын экспортын дийлэнх хэсгийг бүрдүүлдэг уул уурхайн салбарын ГШХО-ын бусад

салбарт үзүүлэх нөлөө нь төдийлөн их биш (38 хувь) байна. Уул уурхайн салбарын ГШХО-аас санхүүгийн салбарт орох ГШХО-ын нөлөө хамгийн өндөр (15.4) байгаа нь салбар тус бүрийн ГШХО-ын бусад салбartaа үзүүлэх дам нөлөө харилцан адилгүй байгааг илэрхийлнэ. Нөгөө талаас бусдаас авах нөлөөний индекс буюу бусад салбарт орсон ГШХО-аас хамааран тухайн салбарын ГШХО-ын орох урсгал хамгийн ихээр нэмэгддэг салбарууд нь барилга, санхүү болон үл хөдлөхийн салбар юм.

Ерөнхийлсөн (Generalized) задаргааны үр дүнгээр эдийн засгийн салбар хоорондын дам нөлөөний нэгдсэн индекс 41 хувь байгаа нь дам нөлөөнөөс үүсэх төсөөллийн алдааны вариацыг илэрхийлнэ. Эндээс үзэхэд манай улсад орж ирж буй нийт ГШХО-ын орох урсгалын 70 гаруй хувийг зөвхөн уул уурхайн салбар хүлээн авч байгаа боловч бусад салбарын ГШХО-д үзүүлэх нөлөө бага байна. Харин худалдаа, санхүүгийн салбарууд уул уурхайн салбараас харьцангуй өндөр дам нөлөөтэй байгаа тул эдгээр салбараа өргөжүүлэн, ГШХО татахын тулд ямар арга хэмжээ авах, юун дээр анхаарах хэрэгтэйг тодорхойлох нь зорилтот хэрэг болоод буй. Иймд дараагийн хэсгүүдэд ГШХО татахад нөлөөлөгч хүчин зүйлс, тэр дундаа уул уурхайн бус салбарын ГШХО-ын урсгалыг нэмэгдүүлэхэд ач, холбогдолтой хувьсагчдыг дэлгэрүүлэн авч үзэх болно.

3.5 Үндсэн шинжилгээ

Монгол Улсад 2011-2022 оны хооронд нийт 76 улс ГШХО хийснээс 6 болон түүнээс дээш жил хөрөнгө оруулалт хийсэн 38 улсын өгөгдлийг үнэлгээнд ашиглав. ГШХО-ын орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг үнэлэхдээ гравитацийн загварыг суурь болгон эдийн засгийн чөлөөт байдлын индекс, түүний бүрдүүлэлт, бусад хамаарах эдийн засгийн үзүүлэлт болон тухайн улс оронтой хиллэдэг эсэх дамми хувьсагчаар өргөтгөн Pooled-OLS загвар үнэллээ. Тус загвараар гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтад нөлөөлөх хүчин зүйлсийн үнэлгээг хийж, уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбараар бүлэглэн нарийвчилсан нөлөөг шинжлэв. Салбараар ангилахдаа 2015-2022 оны “Ашигт малтмал, газрын тосны газар”-ын “Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч гадаадын хөрөнгө оруулалттай ААН”-ын тоог ашиглан 3 болон түүнээс дээш жил тусгай зөвшөөрөл эзэмшиж байгаа улсуудыг уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулагч хэмээн авч үзсэн болно.

ГШХО-ыг үнэлэх гравитацийн загварыг зөвхөн идэвхтэй хөрөнгө оруулагч улсуудаар хязгаарлан үнэлэх нь түүвэр сонголтын хазайлт үүсгэх эрсдэлтэй. Энэ нь хөрөнгө оруулалтын түвшин ажиглагдахгүй байгаа буюу хөрөнгө оруулалт хийгээгүй улсуудын ГШХО-ын бололцоог тооцоолохгүй, хазайлттай үнэлэх магадлалтай юм. Уг асуудлыг Жеймс Хекманийн 2 шатлалт загвараар засах шаардлагатай. Иймд тогтвортой хөрөнгө оруулагч 38 улсыг эдийн засгийн хөгжлөөр нь ангилан, тус бүлэгт эзэлж буй жингээр тэнцүүлэн хөрөнгө оруулагч бус 27 улсыг сонгон авлаа.

Түүвэр сонголтын гажуудлыг тодорхойлохын тулд тухайн улсыг илэрхийлэх хувьсагчийг сонгон авах шаардлагатай. Тус хувьсагчдаар далайд гарцтай эсэх, орлогын ангиллаар бага орлоготой улсыг суурь болгон орлогын дамми, мөн шашны болон газарзүйн байршилаар ангилан нийт 10 дамми хувьсагчтай үнэлгээг хийж гүйцэтгэсэн болно. Хариу үйлдлийн тэгшигтгэлд гравитацийн загварын үнэлгээнд ашигласан зарим хувьсагчдаар үнэлгээг хийж гүйцэтгэв. Тус үнэлгээний зорилго нь хөрөнгө оруулагч 38 улсын түүвэр сонголтын хазайлтыг арилгах λ хувьсагчийг хамгийн их үнэний хувь бүхий аргаар пробит загвар

үнэлэн, урвуу Миллийн харьцааг ашиглан тооцооллоо. Тухайн коэффициентыг хувьсагч болгон оруулж анхны тэгшитгэлийг засварласан болно (Хавсралт 11).

Урвуу Миллийн харьцаа

-0.9000**
(0.34)

Гравитацийн загварт суурилсан ГШХО-ын өргөтгөсөн үнэлгээний хувьд тэгшитгэлийн эрчимтэй байдлыг хадгалах зорилготой хөндлөн болон хугацаагаар жинлэн 2 загвар үнэлэв. Үнэлгээний үр дүнд тухайн улсын ДНБ нийт болон уул уурхайн хөрөнгө оруулалтад эерэг нөлөөтэй бол уул уурхайн бус салбарт ач холбогдолгүй гарч байна. Тухайн улсын ДНБ нь уул уурхайн салбарт ГШХО татахад нийт хөрөнгө оруулалттай харьцуулахад ойролцоогоор 2 дахин их нөлөө үзүүлдэг байна. Харин Монгол Улсын нэг хүнд ногдох нэрлэсэн ДНБ нь ГШХО-ын орох урсгалд сөргөөг нөлөөлдөг. Энэ нь Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ нэмэгдэх буюу манай улсын эдийн засаг тэлэх тусам ГШХО-ын хэрэгцээ багасах хандлагатайг илэрхийлж байна. Өөрөөр хэлбэл, манай улсын нэг хүнд ногдох ДНБ 1 хувиар нэмэгдэхэд нийт ГШХО-ыг 1.6 хувиар, уул уурхайн салбарыг 1.1, уул уурхайн бус салбарыг 3.36 хувиар бууруулах буюу уул уурхайн бус салбарт илүү их нөлөөтэй байна. Улс хоорондын зайд ихсэх тусам уул уурхайн салбарт ГШХО-ын орох урсгал буурч байгаа бол уул уурхайн бус салбарт хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлж байна. Улс хоорондын зайд нийт ГШХО-ын хувьд ач холбогдолгүй байгаа нь тус сөргүү нөлөөнөөс шалтгаалсан байх боломжтой (Хавсралт 12).

Эдийн засгийн чөлөөт байдлын индексийн харьцааны хувьд хуулийн хэрэгжилтийн үзүүлэлт, засгийн газрын хэмжээ, зохицуулалт болон зах зээлийн нээлттэй байдлын хувьсагчдаас авч үзэв. 38 улсын 2011-2022 оны дараах индексүүдийг Монгол Улсын индексэд харгалзан хуваасан харьцаа үзүүлэлтийг хувьсагч болгон авч үнэллээ. Иймд харьцаа үзүүлэлтийн хувьд 2 талт тайлбартай бөгөөд хөрөнгө оруулагч улсын индекс өсөх, эсвэл манай улсын индекс багасах үед харьцаа үзүүлэлт нэмэгдэх боломжтой, эсрэг тохиолдолд уг зарчим мөн баримтлагдана.

Улс төрийн тогтвортой байдлын харьцаа үзүүлэлт нь 3 үнэлгээний хувьд ГШХО-д сөргөөр нөлөөлж байгаа бөгөөд тэр дундаа уул уурхайн бус салбарт илүү сөрөг нөлөөтэй байна. Энэ нь манай улсын улс төрийн тогтвортой байдал алдагдах буюу харьцаа үзүүлэлт 1 нэгжээр нэмэгдэх үед нийт ГШХО 0.6 хувиар, уул уурхайн салбарын ГШХО 0.25 хувь, уул уурхайн бус салбар 1.16 хувиар буурах юм. Хугацаан жинлэсэн үнэлгээний хувьд улс төрийн тогтвортой байдлын харьцаа үзүүлэлт 1 нэгжээр өсөхөд нийт гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт 1 хувиар, уул уурхайн салбарт 0.87 хувиар буурах бол уул уурхайн бус салбарт мөн хамгийн их нөлөөтэй буюу 1.16 хувь байна. Манай улсын мөнгөний бодлогын чөлөөт байдал нэмэгдэх тусам ГШХО-ын орох урсгал нэмэгдэх буюу индексийн харьцаа 1 нэгжээр буурахад хөрөнгө оруулалт 3 хувиар нэмэгдэхээр байна. Татварын ачааллын харьцаа нь бусад хувьсагчтай харьцуулахад илүү сөрөг нөлөөтэй байна. Монгол Улсын татварын дарамт буурах буюу ААН, хувь хүний орлогын албан татвар буурах, мөн ДНБ-д татварын орлогын эзлэх хувь багасах үед татварын ачааллын индексийн харьцаа үзүүлэлт буурч, ГШХО-ын орох урсгал нэмэгдэх хандлагатай байна. Нарийвчлан авч үзвэл, харьцааны 1 нэгж бууралт нь уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалтыг 5 хувиар, уул уурхайн бус салбарын хөрөнгө оруулалтыг 6 хувиар нэмэгдүүлэх бол нийт хөрөнгө оруулалтыг 9 хувиар

нэмэгдүүлэх юм. Гадаад цагаачдын удирдлагыг чангалах тусам тухайн улсын хөрөнгө оруулалтын чөлөөт байдлын индекс багасна. Иймд цагаачдын орох урсгалын хүндрэлтэй байдлаас үүдэн улсуудтай харилцаа холбоогоо сайжруулах нэг арга зам нь ГШХО-ыг дэмжих юм.

Эдийн засгийн макро үзүүлэлтүүдээр 2 улсын ДНБ-д эзлэх засгийн газрын зардлын харьцаа, инфляцын зөрүү болон Монгол Улсын бодит үйлчилж буй ханшийг сонгон үнэлгээнд ашигласан болно. Үнэлгээний үр дүнд нийт хөрөнгө оруулалтад ЗГ-ын зардлын харьцаа нэг нэгжээр буурахад ГШХО 4.35 хувиар, уул уурхайн салбарт 1.53 хувиар нэмэгдэхээр байна. Мөн 2 улсын инфляцын зөрүү нэмэгдэхэд ГШХО-д сөргөөр нөлөөлөх бол бодит үйлчилж буй ханш өсөхөд хөрөнгө оруулалтын түвшинд эерэг нөлөөтэй байна. Энэхүү параметрийн утгуудыг эдийн засгийн шилжих хөдөлгөөний дагуу тайлбарлавал Монгол Улсын Засгийн газрын зардал нэмэгдэхэд засгийн газрын зардлын харьцаа буурч, ГШХО нэмэгдэнэ. Хөгжиж буй, жижиг эдийн засагтай, импортлогч орны хувьд ЗГ-ын зардлын өсөлт нь нийт эрэлтийг дэмжиж, инфляцыг хөөрөгдөх үр дагавартай. Хөрөнгө оруулагч улсын инфляц тогтмол байх үед манай орны инфляц нэмэгдсэнээр инфляцын зөрүү буурна. Фишерийн нөлөөгөөр 2 улсын хоорондын инфляцын өөрчлөлт нь нэрлэсэн ханштай шууд хамааралтай бөгөөд нэрлэсэн ханшийн бууралт нь бодит ханшийг чангараулна. Иймд Монгол Улсын засгийн газрын ДНБ-д эзлэх зардлын хувь өсөхөд дээрх зарчмаар ГШХО-ыг богино хугацаанд өсгөнө. Мөн энэхүү механизмын үр дунд богино хугацаанд хөрөнгө оруулагч нэрлэсэн үзүүлэлт дээр тулгуурлан хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргах хандлагатайг тус үнэлгээгээр илэрхийлж байна. Нэгтгэн үзвэл Монгол Улсын уул уурхайн бус салбарын ГШХО-д манай улсын ДНБ, улс хоорондын зайд болон татварын ачаалал нь нийт хөрөнгө оруулалт болон уул уурхайн салбартай харьцуулахад илүү хүчтэй нөлөөлж байна.

2012 оны түүхий эдийн үнийн хямралтай давхцан манай улс ГШХО-ын хууль заалтад өөрчлөлт оруулсан нь уул уурхайн салбар дахь ГШХО-ыг их хэмжээгээр бууруулсан үзэгдэл болсон юм. Иймд бид 2012, 2013, 2015, 2016 онуудын ГШХО-тай холбоотой хуулийн өөрчлөлтийн нөлөөг тодорхойлох зорилгоор үнэлгээнд оруулсан болно. Гэвч Монгол Улсын хүрээнд ГШХО-ын тухай хуулийн өөрчлөлт нь ГШХО-ын орох урсгалд эерэг хамааралтай боловч статистикийн хувьд ач холбогдолгүй байна. Монгол Улсын ДНБ, 2 улс хоорондын зайд болон татварын ачаалал нь уул уурхайн бус салбарын хөрөнгө оруулалтад бусад хүчин зүйлстэй харьцуулахад хамгийн их нөлөөтэй байна. ГШХО татах хувьсагчдад хөрөнгө оруулагч улсын ДНБ, хөрөнгө оруулалтын чөлөөт байдлын харьцаа, бодит үйлчилж буй ханш, эдийн засгийн чөлөөт байдлын харьцаа болон хил залгаа байдал тооцогдох бол түлхэгч хүчин зүйл нь Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ, улс төрийн тогтвортой байдлын харьцаа, инфляцын зөрүү, мөнгөний бодлогын чөлөөт байдлын болон татварын ачааллын харьцаа, ЗГ-ын зардлын харьцаа үзүүлэлтүүд байна. Хувьсагч тус бүрийн ГШХО-ын орох урсгалд үзүүлэх нөлөөг доорх графикт дэлгэрэнгүй харуулсан болно.

Монгол Улсын уул уурхайн салбарт орж буй ГШХО нь бусад салбарын хөрөнгө оруулалтын орох урсгалд харьцангуй бага нөлөөтэйг (Хүснэгт 2) өмнөх хэсэгт тооцоолон харуулсан билээ. Харин барилга болон үйлдвэрлэлийн салбарт орох ГШХО нь бусад салбарын хөрөнгө оруулалтад эерэг дам нөлөө үзүүлж байв. Иймд эдийн засгийг солонгоруулах, ГШХО-ын ахиу үр ашгийг нэмэгдүүлэхийн тулд уул уурхайн бус салбаруудад хөрөнгө оруулалт татах нь манай улсын анхаарах асуудлуудын нэг юм.

График 4. Үндсэн шинжилгээний үр дүн, салбараар

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Дээрх үнэлгээнд ихэвчлэн бие даан нөлөөлөх боломжгүй буюу гадаадын нөхцөл байдлаас шалтгаалсан хүчин зүйлс байгаа тул Монгол Улсаас удирдах боломжтой хувьсагчуудыг нэмэлтээр оруулан уул уурхайн бус салбарын ГШХО-ын орох ургалыг нарийвчлан үнэлэв. Үнэлгээний үр дүнд мөнгөний нийлүүлэлт 1 хувиар буурахад инфляцын сувгаар дамжин уул уурхайн бус салбарын хөрөнгө оруулалт 0.41 сая.ам доллароор буурах буюу мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлт нь мөнгийг хөдөлгөөнгүй байх хөшүүргийг багасган, өгөөжийн түвшинг бууруулж, зах зээл дэх мөнгөний нийлүүлэлтийг нэмнэ. Иймд өгөөж буурахад ГШХО буурах болно. Капиталын элэгдлийн харьцаа нь ГШХО-д эерэг нөлөөтэй бөгөөд гадаадын капиталын элэгдэх хувь Монгол Улсын капиталын элэгдэх хувьтай харьцуулахад нэмэгдэж байгаа нь хөрөнгө оруулагчид капиталаа олон жилийн хугацаанд ашиглах боломжийг эрэлхийлэн Монгол Улс руу орох ГШХО-ыг нэмэгдүүлж байна. Хөдөлмөр хямд байх нь үйлдвэрлэлийн зардлыг бууруулах, улмаар ашиг нэмэгдүүлэх боломжтой бөгөөд манай улсын дундаж нэрлэсэн цалин хөрөнгө оруулагч улсын цалинтай харьцуулахад бага байх тусам ГШХО нэмэгдэх төлөвтэй байна. Татварын ачааллын харьцаа нэгжээр нэмэгдэхэд бусад салбар дахь ГШХО 0.01 сая.ам доллароор нэмэгдэх буюу ААН, хувь хүн болон ДНБ-д эзлэх татварын орлогын хэмжээг багасгах нь ГШХО-ыг татах хөшүүрэг болно. Бодит валютын ханш болон ЗГ-ын зардлын хувьд өмнөх үнэлгээтэй ижил хамааралтай байна. Өөрөөр хэлбэл, бодит үйлчилж буй ханш нэг нэгжээр нэмэгдэхэд Монгол Улсад орж буй ГШХО-ын хэмжээ 1.3 сая ам.доллароор нэмэгдэж байна. Үндсэндээ бодит ханш чангарснаар манай улсын экспорт буурч, импорт нэмэгдэх бөгөөд импортом чиглэсэн буюу түүхий эд, материал, орцоо импортолж буй ААН-үүдийн хувьд үйлдвэрлэлийн зардал буурах юм. Уг зардлын бууралт нь ГШХО-ыг нэмэгдүүлэх хандлагатай байдаг.

Xүснэгт 2. Уул уурхайн бус салбарын ГШХО-д нөлөөлөгч хүчин зүйлийн шинжилгээ

Уул уурхайн бус салбарын ГШХО-ын орох урсгал			
Хувьсагч	Тэмдэглэгээ	Коэффициент	t-статистик
Урвуу Миллийн харьцаа	IMR	0.6***	5.4
Мөнгөний нийлүүлэлт	LOG(M2)	-0.41***	-3.1
Капиталын элэгдэл	DELTA	1.7**	3.23
Дундаж цалингийн харьцаа	WAGE_RATIO	0.05**	2.51
Татварын ачааллын харьцаа	TAX_RATIO	0.01***	1.48
Бодит валютын ханш	REER	1.26***	3.1
ЗГ-ын зардлын харьцаа	GE_RATIO	-0.63***	-3.91

Тэмдэглэл: *** - 99 хувийн итгэх түвшин, ** - 95 хувийн итгэх түвшин, * - 90 хувийн итгэх түвшин

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

$$FDI = 0.079IMR - 0.52 \log \log (m2) + 0.32delta - 0.017wage_{ratio} - 0.58tax_{ratio} \\ - 0.015reer + 0.1GE_{ratio}$$

3.6 Салбар хоорондын тэнцэл

Эдийн засагт аль нэг салбар бусад салбараас түүхий эд, тоног төхөөрөмж, үйлчилгээ зэргийг орц болгон худалдан авч, нэгтгэн бүтээгдэхүүн боловсруулдаг. Тус салбарын бүтээгдэхүүнийг ч бусад салбарууд орц болгон ашиглах зэргээр салбарууд хоорондоо уялдаатай байж өрх гэр, засгийн газар, экспортлогчдод эцсийн бүтээгдэхүүнийг хүргэдэг. Энэхүү эдийн засгийн салбаруудын хоорондын уялдаа, холбоог салбар хоорондын тэнцэл нь мөнгөн дүнгээр илэрхийлдэг. Эдийн засгийн салбаруудын хамаарлыг харуулсан хүснэгтийн санаа анх 17-р зуунд гарсан бөгөөд үүнээс хойш хөгжин дэлхийн олон оронд орц гарцын хүснэгтийг тогтмол ашиглаж ирсний адил манай улс 1963 оноос хойш тогтмол тооцож ирсэн (Ц.Тэгшжаргал, 2021) байна. Орц, гарцын хүснэгтийг Үндэсний статистикийн хороо 4, 20, 32 болон 55 салбартайгаар тооцож гаргадаг бөгөөд бид судалгаандаа нэгтгэн 9 салбар болгон тооцов (Хавсралт 8).

Хүснэгт 3. Салбар хоорондын тэнцлийн хүснэгт

		Заверын хэрэллэг														
		ХАА	Үүл урхай	Үйлдвэ рлэл	Барилга	Худалд даа	Үйлчилг ээ	Санхүү хөдлөх	ҮЛ	Бусад	С	G	I	X	Эцэсийн ээлдэх эх	Нийт ээлдэх эх
ХАА,	472.8	3.7	2893.1	5.7	0.2	12.9	0.1	0.0	40.2	3428.7	1299.3	844.0	1015.1	3158.5	6587.1	
Үүлурхай	4.6	1232.6	117.7	144.8	12.2	20.4	2.5	0.9	293.2	1828.7	180.5	101.9	16721.8	17004.2	18832.9	
Үйлдвэрлэл	116.7	342.0	929.6	627.3	72.6	216.8	22.0	2.6	339.6	2669.2	5022.9	787.8	1045.9	6856.5	9525.7	
Барилга	107.4	830.8	7.8	505.1	40.3	113.3	53.8	417.7	51.5	2127.7	19.9	4717.1	102.9	4839.9	6967.6	
Худалдаа	170.2	509.1	679.8	522.2	145.9	236.1	19.8	5.2	440.2	2728.7	2084.3	1297.8	0.1	3382.2	6110.8	
ҮйлийнЭ	130.5	463.2	113.8	236.7	188.2	677.9	188.4	12.3	316.3	2327.2	7002.2	134.6	645.4	7782.3	10109.5	
Санхүү	294.2	303.2	98.1	376.0	146.3	157.3	89.1	4.7	117.2	1586.1	743.4	0.0	13.0	756.4	2342.4	
Үлхөдлөх	9.6	98.9	40.0	8.8	185.0	160.4	78.2	11.1	80.0	671.9	1805.7	0.4	0.0	1806.1	2478.1	
Бусад	173.1	1210.4	314.5	473.7	642.0	672.6	88.6	17.3	1570.4	5162.6	2022.2	763.9	1360.1	4146.2	9308.8	
Дотоод Уийн о заварын хэрэллээ	1478.9	4993.9	5194.4	2900.4	1432.8	2267.7	542.3	471.8	3248.5	22530.7	20180.4	8647.6	20904.4	49732.3	72263.0	
Импорт	628.2	3737.5	1305.1	2375.9	850.4	1970.9	211.9	48.7	2500.7	13629.2	4767.9	4275.4	529.6	9572.8	23202.0	
Нийт заварын хэрэгтээ	2107.1	8731.4	6499.5	5276.2	2283.2	4238.6	754.3	520.5	5749.2	36159.9	24948.3	12922.9	21433.9	59305.2	95465.0	
Бүтэгдхүүний цэвэр татвар	106.5	511.4	351.2	362.4	183.5	265.9	26.7	9.2	461.1	2278.0	1191.3	544.7	0.0	1736.1	4014.1	
Нийт хэрэллээ	2213.5	9242.8	6850.6	5638.7	2466.7	4504.5	780.9	529.7	6210.4	38437.9	26139.6	13467.7	21433.9	61041.2	99479.1	
Ажиллагчдын цалин	351.4	1525.6	608.2	809.3	1150.5	3555.3	481.4	73.1	1462.8	10017.7					C - Заверын хэрэллээ	
Үйлдвэрлэлийн бусад татвар	0.6	70.1	22.4	4.3	-26.3	13.8	12.5	8.5	44.2	150.0					G - Эцэсийн хэрэллэний зардал	
Үндсэн хөрөнгийн хэрэллээ	45.0	1225.1	253.1	208.3	260.1	1350.1	144.7	40.9	595.1	4122.3					I - Хөрөнгийн нийт хуриамгал	
Үйл ажиллагааны ашиг	3976.6	6769.3	1791.4	307.1	2259.8	685.8	922.9	1825.9	996.3	19535.2					X - Экспорт	
Нэмэгдлэл орлог, Үндсэн үзэр	4373.6	9590.1	2675.1	1328.9	3644.1	5605.0	1561.5	1948.3	3098.5	33825.1						
Үйлдвэрлэлт	6587.1	18832.9	9525.7	6967.6	6110.8	10109.5	2342.4	2478.1	9308.8	72263.0					Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо	

Монгол Улсын эдийн засгийн бараа, үйлчилгээний нөөц 2019 онд 100.2 их наяд төгрөг хүрсэн нь 2010 оныхоос 4.1 дахин өссөн байна (Ц.Тэгшжаргал, 2021). Дээрх салбарын тэнцлийн хүснэгтэд баганын дагуу тухайн салбар аль салбараас ямар өртөг бүхий орц ашиглан, хэдий хэмжээний нэмэгдэл өртөг бий болгосныг харах боломжтой. Нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээгээр уул уурхайн салбар хамгийн өндөр буюу 18.8 их наяд төгрөгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэсэн ба нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэсний 9.2 их наяд төгрөгийн завсрын орц ашиглан 9.6 их наяд төгрөгийн нэмэгдэл өртөг (ажилчдын цалин, татвар, ашиг) бий болгожээ. Мөн мөрийн дагуу тухайн салбарын гарцыг аль салбарт хэдий хэмжээгээр ашигласан болон эцсийн хэрэглээнд ямар хэмжээтэйг ашигласныг харах боломжтой. 2019 онд нийт хэрэглээ 72 их наяд төгрөг байсны эцсийн хэрэглээ 49 их наяд, завсрын хэрэглээ 22.5 их наяд төгрөг байна. Эндээс эцсийн болон нийт хэрэглээ хамгийн өндөртэй салбар нь уул уурхайн салбар байгаа ч үүний 18.8 их наядын 16.7 их наяд нь буюу 90.2 хувь нь экспортоор гадагшилдаг байна. Мөн завсрын хэрэглээнийхээ талаас их буюу 67.4 хувийг уул уурхайн салбар өөрөө орц болгон ашигладаг байна.

Салбар хоорондын тэнцлийн дүнгээс харахад хөдөө аж ахуй, уул уурхай, боловсруулах салбар нь үйлдвэрлэлийн хэмжээгээрээ ч, гаргаж буй экспортын бүтээгдэхүүний дүнгээрээ ч ойрын жилүүдэд Монгол Улсын эдийн засгийн суурь салбар болохыг харуулж байна. Өнгөрсөн 15 жилд уул уурхайн хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж, салбарын экспортын түвшин огцом өссөн ч бусад салбарт үзүүлэх дам нөлөө дутмаг, импортын орц өндөр, эдийн засгийн төрөлжилтөд төдийлөн эергээр нөлөөлөөгүй (Ц.Тэгшжаргал, 2021) гэсэн үр дүнтэй нийцтэй байна. Энэ байдал цаашид үргэлжилж салбаруудын завсрын нийт үйлдвэрлэлд үзүүлэх хувь буюу үйлдвэрлэлд эзлэх дотоодын орцын хувийн жин бага хэвээр байх тохиолдолд аль нэг салбарыг дэмжсэн хөрөнгө оруулалт, санхүүжилт хийгээд төрөлжилтийн сайжруулах нөлөө сул.

Тухайлбал, манай улсын дундаж цалин хөрөнгө оруулагч улсын дундаж цалингийн өсөлтөөс багаар өсөхөд хоёр улсын цалингийн харьцаа өснө. Энэхүү өсөлт нь 1 нэгж гэж үзвэл Үнэлгээ 3-ын үр дүнг ашиглан тооцоолоход уул уурхайн бус салбарын ГШХО-ын орох урсгалын нийт ГШХО-д эзлэх хувь 5.1 хувиар өснө. Салбар хоорондын тэнцлийн хувьд салбаруудын буцах холбооны коэффиентуудаас харахад уул уурхайн бус салбар дундаа үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлтийг дэмжихэд бусад салбаруудын үйл ажиллагааг 54 орчим хувиар өсгөхөөр байна (Хавсралт 5). Иймд тус салбарын нийт ГШХО-д эзлэх хувийг 5.1 хувиар өсгөхөд бусад салбаруудын өсөлтөд хэрхэн нөлөөлөхийг авч үзье. Үр дунд нь нийт ДНБ-г 1.8 хувиар өсгөх бол ХАА-н үйлдвэрлэлийг хамгийн ихээр буюу 2.46 хувиар өсгөхөөр байна (Хавсралт 14).

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Тухайн улсын хуримтлал эдийн засагт үр өгөөжтэй болохыг ихэнх судлаач болон бодлого боловсруулагчид хулээн зөвшөөрдөг. Манай улсын хөрөнгийн нийт хуримтлалын дийлэнх хувийг гадаадын хөрөнгө оруулалт эзэлдэг ч салбараарх тархалтын хувьд харьцангуй жигд бус байдаг. Тухайлбал, 2011-2022 оны нийт ГШХО-ын 72.4 хувийг уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалт дангаараа бүрдүүлж байгаа ч уул уурхайн салбарын ГШХО-ын дам нөлөө бусад салбартай харьцуулахад бага байгаа юм. Нөгөө талаасаа Манай улсын ГШХО нэг

салбараас хэт өндөр хамааралтай байгаа нь түүхий эдийн үнийн хэлбэлзэлд өртөмтгий байдлыг нэмэгдүүлж байна. Иймд уул уурхайн болон бусад салбаруудад ГШХО-ыг татахад нөлөөлж буй хувьсагчдыг тодорхойлон, бусад салбарын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэхэд анхаарах хүчин зүйлсийг авч үзлээ.

Уул уурхайн салбарын ГШХО нийт хөрөнгө оруулалтын дийлэнх хувийг эзэлж байгаа тул эдийн засгийг бүхэлд нь үнэлэх нь бусад салбарын ГШХО-ыг татагч хүчин зүйлийг бүрэн тодорхойлохгүй байх эрсдэлтэй. Иймд ГШХО-д нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг ерөнхий, уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбар хэмээн 3 бүлэгт авч үзлээ. Бусад салбарт 2 улсын зай холдох тусам ГШХО нэмэгдэж байгаа бол уул уурхайн салбарын хувьд сөрөг хамааралтай байна. Харин тухайн улсын ДНБ нь зөвхөн уул уурхайн салбарын ГШХО-д эерэг нөлөөтэй бөгөөд ач холбогдолтой байна. Хөрөнгө оруулагчид богино хугацаанд нэрлэсэн хувьсагчийг харгалzan хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргах хандлагатай байдаг ба хөрөнгө оруулагч улсын цагаачлалын хориг, татварын дарамт болон ЗГ-ын зардал нь мөн манай улсад орох хөрөнгө оруулалтын шийдвэрт нөлөөлөгч хүчин зүйл болох юм. Уул уурхайн бусад салбарт ГШХО татахын тулд капитал элэгдлийн хугацааг нэмэгдүүлэх, дундаж цалингийн түвшнийг бусад улс орнуудтай харьцуулахад харьцангуй хямд байлгах, ААН болон татварын ачааллыг бууруулах, өндөр өгөөж, богино хугацааны эдийн засгийн өсөлт зэрэг нь ГШХО-ыг татах хүчин зүйл болно.

Уул уурхайн бус салбарын ГШХО-ын орох урсгалд нөлөөлөгч хүчин зүйлийн загвар болон 2019 оны салбар хоорондын тэнцлийг ашиглан шинжлэхэд манай улсын дундаж цалингийн бууралт нь хямд хөдөлмөр хайсан хөрөнгө оруулагчдыг нэмэгдүүлэх замаар ГШХО-ыг өсгөдөг. Тухайлбал, уул уурхайн бус салбар, тэр дундаа шууд буцах нөлөө хамгийн өндөр үйлдвэрлэлийн салбарын ГШХО-ын нийт ГШХО-д эзлэх хувь 5.1 хувиар нэмэгдэхэд ДНБ 1.8 хувиар, үйлдвэрлэлийн болон ХАА-н салбарын өсөлт хамгийн ихээр буюу 5.2 болон 2.5 хувиар тус тус өсгөхөөр байна.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

W.Hejazi, P.Pauly.

(2003). Motivations for FDI and domestic capital formation. *Journal of International Business Studies*, 283-289.

K.Sattarov.

(2012). Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies: a case study of Kazakhstan and Uzbekistan.

M.Habib, L.Zurawicki .

(2002). Corruption and Foreign Direct Investment. *Journal of International Business Studies* , 291–307.

ОУВС.

(2003). *World Economic Outlook, Chapter III*. IMF.

James R. Markusen.

(1995). The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade. *Journal of Economic Perspectives*, 169-189.

Globerman, S., Shapiro, D.

(2002). Global foreign direct investment flows: The role of governance infrastructure. *World Development*, 1898–1919.

- Maylis Coupet, Thierry Mayer.
 (2005). Institutional Determinants of Foreign Direct Investment. *Center prospectives internationals*.
- Busse, M., & Hefeker, C.
 (2007). Political risk, institutions and foreign direct investment. *European Journal of Political Economy*, 397–415.
- Gani, A.
 (2007). Governance and foreign direct investment links: Evidence from panel data estimations. *Applied Economics Letters*, 753–756.
- Bénassy-Quéré, A., Coupet, M., & Mayer, T.
 (2007). Institutional determinants of foreign direct investment. *The World Economy*, 764–782.
- Bellos, S., & Subasat, T.
 (2012). Governance and foreign direct investment: A panel gravity model approach. *International Review of Applied Economics*, 303–328.
- Krifa-Schneider, H., & Matei, I.
 (2010). Business climate, political risk and FDI in developing countries: Evidence from panel data. *International Journal of Economics and Finance*, 54–65.
- Biglaiser, G., & Staats, J. L.
 (2010). Do political institutions affect foreign direct investment? A survey of U.S. corporations in Latin America. *Political Research Quarterly*, 508–522.
- Busse, M., & Hefeker, C.
 (2007). Political risk, institutions and foreign direct investment. *European Journal of Political Economy*, 397–415.
- Mengistu, A. A & Adhikary, B. K.
 (2011). Does good governance matter for FDI inflows? Evidence from Asian economies. *Asia Pacific Business Review*, 281–299.
- Kurul, Z & Yalta, A. Y.
 (2017). Relationship between institutional factors and FDI flows in developing countries: New evidence from dynamic panel estimation. *Economies*, 1–10.
- Gangi, Y. A & Abdulrazak, R. S.
 (2012). The impact of governance on FDI flows to African countries. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 162–169.
- Hossain, S & Rahman, Z.
 (2017). Does governance facilitate foreign direct investment in developing countries? *International Journal of Economics and Financial Issues*, 164–177.
- Escaleras, M & Register, C.A.
 (2011). Natural disasters and foreign direct investment. *Land Economics*, 346–363.
- Aleksynska, M & Havrylychuk, O.
 (2013). FDI from the South: the role of institutional distance and natural resources. *European Journal of Political Economy*, 38–53.
- Hattari, R., Rajan, R.S and Thangavelu, S .
 (2008). Understanding intra-ASEAN FDI flows: trends and determinants and the role of India and China.
- Bikash Ranjan Mishra & Pabitra Kumar Jena.
 (2019). Bilateral FDI flows in four major Asian economies: a gravity model analysis. *Journal of Economic Studies*, 71–89.
- Oyunbadam Davaakhuu & Kishor Sharma & Yapa M.W.Y Bandara.

(2014). Foreign Direct Investment in a Transition Economy: Lessons from the Experience of Mongolia. *Global Business Review*, 663-675.

Д.Мөнхцэцэг, П.Гантэмэр.

(2013). Гадаадын хөрөнгө оруулалтын талаар баримтлах зохистой бодлого” судалгааны тайлан. *Төвхимол-10*, 655-724.

З.Манлайбаатар, Б.Мөнх-Ирээдүй, Б.Дэлгэрмаа, Т.Дөлгөөн.

(2017). Монгол Улс дахь гадаадын хөрөнгө оруулалт. Улаанбаатар.

Д.Анударь.

(2022). Төлбөрийн тэнцлийн урсгал дансны алдагдал. Эдийн засгийг энгийнээр, 14-17.

UNCTAD .

(2002 оны September 17). *United Nations Conference on Trade and Development*. UNCTAD benchmarks FDI performance and potential: <https://unctad.org/press-material/unctad-benchmarks-fdi-performance-and-potential-ээс> Гаргасан

Dunning, J. H.

(1977). Trade, location of economic activity and the MNE: A search for an eclectic approach. *The International Allocation of Economic Activity*, 395-418.

Tinbergen, J.

(NY). *Shaping the World Economy*. New York: Twentieth Century Fund.

Dunning, J. H.

(1980). Toward an eclectic theory of international production. *The International Executive*, 1-3.

Shenkar, O.

(2007). Foreign Direct Investment Theory and Application.

Ц.Тэгшжаргал, Ц. О.

(2021). Салбар хоорондын тэнцэл: Ерөнхий ойлголт, хэрэглээ, шинжилгээ. *Төвхимол-16*, 167-202.

K.V.Bhanu Murthy, R.P.Singh.

Theories of Foreign Direct Investment. *International Business*.

YCX.

(2020). Монгол Улсын дунд хугацааны хөгжлийн хүрээ (2018-2025). Улаанбаатар: Үндэсний статистикийн хороо.

ХАВСРАЛТ

Хавсралт 1 Үнэлгээнд ашигласан хувьсагч

Хувьсагчид	Тэмдэглэгээ	Тайлбар	Эх сурвалж
Гравитацийн загвар			
ГШХО	FDI	Хөрөнгө оруулагч улсаас Монгол Улсад орж буй ГШХО-ын нийт ГШХО-ын орох урсгалд эзлэх хувь	Монголбанк
Монгол Улсын ДНБ Хөрөнгө оруулагч улсын ДНБ	GDP_MON GDP	Монгол Улсын нэг хүнд ноогдох ДНБ (ам.доллар) Хөрөнгө оруулагч улсын нэг хүнд ноогдох ДНБ (ам.доллар)	Дэлхийн банк
Хоорондын зайд	DISTANCE	2 улсын хоорондын зайд (км)	Geodatos
Нэмэлт хувьсагчид			
Бодит үйлчилж буй ханш	REER	Гадаад валютын бодит үйлчилж буй ханш	Монголбанк
Инфляцын зөрүү Засгийн газрын зардлын ДНБ-д эзлэх хувь	INF_GAP Gs_RATIO	2 улсын инфляцын түвшний зөрүү (хувь) 2 улсын харьцаа	ОУВС
Улс төрийн тогтвортой байдал	PS_RATIO	2 улсын индексүүдийн харьцаа	Дэлхийн банк
Авлигын төсөөлөл	CPI_RATIO		Transparency International
Эдийн засгийн эрх чөлөөт байдал	EFI_RATIO		
Татварын ачаалал	TAX_RATIO		
Бизнесийн эрх чөлөөт байдал	BF_RATIO		The Heritage Foundation
Мөнгөний эрх чөлөөт байдал	MF_RATIO		
Хөрөнгө оруулалтын эрх чөлөөт байдал	IF_RATIO		
Даяаршил	CGI_RATIO		KOF

Хавсралт 2. Dunning-ын давуу талын загвар

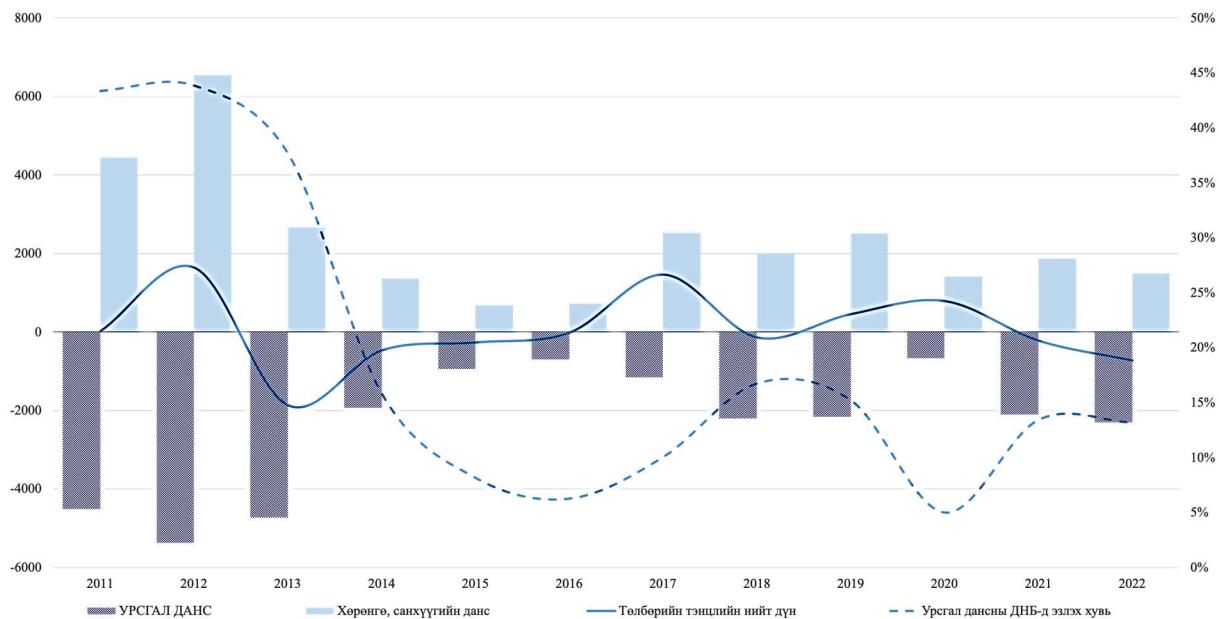

Хавсралт 3. Худалдаа болон ГШХО-ын загвар

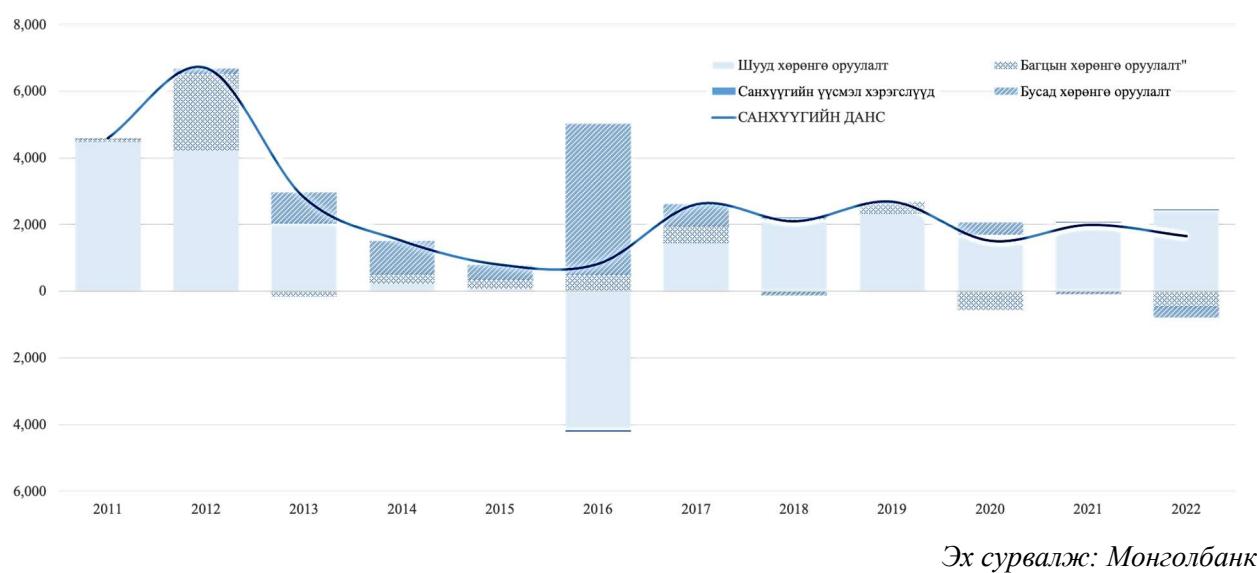
Эх сурвалж: (*Theories of Foreign Direct Investment*)

Хавсралт 4. Төлбөрийн тэнцлийн бүрэлдэхүүн болон Урсгал дансны ДНБ-д эзлэх хувь

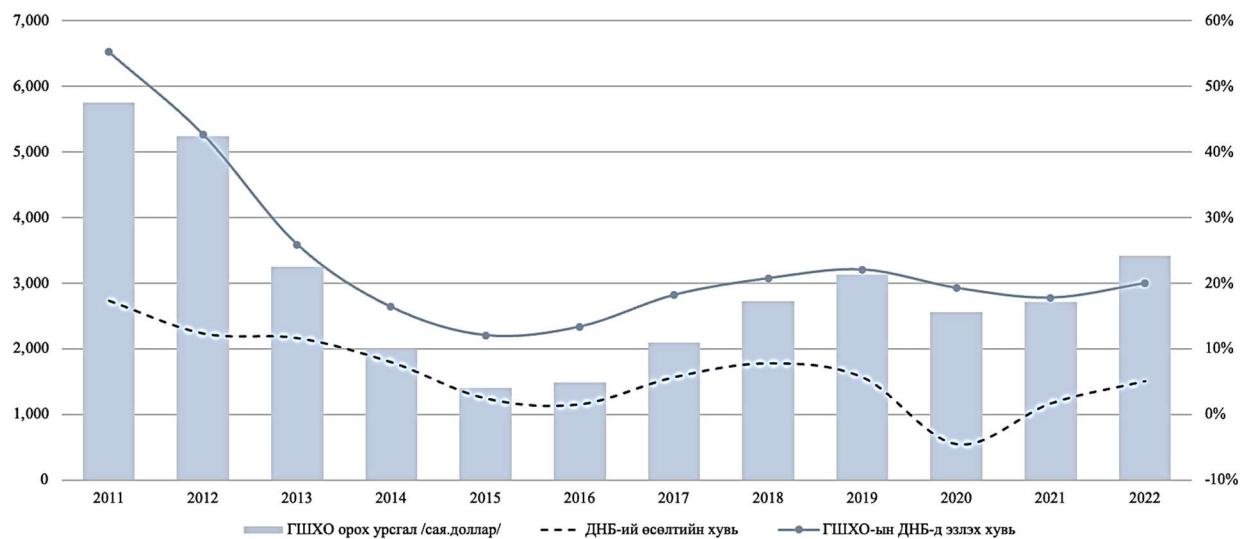
Эх сурвалж: Монголбанк

Хавсралт 5. Санхүүгийн дансны бүрэлдэхүүн

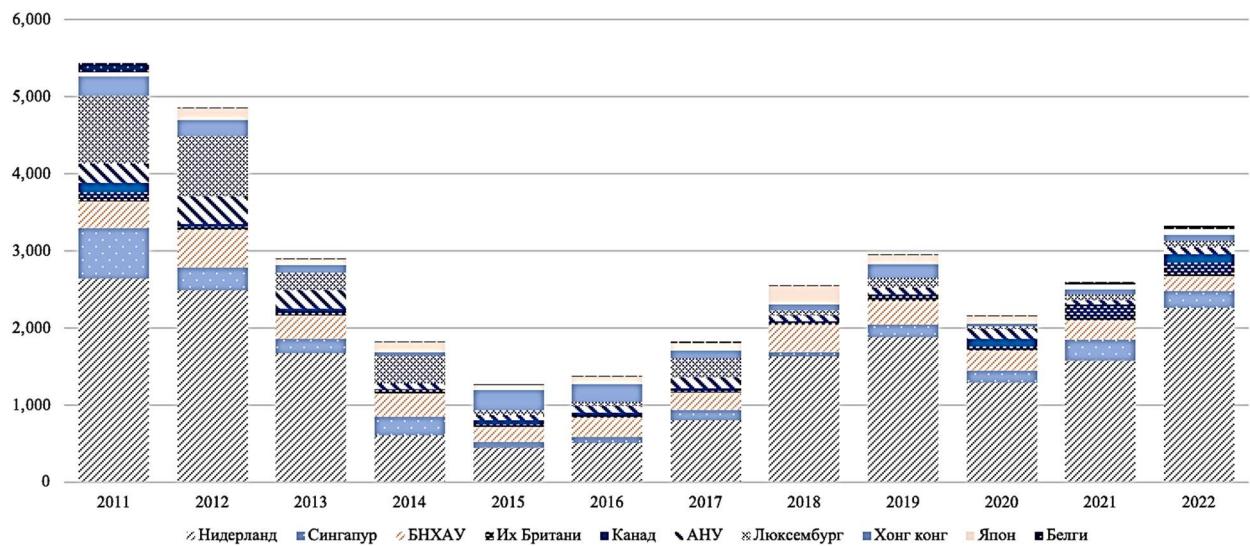
Эх сурвалж: Монголбанк

Хавсралт 6. ДНБ-ий өсөлт, ГШХО-ын орох урсгалын ДНБ-д эзлэх хувь

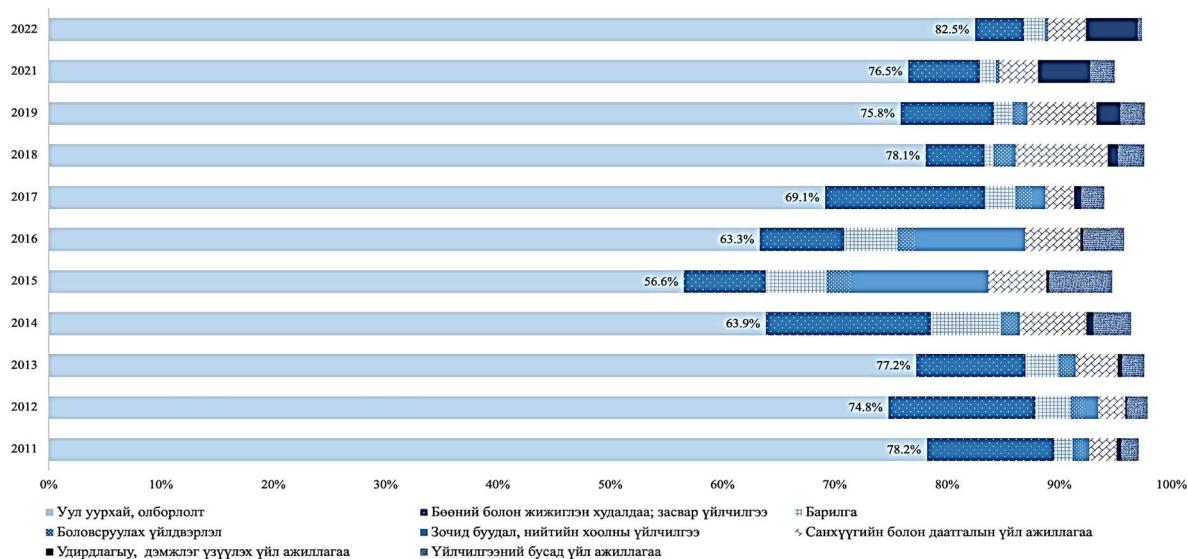
Эх сурвалж: Монголбанк

Хавсралт 7. ГШХО-ын орох урсгал /улсаар/

Эх сурвалж: Монголбанк

Хавсралт 8. ГШОХ-ын орох урсгал /салбараар/

Эх сурвалж: Монголбанк

Хавсралт 9. Монгол улсын эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбарын ангиллаар

	Салбар	Дэд салбар
ХАА		Газар тариалан Мал аж ахуй, ан агнуур Ойн аж ахуй, загас
Уул уурхай		Нүүрс, газрын тос олборлолт Металлын хүдэр олборлолт Бусад ашигт малтмал олборлолт Уул уурхай, олборлолтын туслах бусад YA
Үйлдвэрлэл		Хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл Ундаа, тамхины үйлдвэрлэл Нэхмэл эдлэл, хувцас, арьсан эдлэл үйлдвэрлэл Мод, цаасан бүтээгдэхүүн, хэвлэх YA Кокс, газрын тос болон химийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл Төмөрлөг бус эрдэс, металл эдлэл үйлдвэрлэл Машин, тоног төхөөрөмж үйлдвэрлэл Боловсруулах үйлдвэрлэлийн бусад
Худалдаа		Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин засвар үйлчилгээ Зочид буудал, байр сууц, нийтийн хоолны үйлчилгээ Мэдээлэл, холбоо Мэргэжлийн ШУ болон техникийн YA
Үйлчилгээ		Удирдлагын дэмжлэг үзүүлэх YA Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах YA Боловсрол Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн YA Урлаг, үзлэг, тоглоом наадам
Барилга		Барилгын YA
Санхүү		Санхүүгийн YA
Үл хөдлөх хөрөнгө		Үл хөдлөх хөрөнгө
Бусад		Бусад YA

Хавсралт 10 Чанарын хувьсагчдын тайлбар

№	Хувьсагчид	Тайлбар	Эх сурвалж
1	Далайд гарцтай эсэх	Хэрэв далайд гарцтай бол 1, эсрэг тохиолдолд 0	НҮБХХБХ (UNCTAD)
2	Орлого	- Бага - Дундаас доогуур - Дундаас дээгүүр - Өндөр орлоготой	
3	Байршил	- Европ болон Төв Ази - Ойрхи Дорнод болон Африк - Зүүн Өмнөд Ази болон Номхон далай - Америк тив	Дэлхийн банк
4	Шашин	- Христийн - Исламын - Буддын - Бусад	Pew Research Center

Хавсралт 11 ADF тестийн үр дүн

	Түвшин	1-р эрэмбийн ялгavar
ХАА	-4.16***	-5.73***
Уул уурхай	-1.99	-5.52***
Үйлдвэрлэл	-3.59**	-7.41***
Санхүү, даатгал	-2.01	-3.85**
Барилга	-3.05	-5.48***
Худалдаа	-2.42	-6.27***
Үл хөдлөх хөрөнгө	-3.19*	-4.74***
Үйлчилгээ	-2.71	-3.95**
Бусад	-3.41*	-5.59***

Тэмдэглэл: *** - 99 хувийн итгэх түвшин, ** - 95 хувийн итгэх түвшин, * - 90 хувийн итгэх түвшин

Хавсралт 12 Хекманы 2 шатлалт OLS үнэлгээ

1-р алхам		2-р алхам	
Хувьсагч	Коэффициент	Хувьсагч	Коэффициент
Далайд гарцтай байдал	-1.36*** (0.35)	Огтлогч	-0.01 (8.04)
Дундын доод орлоготой	-6.65 (243.18)	Улс төрийн тогтвортой байдлын харьцаа	-0.33*** (0.12)
Дундын дээд орлоготой	-0.25 (0.38)	Инфляцын зөрүү	-0.01 (0.01)
Өндөр орлоготой	1.05*** (0.38)	Авлигын харьцаа	0.57*** (0.28)
Христ шашинтай	0.56*** (0.20)	Татварын ачааллын харьцаа	-0.16 (0.77)
Муслим шашинтай	0.62*** (0.25)	Бизнесийн чөлөөт байдлын харьцаа	-1.05** (0.59)
Буддист шашинтай	-4.75 (970.98)	Мөнгөний бодлогын чөлөөт байдлын харьцаа	-0.84 (1.04)
East Asia and Central Europe	0.75*** (0.17)	Хөрөнгө оруулалтын чөлөөт байдлын харьцаа	0.66** (0.34)
Middle east	-0.80*** (0.21)	ЗГ-ын зардлын харьцаа	-0.71*** (0.30)
South East Asia	12.85 (375.98)	Даяаршлын харьцаа	-0.17 (0.95)
		Хоорондох зайд_LOG	-1.25*** (0.25)
		Тухайн улсын ДНБ_LOG	0.97*** (0.19)
		Монголын ДНБ_LOG	-0.34 (0.87)
Детерминацийн коэффициент: 0.2501	Засварлагдсан детерминацийн коэффициент: 0.2279		
Урвуу Миллийн харьцаа		-0.9** (0.01)	

Тэмдэглэл: *** - 99 хувийн итгэх түвшин, ** - 95 хувийн итгэх түвшин, * - 90 хувийн итгэх түвшин

Хавсралт 13 POOLED-ХБКА үнэлгээ, хөндлөн жинлэсэн

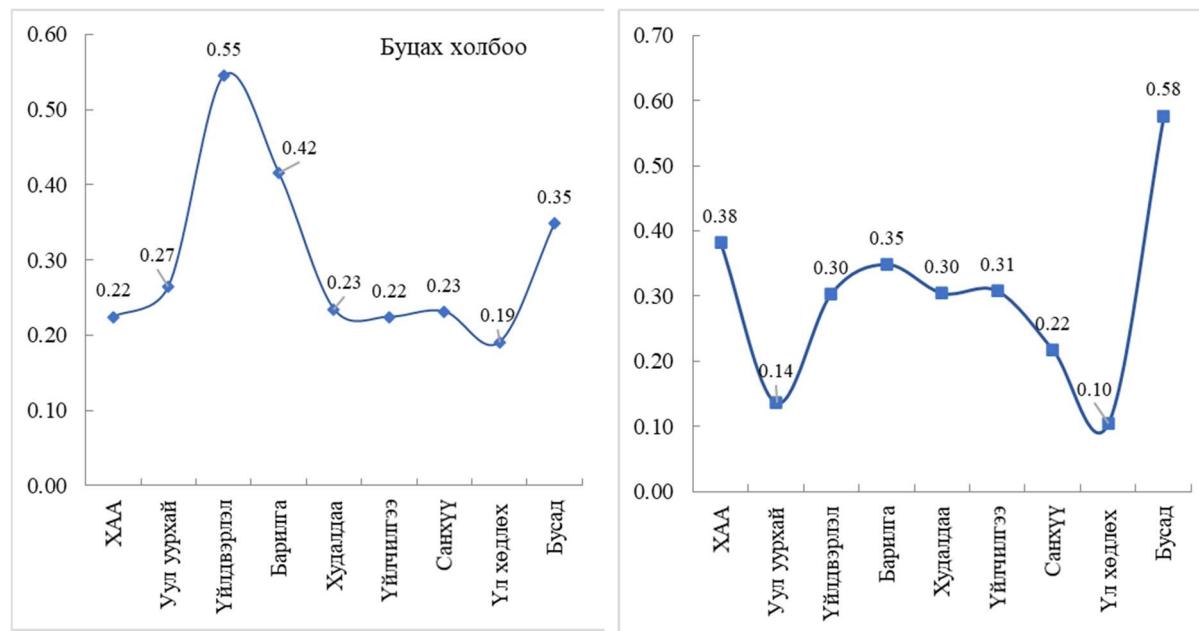
Хувьсагч	Ерөнхий	Үул уурхайн	Үул уурхайн бус
Тухайн улсын ДНБ	0.83***	1.9***	-0.009
	(0.24)	(0.32)	(0.43)
Монголын ДНБ	-1.6***	-1.1***	-3.36***
	(0.37)	(0.52)	(1.09)
Зай	-0.47	-1.55***	3***
	(0.4215)	(0.34)	(1.07)
Засварын хувьсагч	0.35***	0.09*	0.26
	(0.03)	(0.06)	(0.066)
Улс төрийн тогтвортой байдал (харьцаа)	-0.6***	-0.25	-1.16***
	(0.16)	(0.19)	(0.217)
Инфляцын зөрүү	-0.08***	-0.056**	-0.07***
	(0.02)	(0.03)	(0.035)
Авиалгалын индекс	0.29	1.49***	-1.129
	0.4	(0.36)	(0.63)
Мөнгөний бодлогын чөлөөт байдал (харьцаа)	-3.17***	-0.207	-2.12
	(1.5)	(1.5)	(2.5)
Татварын дарамт (харьцаа)	-9.14***	-5.8***	-6.31***
	(0.94)	(1.18)	(0.96)
Засгийн газрын зардал (харьцаа)	-4.35***	-1.53	-1.06
	(0.36)	(0.39)	(0.89)
Хөрөнгө оруулалтын чөлөөт байдал (харьцаа)	1.5***	-0.455	-0.13
	(0.58)	(0.69)	(0.92)
REER	0.088***	0.05***	0.06***
	(0.016)	(0.016)	(0.02)
Эдийн засгийн чөлөөт байдал (харьцаа)	7.06***	4.2***	-2.9
	(1.09)	(1.29)	(2.7)
Бизнесийн чөлөөт байдал (харьцаа)	0.3	-1.08	3.68
	(0.82)	(0.76)	(2.1815)
Хиллэдэг эсэх	6.72***	3.98***	
	(0.5222)	(0.7265)	
Засварлагдсан детерминацын коэффициент	0.56	0.55	0.61
Дурбин-Ватсон тест	0.93	0.83	1.59

Тэмдэглэл: *** - 99 хувийн итгэх түвшин, ** - 95 хувийн итгэх түвшин, * - 90 хувийн итгэх түвшин

Хавсралт 14. POOLED-OLS, хугацаан жинлэсэн.

Хувьсагч	Ерөнхий	Уул уурхайн	Уул уурхайн бус
Тухайн улсын ДНБ	1.1*** (0.32)	2.42*** (0.37)	
Монголын ДНБ	-1.76*** (0.56)	-0.98* (0.62)	-4.48*** (1.3)
Зай		-2.2*** (0.48)	4.73*** (1.25)
Засварын хувьсагч	0.24*** (0.07)	0.05* (0.11)	0.19*** (0.09)
Улс төрийн тогтвортой байдал (харьцаа)	-1*** (0.24)	-0.87*** (0.25)	-1.15*** (0.23)
Инфляцын зөрүү	-0.09 (0.03)		-0.04* (0.03)
Авиалгалын индекс		1.63*** (0.53)	-1.35** (0.65)
Мөнгөний бодлогын чөлөөт байдал (харьцаа)		-2.35 (1.88)	
Татварын дарамт (харьцаа)	-7.12*** (1.28)	-6.43*** (1.68)	-3.5*** (1.2)
Засгийн газрын зардал (харьцаа)	-4.32*** (0.55)	-1.3*** (0.56)	
Хөрөнгө оруулалтын чөлөөт байдал (харьцаа)	2.69*** (0.77)		
REER	0.04*** (0.02)	0.055*** (0.02)	
Эдийн засгийн чөлөөт байдал (харьцаа)	4.29*** (1.8)	4.05*** (1.74)	-4.06* (2.42)
Бизнесийн чөлөөт байдал (харьцаа)			4.22** (2.15)
Хиллэдэг эсэх	7.44*** (0.91)	3.09*** (0.81)	
Засварлагдсан детерминацын коэффициент	0.29	0.55	0.35
Дурбин-Ватсон тест	0.69	0.7	1.5
<i>Тэмдэглэл: *** - 99 хувийн итгэх түвшин, ** - 95 хувийн итгэх түвшин, * - 90 хувийн итгэх түвшин</i>			

Хавсралт 15. Салбар хоорондын тэнцэл, урагшлах болон буцах холбоо, 2019 он

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ

БОДИТ МӨНГӨНИЙ ЭРЭЛТ БА САНХҮҮГИЙН ИННОВАЦИ: МОНГОЛ УЛС

Х.Анхбатэг¹, Ц.Аззаяа², С.Болортуяа³, Д.Бямбашишиг⁴

¹ МУИС-ийн Бодлогын Судалгааны Төвийн эрхлэгч (MBA)

² МУИС-ийн Бизнесийн сургуулийн Санхүүгийн тэнхим, 4-р түвшний оюутан

³ МУИС-ийн Бизнесийн сургуулийн Санхүүгийн тэнхим, 4-р түвшний оюутан

⁴ МУИС-ийн Бизнесийн сургуулийн Санхүүгийн тэнхим, 4-р түвшний оюутан

Хураангуй

Түлхүүр уг:

ARDL загвар, CUSUM болон CUSUMSQ, бодит ДНБ, хүүг болон инфляцыг онилох

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Монгол Улсын мөнгөний эрэлт болон санхүүгийн инновац хоорондын урт болон богино хугацааны хамаарлыг тодорхойлохыг зорьсон ба 2000 оны 1-р улирлаас 2021 оны 4-р улирал хүртэлх 88 улирлын хугацаан цуваан тоон өгөгдлийг ашиглаж эмпирик судалгааг хийсэн бөгөөд уг судалгаанд ашигласан хамааран хувьсагчдаар бодит мөнгөний эрэлт (M1, M2), үл хамааран хувьсагчдаар санхүүгийн инновац, үндэсний валютын доллартай харьцах хани, хадгаламжийн хүү, бодит ДНБ, бодит ханийн индекс, төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханийг төлөөлүүлж авсан. Тус судалгааг хийхдээ эконометриксийн лаг тархалттай авторегрессив (ARDL) загвараар үнэлэн хувьсагчид нь бодит мөнгөний эрэлтэд нөлөөлөх хамаарлыг үнэлсэн болно. Судалгааны үр дүнгээр бодит мөнгөний эрэлтэд санхүүгийн инновац болон бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүн нь богино хугацаанд эерэг нөлөөтэй байгааг илрүүллээ. Харин урт хугацаанд мөнгөний эрэлтэд санхүүгийн инновац болон төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах хани нь сөрөг нөлөөтэй байна. Энэхүү үр дүнд үндэслэн Монгол Улсын хувьд мөнгөний эрэлт нь тогтвортой байгаа учраас бодлогын хүүг онилохын оронд мөнгөний нийлүүлэлтийг онилох бодлого хэрэгжүүлэх нь тохиromжтой.

JEL ангилаал: E41, E44, E42, E52, O16, O53

ОРШИЛ

Мөнгөний эрэлтийг төв банк тогтмол судалж байх нь инфляцыг тогтвортой байлгах, мөнгөний бодлогын үр ашгийг нэмэгдүүлэх болон эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангаж ажиллах зэрэгт чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Мөнгөний эрэлтийн тогтвортой байдлыг судлах нь мөнгөний нийлүүлэлттэй холбоотой бөгөөд эконометрик шинжилгээгээр эрэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйсийг тодорхойлж, санхүүгийн инновац нь тогтвортой байдалд хэрхэн нөлөөлж байгааг судлахад оршино. Тиймээс энэхүү сэдвийн хүрээнд өөрийн улс болох Монгол Улсын статистик үзүүлэлт, өгөгдөл дээр тулгуурлан судлав.

1.1 Судалгааны ажлын зорилго

Монгол Улсын мөнгөний эрэлт болон санхүүгийн инновац хоорондын урт болон богино хугацааны хамаарлыг тооцож, ямар нөлөө үзүүлж буйг тодорхойлоход оршино.

1.2 Судлагдсан байдал

Дотоодод судлагдсан байдал

Монгол Улсын мөнгөний эрэлтийн тогтвортой байдал ба санхүүгийн инновац - Б.Гарамжав (2019)

- Тус судалгаанд 2000-2017 он хүртэлх улирлын тоон мэдээг ашиглан Монгол Улсын бодит мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэлийн урт болон богино хугацааны хамаарлыг дүрслэв. Тэгшитгэлд нийт 5 хувьсагч болох бодит мөнгөний эрэлт, БДНБ, ам долларын ханш, зээлийн хүү, санхүүгийн инновацыг авч үзэв. Гол үнэлгээний үр дүнд бодит мөнгөний эрэлтэд БДНБ болон санхүүгийн инновац эерэг, зээлийн хүү болон ам долларын ханш сөрөг нөлөө үзүүлж байсан ба бүгд статистикийн хувьд ач холбогдолтой байв. Ийнхүү БДНБ болон зээлийн хүү бодит мөнгөний эрэлтэд харгалзан эерэг болон сөрөг хамаарч байсан нь Кейнсийн онолтой нийцэж байгааг илтгэв. Харин төгрөгийн 1 ам долларын харьцах ханш бодит мөнгөний эрэлтэд сөргөөр нөлөөлж байсан нь Монгол Улсад ханшийн оруулалтын нөлөө давамгайлж байгааг харуулав. Санхүүгийн инновац ба мөнгөний эрэлтийн хоорондын хамаарал нь ялангуяа мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой бөгөөд үүнийг өргөнөөр судалсан байдаг. (Б.Гарамжав, 2019)

Бусад улсад судлагдсан байдал:

Санхүүгийн инновац ба мөнгөний эрэлт: Сахарын цөлөөс өмнөх Африкийн жишээ - John paul dunne and Elizabeth Ksekende (2018)

- Энэхүү судалгаа нь санхүүгийн инновацын мөнгөний эрэлтэд үзүүлэх нөлөөг хөгжиж буй орнуудад чиглэн судалсан байна. Уг судалгаанд 1980-2013 оны хооронд 34 улс оронд санхүүгийн инновацын хөгжил, түүний мөнгөний эрэлтэд үзүүлэх нөлөөллийг panel өгөгдлийн үнэлгээний загвар ашиглан судалжээ. Үр дүн нь санхүүгийн инновац болон мөнгөний эрэлтийн хооронд сөрөг хамаарал байгааг харуулж санхүүгийн инновац нь Сахарын цөлөөс өмнөх Африкт мөнгөний эрэлтийг тайлбарлахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд энэ нь ирээдүйн бодлогын төлөвлөлтөд чухал нөлөө үзүүлж чадна гэсэн үг юм.(Dunne & Kasekende, 2018)

Пакистан улсын мөнгөний эрэлтийн тогтвортой байдал - Haroon Sarwar; Masood Sarwar; Muhammad Waqas (2013)

- Энэхүү судалгаа нь Пакистанд мөнгөний бодлогыг үр дүнтэй боловсруулахад чухал ач холбогдолтой, мөнгөний эрэлтийг үнэн зөв илэрхийлдэг, хамгийн тогтвортой мөнгөний нэгжийг тодорхойлох зорилготой байв. Албан ёсны гурван мөнгөний нэгжийн (M1, M2 гэх мэт) дотроос Пакистан дахь мөнгөний эрэлтийг илэрхийлэх хамгийн тогтвортой мөнгөний нэгж нь M2 гэж судалгаагаар дүгнэсэн байна. Цаашлаад бодит ДНБ нь бодит тэнцвэрийн эрэлттэй ээрэг хамааралтай болохыг тогтоосон нь эдийн засаг ёсөхийн хэрээр мөнгөний эрэлт өсөх хандлагатай байгааг харуулж байна. Үндсэндээ энэхүү судалгаа нь мөнгөний эрэлтийг бүрдүүлэхэд эдийн

засгийн өсөлт, алдагдсан боломжийн өртөг, санхүүгийн инновацын үүргийг онцлон тэмдэглэсэн юм. Үр дүн нь бодит ДНБ болон санхүүгийн шинэчлэл нь мөнгөний эрэлтэд ихээхэн зерэг нөлөө үзүүлсэн бол хүүгийн түвшин мөнгөний эрэлттэй сөрөг хамааралтай байна. (Sarwar et al., 2013)

Кени дэх мөнгөний эрэлтийн тогтвортой байдлын талаарх эмпирик нотолгоо - Moses C. Kiptui (2014)

- Судалгаагаар санхүүгийн инновац болон мөнгөний эрэлт хоёрын хооронд зерэг хамаарлыг олж тогтоосон байдаг. Судалгаанд 2000-2013 он хүртэлх улирлын тоон мэдээг ашиглаж нэрлэсэн мөнгөний эрэлтийг (M2), хэрэглээний үнийн индексэд (ХҮИ) хуваах замаар бодит мөнгөний эрэлтийг тооцоолсон байна. Үр дүн нь санхүүгийн инновац, мөнгөний эрэлтэд ихээхэн нөлөөлдөг бол зээлийн хүү мөнгөний эрэлтэд сөргөөр, хадгаламжийн хүү нь зерэг нөлөөтэй. Ханш сулрах нь мөнгөний эрэлтийг бууруулдаг бол БДНБ нь мөнгөний эрэлттэй зерэг хамааралтай. Макро эдийн засгийн тодорхойгүй байдал нь M2 мөнгөний эрэлтэд зерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг тус тус харуулсан байна. (Nyamongo & Ndirangu, 2013)

Онолын тайлбар

Мөнгөний эрэлтийн онолын загваруудыг ерөнхийд нь Sidrauski (1967) -н MIU (Money in utility) болон Clower (1967) гарган, Svenson (1985) нарын CIA (Cash in advance) төрлийн загваруудад хуваадаг. MIU ханамжийн функцийг оруулан загварчлах бол CIA нь төсвийн хязгаарлалтын муруйд мөнгөө оруулан загварчлан мөнгөний эрэлтийг судалдаг. Аль төрлийн загвар байхаас үл хамааран эдийн засгийн хэмжээний хувьсагч (у) болон алдагдсан боломжийн зардал (ОС) хувьсагчид нөлөөтэй гэж үздэг.

Мөнгөний эрэлтийн уламжлалт онол нь эдийн засаг дахь мөнгөний нийлүүлэлт ба үнийн ерөнхий түвшний хоорондын хамаарлыг судалдаг бол Кейнсийн болон орчин үеийн онолууд мөнгө хадгалах сэдэл, орлого, тодорхойгүй байдал, хүү зэрэг хүчин зүйлсийг тусгаснаар эдгээр санааг өргөжүүлсэн байна.

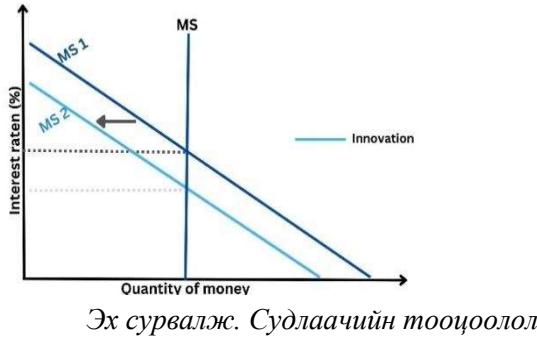
Poole (1997) нь мөнгөний эрэлтийг нэрлэсэн орлого болон нэрлэсэн хүүтэй холбож тайлбарласан байна. Орлого өндөр байгаа нь гүйлгээ хийхэд шаардлагатай мөнгөний хэрэгцээг нэмэгдүүлж, эрэлтийг ихэсгэж байна. Эсрэгээр, нэрлэсэн хүү өсөхөд мөнгө хадгалах зардал нэмэгдэж, түүнийг эзэмшихтэй холбоотой боломжийн өртөг өндөр байгаагаас мөнгөний эрэлт буурахад хүргэдэг.

Кейнсийн мөнгөний эрэлтийн онол нь гүйлгээ, урьдчилан сэргийлэх, таамаглах гэсэн гурван сэдэл дээр төвлөрдөг. Мөнгөний эрэлт нь орлогын түвшин, ирээдүйн орлогын тодорхойгүй байдал, зээлийн хүү зэргээс шалтгаална. Орлого өсөхийн хэрээр мөнгөний хэрэгцээ нэмэгддэг. Ирээдүйн орлого, эсвэл эдийн засгийн нөхцөл байдлын талаарх тодорхойгүй байдал нэмэгдэж байгаа нь урьдчилан сэргийлэх зорилгоор мөнгө байршуулах эрэлтийг нэмэгдүүлэхэд хүргэдэг.

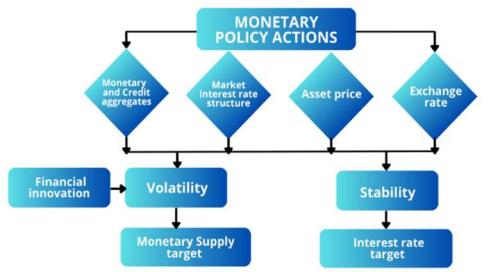
Кейнсийн мөнгөний эрэлтийн онол, түүний Баумол-Тобин нарын өргөжүүлсэн хэлбэрийг доорх тэгшигтгэлээр илэрхийлсэн болно.

График.1 Санхүүгийн инновац мөнгөний тэнцэрт байдалд нөлөөлөх нөлөө.

График.2 Poole (1970) IS-LM ±загвар

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

ӨГӨГДӨЛ

Энэхүү судалгаанд улирлын давтамжтай тоон үзүүлэлтүүдийг Монгол банкны МБСГ-ын мэдээллээс авч ашигласан болно. Тус судалгаагаар сүүлийн жилүүдийн мөнгөний нийлүүлэлтийн хурдацтай өсөлт нь мөнгөний эрэлтээ хангаагүй байгаатай холбоотой байна уу?, мөнгөний эрэлтэд ямар хүчин зүйлс голлох нөлөөтэй байна?, мөнгөний эрэлтийн цаашдын хандлагыг тодорхойлохыг зорьсон тул санхүүгийн зуучлал сэргэн гүнзгийрсэн, эдийн засгийн өсөлт ажиглагдан тогтвортжуулсан зэргийг харгалзан 2000 оны 1-р улирлаас 2021 оны 4-р улирал хоорондох нийт 88 түүвэр үзүүлэлтүүдийг ашиглах нь тохиromжтой гэж үзлээ. M_1 , M_2 , FI_t , EX_t , S_rate , $NEER_t$ зэрэг хувьсагчууд нь X-12-ARIMA аргаар улирлын засварлалт хийгдсэн болно.

Хүснэгт.1 Хувьсагчдийн тайлбар

№	Хувьсагчид	Тэмдэглэгээ	Эх сурвалж
1	Бодит мөнгөний эрэлт ($\frac{M_1}{p_t}$)	$Y1_t$	https://www.mongolbank.mn/
2	Бодит мөнгөний эрэлт ($\frac{M_2}{p_t}$)	$Y2_t$	https://www.mongolbank.mn/
3	Санхүүгийн инновац	FI_t	https://www.mongolbank.mn/
4	Үндэсний валютын доллартай харьцах ханш	EX_t	https://www.mongolbank.mn/
5	Хадгаламжийн хүү	S_rate	https://www.mongolbank.mn/
6	Бодит үйлчилж буй ханшийн индекс	$NEER_t$	https://www.mongolbank.mn/
7	Хэрэглээний үнийн индекс (2015)	CPI_t	https://1212.mn/
8	Валютын ханшийн сулралт/ чангараалт	EXF_rate	https://www.mongolbank.mn/
9	Бодит ДНБ-ийн өсөлт (2015)	R_GDP	https://www.worldbank.com/

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Мт нь мөнгөний агрегат ба энэхүү судалгаанд M1 болон M2 мөнгөөр төлөөлүүлж авч үзнэ /сая төгрөг, Монголбанк статистик/. Учир нь, M1 мөнгө эдийн засгийн хэмжүүр болдог бол M2 мөнгө нь илүү өргөн хүрээг хамарч, мөнгөний нийлүүлэлтийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг өгдөг бөгөөд M1, M2 улс орнуудын дунд илүү нийтлэг байдлаар тодорхойлогдсон (Bruggeman, 2000) байdag.

- i. $M1 = \text{Бэлэн мөнгө} + \text{Шилжин явагчийн чек} + \text{Хугацаагүй хадгаламж} + \text{Бусад чекийн хадгаламж}$
- ii. $M2 = M1 + \text{Бага дүнтэй хугацаатай хадгаламж} + \text{Мөнгөний зах зээлийн хадгаламжийн үлдэгдэл} + \text{Мөнгөний зах зээлийн хамтын сангийн хувьцаа}$

CPI нь хэрэглээний үнийн индекс /2015 оноор, хувь, Монголын үндэсний статистикийн мэдээллийн сан /.

Үt нь бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт /2015 оноор, хувь, Монголбанк статистик/. Зарим судалгааны ажлуудад баялгийг алтернатив хэлбэрээр мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэлд авч үзсэн байдаг. Тухайлбал, Foresti, Napolitano (2013) нар G7 болон Австрали, Швейцар улсуудын мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэлийг үнэлэхдээ баялгийг оруулж тооцсон ба ингэхдээ Bank of International Settlements-ээс эрхлэн гаргадаг Aggregate Wealth Indicator-г ашиглажээ. Монгол Улсын хувьд баялгийг илэрхийлэх хувьсагч дутмаг тул судалгаанд зөвхөн БДНБ-ийн өсөлтийг авч үзсэн болно.

EX_t нь төгрөгийн нэг ам доллартай харьцах ханш буюу 1 доллар хэдэн төгрөгтэй тэнцэж байгааг харуулж буй үзүүлэлт юм /улирлын дундаж, Монголбанк статистик/. Ийнхүү ам.долларыг авч үзсэн нь Монгол улсын долларжилт ажиглагддаг эдийн засагтай холбоотой (Д.Ган-Очир, 2006).

FI_t нь санхүүгийн инновацыг илэрхийлж буй хувьсагчийг Dunne, Kasekende (2016) нар Саб-Сахарын 35 орны панел судалгаанд ашигласан M2/M1 харьцаагаар төлөөлүүлэн авсан байдаг. Уг харьцааны өсөлт нь санхүүгийн инновацын дэвшлийг илэрхийлэх ба санхүүгийн шинэчлэл өсөхийн хэрээр хувь хүмүүс M1-д тусгагдсан хөрвөх чадвартай хөрөнгөөс M2-т тусгагдсан хөрвөх чадвар багатай хөрөнгө рүү шилжих хандлагатай байдаг учраас энэхүү хувьсагчийг сонгон авсан байна.

$NEER_t$ нь бодит үйлчилж буй ханшийн индекс

OC_t - Мөнгө эзэмшсэний алдагдсан боломжийн зардал (opportunity cost) буюу мөнгийг бэлнээр, гар дээр эзэмшсэнээс бусад боломжоос олох байсан орлогоо (жишээ нь хөрөнгө оруулалт хийсэн бол түүний хүүгийн орлого, түүнийг гадаад валютад байршуулснаас ханшийн сулралтаас олох орлого гэх мэт) алдаж буйг илэрхийлэх хувьсагч;

Онолын загваруудад ихэвчлэн алдагдсан боломжийн өргтийг зах зээлийн хүүгийн хувьтай тэнцүү ($OC_t = i_t$) гэж үздэг хэдий ч эмпирик судалгаануудад өргөн ажиглагддаг алдагдсан боломжийн зардлыг илэрхийлэх өөр нэг хувьсагч нь дотоодын мөнгөн тэмдэгтийн гадаад валюттай харьцах ханшны сулралт болдог бөгөөд энэ нь долларжилт ажиглагддаг эдийн засгийн мөнгөний эрэлтэд нөлөөтэй хувьсагч байдаг. Иймд алдагдсан боломжийн зардлыг дараах байдалтай гэж үзэж болно.

S_rate нь төгрөгийн хугацаатай хадгаламжийн хүү бөгөөд төгрөг бэлнээр байлгаснаар түүнийг хадгаламжид хийснээр олох байсан і хэмжээний хүүгийн орлогыг алдана.

EX_rate нь төгрөгийн ам.доллартай харьцах нэрлэсэн ханшны d хугацааны сулралт/чангарталт бөгөөд 1 төгрөгөө бэлнээр байлгаснаар доллар хэлбэрт хөрвүүлсэн бол төгрөгийн ханшны сулралтаас $\frac{s(d)}{s}$ хэмжээний төгрөгийн орлогыг олох байснаа алдана. Дээрх 2 боломжоос аль нэгийг нь, эсвэл хоёуланд нь хөрөнгийн диверсификаци хийх байдлаар байршуулж болох бөгөөд дээрх хоёр хувьсагчаар алдагдсан боломжийн өргтийг төлөөлүүлсэн болно.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Тоон мэдээллийн тогтвортой байдал Хугацааны цувааны тоо мэдээний тогтвортой байдлыг шалгахад хамгийн өргөн ашиглагддаг арга болох нэгж язгуурын арга (unit root test) юм. Тэгшитгэлд харуулсан алдааны илэрхийлэл *ut* нь автокорреляцитай байж болох тул үүнээс сэргийлэх зорилгоор Dickey-Fuller-ийн өргөтгөсөн хэлбэр болох Augmented Dickey-Fuller (ADF) шалгуурыг ашигладаг. Тоон мэдээллийн тогтвортой байдлыг шалгуурыг Augmented dicky fuller болон Phillips Perron шалгаж үзэв.

Тэг таамаглал $H_0 = \text{Нэгж язгууртай}$

Өрсөлдөгч таамаглал $H_1 = \text{Түвшиндээ тогтвортой}$

Коинтеграци шалгуур Коинтеграцийн шалгуурыг явуулдаг хэд хэдэн арга байдгаас нэлээд өргөн ашиглагддаг нь Жохансаны коинтеграцийн шалгуур (Johansen cointegration test) арга юм. Johansen-ий шалгуурт Trace test болон Maximum eigenvalue test гэсэн 2 шалгуурын утга байдаг.

Тэг таамаглал $H_0: CE = 0, H_1: CE \leq 1$ гэсэн таамаглал няцаагдвал дараагийн алхам болох At most 1-ийг шалгах болно.

Тэгшитгэлийн тогтвортой байдлыг шалгуур

CUSUM, CUSUMSQ- Мөнгөний эрэлтийн тогтвортой байдлыг шалгах нь мөнгөний бодлогын хамгийн зөв арга хэрэгслийг тодорхойлох чухал үзүүлэлт болдог талаар судалгааны эхэнд дурдсан билээ. Энэхүү судалгаанд үүнийг тодорхой болгохын тулд CUSUM, CUSUMSQ аргуудыг ашиглах болно. Уг параметрийн тогтвортой байдлын шалгуурыг anh Brown et al (1975) танилцуулсан ба рекурсив үлдэгдэл (recursive residual) дээр суурилж, хийгддэг гэдгээрээ онцлогтой. Энэхүү шалгуурыг явуулахад Chow (1960) тестийн адиллаар заавал хугарлын цэгийг мэдэж байх шаардлагагүй. Turner (2010) Монте Карло симуляцийн аргыг ашиглан параметрийн тогтвортой байдлыг CUSUM болон CUSUMSQ тестүүд хэр хүчтэй тайлбарлаж байгааг судлаад дараах гол дүгнэлтэд хүрсэн байна.

- Сул гишүүний хугарлыг CUSUM шалгуур илүү хүчтэй харуулна.
- Өнцгийн коэффициентын хугарлыг CUSUMSQ шалгуур илүү хүчтэй харуулна.

Иймд Turner (2010)-ийн судалгаанд үндэслэж бодит мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэлийн тогтвортой байдлын шалгахдаа CUSUM болон CUSUMSQ шалгуурыг ашиглах нь оновчтой гэж үзсэн болно.

Тэгшитгэлийн үр дүнгийн шалгуур

Рамсайн ресет шалгуур нь тайлбарлагч хувьсагчийг орхигдуулах, загварын хэлбэрийг буруу сонгосон эсэхийг шалгахад ашиглагддаг. Тэг таамаглал нь $H_0: \gamma_1 = 0, \gamma_2 = 0$ байна.

Гетероскедастрикийг шалгах Бруюш-Пейген (Breusch-Pagan-Godfrey) тест нь дисперсийн функцийг үнэлж, F шалгуур, χ^2 шалгуурын утгуудыг тооцдог. Шалгуурын дэвшүүлж буй таамаглалын хувьд гомоскедастик гэсэн таамаглалыг дэвшүүлнэ.

Jarque-Bera Энэ нь статистик үзүүлэлт бөгөөд тухайн хувьсагч нормаль тархалттай эсэх таамаглалын шалгуурын статистик утга юм. Таамаглалыг дэвшүүлэхдээ нормаль тархалттай гэж үзнэ. Jarque-Bera статистикийн таамаглал хүлээн зөвшөөрөгдөх магадлалыг

илэрхийлдэг бөгөөд 0.1-ээс их утгатай гарвал нормаль тархалттай гэсэн таамаглал няцаагдахгүй болохыг илэрхийлнэ.

Брюш-Годфрейн лагранжийн үржүүлэгч (Breusch-Godfrey Langrange Multiplier) шалгуурыг гол төлөв Лагранжийн үржүүлэгч (Lagrange Multiplier-LM) шалгуур гэж нэрлэдэг бөгөөд алдааны илэрхийллийг тайлбарлагч хувьсагч болон алдааны илэрхийллийн өмнөх хугацааны утгыг ашиглан тооцсон регрессийн тэгшитгэлээс тооцдог шалгуур юм. Энд автокорреляцигүй гэсэн тэг таамаглал дэвшүүлнэ.

Тэгшитгэлийн үнэлгээний аргууд

ARDL: Энэхүү судалгааны ажлаараа Монгол Улсын эдийн засаг болон хөрөнгийн зах зээлийн урт хугацааны хамаарлыг үнэлэх зорилго тавьсан бөгөөд урт хугацааны хамаарлыг тодорхойлох судалгаануудад Engle & Granger (1987), Johansen & Juselius (1990) нарын аргачлалыг түлхүү ашигладаг. Гэвч эдгээр коинтегрешн тестиийн хувьд бага тоон мэдээлэл тохиромжгүй байдаг (Odhiambo 2009). Тиймээс энэхүү судалгаанд Pesaran (2001)-ын боловсруулсан коинтегрешн тест болох хугацааны хоцролтоор тархсан авто регресс (ARDL)-ийн загварыг ашиглалаа. ARDL нь бага түүврийн хувьд хамгийн тохиромжтой (Degu et al., 2019), $I(0)$ эсвэл $I(1)$ хувьсагчдаар интеграцлагддаг эсвэл $I(0)$, $I(1)$ холимог байвал урт хугацааны хамаарлын коэффициентыг тооцож болдог (M. Hashem Pesaran, Yongcheol Shin, & Richard J. Smith, 2001).

ARDL тест нь бусад коинтегрешн тесттэй харьцуулахад дараах давуу талтай. Үүнд:

1. Загварт ашиглагдаж буй тоон мэдээлэл нь $I(0)$ болон $I(1)$ процессын холимог байж болно.
2. Загварын үр дүнг нэг тэгшитгэлээр харуулах боломжтой бөгөөд энэ нь ашиглах, тайлбарлахад илүү хялбар байдаг.
3. Загварт ашиглагдаж байгаа хувьсагчдын лагын урт нь ялгаатай байж болно.

Бодит мөнгөний эрэлт болон санхүүгийн инновац гэсэн хувьсагчдын урт болон богино хугацааны хамаарлыг тооцоходоо хязгаарлалтгүй алдаа залруулах загвар (Unrestricted Error Correction Model)-ыг ашигласан болно.

ARDL

$$\begin{aligned} \Delta \frac{y_1}{p} = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln \ln G DP_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} \Delta EX + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i} \Delta Fi + \sum_{i=1}^n \Delta \alpha_{4i} Ex rate \\ & + \sum_{i=1}^n \Delta NEER + \sum_{i=1}^n \Delta s_r ate + \delta_1 GDP_{t-1} + \delta_2 EX_{t-1} + \delta_3 Fi_{t-1} \\ & + \delta_4 Ex rate_{t-1} + \delta_5 Neer_{t-1} + \delta_6 Srate_{t-1} + e_t \end{aligned}$$

Δ бол 1-р эрэмбийн ялгavar авсан утга. Дээрх тэгшитгэлийн нийлбэрийн тэмдэг бүхий хэсэг нь урт хугацааны хамаарлыг илэрхийлнэ. ε_t нь тогтмол жигд тархалттай (i.i.d) үнэлгээний үр дүнг илэрхийлнэ.

Түүврийн статистик

Хүснэгт.2 Түүврийн статистик

	Y1_SA	Y2_SA	FI_SA	EX_SA	EX_RATE	S_RATE_SA	NEER_SA	LN_GDP
Mean	13.37852	14.79145	1.104542	7.349967	0.047264	0.139742	0.711662	22.80377
Median	14.16984	15.58290	1.108918	7.211720	0.036035	0.129544	0.709604	22.83026
Maximum	15.78564	17.27034	1.129111	7.961461	0.221138	0.273535	1.049430	23.37979
Minimum	10.54810	11.13409	1.055512	6.955106	-0.137890	0.070330	0.407064	22.06280
Std. Dev.	1.602525	1.884443	0.017700	0.341141	0.060935	0.040379	0.203945	0.445020
Observations	88	88	88	88	88	88	88	88

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хүснэгт.5 Корреляцийн матриц (Y1)

	Y1_SA	FI_SA	EX_RATE	EX_SA	S_RATE_SA	NEER_SA	LN_GDP
Y1_SA	1	0.5194	0.3782	0.8262	-0.6405	-0.9495	0.9794
FI_SA	0.5194	1	0.1428	0.4736	0.0337	-0.5875	0.5779
EX_RATE	0.3782	0.1428	1	0.2294	-0.3183	-0.3142	0.4035
EX_SA	0.8262	0.4736	0.2294	1	-0.5953	-0.9396	0.8966
S_RATE_SA	-0.6405	0.0337	-0.3183	-0.5953	1	0.6134	-0.6083
NEER_SA	-0.9495	-0.5875	-0.3142	-0.9396	0.6134	1	-0.9796
LN_GDP	0.9794	0.5779	0.4035	0.8966	-0.6083	-0.9796	1

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Тайлбарлагч болон тайлбарлагдагч хувьсагчдын хоорондын хамаарлыг шалгахын тулд дээрх корреляцийн матрицийг байгуулсан болно. M1 мөнгө болон валютын ханш, бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүн M1 мөнгө, төгрөгийн ам доллартай харьцах ханш бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүн нар өндөр ээрэг хамааралтай ($r>0.7$), бодит үйлчилж буй ханшийн индекс төгрөгийн ам доллартай харьцах ханшийн сулрал чангараалттай, бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүнтэй хүчтэй сөрөг хамааралтай ($r<0.7$). Гэвч энэ хувьсагчдын хоорондох корреляциуд харилцан бие биенийхээ өсөлт бууралтыг тайлбарлах боломжгүй.

Хувьсагчийн суурин байдлын шалгуур

Хүснэгт.3 Нэгж язгуурын тест (ADF)

Хувьсагчид	Augmented Dicky Fuller		T-статистик
	Түвшиндээ I(0)	1р эрэмбийн ялгавар I(1)	
Y1_SA	-1.721304	-3.982960 ***	I(1)
Y2_SA	-1.396527	-2.525600 ***	I(1)
R_GDP	-1.936909	-2.626600 *	I(1)
Ex_rate	-1.104330	-2.904237 **	I(1)
Ex_Sa	-1.710952	-6.739767***	I(1)

Neer_SA	-0.321925	-7.343538 ***	I(1)
S_rate	-3.244327**	-3.826112***	I(0)
Fi_SA	-2.827068**	-8.812439 ****	I(0)

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хаалтад харгалзах тестийн "probability" утгыг харуулав. (** - 1% , ** - 5% , * - 10%)

S_rate буюу Хадгаламжийн хүү болон FI_SA буюу санхүүгийн инновац өгөгдсөн түвшиндээ тогтвортой бусад хувьсагч I(1) 1р эрэмбийн ялгавар авч тогтвортой болсон байна.

Тэг таамаглал H_0 = Нэгж язгууртай

Xүснэгт.4 Нэгж язгуурын тест (PP)

Хувьсагчид	Philips Pherron		Т-статистик
	Түвшиндээ	I(0)	
Y1_SA	-1.540958	-4.029837 ***	I(1)
Y2_SA	-0.932473	-2.511857**	I(1)
LN_GDP_SA	-0.353205	-2.833367*	I(1)
Ex_SA	-1.866990	-6.898349 ***	I(1)
Ex_rate	-2.022116 **	-4.551673	I(0)
Neer_SA	-0.399529	-7.489564***	I(1)
S_rate	-2.157455	-4.824218***	I(1)
Fi_SA	-2.804141*	-8.933169 ***	I(0)

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хаалтад харгалзах тестийн "probability" утгыг харуулав. (** - 1% , ** - 5% , * - 10%)

Хувьсагчдын стационарь эсэхийг шалгахад ADF тестийн хувьд y1_sa,y2_sa,real gdp,ex_sa ,neer_sa,s_rate зэрэг нь 1-р эрэмбийн ялгавар авч тогтвортой болсон бол Ex-rate, Fi_sa хувьсагчдын хувьд тоон мэдээ тогтвортой байв.

Мөнгөний эрэлтийн загвар (M1)

Xүснэгт.5 Корреляцийн матриц (Y1)

	Y1_SA	FI_SA	EX_RATE	EX_SA	S_RATE_SA	NEER_SA	LN_GDP
Y1_SA	1	0.5194	0.3782	0.8262	-0.6405	-0.9495	0.9794
FI_SA	0.5194	1	0.1428	0.4736	0.0337	-0.5875	0.5779
EX_RATE	0.3782	0.1428	1	0.2294	-0.3183	-0.3142	0.4035
EX_SA	0.8262	0.4736	0.2294	1	-0.5953	-0.9396	0.8966
S_RATE_SA	-0.6405	0.0337	-0.3183	-0.5953	1	0.6134	-0.6083
NEER_SA	-0.9495	-0.5875	-0.3142	-0.9396	0.6134	1	-0.9796
LN_GDP	0.9794	0.5779	0.4035	0.8966	-0.6083	-0.9796	1

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Коинтеграци шалгуур

Хүснэгт.6 Коинтеграцийн шалгуур (Y1)

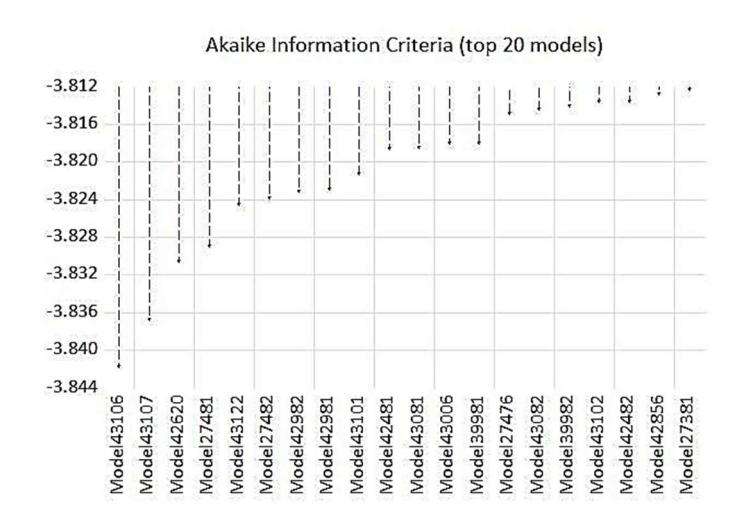
Maximum Eigenvalue			Trace		
Тэг таамаглал	Өрсөлдөгч таамаглал	Max-Eigen статистик	Тэг таамаглал	Өрсөлдөгч таамаглал	Max-Eigen статистик
r=0	r>0	447.8028**	r=0	r>0	265.1987**
r=1	r>1	182.6040**	r=1	r>1	62.34492**
r=2	r>2	120.2591**	r=2	r>2	53.59199**
r=3	r>3	66.66714**	r=3	r>3	27.54115
r=4	r>4	39.12599	r=4	r>4	19.55981
r=5	r>5	19.56618	r=5	r>5	12.20832
r=6	r>6	7.357858	r=6	r>6	7.357858

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хаалтад харгалзах тестийн "probability" утгыг харуулав. (** - 5%)

Max-Eigen болон Trace шалгуур статистикууд хувьсагчид хооронд нэг ч коинтеграци хамаарал байхгүй гэсэн тэг таамаглал няцааж, ядаж нэг коинтеграци хамаарал байна гэх өрсөлдөгч таамаглалыг хүлээж авсан. Харин шалгуурын дараагийн үе шатанд $r=4$ тэг таамаглалыг хүлээн авсан байна. Тиймд Johansan тестийн үр дүнд хувьсагч хооронд 4 коинтеграци хамаарал байгааг илрэхийлж байна.

График.3 AIC шалгуурын үр дүн (Y1)

Эх сурвалж. Судлаачын тооцоолол

Selected Model: ARDL(2, 1, 1, 0, 0, 3, 4)

ECM ҮНЭЛГЭЭ

$$\Delta \frac{y_1}{p} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln \ln G DP_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} \Delta EX + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i} \Delta Fi + \sum_{i=1}^n \Delta \alpha_{4i} Ex rate \\ + \sum_{i=1}^n \Delta Neer + \sum_{i=1}^n \Delta s_rate + \Psi_1 ECM_{t-1} + n_t$$

ECM_{t-1} нь өмнөх итгэлцүүрийн коэффициент нь сөрөг байх шаардлагатай бөгөөд энэ үед статистикийн хувьд ач холбогдолтой байна. Энэхүү итгэлцүүр нь засварлагдах хурд, өөрөөр хэлбэл хэр хугацаанд хувьсагч хувьсагч урт хугацааны тэнцвэртээ хүрэхийг харуулна.

Хүснэгт. 7 ECM загварын коэффициент болон diagnostic test (YI)

Хувьсагчид	Бодит мөнгөний эрэлт
Тогтмол тоо	7.7275
БДНБ	2.8066 ***
Төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханш	-0.6637 ***
Бодит ханшийн индекс	-0.7909
Санхүүгийн инновац	-9.9187***
АБӨ (ханшийн өсөлт)	-0.5528**
АБӨ (хадгаламжийн хүү)	-0.0363
Error Correction Term (ECT)	-0.2580 ***
R2	0.8930
Diagnostic test:	
BG serial correlation LM test	0.2876 (0.751)
Jarque-Bera test	3.6369 (0.1623)
BPG heteroskedasticity test	1.1661 (0.3148)
Ramsay RESET test	1.9319 (0.169)

Эх сурвалж. Судлаачын тооцоолол

Хаалтад харгалзах тестийн "probability" утгыг харуулав. (** - 1% , ** - 5% , * - 10%)

ECM - ийн үр дүнд бодит үйлчилж буй ханшийн индекс, алдагдсан боломжийн өртөг (хадгаламжийн хүү) бусад бүх хувьсагч ач холбогдолтой гарсан ба алдаа засварлах нөхцөл (ECT) буюу урт хугацааны тэнцвэрт уруу дөхөх хурдыг илэрхийлж буй коэффициент нь 1%-ийн түвшинд ач холбогдолтой гарчээ. Ийнхүү ECT нь статистикийн хувьд ач холбогдолтой гарсан нь бодит мөнгөний эрэлт, БДНБ, ам.долларын ханш, санхүүгийн инновац хэмээх хувьсагчид хооронд коинтеграци хамаарал байгааг давхар харуулж байна. Үнэлэгдсэн коэффициентуудын тэмдгийг тайлбарлавал, БДНБ нь бодит мөнгөний эрэлтэд эргээр нөлөөлж байгаа нь Кейнсийн онолын тайлбартай нь нийцэж байна. Өөрөөр хэлбэл, БДНБ өсөхөд буюу хүмүүсийн орлого нэмэгдэх тусам хөрвөх чадвар ихэсэж, хөрөнгийн хэмжээ өснө. Мөн санхүүгийн инновац нь мөнгөний эрэлтэд сөргөөр нөлөөлж, статистикийн хувьд ач холбогдолтой гарсан нь судалгааны чухал үр дүн юм. Харин Төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханш, алдагдсан боломжийн өртөг буюу хадгаламжийн хүү нь мөнгөний эрэлтэд сөргөөр нөлөөлж, статистикийн түвшинд ач холбогдолтой байна. Эцэст нь урт хугацааны тэнцвэр уруу дөхөх хурдыг илэрхийлж буй коэффициент нь онолын утгатайгаа нийцтэй буюу сөрөг гарсан байна. Тодруулбал, тэнцвэрийн алдааны 26 хувийг нэг улиралд нөхөх

буюу урт болон богино хугацааны бодит мөнгөний эрэлтийн зөрүүтэй байдлын 26 хувь нь нэг улиралд засагдаж байна. Д.Ган-Очир (2006)-ийн судалгаанд энэхүү засварлалтын хурд 20 хувь, Б.Гарамжав (2019)-ийн судалгаанд 25 хувь тус тус гарч байна.

Хүснэгт.8 Long run and bound mecm (Y1)

Хувьсагчид	Бодит мөнгөний эрэлт
Санхүүгийн инновац	-9.6471 ***
Бодит ДНБ	0.7301 *
Бодит үйлчилж буй ханшийн индекс	-3.0661 ***
АБӨ (хадгаламжийн хүү)	-0.1407
Төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханш	-2.9040 ***
АБӨ (ханшийн өсөлт)	-2.9859 ***

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хаалтад харгалзах тэстийн "probability" утгыг харуулав. (** - 1%, ** - 5%, * - 10%)

Мөнгөний бодит эрэлтэд (M1)-д Бодит ДНБ эерэг нөлөөтэй, бусад хувьсагч нь урвуу хамааралтай. Санхүүгийн инновац 1 хувиар өсөхөд бодит мөнгөний эрэлт (M1) 9.4 хувиар Бодит үйлчилж буй ханшийн индекс 3.06, хадгаламжийн хүү 0.14 хувиар төгрөгийн ам доллартай харьцах ханш 2.90 хувиар, ханшийн өсөлт 2.98 хувиар тус бүр бодит мөнгөний эрэлтийг бууруулдаг байна.

$$EC = Y1_t - (-0.96471 * FI_t + 0.7301 * LnGDP - 3.0661 * NEER_t - 0.1406 * Srate - 2.9040 * EX_t - 2.9859 * ExRate_t)$$

Тэгшитгэлийн тогтвортой байдлын шалгуур

График.4 Тэгшиитгэл 1-ийн CUSUM шалгуур.

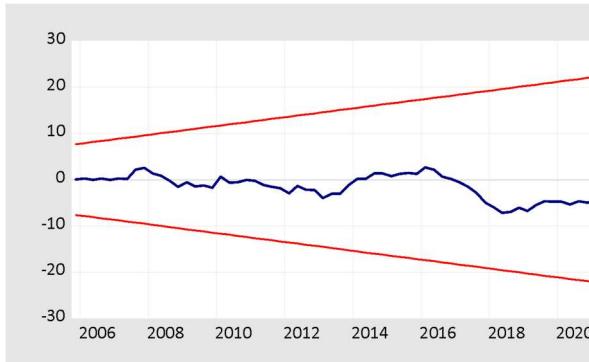
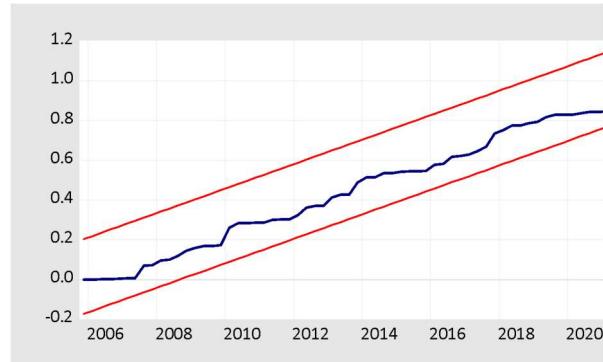

График.5 Тэгшиитгэл 1-ийн CUSUMSQ шалгүүр

Эх сурвалж. Судлаачийн

Загварын үлдэгдлийн CUSUM болон CUSUMSQ статистик ашиглан шалгахад үлдэгдэл 5 хувийн ач холбогдлын түвшний хязгаарын утгын дунд байгаа тул ECM дахь бүх итгэлцүүр нь тогтвортой байна. Энэ нь үнэлэгдсэн тэгшитгэлүүдийн коэффициентууд нь сонгогдсон түүврийн хугацаанд хугаралгүй буюу тогтвортой байна. Тиймээс санхүүгийн инновац нь уламжлалт бодит мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэлийг тогтвортгүй болгох шалтгаан болохгүй байгаа бөгөөд эцэст нь Монгол Улсын мөнгөний эрэлт тогтвортой гэсэн үр дүн гарч байна.

Мөнгөний эрэлтийн загвар (M2)

Xүснэгт.9 Корреляцийн матриц (Y2)

	Y2_SA	FI_SA	EX_RATE	EX_SA	S_RATE_SA	NEER_SA	LN_GDP
Y2_SA	1	0.5999	0.3713	0.8320	-0.5984	-0.9581	0.9844
FI_SA	0.5999	1	0.1428	0.4736	0.0337	-0.5875	0.5779
EX_RATE	0.3713	0.1428	1	0.2294	-0.3183	-0.3142	0.4035
EX_SA	0.8320	0.4736	0.2294	1	-0.5953	-0.9396	0.8966
S_RATE_SA	-0.5984	0.0337	-0.3183	-0.5953	1	0.6134	-0.6083
NEER_SA	-0.9581	-0.5875	-0.3142	-0.9396	0.6134	1	-0.9796
LN_GDP	0.9844	0.5779	0.4035	0.8966	-0.6083	-0.9796	1

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Бодит мөнгөний эрэлт (M2) болон Валютын ханшийн сулралт, чангараалт, Бодит ДНБ болон Валютын ханшийн сулралт, чангараалт хооронд хүчтэй эерэг хамааралтай бол бодит үйлчилж буй ханшийн индекс болон бодит мөнгөний эрэлт (M2) нар хүчтэй сөрөг хамааралтай гарсан гэвч энэхүү хувьсагч хоорондох корреляцууд харилцан бие биенийхээ өсөлт бууралтыг тайлбарлах боломжгүй

Коинтеграци шалгуур

Xүснэгт.10 Коинтеграци шалгуур (Y2)

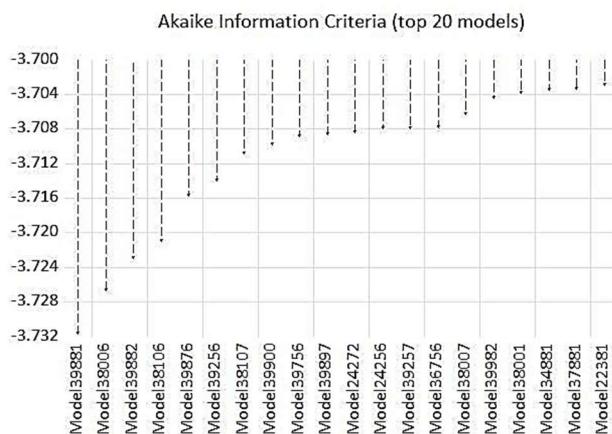
Maximum Eigenvalue			Trace		
Тэг таамаглал	Өрсөлдөгч таамаглал	Max-Eigen статистик	Тэг таамаглал	Өрсөлдөгч таамаглал	Max-Eigen статистик
r=0	r>0	63.64945**	r=0	r>0	173.8445*
r=1	r>1	56.03258**	r=1	r>1	110.1951*
r=2	r>2	22.22434	r=2	r>2	54.16249
r=3	r>3	14.14685	r=3	r>3	31.93815
r=4	r>4	11.12370	r=4	r>4	17.79130

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хаалтад харгалзах тестийн "probability" утгыг харуулав. (** - 1% , ** - 5% , * - 10%)

Max-Eigen болон Trace шалгуур статистикууд хувьсагчид хооронд нэг ч коинтеграци хамаарал байхгүй гэсэн тэг таамаглал няцааж, ядаж нэг коинтеграци хамаарал байна гэх өрсөлдөгч таамаглалыг хүлээж авсан. Харин шалгуурын дараагийн үе шатанд r=2 тэг таамаглалыг хүлээн авсан байна. Тиймд Johansan тестийн үр дүнд хувьсагч хооронд 2 коинтеграци хамаарал байгааг илэрхийлж байна.

График.6 AIC шалгуурын үр дүн (Y2)

Эх сурвалжс. Судлаачийн тооцоолол

Selected Model: ARDL(2, 2, 1, 0, 4, 3, 4)

ECM

$$\Delta \frac{y_2}{p} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln \ln G DP_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} \Delta EX + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i} \Delta Fi + \sum_{i=1}^n \Delta \alpha_{4i} Ex rate \\ + \sum_{i=1}^n \Delta Neer + \sum_{i=1}^n \Delta s_r ate + \Psi_1 ECM_{t-1} + n_t$$

ECM_{t-1} н өмнөх итгэлцүүрийн коэффициент нь сөрөг байх шаардлагатай бөгөөд энэ үед статистикийн хувьд ач холбогдолтой байна. Энэхүү итгэлцүүр нь засварлагдах хурд, өөрөөр хэлбэл хэр хугацаанд хувьсагч хувьсагч урт хугацааны тэнцвэртээ хүрэхийг харуулна.

Хүснэгт.12 ECM загварын коэффициент болон diagnostic test (Y2)

Хувьсагчид	Бодит мөнгөний эрэлт
Тогтмол тоо	1.3738
БДНБ	2.2967 ***
Бодит үйлчилж буй ханшийн индекс	-0.7571 **
Төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханш	-0.7010 ***
Санхүүгийн инновац	1.5449 **
АБӨ (ханшийн өсөлт)	-0.5391**
АБӨ (хадгаламжийн хүү)	-0.2586
Error Correction Term (ECT)	-0.2570 ***
R2	0.8239
Diagnostic test:	
BG serial correlation LM test	0.4755 (0.624)
Jarque-Bera test	0.4046 (0.8168)
BPG heteroskedasticity test	1.3436

	(0.1801)
Ramsay RESET test	0.8180 (0.369)

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хаалтад харгалзах тестийн "probability" утгыг харуулав. (** - 1% , ** - 5% , * - 10%)

ЕСМ- ийн алдагдсан боломжийн өртөг (хадгаламжийн хүү)-өөс бусад бүх хувьсагч ач холбогдолтой гарсан ба алдаа засварлах нөхцөл (ECT) буюу урт хугацааны тэнцвэрт уруу дөхөх хурдыг илэрхийлж буй коэффициент нь 1%-ийн түвшинд ач холбогдолтой гарчээ. Ийнхүү ECT нь статистикийн хувьд ач холбогдолтой гарсан нь бодит мөнгөний эрэлт, БДНБ, ам.долларын ханш, санхүүгийн инновац хэмээх хувьсагчид хооронд коинтеграци хамаарал байгааг давхар харуулж байна. Үнэлэгдсэн коэффициентуудын тэмдгийг тайлбарлавал, БДНБ нь бодит мөнгөний эрэлтэд эерэгээр нөлөөлж байгаа нь Кейнсийн онолын тайлбартай нь нийцэж байна. Өөрөөр хэлбэл БДНБ өсөхөд буюу хүмүүсийн орлого нэмэгдэх тусам хөрвөх чадвар ихэсэж, хөрөнгийн хэмжээ өснө. Мөн санхүүгийн инновац нь мөнгөний эрэлтэд эергээр нөлөөлж, статистикийн хувьд ач холбогдолтой гарсан нь судалгааны чухал үр дүн юм. Харин төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханш, алдагдсан боломжийн өртөг буюу хадгаламжийн хүү, ханшийн өөрчлөлт нь мөнгөний эрэлтэд сөргөөр нөлөөлж, статистикийн түвшинд ач холбогдолтой байна. Эцэст нь, урт хугацааны тэнцвэр уруу дөхөх хурдыг илэрхийлж буй коэффициент нь онолын утгатайгаа нийцтэй буюу сөрөг гарсан байна. Тодруулбал, тэнцвэрийн алдааны 26 хувийг нэг улиралд нөхөх буюу урт болон богино хугацааны бодит мөнгөний эрэлтийн зөрүүтэй байдлын 26 хувь нь нэг улиралд засагдаж байна. Д.Ган-Очир (2006)-ийн судалгаанд энэхүү засварлалтын хурд 20 хувь, Б.Гарамжав (2019)-ийн судалгаанд 25 хувь тус тус гарч байсан болно.

Хүснэгт.13 Long run and bound test (Y2)

Хувьсагчид	Бодит мөнгөний эрэлт
Санхүүгийн инновац	4.2291 *
Бодит ДНБ	1.1849 ***
Бодит үйлчилж буй ханшийн индекс	-2.9459 ***
АБӨ (хадгаламжийн хүү)	-2.0308 *
Төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханш	-3.0654 ***
АБӨ (ханшийн өсөлт)	-3.0620 ***

Мөнгөний эрэлтэд (M2)-д санхүүгийн инновац, Бодит ДНБ, Бодит үйлчилж буй ханшийн индекс, алдагдсан боломжийн өртөг (хадгаламжийн хүү), ханшийн өсөлт, төгрөгийн 1 ам.доллартай харьцах ханш урт хугацаанд нөлөөлдөг. Санхүүгийн инновац 1 хувиар өсөхөд бодит мөнгөний эрэлт (M1) 4.2 хувиар бодит ДНБ 1.18 хувиар тус тус нэмэгддэг бол Бодит үйлчилж буй ханшийн индекс 2.9, хадгаламжийн хүү 2.03 хувиар төгрөгийн ам доллартай харьцах ханш 3.06 хувиар, ханшийн өсөлт 3.06 хувиар тус бүр бодит мөнгөний эрэлтийг бууруулдаг байна.

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Хаалтад харгалзах тестийн "probability" утгыг харуулав. (** - 1% , ** - 5% , * - 10%)

$$EC = Y2_t - (4.92291 * FI_t + 1.1849 * LnGDP - 2.9459 * NEER_t - 2.0308 * Srate - 3.0654 * EX_t - 3.0620 * ExRate_t)$$

Тэгшитгэлийн тогтвортой байдлын шалгуур

График.7 Тэгшиитгэл 2-ийн CUSUM шалгуур.

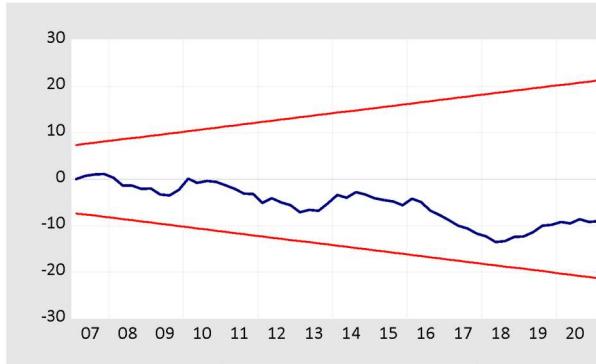
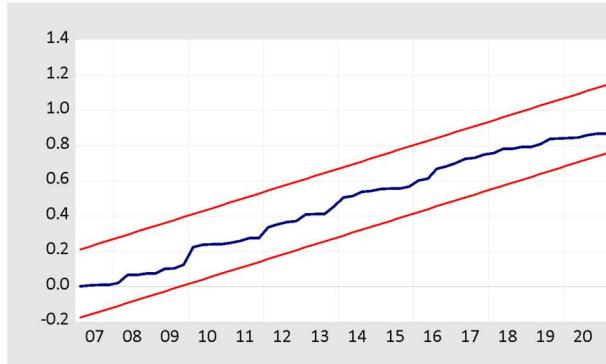

График.8 Тэгшиитгэл 2-ийн CUSUMSQ шалгуур

Эх сурвалж. Судлаачийн тооцоолол

Загварын үлдэгдлийн CUSUM болон CUSUMSQ статистик ашиглан шалгахад үлдэгдэл 5 хувийн ач холбогдлын түвшний хязгаарын утгын дунд байгаа тул ECM дахь бүх итгэлцүүр нь тогтвортой байна. Энэ нь үнэлэгдсэн тэгшитгэлүүдийн коэффициентууд нь сонгогдсон түүврийн хугацаанд хугаралгүй буюу тогтвортой байна. Тиймээс санхүүгийн инновац нь уламжлалт бодит мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэлийг тогтвортой болгох шалтгаан болохгүй байгаа бөгөөд эцэст нь Монгол Улсын мөнгөний эрэлт тогтвортой гэсэн үр дүн гарч байна.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгаагаар Монгол Улсын 2000 оны 1-р улирлаас 2021 оны 4-р улирал хүртэлх өгөгдөл дээр суурилан ARDL (Хугацааны хоцрогдолтой авторегрессив), ECM загвараар бодит мөнгөний эрэлтэд нөлөөлөх хамаарлыг үнэлсэн болно. Бодит мөнгөний эрэлтийг M1 болон M2 гэж тус тусад нь авч үзэн 2 тэгшитгэл үнэлэв. Үр дүнд M1,M2д бодит дотоодын нийт бүтээгдэхүүн эерэг гарсан нь Кейнсын онолтой нийцэж байна. Ам долларын ханш богино болон урт хугацаанд сөргөөр нөлөөлж байгаа нь Монгол Улсад долларжилт ажиглагдсантай холбоотой. Мөн алдагдсан боломжийн өртгөөр төлөөлүүлэн авч үзсэн хадгаламжийн хүү нь M1 болон M2-д богино болон урт хугацаанд нөлөөгүй гарав. Санхүүгийн инновац нь бодит мөнгөний эрэлт (M1) -д урт болон богино хугацаанд сөргөөр нөлөөлсөн нь санхүүгийн инновацын өсөлт хувь хүмүүс илүү хөрвөх чадвартай активаас татгалзаж, хөрвөх чадвар багатай хөрөнгө рүү шилжихэд хүргэсэн бөгөөд энэ нь мөнгөний эрэлтийг бууруулдаг гэсэн хүлээлтийг дэмжиж байна. Харин бодит мөнгөний эрэлт (M2)-д урт болон богино хугацаанд эерэг нөлөөлж байгаа нь санхүүгийн шинэлэг бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нь хялбар байдлаар худалдаа хийх боломжийг олгож M2-ын тодорхойлолтод хамаарах шинэ төрлийн хадгаламж, хөрөнгийг бий болгож эрэлтийг нэмэгдүүлж байна. CUSUM болон CUSUMSQ тестүүдээр мөнгөний эрэлтийн тогтвортой байдлыг шалгаж үзэхэд тогтвортой гарсан бөгөөд энэ нь монгол улсын мөнгөний эрэлт тогтвортой болохыг харуулж байна. Тиймээс манай улс нь мөнгөний нийлүүлэлтийн бодлогыг онилох нь зүйтэй юм.

ЗӨВЛӨМЖ

Монгол Улсын бодит мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэл нь CUSUM, CUSU үнэлгээгээр тогтвортой гарсан байна. Судлагдсан байдалд дурдсанчлан санхүүгийн инновац нь бодит мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэлийг тогтвортгүй болгож байж болзошгүй гэж онцолсон болно. Энэ дэвшүүлсэн санаа нь хэрэв үнэн байсан бол уламжлалт бодит мөнгөний эрэлтийн тэгшитгэл тогтвортгүй байх байсан ба санхүүгийн инновацыг оруулснаар тогтвортой болох байв. Харин Монгол Улсын жишээн дээр үүнээс өөр үр дүн ажиглагдлаа. Иймээс Монгол Улсын мөнгөний эрэлт тогтвортой гэсэн үр дүн ажиглагдсан тул Poole (1970)-ийн тайлбарласны дагуу Монгол улсын төв банк мөнгөний бодлогын арга хэрэгслээрээ мөнгөний нийлүүлэлтийг онилох нь тохиromжтой гэж үзэж байна.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

- Dunne, J. P., & Kasekende, E. (2018). Financial innovation and money demand: Evidence from Sub-Saharan Africa. *South African Journal of Economics*, 86(4), 428–448.
- Khan, S. (2013). Financial innovation and monetary policy transmission mechanism in Pakistan. In *International Journal of Development and Sustainability* (Vol. 2, Issue 1). www.isdsnet.com/ijds
- Nyamongo, E., & Ndirangu, L. N. (2013). *Financial innovations and monetary policy in Kenya*.
- Sarwar, H., Sarwar, M., & Waqas, M. (2013). Stability of money demand function in Pakistan. *Economic and Business Review*, 15(3)
- Б.Гарамжав. (2019). *Монгол улсын мөнгөний эрэлтийн тогтвортой байдал ба санхүүгийн инновац*.

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮ

ГАДААДЫН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТТАЙ БАНК ДОТООДЫН САНХҮҮГИЙН ЗАХ ЗЭЭЛД НЭВТРЭХ БОЛОМЖИЙН СУДАЛГАА

Э.Тамир¹, Д.Өсөхжаргал², Ц.Мишиээл³, С.Хулан⁴

¹ СЭЗИС-ийн Санхүү удирдлагын тэнхимийн багш

² СЭЗИС, Санхүү удирдлагын 4-р курс

³ СЭЗИС, Санхүү удирдлагын 4-р курс

⁴ СЭЗИС, Санхүү удирдлагын 4-р курс

Хураангуй

Түлхүүр уг:

Гадаадын банк, гадаад
банкны нэвтрэлт, хөгжисж
буй улс, банкнуудын
өрсөлдөөн, хууль эрх зүйн
зохицуулалт

Санхүүгийн зах зээлийн либералчлал явагдахын хэрээр хөгжисж буй улс орнуудад хөгжингүй орнуудын банкны салбар ашигт ажиллагаагаа тэлэх зорилгоор нэвтрэх үйл явц эрчимжссээр байна. Зүүн Ази болон Номхон далайн хувьд ихэнх улсууд гадаадын банкийг дотоодын санхүүгийн зах зээлдээ нэвтрүүлэн банк хоорондын өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх байдлаар олон талт бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг санал болгож байна. Уг судалгааны ажлын хүрээнд гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк хөгжисж буй орон болох Монгол Улсад нэвтрэх үед ямар төрлийн хууль эрх зүйн зохицуулалтыг хийх шаардлагатай болох, нэвтэрснээр үүсэх эдийн засгийн эерэг ба сөрөг нөлөөллийг тодорхойлох зорилготойгоор бусад орны турилагыг судлан, кэйс харьцуулалтын шинжилгээ хийн гүйцэтгэлээ.

Түүнчлэн Монгол Улсын банкны системд гадаадын банк орж ирснээр богино хугацаанд ямар нөлөө үзүүлж болохыг хугацааны цувааны VAR загварын шинжилгээгээр банк, санхүүгийн салбар дахь гадаадын хөрөнгө оруулалт гадаад валютын хани, мөнгөний нийлүүлэлт, зээлийн хүүгээр дамжин нөлөөлнө гэсэн суурь шилжих механизмыг ашиглан зээлийн хүүний түвшин, банкны салбарын үр ашигт нөлөөлөх нөлөөг тус бүрт нь шалгалаа. Үнд, гадаадын банк Монгол Улсад нэвтэрснээр зээлийн хүү буурах эсэх, дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлтөд эерэг нөлөөтэй эсэхийг таамаглал болгон дэвшүүллээ.

1. УДИРТГАЛ

Судалгааны ажлын үндэслэл

Энэ жилийн хувьд санхүүгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, банкны салбарын тогтвортой өсөлтийг хангах зорилготой Төв банк гадаадын банкны бие даасан салбар, нэгжийг дотоодын санхүүгийн салбарт нэвтрүүлэхээр мөнгөний бодлогын гол чиглэлд тусгасан

байна. Үүний хүрээнд, хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банкны тухай хуулийг эрх баригч нараар батлуулж, гадаадын хөрөнгө оруулагчид Монголд хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банк байгуулан үйл ажиллагаагаа явуулах орчин бүрдээд байгаа билээ.

Иймд гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк дотоодын санхүүгийн зах зээлд нэвтрэх боломжийн судалгааг хийж (1) Оруулж ирэхэд улс төр, эдийн засаг, банк санхүүгийн салбар, тэдгээрийн хууль эрхзүйн орчны нөхцөлийг хэрхэн бүрдүүлэх вэ? (2) Дотоодын банкны зах зээлд ямар өрсөлдөөн бий болох вэ? гэдгийг олон улсын сайн туршлага дээр үндэслэн кэйс харьцуулалтын аргаар хүргэх нь энэ талын судалгааг хийх шаардлагыг бий болгосон билээ.

Судалгааны зорилго

Судалгааны гол зорилго нь гадаадын банк орж ирснээр дотоодын банкны үйл ажиллагаанд үзүүлэх нөлөөлөл, хууль эрхзүйн талаас зайлшгүй бий болгох зохицуулалтын талаар улс орнуудын жишээн дээр харьцуулалт хийх бөгөөд тэдгээрээс аюул болон боломжуудыг ялган авч Монгол Улсад гадаадын банкийг оруулж ирэх боломж байгаа эсэхийг тодорхойлоход судалгааны гол зорилго оршино.

Судалгааны зорилтууд

1. Гадаадын банк нэвтрүүлсэн орнуудын туршлагыг судалж, ямар үр дагавар гардгийг тогтоох
2. Монгол Улсын гадаад банк нэвтрүүлэхэд тавигдах хууль, хязгаарлалтуудын талаар судлаж, олон улсын туршлагыг харьцуулах
3. Гадаадын банкыг нэвтрэх боломжийг тодорхойлох
4. Монголын банкны системд ямар нөлөө үзүүлэхийг макро стресс тестийн аргаар үнэлэх

Судлагдсан байдлын тойм

Монгол Улсад анхны гадаад банк 2008 онд төлөөлөгчийн газраа нээснээс хойш энэ төрлийн судалгааны ажлуудын эхлэл тавигдсан бөгөөд гадаад банкны салбар Монгол Улсын нийгэм эдийн засагт үзүүлэх нөлөөг тодорхойлсон 2014 оны судалгаа анхны томоохон судалгаа болж байв. Дотоодын судалгаануудыг унишиж судлах үед Монголын Эдийн Засгийн Шинжилгээ, Судалгааны Төвөөс “Монгол Улсын санхүүгийн салбарт гадаадын банк үйл ажиллагаа явуулахад анхаарах зүйлс” сэдэвт судалгааны ажил гадаадын банк банкны салбарын ашигт ажиллагааг нэмэгдүүлэх нөлөөлтэй ба эдийн засаг, санхүү салбарын тогтвортой байдалд нөлөөлдөг болохыг судалсан байна.

Харин олон улсад хийгдсэн судалгааны ажлуудын хувьд хөгжингүй болон хөгжиж буй орны жишээн дээр хийгдсэн маш олон судалгаа байсан бөгөөд гадаад банкны нэвтрэлт, санхүүгийн интегралчлалын тухай анхлан судалсан эрдэмтдээс (Berger, 1997) авхуулаад судлаач Гермес, Ленсинк нарын 2001 онд 146 хөгжиж буй улс орнуудын жишээн дээр хийсэн эмпирик судалгааны үр дүнгээс харахад хөгжиж буй улс орнуудад гадаадын банк нэвтрэх нь дотоодын зах зээлийн үр ашигт байдал өсөж, өрсөлдөөн нэмэгдүүлсэн нь нийтлэг байдлаар ажиглагдлаа.

Эмпирик судалгааны дүгнэлтдээ дотоодын зах зээл дэх гадаадын банкны хэмжээ өсөх нь өрсөлдөөнөөр дамжигдан дундаж зээлийн хүүг бууруулдаг гэжээ. Мөн түүнчлэн гадаадын

банк дотоодын банкийг худалдан авахаас илүүтэй, салбар нээн үйл ажиллагаагаа явуулах нь дотоодын зах зээлийн хүүг ихээр бууруулдаг болох нь тогтоогджээ. (Claeys, 2006)

Инновац ба эрсдэлийн менежментийг тэнцвэржүүлэх, зах зээлийн өрсөлдөөнийг дэмжих, эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг дэмжихэд сайн боловсруулсан зохицуулалтын тогтолцоо чухал юм. Мөн гадаад банкны зохицуулалтыг хуульд тодорхой дүрэм, стандартыг бий болгосноор санхүүгийн салбарын ил тод байдал, хариуцлагатай байдал, хариуцлагатай зан үйлийг дэмжих боломжтой (Terrell, 1993).

Судалгааны арга, арга зүй

Бид судалгаандаа гадаад банкийг нэвтрүүлсэн олон улсын кэйс туршлагыг жишээ судлалын аргаар, гадаадын банк нэвтэрснээр үүсэх боломж, нөлөөллийг тооцоходо макро стресс тэстийн аргыг ашиглалаа.

2. ОНОЛЫН ТОЙМ

2.1 Гадаадын банк нэвтрэх үйл ажиллагаа ба зах зээлд нэвтрэх онол

2.1.1 Гадаадын банк нэвтрэх үйл ажиллагаа

Сүүлийн жилүүдэд санхүүгийн салбар дахь либералчлал хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орнуудад улам бүр нэмэгдэж буй ба гадаадын санхүүгийн байгууллага нь салбарт нэвтрэх үйл ажиллагааны хувьд дотоодын банкинд хөрөнгө оруулах, эсвэл шинээр банк байгуулдаг бол үйл ажиллагааны хэлбэрийн хувьд салбар нэгжээ нээх (greenfield), охин компани, эсвэл төлөөлөгчийн газар хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулах боломжтой байна (Claessens & Demirgüt-Kunt, 2000).

Гадаадын банк салбар нэгжээ байгуулах замаар үйл ажиллагаагаа явуулах нь толгой компани бүх санхүүгийн алдагдлыг хүлээн, төлбөрийн чадварын дутагдалд орсон тохиолдолд толгой компаниас санхүүжилт татах, эрсдэлээс хамгаалах зэрэг давуу талтай байдаг бол хяналт тавихад хязгаарлагдмал байдал үүсэх, хямралын үед санхүүжилтээ гэнэт зогсоох зэрэг сөрөг үр дагаврыг авчрах боломжтой байдаг (Levine, 1996). Харин охин компани байгуулах болон дотоодын банкны хувийг эзэмших байдлаар үйл ажиллагаагаа явуулах нь хүлээн авагч улсын хууль тогтоомжийг мөрдөх, хяналт зохицуулалтад бүрэн хамрагдах, татвар төлөх, бусад дотоодын банкуудтай ижил үйл ажиллагаа явуулж, өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх, шинэ технологийг нэвтрүүлэх зэрэг давуу талтай байж болно (Gormley, 2010).

2.1.2 Гадаадын банк зах зээлд нэвтрэх онол

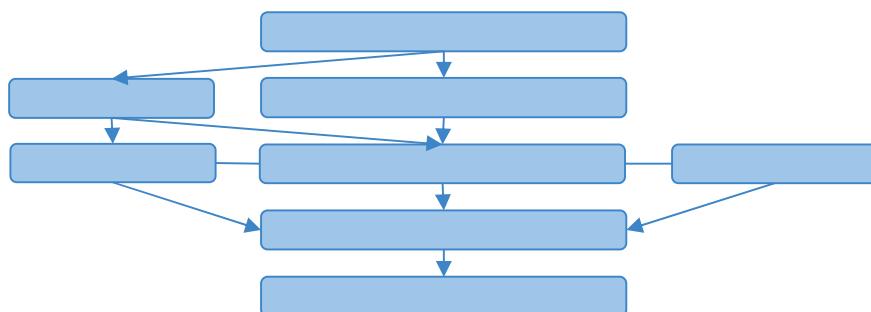
Банкны стратегийн зорилт болон зах зээлийн онцлог, зохицуулалтын орчин, өрсөлдөх чадвар, боломжит нөөц зэрэг хүчин зүйлсээс шалтгаалан гадаадын банк нь дотоодын зах зээлд нэвтрэх олон загвар бий. Харин үүний нэг нь Хятад Улсын судлаачид болох Xiaoyan Huang, Yong Zeng нар ажилдаа зээлийн хэмжээнд гадаад банк орж ирснээрээ ямар нөлөө үзүүлэхийг судлахдаа дараах эконометрик загварыг ашигласан байна (Xiaoyan Huang, 2011). Үүнд:

$$L_{it} = \alpha + \beta * FB_t + \gamma_1 * FSI_i + \gamma_2 * Ownership_i + \gamma_3 * Bank characteristics_{i,t} + \gamma_4 * Macro_t + \mu_i + \varepsilon_{i,t}$$

Энд L_{it} – t хугацаан дахь i -р банкны зээлийн өсөлт, FB_t – t хугацаан дахь гадаад банкны системд үзүүлэх нөлөө, FSI_i – дотоодын банкны хоёр хэлбэрийн ялгааг илэрхийлсэн дамми, $Ownership_i$ – i -р банкны эзэмшилийн хэлбэр (гадаад, хамарсан, хувийн), $Macro_t$ – t хугацааны макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүд байна.

Цаашлаад хамгийн түгээмэл хэрэглэгддэг өөр нэгэн загвар нь Жон Даннигийн боловсруулсан "Эклектик парадигм" буюу "OLI" загвар" юм (Dunning, 1988). Энэхүү загвар нь өмчлөл (ownership), байршил (location), дотооджилт (internalization) гэсэн гурван хүчин зүйл дээр тулгуурладаг ба Yannopoulos анх энэхүү загварыг гадаадын банк нэвтрэх аргыг оновчтой тодорхойлоход ашигласан байна (Yannopoulos, 1983).

Хүснэгт 1: Гадаадын банк нэвтрэх "OLI" загвар

Эх сурвалж: Yannopoulos, G. (1983). *The growth of transnational banking*. Mark Casson, editor, *The Growth of International Business*, London, George Allen and Irwin.

2.2 Гадаадын банк нэвтрснээр бий болох өрсөлдөөн

2.2.1 Банкны салбарын өрсөлдөөн, үр ашгийг нэмэгдүүлэх боломж

Гадаадын банкууд тухайн улсын банкны системд үйл ажиллагаагаа явуулснаар дэвшилтэт технологи, шинэ төрлийн бүтээгдэхүүн үйлчилгээ, шилдэг туршлагуудыг нэвтрүүлснээр банкны салбарын өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлж, үр ашгийг дээшлүүлдэг. Энэ нь санхүүгийн үйлчилгээ авч буй харилцагчдад олон улсын, түргэн шуурхай, хямд үнэтэй үйлчилгээг авах боломж олгодог (Levine, 1996).

Гадаадын банкууд банкны өндөр чанартай үйлчилгээ үзүүлэх гурван аргаар санхүүгийн хөгжлийг дэмжих ба дараах байдлаар нөлөө үзүүлнэ (Aliber, 1984). Үүнд:

- **Олон улсын хөрөнгийн урсгал**

Гадаадын банкууд хөрөнгийн хил дамнасан урсгалыг хөнгөвчлөхөд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тэд санхүүгийн хүртээмж, өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх, технологийг сайжруулах, эрсдэлийг хуваарилах, хөрөнгийн урсгалыг татах, хөгжиж буй эдийн засагт санхүүгийн тогтвортой байдлыг дэмжих замаар санхүүгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулдаг. (Euh Baker, 1990)

- **Санхүүгийн зах зээлийн хөгжил**

Гадаадын банк нэвтрэх хязгаарлалтыг хөнгөвчилж, зохицуулалтыг бий болгох нь улсын санхүүгийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах эдийн засгийн хөгжил, санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангахад нэн чухал зүйл (Terrell, 1986). Бодлого боловсруулагчид дотоодын санхүүгийн байгууллагуудыг бэхжүүлснээр иргэд, аж ахуйн нэгжүүдийн санхүүжилтийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, бизнес эрхлэлт болон хөрөнгө

оруулалтыг дэмжих боломжтой (Bhatta-charaya, 1993). Өрсөлдөөн нэмэгдэж байгаа нь дотоодын банкуудын үйл ажиллагааны үр ашгийг дээшлүүлэх, шинэ бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг нэвтрүүлэх, харилцагчдыг татах, хадгалах шилдэг туршлагыг нэвтрүүлэхэд түлхэц болно.

• Санхүүгийн зохицуулалт

Гадаадын банкыг нэвтрүүлэх охицуулалт хийснээр хадгаламж эзэмшигчид, хөрөнгө оруулагчид болон бусад оролцогч талуудын эрх ашгийг хамгаалахад туслах бөгөөд үүний үр дүнд санхүүгийн системд итгэх итгэл нэмэгдэнэ. (Glaessner Oks, 1994) Инновац ба эрсдэлийн менежментийг тэнцвэржүүлэх, зах зээлийн өрсөлдөөнийг дэмжих, эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг дэмжихэд сайн боловсруулсан зохицуулалтын тогтолцоо чухал юм.

График 1. Гадаадын банкны хөгжиж буй улсад үзүүлэх нөлөөлөл

Эх сурвалж: MEARC, 2018

2.2.2 Дотоодын банк, санхүүгийн зах зээлд бий болох эрсдэл

Олон улсын судлаачид гадаадын банкууд зах зээлийг бүхэлд нь эзэнэ гэсэн болгоомжлолтой байхын зэрэгцээ эрсдэлтэй гэж авч үзэх нь бий (Musalem et al, 1993). Хөгжиж буй орнуудын дийлэнх гадаадын банкууд дотоодын нийт активын 10 хүрэхгүй хувийг бүрдүүлдэг. Тиймээс гадаадын банкуудын зах зээлд ноёрхлоос айхгүйгээр нэвтрэх хязгаарлалтыг бага зэрэг либералчлах боломжтой юм (Gordon Levine, 1989).

• Санхүүгийн тогтвортой байдал

Гадаадын банк ирэх нь санхүүгийн системийн харилцан уялдаа холбоо, нарийн төвөгтэй байдлыг нэмэгдүүлж, системийн эрсдэлд хүргэж болзошгүй юм. (Gelb, Sagari, 1990) Гадаадын банкууд шинэ эрсдэлийг бий болгож эсвэл гадаадад учирдаг эрсдэлийг хүлээн

авагч улс руу дамжуулж, дотоодын санхүүгийн системийн тогтвортгүй байдалд нөлөөлж болзошгүй.

• *Зохицуулалтын сорилтууд*

Гадаадын банк нэвтэрч орохтой холбоотой зохицуулалтын бэрхшээл тулгарна. Зохицуулалтын стандарт, хяналтын арга барил, хууль эрх зүйн орчны ялгаа нь тухайн гадаад улсын банк болон хүлээн авагч орнуудын хооронд үр дүнтэй хяналт, зохицуулалт хийхэд бэрхшээл учруулж болзошгүй юм. Дүрэм журмын хэрэгжилтийг хангах, зохицуулалтын арбитрын асуудлыг шийдвэрлэх нь анхаарах гол асуудал юм.

• *Дотоодын банкуудад узүүлэх нөлөө*

Гадаадын банкуудын нэвтрэлт өрсөлдөөнийг ихэсгэж дотоодын банкуудыг үр ашиг, эрсдэлийн удирдлагын арга барил, үйлчилгээний чанарыг сайжруулахад дарамт учруулж болзошгүй юм. Энэхүү өрсөлдөөний дарамт нь хэрэглэгчдэд ашигтай байж болох ч зах зээлд сул байр суурь эзэлдэг дотоодын байгууллагуудад бэрхшээл учруулж болзошгүй юм (Vittas, 1995).

2.3 Банкны эрх зүйн ойлголт

Банкны эрх зүй нь Төв банк болон банкны үйл ажиллагаатай холбоотой үүсэх нийгмийн харилцааг зохицуулдаг эрх зүйн хэм хэмжээний нийлбэр цогц юм. Банкны эрх зүйн зохицуулах зүйл нь банкны тогтолцоо, тэдгээрийн эрх зүйн байдал, банкны үйл ажиллагаа, мөнгө, санхүүгийн бусад хэрэгслийг ашиглах үйл явцад үүссэн, банкны эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулагдах нийгмийн тодорхой төрлийн харилцаа юм (Банкны эрх зүй, 2013).

Банкны эрх зүйн харилцаа дараах үндсэн шинжүүдтэй байна. Үүнд:

- Уг харилцаанд оролцогч аль нэг банк, банкны зарим үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага байна.
- Мөнгө, санхүүгийн бусад хэрэгслээс бүрэлдэх тусгай объектууд заавал байдаг.
- Банкны эрх зүйн харилцаагаар уламжлан төрийн мөнгө, зээлийн бодлого хэрэгждэг.
- Банкны эрх зүйн харилцаанд төр шууд ба шууд бус хэлбэрээр оролцож байдгаар илэрнэ.

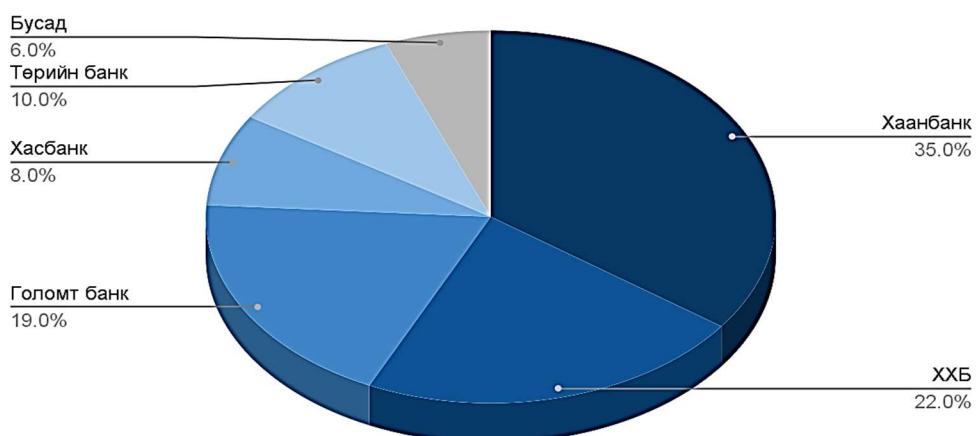
Төв банк нийт банкны тогтолцооны зохицуулах, хянах чиг үүрэгтэй учраас банктай харилцах харилцаанд импратив зохицуулалтын арга хэрэглэдэг. Төв банкны бүрэн эрхийн эрхийн хүрээнд гарсан аливаа шийдвэрийг банкууд заавал дагаж мөрдөнө. Банкны өдөр тутмын үйл ажиллагааны хүрээнд харилцагчтай үүсэх харилцаанд талуудын тэгш байдлыг хангаж, тэдэнд хүсэл зоригоороо зан үйлийн хувилбарыг сонгох боломжийг олгодог диспозитив зохицуулалтын арга хэрэглэнэ (Банкны эрх зүй, 2013).

3. СУДЛАГДСАН БАЙДАЛ

3.1 Монгол Улсын банкны салбарын өнөөгийн байдал

2024 оны I улирлын байдлаар Монгол Улсын нийт засаг захиргааны нэгж, хот, хөдөөд 12 банк, 1387 салбар нэгж үйл ажиллагаа явуулж байна. Банкны салбарын хөрөнгийн хэмжээ манай улсын ДНБ-ий 88 орчим хувьтай тэнцэж байгаа нь Монгол Улсын дэд бүтцийн зонхилох салбар болж байгаа юм. Санхүүгийн зах зээлд банкууд иргэдийн хөрөнгө оруулалтын үндсэн эх үүсвэр болж, Монгол Улсын нийт санхүүгийн салбарын 91.5 хувийг эзэлж байна. Херфиндаль-Хиршманы индекс (ННІ) 0.2515-аас харахад зах зээл өндөр төвлөрөл ихтэй байна. Энэ нөхцөлд энэ салбарт цөөн тооны томоохон пүүсүүд давамгайлж байгаа нь бараг монопол, эсвэл олигополын орчин бүрдүүлж буй бөгөөд жижиг тоглогчид зах зээлийн баагүй хувийг эзэмшиж байна.

График 2. Дотоодын банкуудын зах зээлд эзлэх хувь, активаар, 2023

Эх сурвалж: Банкуудын өрсөлдөөний тойм

Монгол Улсад сүүлийн жилийн байдлаар гадаадын 2 банкны төлөөлөгчийн газар ажиллаж байна. Угтаа 6 банкны төлөөлөгчийн газарт үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл олгосон байдаг. Гэвч гадаадын банкийг нэвтрүүлэхтэй холбоотой олон хэлэлцүүлэг ажил өрнөхтэй зэрэгцэн Английн Standard Chartered, Недерландын ING болон Японы SMBC банкнууд Монголыг орхиж гарсан билээ.

Хүснэгт 2. Монгол Улсад төлөөлөгчийн газраа байгуулсан гадаадын арилжааны банкууд

№	Гадаадын банкны төлөөлөгчийн газар	Байгуулагдсан огноо
1	Bank of China төлөөлөгчийн газар	2012 оны 12 сар
2	Industrial Commercial Bank of China төлөөлөгчийн газар	2017 оны 01 сар

Эх сурвалж: Монголбанк

3.2 Монгол Улсын банкны салбарын хууль эрх зүйн өнөөгийн байдал

Монгол Улсад гадаадын банк үйл ажиллагаа эрхлэхэд дараах хууль журмаар зохицуулагдах боломжтой.

Банкны хууль (Шинэчилсэн найруулга): Энэхүү хууль нь Монгол Улс дахь банкны үйл ажиллагаа, тэр дундаа гадаадын банкны үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг тогтоосон байна.

- Гадаадын банк, банкны салбар, төлөөлөгчийн газар байгуулах хуулийн этгээд энэ хуулийн 19 дүгээр зүйл, 22 дугаар зүйлийн 22.1-д заасан шаардлагыг хангаж, 20 дугаар зүйлд заасан баримт бичгээс гадна холбогдох хуулийн 22.3. зүйлд заасан баримт бичгийг бүрдүүлж Монголбанкинд хүргүүлнэ.
- 22.4 зүйлд заасны дагуу байгуулагдсан гадаадын банк, банкны салбар, төлөөлөгчийн газрын үйл ажиллагаанд тавих нэмэлт шаардлагыг Монголбанкны журмаар тогтооно.³

Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль: Энэхүү хууль нь Монгол Улс дахь хөрөнгө оруулалтын үйл ажиллагаа, тэр дундаа зургаадугаар бүлэг буюу гадаадын төрийн өмчит хуулийн этгээд хөрөнгө оруулалт хийх үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг тогтоосон байна.⁴

Хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банкны тухай: Энэхүү хууль нь Монгол Улс дахь хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банкны үйл ажиллагаа, тэр дундаа гадаад улсын төрийн өмчит хуулийн этгээд хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банкны үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн зохицуулалтыг тогтоосон байна.

- Хуулийн 15.2 зүйлд заасны дагуу гадаад улсын төрийн өмчит хуулийн этгээд хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банк үүсгэн байгуулах, эсхүл хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банкны нийт гаргасан хувьцаа, хувьцаанд хамаарах үнэт цаас, эсхүл өр төлбөрийн эх үүсвэрийн хөрөнгийн 33 буюу түүнээс дээш хувийг эзэмших тохиолдолд төрийн эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрлийг холбогдох хуульд заасны дагуу урьдчилан авсан байна.
- Хуулийн 15.3 зүйлд заасны дагуу гадаад улсын хуулийн этгээд хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банкны үйл ажиллагаа эрхлэх тохиолдолд тухайн хуулийн этгээд нь зөвхөн банк, санхүүгийн байгууллага байх бөгөөд хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банк нь тухайн хуулийн этгээдийн охин компани байна.⁵

Банкны нэгжийн тухай журам: Энэхүү журам нь Монгол Улс дахь банкны салбарын нэгжийн үйл ажиллагаа, тэр дундаа гуравдугаар бүлэг буюу Гадаадын банкны төлөөлөгчийн газар байгуулах зөвшөөрөл олгох, түдгэлзүүлэх, татгалзах, хүчингүй болгох үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг тогтоосон.⁶

Монгол Улсад гадаадын банк үйл ажиллагаа эрхлэхэд дараах байгууллагууд зохицуулж ажиллах боломжтой.

Монголбанк нь гадаадын банкуудтай холбоотой холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм журмыг гаргадаг.

Санхүүгийн Зохицуулах Хорооны (СЗХ) Монголбанк нь зохицуулах үндсэн эрх мэдэлтэй хэдий ч СЗХ нь хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах, охин компани хэлбэрээр үйл ажиллагаа

³ Банкны тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга) (2010)

⁴ Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль (2013)

⁵ Хөрөнгө оруулалтын төрөлжсөн банкны тухай (2023)

⁶ Монголбанк. Банкны нэгжийн тухай журам (2012)

явуулж буй гадаадын банкуудын үнэт цаас гаргах зэрэг тодорхой салбарт үүрэг гүйцэтгэж болно.

4. ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХЭСЭГ

A. Кэйс харьцуулалтын шинжилгээ

Гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк дотоодын санхүүгийн зах зээлд нэвтрэх боломжийг судалж буй тул кэйс харьцуулалтын шинжилгээнд Монгол Улстай ижил төстэй эдийн засаг, санхүүгийн системийн хөгжилтэй, гадаадын банкийг нэвтрүүлж чадсан хөгжиж буй дараах 4 улсыг сонгон авсан болно. Үүнд, Вьетнам, Филиппин, Тайвань, Индонез улсуудыг авч үзлээ.

Хүснэгт 3. 100 хувийн гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк анх нэвтэрсэн он

Вьетнам	ANZ банк, 1993 (Pham Thu Huong, Vo Xuan Vinh, Nguyen Thi Hien, Bui Thi Ly, Nguyen Ngoc Toan, jiem.ftu.edu.vn, 2022)
Филиппин	Citibank, 1902 (Maria Chelo V. Manlagñit, sciencedirect.com 2011)
Тайвань	HSBC банк, 1885 (Chang-Sheng Liao, businessperspectives.org 2009)
Индонез	Citibank, 1968 (Raya Panjaitan, Ina Primiana, Ria Ratna Ariawati, Dian Masyita, researchgate.net, 2016)

Эх сурвалж: Судлаачдийн боловсруулснаар

**a. Олон улс дахь хөгжисж буй орнуудын гадаад банк нэвтрүүлсэн түриллага:
Хууль, эрх зүйн зохицуулалтын хүрээ**

Хүснэгт 4. Зохицуулагч, хууль эрх зүйн хувьд харьцуулсан судалгаа

	Холбогдох зохицуулагч байгууллагууд	Холбогдох хууль, журам
Вьетнам	Вьетнамын төв банк (SBV), Сангийн яам (MOF), Вьетнамын Үндэсний Ассамблей, Вьетнамын орон нутгийн банкууд, Үнэт цаас, биржийн хороо (SSC), Вьетнамын Үндэсний татварын алба	Зээлийн байгууллагын тухай хууль (LCI) ⁷ , Decree 59/2013/NĐ-CP ⁸ , Вьетнамын Төв банкнаас (SBV) гаргасан журмууд, Вьетнамын Төрийн банкны тухай хууль (SBV хууль) болон Зээлийн байгууллагын тухай хуульд (LCI) - 2024 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан нь (32/2024/QH15) ⁹
Филиппин	Филиппин улсын төв банк (BSP), Үнэт цаас, биржийн хороо (SEC), Санхүүгийн яам (DOF), Төрийн бусад агентлагууд, Филиппиний Өрсөлдөөний Хороо (PCC), Мэргэжлийн холбоод буюу Филиппиний Банкируудын холбоо (BAP)	Бүгд Найрамдах Улсын хууль № 7721 ¹⁰ , Филиппин улсын төв банкнаас (BSP) гаргасан журмууд, Филиппинд гадаадын банкинд нэвтрэх өргөдөл гаргах гарын авлагагаа ¹¹

⁷ The National Assembly. Law No. 47/2010/QH12 of June 16, 2010, on credit institutions (2010)

⁸ The Government of Vietnam. Decree No. 59/2013/NĐ-CP of June 17, 2013, detailing a number of articles of the Anti-Corruption Law (2001)

⁹ Oh Hsiao-Hau, Tran Ngoc Hoang Phuong, Tran Thi Phuong Thao. Amended law on Credit Institutions to bring significant change to Vietnam banking sector from 1 July 2024 (2024)

¹⁰ Филиппин улсын төв банк. Republic act no. 7721 (1994)

¹¹ Филиппин улсын төв банк. Application Guide for Entry of Foreign Banks in the Philippines (2014)

Тайвань	Санхүүгийн хяналтын хороо (FSC), Бүгд Найрамдах Хятад Улсын Төв Банк (Тайвань) (CBC), Сангийн яам, Тайваний хөрөнгийн бирж (TWSE), Мэргэжлийн холбоод буюу Тайваний Банкуудын Холбоо (TBA), Засгийн газрын агентлагууд	Бүгд Найрамдах Хятад Улсын (Тайвань) Банкны тухай хууль ¹² , Санхүүгийн Хяналтын Хорооны (FSC) журам, Бүгд Найрамдах Хятад улсын (Тайвань) Төв банк (CBC) журам
Индонез	Санхүүгийн үйлчилгээний газар (ОЖК), Bank Indonesia (BI), Сангийн яам, Индонезийн хөрөнгийн бирж (IDX), Мэргэжлийн холбоод буюу Индонезийн Банкируудын холбоо (Пербанас), Засгийн газрын агентлагууд	Банкны тухай Бүгд Найрамдах Индонез Улсын 1998 оны 10 дугаар хууль ¹³ , Санхүүгийн үйлчилгээний газар (ОЖК)-ийн журам, Индонезийн Банкны (BI) журам

Эх сурвалж: Судлаачдийн боловсруулснаар

Дээрх улсуудын хувьд 100% гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк нь бүгд 2000 оноос өмнө нэвтрэсэн ба нэвтрэх үед бүгд холбогдох зохицуулалт болоод хууль журмыг шинээр батлан гаргасан ба олон жилийн үйл ажиллагааны туршид эдийн засаг, банкны салбар болон бусад хүчин зүйлээс шалтгаалан дор бүр нь зохицуулалт болон хязгаарлалтуудыг тавьж 2 талдаа үр ашигтай байлгахаар зохицуулж иржээ. Тиймээс Монголд гадаадын банк нэвтрэх үед зохицуулалт болон хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэхэд анхаарах шаардлагатай юм.

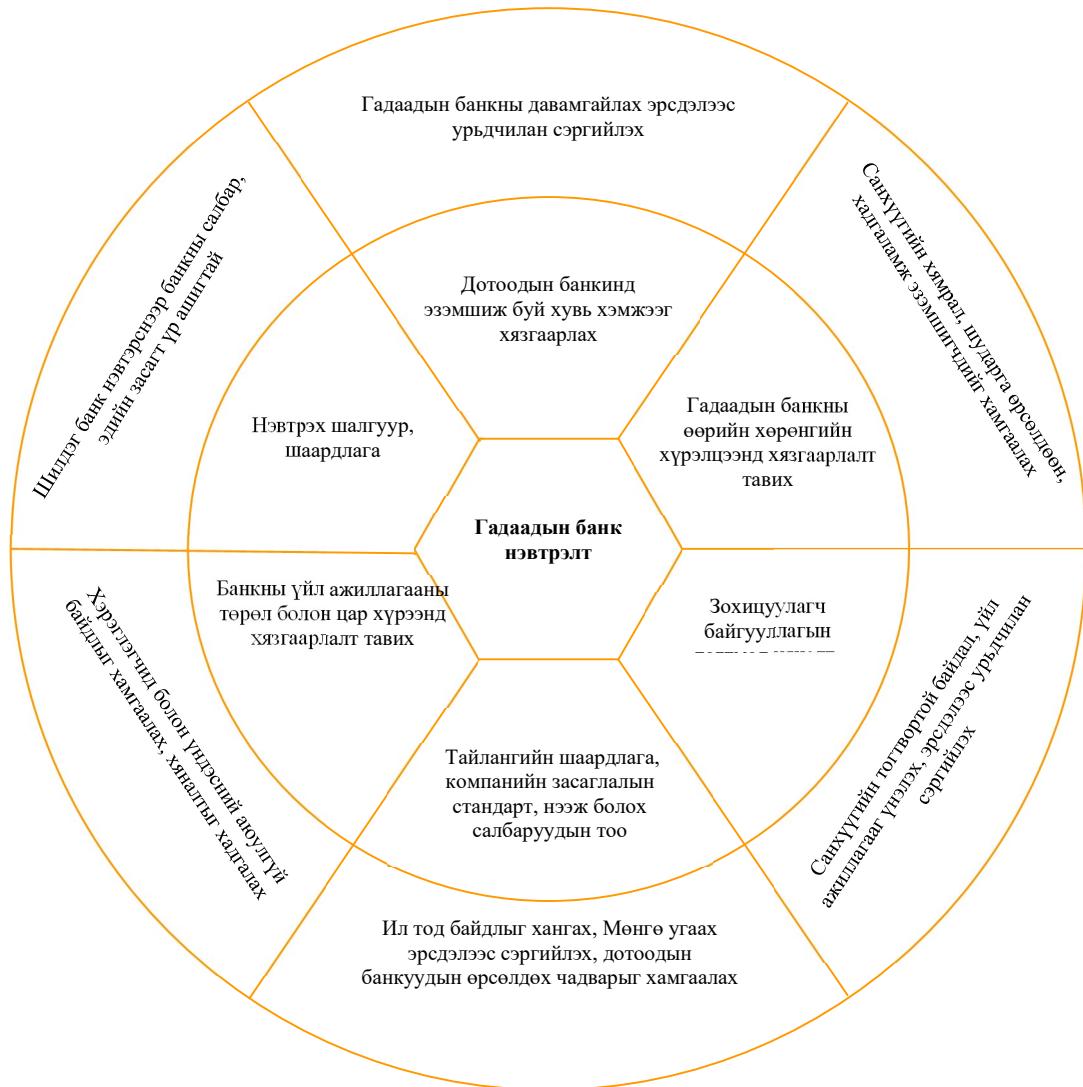
Цаашлаад гадаад банк нэвтрэх үед зохицуулагч байгууллагуудын зохицуулах үйл ажиллагаа болон тавьсан хязгаарлалтуудыг харвал тодорхой шалгуурыг хангасан гадаадын шилдэг банкууд нэвтрэх эрхтэй, гадаадын банкууд дотоодын нийт банкны активын 30-аас дээш хувийг хянах ёсгүй, гадаадын банкууд 10 хувиас хэтрэхгүй байх ёстой (Maria Chelo V. Manlagñit, sciencedirect.com 2011), гадаадын банкууд зохицуулах байгууллагаас тусгай зөвшөөрөл авах ёстой, зохицуулах байгууллага нь гадаадын банкуудын санхүүгийн эрүүл мэнд, үйл ажиллагааг үнэлэх зорилгоор тогтмол шалгалт, үнэлгээ хийх, гадаадын банкуудын дотоодын зах зээлд санал болгож болох үйлчилгээ, бүтээгдэхүүний төрөлд хязгаарлалт тавих, өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээг хамгийн бага хэмжээнд байлгах зэрэг олон зохицуулалт хязгаарлалтуудыг тавьдаг аж. (Chang-Sheng Liao, businessperspectives.org 2009) Мөн өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээнд тодорхой хязгаарлалт тавьдаг. (Raya Panjaitan, Ina Primiana, Ria Ratna Ariawati, Dian Masyita, researchgate.net, 2016)

Монголд үйл ажиллагаа явуулахад тухайлсан зохицуулалт, хязгаарлалтуудын олон улсын сайн туршлагыг ашиглан удаан хугацааны судалгаа шинжилгээний үндсэн дээр тавьж, хүчин зүйлсийн өөрчлөлтийн дагуу байнга хянан шинэчилж байх шаардлагатай болно.

¹² Financial Supervisory Commission. The Banking Act of The Republic of China (2023)

¹³ The Republic of Indobesia, Act of The Republic of Indonesia number 7 of 1992 concerning banking as amended by Act number 10 of 1998 (1998)

График 3. Үйл ажиллагааны зохицуулалт, хязгаарлалтын хувьд харьцуулсан судалгаа

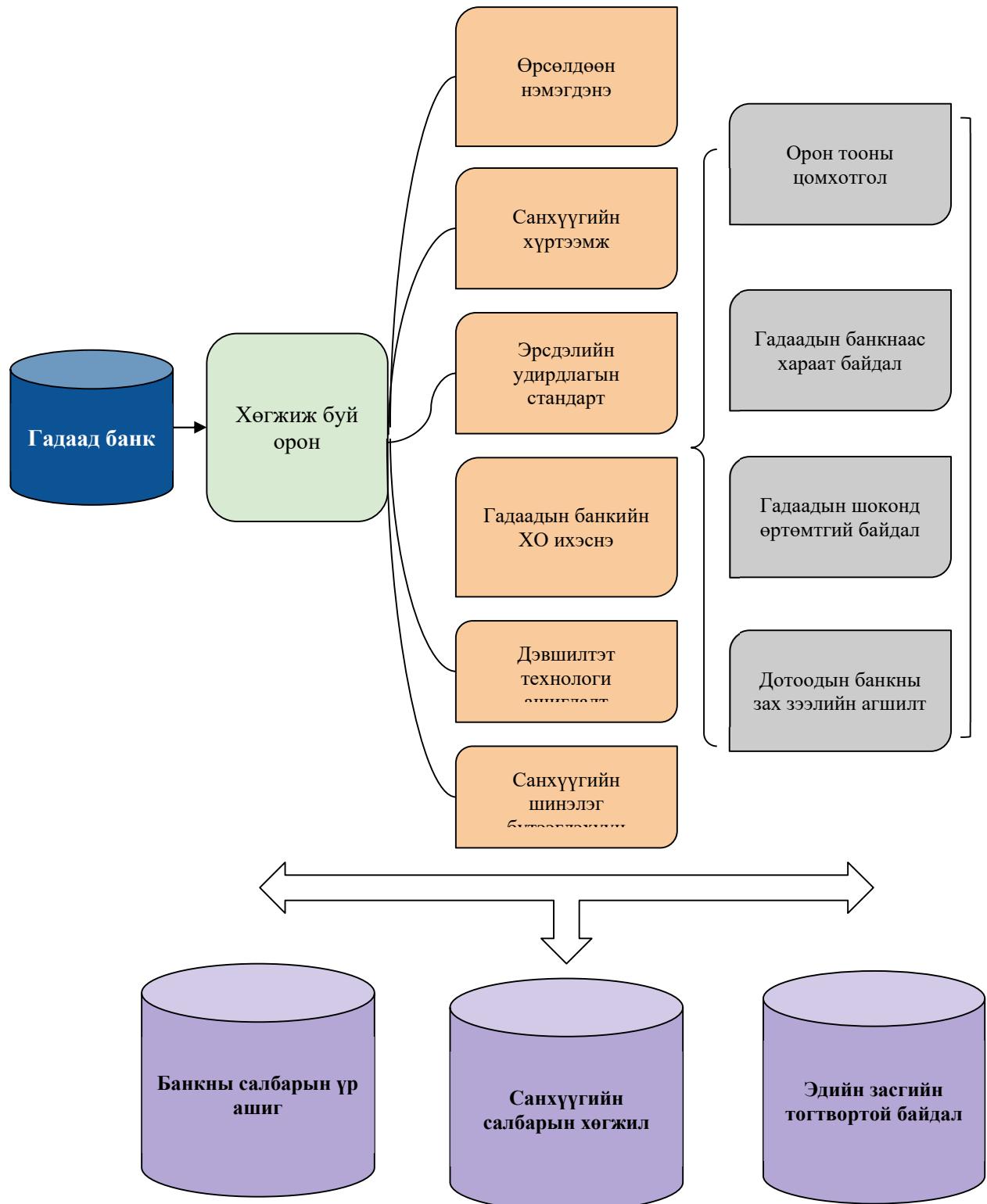
Эх сурвалж: Судлаачдийн боловсруулснаар

b. Олон улс дахь хөгжисж буй орнуудын гадаад банк нэвтрүүлсэн туршилага: Эдийн засаг, хүү, банкны орсөлдөөний нөлөөлөл

Гадаадын банк нэвтрснээр эдийн засагт эрсдэлийн менежментийг сайжруулан, эдийн засагт нэмэлт хөрөнгө оруулж, эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийг дэмжиж ажилласан мөн нэмэлт хөрөнгө, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг авчирдаг бөгөөд энэ нь бизнес, дэд бүтцийн төслүүд, хэрэглээний зээлийг санхүүжүүлэх замаар эдийн засгийн өсөлтийг өдөөхөд тусалсан байна. Эрсдэлийг төрөлжүүлэх, хөрвөх чадварыг нэмэгдүүлэх, банкны салбарын гадаад нөлөөллийг тэсвэрлэх чадварыг бэхжүүлэх замаар санхүүгийн системийн тогтвортой байдалд хувь нэмэр оруулсан зэрэг олон талын эерэг нөлөөг бий болгожээ.

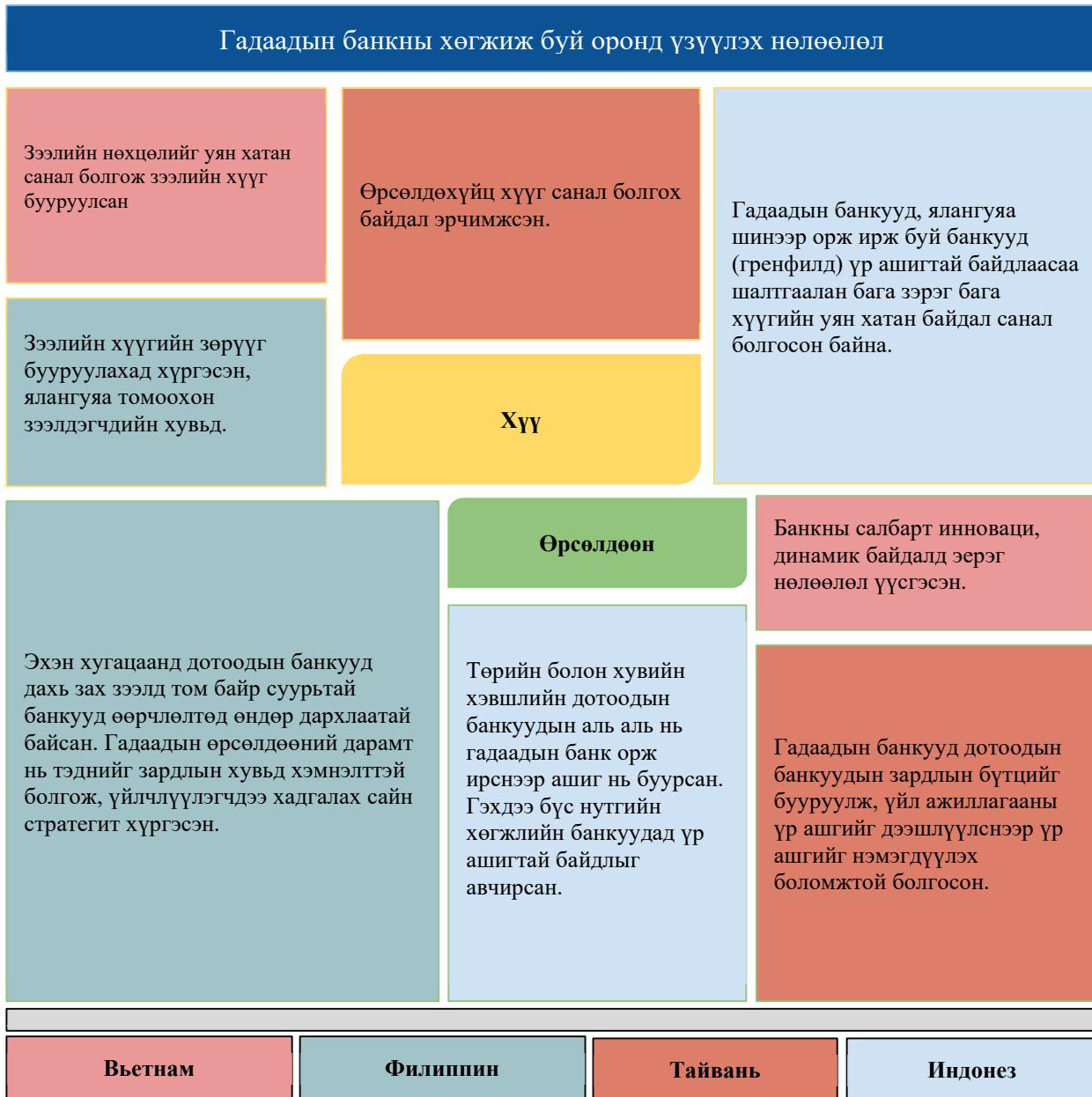
Гадаадын банкууд өрсөлдөөн, шилдэг туршилагаа авчрах боломжтой хэдий ч тэдний оролцоо нь дотоодын банкуудад дотоод үйл ажиллагаагаа автоматжуулж орон тооны цомхогтголд хүргэх, гадаадын байгууллагуудын давамгайлал, зохицуулагчдад бэрхшээл учруулж болзошгүй байдлыг үүсгэнэ. Түүнчлэн гадаадын банкууд олон улсын үйлчлүүлэгчдийг урьтал болгож, дэлхийн эдийн засгийн өөрчлөлтөд илүү өртөмтгийг байдлыг нэмэгдүүлж болзошгүй байна.

График 4. Гадаадын банкны хөгжлийн буй орны эдийн засагт үзүүлэх нөлөөлөл

Эх сурвалж: Судлаачдийн боловсруулснаар

График 5. Гадаадын банкны хөгжсийж буй орны хүү ба өрсөлдөөнд үзүүлэх нөлөөлөл

Эх сурвалжс: Судлаачдийн боловсруулснаар

Монголд гадаад банк нэвтрэх нь дээрх улсуудтай адил эерэг нөлөө ихтэй боловч дагаад сөрөг нөлөө үзүүлэх, асуудал гарч ирэх нь тодорхой ба тэрхүү сөрөг нөлөөг арилгахын тулд дээр дурдсанчлан зохицуулалт, хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэн анхаарч ажиллах шаардлагатай ба хэт хатуу системээр бус эрсдэлийг тооцоолон аль аль улсдаа үр ашигтай байдлаар зохицуулах шаардлагатай юм. Жишээлбэл, Вьетнамд 2008-2011 он хүртэл гадаадын банкны салбаруудын хадгаламжийн хязгаарыг аажмаар сулруулснаар гадаадын банкуудад өөрийн үйл ажиллагаа, эх үүсвэрээ удирдахад илүү уян хатан байх боломжийг олгосон билээ. Үүний адилаар уян хатан байхaa ч анхаарах нь зүйтэй юм. (Pham Thu Huong, Vo Xuan Vinh, Nguyen Thi Hien, Bui Thi Ly, Nguyen Ngoc Toan, jiem.ftu.edu.vn, 2022)

B. Макро стресс тестиийн шинжилгээ

1. Өгөгдлийн тодорхойлолт

Энэхүү судалгааны эмпирик шинжилгээнд банк, санхүүгийн салбарын гадаадын хөрөнгө оруулалтын өсөлт, долларын төгрөгтэй харьцах ханш, БДНБ-ий өсөлт, инфляцийн түвшний өсөлт, нийт олгосон зээлийн хүү болон мөнгөний нийлүүлэлтийн M2 мөнгөний өсөлт зэрэг үзүүлэлтүүдийг ашиглав. Үзүүлэлтүүдийг жилээр авсан бөгөөд жил рүү шилжүүлэхдээ тухайн жилд харгалзах саруудын дундаж утгаар авсан болно.

Хүснэгт 5. Өгөгдлийн тодорхойлолт

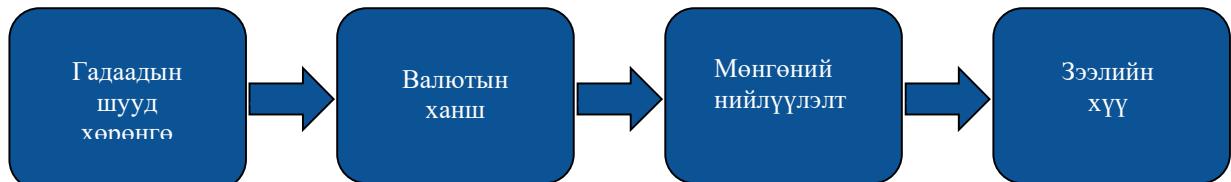
Зориулалт	Хувьсагчийн нэр	Товч тэмдэглэгээ	Тодорхойлолт
Гадаад банк орж ирэх нөлөөг илэрхийлэх	Банк, санхүүгийн салбарын гадаадын хөрөнгө оруулалт	FDI	Монголын банк, санхүүгийн салбарын гадаадын хөрөнгө оруулалтын өсөлтийн хувь
МУ-н макро эдийн засгийн идэвхжилтийг илэрхийлэх	Монголын ДНБ-ий өсөлтийн хувь	GDP	Монгол Улсын ДНБ-ийг өмнөх жилийн мөн үетэй харьцуулсан хувь
Мөнгөний нийлүүлэлтийг илэрхийлэх	Мөнгөний нийлүүлэлтийн M2 агрегатын хэмжээ	M2	M2 мөнгөний жилээрх үзүүлэлтийг өмнөх жилийн мөн үетэй харьцуулсан хувь
Инфляцийн түвшинг илэрхийлэх	Хэрэглээний үнийн индексээр хэмжигдсэн инфляцийн түвшин	INF	Инфляцийн түвшний үзүүлэлтийг өмнөх жилийн мөн үетэй харьцуулсан хувь
Хүүний үзүүлэлт	Төгрөгийн зээлийн дундаж хүү	LOAN	Арилжааны банкны системийн төгрөгийн зээлийн дундаж хүү
Гадаад валютын ханш	Америк долларын төгрөгтэй харьцах ханш	EXCH	Жил бүрийн дундаж ханшийн өсөлтийн хувь

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

2. Үзүүлэлтүүдийн хамаарлын бүдүүвч болон шинжилгээний таамаглалууд

Гадаадын банк дотоодын банкны салбарт нэвтрэнсээр банкны захад гадаад валютын эх үүсвэр нэмэгдэж, валютын ханш болон мөнгөний нийлүүлэлтэд нөлөөлөх ба мөнгөний нийлүүлэлтийн ихсэлт зээлийн хүүг бууруулна гэсэн үндсэн механизмд тулгуурлан хувьсагчдын сонголт, нөлөөллийн эрэмбийг тогтоов.

График 6. Үзүүлэлтүүдийн нөлөөллийн бүдүүвч

Эх сурвалж: Судлаачдийн боловсруулснаар

VAR загварын шинжилгээний хувьд банк, санхүүгийн салбар дахь гадаадын хөрөнгө оруулалт гадаад валютын ханш, мөнгөний нийлүүлэлт, зээлийн хүүгээр дамжин нөлөөлнө гэсэн суурь шилжих механизмыг ашиглан зээлийн хүүний түвшин, банкны салбарын үр ашигт нөлөөлөх нөлөөг тус бүрт нь шалгасан болно.

Эдгээр үзүүлэлтүүдийн бүтцийн динамик хамааралд тулгуурлан дараах таамаглалуудыг шалгахыг зорилоо. Үүнд:

Таамаглал 1. Гадаадын банк орж ирснээр валютын нийлүүлэлт нэмэгдэж гадаад валютын ханш сулрах ба банкны салбарын өрсөлдөөний үр дүнд зээлийн хүү буурна

Таамаглал 2. Үр ашигтай салбарауд нь нийт нь эдийн засагтаа их хувийг эзэлдэг улсын хувьд нийт дүндээ дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлтөд эерэг нөлөөтэй

Эдгээр таамаглалуудыг хэрхэн шалгасан үр дүнг дараах шинжилгээгээр авч үзлээ.

Хамгийн хүчтэй эндоген үзүүлэлтээр макро үзүүлэлтүүд болох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, инфляцийн түвшний өсөлт, банк санхүүгийн салбарын гадаадын хөрөнгө оруулалтын өсөлтийн үзүүлэлтүүдээр шинжилгээ хийсэн бөгөөд үнэлгээнд дараах хувьсагчдыг ашиглав. Үүнд:

$$Y = (\text{FDI}, \text{EXCH}, \text{M2}, \text{LOAN}, \text{GDP}, \text{INF})$$

Үнэлгээнд E-VIEWS 9 программ хангамжийг ашиглав. VAR үнэлгээний хугацааны хожимдлын оновчтой хэмжээг LR, FPE, AIC, SC, HQ шинжүүрийг ашиглан тогтоож, LR, FPE, AIC шинжүүрүүдээр хугацааны хожимдлыг 1-оор сонгон үнэлгээг хийв.

Хүснэгт 6: Хожимдлын утгын шинжүүр

VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous variables: EXCH FDI GDP INF LOAN M2
Exogenous variables: C
Date: 04/01/24 Time: 00:43
Sample: 2007 2023
Included observations: 16

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-42.93497	NA*	1.83e-05*	78.116872*	78.406593*	78.131708*
1	-12.92931	33.75637	2.65e-05	78.866164	78.894210	78.970017

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

VAR загварын үнэлгээ хийхийн тулд үзүүлэлтүүдийн хувьд стационарь эсэхийг шалгах шаардлагатай байдаг. Бид шинжилгээнд бүлгийн нэгж язгуурын тестийг ашиглан шалгасан үр дүнг дараах хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 7: Бүлгийн нэгж язгуурын тест

Group unit root test: Summary				
Series: EXCH, FDI, GDP, INF, LOAN, M2				
Date: 04/01/24 Time: 01:46				
Sample: 2007 2023				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
Automatic selection of maximum lags				
Automatic lag length selection based on SIC: 0 to 1				
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel				
Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-8.73649	0.0000	6	94
Breitung t-stat	-4.35475	0.0000	6	88
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-5.64358	0.0000	6	94
ADF - Fisher Chi-square	48.1244	0.0000	6	94
PP - Fisher Chi-square	67.7041	0.0000	6	96

** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi-square distribution. All other tests assume asymptotic normality.

Энэ шинжүүрээр бүх үзүүлэлт асимптот хэвийн тархалттай бөгөөд стационарь үзүүлэлтүүд байна. VAR загварын үнэлгээнд тулгуурлан банкны салбарт орж ирж буй гадаадын хөрөнгө оруулалтын нөлөө бодит эдийн засагт хэрхэн нөлөөлөхийг харахын тулд гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын өсөлтийн хувийн нэг стандарт алдаатай тэнцүү шок өгч, бусад үзүүлэлтүүдэд хэрхэн нөлөөлөх хариу үйлдлийг тооцоолов. Банк, санхүүгийн салбар дахь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын өсөлтийн нэг стандарт алдаатай тэнцэх шок

өгөхөд дараах төлөв байдлууд ажиглагдахаар байна. Үүнд:

- Банкны салбарын хөрөнгө оруулалт өмнөх онтойгоо харьцуулахад ойролцоогоор 2 дахин өссөннөхцөлд гадаад валютын ханш 2-3 жилийн дараагаас 0.75 орчим нэгж хувиар сулрах
- Улмаар зээлийн хүү 0.25 орчим нэгж хувиар буурах

Энэхүү шинжилгээний үр дүнд богино хугацаандаа дотоодын банкны салбар дахь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт нь гадаад валютын ханш, зээлийн хүү буурахад эерэг нөлөөтэй байна. Цаашлаад энэхүү нөлөө нь урт хугацаанд үргэлжлэн хадгалагдвал макро эдийн засгийн нөхцөл байдал эерэг чиг хандлагаар цаашид өөрчлөгдөх шинж ажиглагдаж байна (Хавсралт 1).

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улстай адил хөгжиж буй улсууд буюу Вьетнам, Филиппин, Тайван, Индонез улсуудад гадаадын банк нэвтэрсэн тухай судалгааны ажлуудыг олон талаас нь харьцуулсан чанарын шинжилгээ хийсний үр дүнд Монголд гадаадын банк нэвтрэх үед зохицуулалт болон хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэхэд анхаарах шаардлагатай ба тухайлсан зохицуулалт, хязгаарлалтуудын олон улсын сайн туршлагыг ашиглан удаан хугацааны судалгаа шинжилгээний үндсэн дээр тавьж, хүчин зүйлсийн өөрчлөлтийн дагуу байнга хянан шинэчилж байх шаардлагатай юм. Дээрх улсуудад тулгарсан асуудлууд Монголд тулгарах эрсдэлтэй тул асуудал тус бүрээр нь судалгаа хийх хэрэгцээтэй. Хэт хатуу системээр бус эрсдэлийг тооцоолон аль аль улсдаа үр ашигтай байдлаар зохицуулах шаардлагатай ба Вьетнамд 2008-2011 он хүртэл гадаадын банкны салбаруудын хадгаламжийн хязгаарыг аажмаар сулруулсан байна Үүнээс харвал зээлийн хэмжээ хэт их байх нь эдийн засагт сөрөг нөлөөлтэй гэж үзсэнийг илтгэнэ. Үүнтэй адил Монголд гадаад банк нэвтрэхэд зээлийн хязгаарлалтанд анхаарч, жишээний адилаар уян хатан байхаа ч анхаарах нь зүйтэй юм.

Гадаадын банк орж ирэх нь дотоодын банкуудын хувьд салбарын өрсөлдөх чадварт нөлөөлж, дотоодын банкнуудын санал болгож буй үйлчилгээний чанар, стандартыг дээшлүүлж, хүүний түвшин бууруулж, улмаар санхүүгийн зах зээлийн хөгжилд ээрэг нөлөө үзүүлэх боломжтой ба энэ нь дотоодын банкны үйл ажиллагаа хэвийн үргэлжлэх эсвэл зах зээлд байр суурь бага эзэлдэг банкууд өөр бусад банктай нэгдэх үйл явц болох боломжтойг тогтоолоо. Нэг талаас гадаадын банкууд дээд зэргийн технологи, эрсдэлийн удирдлагын туршлага, дэлхийн туршлага зэргийг авчирж өрсөлдөөнийг ээрэг байдлаар дэмжиж байна. Энэ нь дотоодын банкуудыг шинийг санаачилж, үр ашигтай байдлыг дээшлүүлж, өрсөлдөх чадвартай хэвээр байхын тулд бүтээгдэхүүний саналаа сайжруулахад түлхэц болж байна. Гэсэн хэдий ч зах зээлд эзлэх байр суурь багатай банкуудад аюул авчирч болзошгүй болохыг харлаа. Хязгаарлагдмал бүтээгдэхүүн санал болгож буй үр ашиг багатай дотоодын банкууд гадаадын банкуудтай өрсөлдөхөд бэрхшээлтэй болно. Энэ нь тэдгээр сүл банкийг худалдан авах эсвэл зах зээлээс гарах магадлалыг учруулахуйц байна.

Гадаадын банкийг нэвтрүүлсэн улсуудын кэйс харьцуулалтаас хараад зээлийн хүртээмж нэмэгдэх, зээлийн хүү буурах эсэх нь дотоодын банкны салбарын хариу үйлдэл, эдийн засаг, улс төрийн тогтолцоо, санхүүгийн зах зээлийн хөгжлөөс ихээхэн хамааралтай болохыг тогтоолоо. Хүлээн авагч улсын онцлог, шинж чанар дээр үндэслэн тухайн өөрчлөлт гадаад банк нэвтэрсний эхэн үед эсвэл явцын дундаа илрэх байна. Хөгжиж буй орны хувьд гадаадын банкийг нэвтрүүлэх санхүүгийн олон талт үйлчилгээг солонгоруулах, дотоодын томоохон банкнуудад ашигт ажиллагааны давуу тал үүсгэх боломжтой байна.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

The National Assembly. Law No. 47/2010/QH12 of June 16, 2010, on credit institutions (2010)

The Government of Vietnam. Decree No. 59/2013/ND-CP of June 17, 2013, detailing a number of articles of the Anti-Corruption Law (2001)

Oh Hsiu-Hau, Tran Ngoc Hoang Phuong, Tran Thi Phuong Thao. Amended law on Credit Institutions to bring significant change to Vietnam banking sector from 1 July 2024 (2024)

Bangko Sentral ng Pilipinas. Republic act no. 7721 (1994)

Bangko Sentral ng Pilipinas. Application Guide for Entry of Foreign Banks in the Philippines (2014)

Financial Supervisory Commission. The Banking Act of The Republic of China (2023)

The Republic of Indonesia, Act of The Republic of Indonesia number 7 of 1992 concerning banking as amended by Act number 10 of 1998 (1998)

Maria Chelo V. Manlagñit, The economic effects of foreign bank presence: Evidence from the Philippines 2011 <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261560611000994>

Law No. 47/2010/QH12 of June 16, 2010, on credit institutions, <https://lawnet.vn/en/vb/Law-No-47-2010-QH12-on-credit-institutions-1C033.html#:~:text=This%20L>Decree No. 59/2013/ND-CP of June 17, 2013, detailing a number of articles of the Anti-Corruption Law <https://hcmiu.edu.vn/wp-content/uploads/2017/09/E46.ND-CP-PCTN.pdf>

Amended law on Credit Institutions to bring significant change to vietnam banking sector from 1 july 2024<https://www.allenandgledhill.com.sg/publication/articles/27680/amended-law-on-credit-institutions-to-bring-significant-change-to-banking-sector-from-1-july-2024?agreed=cookiepolicy>

Pham Thu Huong, Vo Xuan Vinh, Nguyen Thi Hien, Bui Thi Ly, Nguyen Ngoc Toan, Foreign bank penetration in Vietnam following Vietnam's accession to the WTO: matching expectations with reality, 2022 <https://jiem.ftu.edu.vn/index.php/jiem/article/view/310/191>

Maria Chelo V. Manlagñit (2011) The economic effects of foreign bank presence: Evidence from the Philippines <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261560611000994>

Chang-Sheng Liao (2009) Efficiency and productivity change in the banking industry in Taiwan: domestic versus foreign banks
https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/2979/BBS_en_2009_4_Liao.pdf

Raya Panjaitan, Ina Primiana, Ria Ratna Ariawati, Dian Masyita (2016) The effect of foreign bank penetration on the concentration of banking and its impact on Financial Stability in the Banking Industry Indonesia. https://www.researchgate.net/profile/Raya-Panjaitan/publication/338873020_THE_EFFECT_OF_FOREIGN_BANK_PENETRATION_ON_THE_BANKING_CONCENTRATION_AND_ITS_IMPACT_ON_FINANCIAL_STABILITY_IN_INDONESIAN_BANKING_INDUSTRY/links/5e30d29ea6fdcccd9657331d2/THE-EFFECT-OF-FOREIGN-BANK-PENETRATION-ON-THE-BANKING-CONCENTRATION-AND-ITS-IMPACT-ON-FINANCIAL-STABILITY-IN-INDONESIAN-BANKING-INDUSTRY.pdf

Bencivenga, Valerie R., Bruce D. Smith "Financial Intermediation and Endogenous Growth." Review of Economic Studies, 58(2), 1991

Bencivenga, Valerie R., Bruce D. Smith, Ross Starr. "Equity Markets, Transactions costs, and Capital Accumulation: An Illustration" Cornell University, mimeo, 1995

Chopra, Ajai, 2007, "Opening up to Foreign Banks: Harnessing the Benefits and Avoiding the Pitfalls," Mimeo, International Monetary Fund

Krugman, P. "International Finance and Economic Development." In A. Giovannini, ed., *Finance and Development: Issues and Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993

Levine, R "Unresolved issues in the Relationship between Finance and Development." In *Financial Development and Economic Growth: Theory and Experience from Developing Countries*, eds N. Hermes and R. Lensink, forthcoming.

Adeline Pelletier. (2018). Performance of foreign banks in developing countries: Evidence from sub-Saharan African banking markets. *Journal of Banking & Finance Volume 88*, 292-311

Борхыг.Г (2014). Гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулахтай холбоотой үүсэж болзошгүй эрсдэлүүдийн талаар. Монголбанкны судалгааны ажил "Төвхимол-9", 33-43

Монголын эдийн засгийн судалгаа, шинжилгээний хүрээлэн. (2017). *Монгол Улсын санхүүгийн салбарт гадаадын банк үйл ажиллагаа явуулахад анхаарах зүйлс*. Улаанбаатар хот

АЖЛЫН БАЙРНЫ ШААРДЛАГА БА ИХ, ДЭЭД СУРГУУЛИЙН
МЭРГЭЖИЛТНИЙ ЭЗЭМШИХ МЭДЛЭГ, УР ЧАДВАРЫН
ХАРЬЦУУЛСАН ШИНЖИЛГЭЭ

Н.Саранчимэг¹, А.Өсөхбаяр², У.Сумьяабазар³

¹ СЭЗИС-ийн Мэдээллийн системийн менежментийн тэнхимийн багш, доктор (MSc)

² СЭЗИС, Мэдээллийн системийн менежмент-4

³ СЭЗИС, Мэдээллийн системийн менежмент -4

Хураангуй

Түлхүүр үг:

суралцахуйн үр дүн,
хөдөлмөрийн зах зээл,
ажлын байранд тавигдах
шаардлага, өгөгдөл
олборлолт, их өгөгдөл

Их, дээд сургууль нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах, дэвшилтэт шинэ санаа, судалгаа, инновацыг хөгжүүлэх, бүтээлчээр ашиглах, олон соёлын орчинд ажиллаж, амьдрах чадвартай, ёс суртахуунтай иргэнийг бэлтгэхийг зорьж ажилладаг. Харин Монголын Бизнесийн Орчин-2020 судалгааны (*mongolchamber.mn*, 2020) үр дүнд байгууллагуудын 39% нь ур чадвартай мэргэжлийн ажилчид хангатгуй хомдолтой гэж үзсэн байна. Иймд энэхүү судалгааны ажлаараа их дээд сургуулийн хөтөлбөрийн төгсөгчдөд олгож буй мэдлэг, чадвар (цаашид хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн гэх) байгууллагын ажлын байранд тавигдаж буй шаардлагыг харьцуулсан шинжилгээ хийхийг зорив.

Судалгаанд хөдөлмөрийн зах зээл дээрх ажлын байрны сүүлийн 1 сарын хугацаанд нийтлэгдсэн 10,221 зарыг *web scraping*, *text mining* зэрэг өгөгдөл олборлох, текст боловсруулах арга ашиглан цуглувалж, шинжилгээ хийлтээ. Судалгааны үр дүнд 11 ажлын байрны шаардлагуудыг тодорхойлон мэргэжлийн хөтөлбөрийн олгож буй мэдлэг чадвартай харьцуулан мэргэжлийн мэдлэг, чадваруудыг олгож байгаа эсэхийг тодорхойлон, холбогдох талуудад санал, зөвлөмжийг боловсрууллаа.

I. ОРШИЛ

Судалгааны үндэслэл

Их, дээд сургуулийн гол зорилго нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах, дэвшилтэт шинэ санаа, судалгаа, инновацыг хөгжүүлэх, бүтээлчээр ашиглах, олон соёлын орчинд ажиллаж, амьдрах чадвартай, ёс суртахуунтай иргэнийг бэлтгэхэд оршдог. Тийм ч учраас дээд боловсролын байгууллагууд нь тодорхой зорилго, зорилт бүхий хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлж, сургалт, үйл ажиллагаа явуулдаг бөгөөд үүнийгээ биелэгдэж буй эсэхийг оюутны сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, ажил олгогч, мэргэжлийн хөндлөнгийн үнэлгээг тус бүр

харгалзан судалдаг. (П.Ууганбаяр, 2017) Гэвч их, дээд сургуулийн хэрэгжүүлдэг үр дүнд суурилсан сургалтын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүнгийн биелэлтийг судлах процесс нь ямар нэгэн удирдах систем байхгүй, зөвхөн асуулт хэлбэрээр явагддаг бөгөөд их, дээд сургуулиуд нь үнэхээр хөдөлмөрийн зах зээлд өрсөлдөхүйц ур чадвартай оюутнуудыг бэлтгэх оновчтой сургалт зохион байгуулж байгаа эсэхийг тодорхойлох хүндрэлтэй нөхцөл байдал үүсээд байгаа юм.

Нөгөөтээгүүр, ажил олгогчдын хувьд хүний нөөцийн тасралтгүй эрэлтээ хангахын тулд ямар мэдлэг, чадвартай ажил горилогчийг хайж байгаагаа ажлын байрны зараар дамжуулан мэдээлэлдэг. Гэвч ажлын байрны зар дээр байршсан тавигдах шаардлагууд нь зарим талаараа бүрэн ойлгомжгүй, хэт их зүйл шаардсан, эсвэл хэт товч байх нь бий.

Иймээс их, дээд сургуулийн бэлтгэн гаргаж буй боловсон хүчний мэдлэг, ур чадвар нь ажлын байрнуудын шаардлагатай нийцэж байгаа эсэх, хэрэгжүүлж буй хичээл болон сургалтын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн, зорилго, зорилтуудад зөрүү байгаа эсэхийг олж тодорхойлох, холбогдох талуудад санал, зөвлөмж хүргүүлэх шаардлагатай билээ.

Судалгааны зорилго

Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь хөдөлмөрийн зах зээл, ажлын байранд тавигдаж буй шаардлагууд нь их, дээд сургуулиудын олгохыг зорин хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрүүдийн үр дүн, оюутанд олгох мэдлэг, ур чадваруудтай хэрхэн нийцэж байгаа, зөрүү үүсэж байгаа эсэхийг шинэ технологиуд ашиглан судалж, санал, зөвлөмжийг боловсруулахад оршино.

Судалгааны зорилт

- Ажлын байранд шаардагдах нийтлэг мэдлэг, ур чадварыг тодорхойлох;
- Их, дээд сургуулиудын хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрүүдийн суралцахуйн үр дүн (CLO, PLO) мөн зорилго, зорилтууд (PAI, PEO) нь хөдөлмөрийн зах зээлд биелэгдэж буй эсэхийг судлах;
- Ажил горилогчдын ур чадвар хөдөлмөрийн зах зээлийн хүлээлтэд нийцэж байгаа эсэхийг тодорхойлох;
- Судалгааны үр дүнд үндэслэн холбогдох талуудад дүгнэлт, санал, зөвлөмж боловсруулах;

Судалгааны ажлын хязгаарлалт

Судалгааны ажлын хязгаарлалтыг судлаач бидний зүгээс дараах байдлаар тодорхойлов.

- Уг судалгааны ажлыг зөвхөн СЭЗИС-ийн боловсруулсан сургалтын хөтөлбөр, суралцахуйн үр дүн дээр харьцуулан шинжилгээ хийсэн бөгөөд бусад их, дээд сургуулийн сургалтын хөтөлбөртэй харьцуулан судлахад зөрүүтэй үр дүн гарч болно.
- Нээлттэй ажлын байрны өгөгдөл нь тодорхой хугацааны интервалд хамаарч байгаа учраас тавигдах шаардлагууд нь өөрчлөгдөх боломжтой.

II. ҮНДСЭН ХЭСЭГ

2.1. Судлагдсан байдлын судалгаа

Хүснэгт 1. Судлагдсан байдлын судалгаа

№	Судлаач	Судалгааны нэр, он	Судалгааны ажлын арга зүй ба үр дүн
1	Hung Chau, Sarah H. Bana, Baptiste Bouvier, Morgan R. Frank	Connecting higher education to workplace activities and earnings, 2023	Америкийн Нэгдсэн Улсын хувьд өндөр боловсролтой болон боловсролгүй хүмүүсийн ажлын байранд үзүүлэх нөлөө болон ялгааг судалсан байна. Өндөр боловсрол эзэмшсэн хүмүүсийн хувьд орлого болон ажлын байрны тогтвортой байдал харьцангуй илүү байдаг.
2	Prof. Dr. Hinori Washizaki	Continuing education curricula and competency matching in the area of Digital Transformation, 2023	Судалсан сургуулийн хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн ажлын байранд гол шаардлагатай мэдлэг, чадваруудын зөрүү болон уг зөрүүнүүдийн учир шалтгааныг асуулт дэвшүүлэн тодорхойлсон байна.
3	Mirjana Pejic Bach, Tine Bertoncel, Maja Meško, Živko Krstić	Text mining of industry 4.0 job advertisements, 2019	Аж үйлдвэрийн 4.0 хувьсалд хамаарах ажлын байрны зар дээр text mining хийх оновчтой модел боловсруулсан байна.

2.2. Онолын судалгааны тойм

Үр дүнд суурилсан боловсрол

Үр дүнд суурилсан боловсролын гол зорилго нь суралцах явцад бус үр дүнд тулгуурласан байдаг. Тиймээс үнэлгээний арга, сургалтын хөтөлбөр, заах арга зүй, танхимын үйл ажиллагаа, үнэлгээ зэрэг хичээлийн аль ч элемент нь төлөвлөсөн суралцахуйн үр дүнтэй нийцэж байх ёстой. (Прадхан, 2021)

Хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүнгүүд:

- *CLO - Course Learning Outcome*

Хичээлийн сургалтын үр дүнгүүд нь тухайн хичээлийг судалж дуусах үед оюутан юу мэддэг, юу хийж чаддаг болохыг харуулах үзүүлэлтүүд юм.

- *PLO - Program Learning Outcome*

Хөтөлбөрийн сургалтын үр дүнгүүд буюу оюутан сургуулиа төгсөх үедээ ямар, ямар мэдлэг, ур чадваруудыг эзэмшсэнийг илэрхийлэх үзүүлэлтүүд юм.

- *PAI - Program Aims, PEO - Program Educational Objectives*

Хөтөлбөрийн зорилго, зорилтууд нь төгссөнөөс хойш 4-5 жилийн дараа хэрэг болох зорилго, зорилтууд буюу төгсөгч төгссөний дараах хэдэн жилд ямар ур чадвартай болсон байхыг төсөөлөн харуулсан тодорхойлолт, ур чадварууд юм. (БШУЯ, Үр дунд суурилсан боловсрол)

CDIO стандарт (Conceive, Design, Implement, Operate)

Энэ нь үр дунд суурилсан боловсролын хөтөлбөр боловсруулах, сургалтын орчныг бэлтгэх, сургалтын үйл ажиллагааг зохион байгуулах, сургагч багш нарын мэргэжлийг дээшлүүлэх,

сургалтын явцын болон эцсийн үр дүнг үнэлэхэд чиглэсэн багц стандарт юм. CDIO стандарт арга зүй бүхий сургалтын хөтөлбөр нь боловсролын тохиromжтой үзэл баримтлал болж чаддаг “бүтээгдэхүүн, үйл ажиллагаа ба систем бий болгох үе шатууд”-ын зарчимд тулгуурладаг. *Сэтгэх-Зохиох-Бүтээх-Хэрэглэх* үйл ажиллагаа нь аливаа бүтээгдэхүүн, үйл ажиллагаа ба систем бий болгох үе шатуудыг бүхэлд нь төлөөлж чадах загвар юм. (БСШУЯ, Үр дүнд суурилсан боловсрол)

2.3. Өгөгдлийн шинжилгээ

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгааны ажилд шаардагдах анхан шатны өгөгдөл буюу Монгол Улсын хэмжээн дэх нээлттэй ажлын байрны заруудыг zangia.mn-с web scraping өгөгдөл олборлох аргаар цуглуулсан болно. Web scraping гэдэг нь аливаа вэбсайтад байршиж буй олон тооны давтамжит өгөгдлийг нэг дор цуглуулах боломжтой өгөгдөл олборлох арга юм.

Анхан шатны өгөгдлийг цэгцлэх, боловсруулах, цаашид холбогдож буй харьцуулсан судалгаа, шинжилгээг Python програмчлалын хэл ашиглан text mining өгөгдөл боловсруулах аргаар; харгалзах үр дүн, графикуудыг мөн Python хэл дээр код бичиж тус тус хийж гүйцэтгэлээ.

Харьцуулсан шинжилгээний хувьд TF-IDF томъёоллоор хоёр талын өгөгдөл хооронд сонгогдсон текст хэр нийттэй байгааг шинжлэв.

Зураг 1. Судалгааны дизайн

дизайныг боловсруулав.

Судалгааны ажлын хүрээнд дараах хоёр асуултыг дэвшүүлсэн:

Q1: Суралцахуйн үр дүнд тусгасан мэдлэг, чадварууд нь хөдөлмөрийн зах зээлийн хүлээлтэд нийцэж чадаж байна уу?

Q2: Нийцэхгүй байгаа мэдлэг, чадвар, тавигдах шаардлагын хувьд их сургуулиуд ба ажил олгогч нар нь юун дээр түлхүү анхаарах ёстой вэ?

Өгөгдөл олборлолт

Байгууллага өөрсдийн хэрэгцээнд нийцсэн хүмүүсийг олж татах, сонголтын хүрээг бүрдүүлэхийн тулд эхлээд хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгаа хийж, ажил горилогчдод

Судалгааны дизайн

СЭЗИС-ийн бакалаврын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн буюу оюутанд олгох мэдлэг, чадварууд нь хөдөлмөрийн зах зээлд байршиж буй ажлын байранд тавигдах нийтлэг шаардлагуудтай хэр нийттэй байгааг тодруулахаар дэвшилтэт технологиуд ашиглан, судалгааны

тавигдах шаардлагыг тодорхойлдог. Улмаар бүрдүүлэлтийн аргыг сонгосны дараа ажлын байрны зарыг байршуулдаг билээ.

Ажлын байрны зар нь шинэ ажилчдыг татах, бүрдүүлэлтийг үүсгэх үндсэн хүчин зүйл бөгөөд байгууллагууд ажлын байрны зараа өөрсдийн мэдээллийн суваг, нийгмийн сүлжээгээр дамжуулан нийтлэхээс гадна ажлын зарын төвлөрсөн платформуудад байршуулдаг. Монгол Улсад хамгийн олон хэрэглэгч болоод харилцагч байгууллагатай ажлын зарын платформ нь 2009 оноос хойш үйл ажиллагаага явуулж байгаа, нийт 900,000 гаруй хэрэглэгч, 10,000 харилцагч байгууллагатай, дунджаар 20,000 гаруй нээлттэй ажлын зар тогтмол байршиж байдаг zangia.mn бөгөөд бид анхан шатны өгөгдлөө тус сайтад олон нийтэд нээлттэй байршсан заруудаас 2024 оны 2 сарын 19-өөс 3 сарын 20-ыг хүртэл хугацааны интервалд хамруулан нийт 10,221 ажлын байрны зарыг цуглуулав.

Нээлттэй өгөгдлөөс мэдээлэл боловсруулахад олон төрлийн өгөгдөл боловсруулах арга, хэрэглүүр ашиглан шинжлэх боломжтой ч цуглуулсан өгөгдлийг тодорхой бүтцэд оруулж, цэгцэлж, эмхэтгэх нь цаг их зарцуулсан, зайлшгүй хүний гараар хийгдэх процесс юм. (Guo Lei, 2016) Нөгөөтээгүүр, бүтэцлэгдээгүй их өгөгдлөтэй ажиллаж байх үед олон тооны текстэн өгөгдлөөс түлхүүр үгээр нь хайлт хийж, бүлэглэж, шинжлэх боломжтой text mining өгөгдөл боловсруулах арга нь цаг болоод зардлыг хэмнэх хамгийн үр дүнтэй аргуудын нэг (Zixuan Pan, 2018) учраас бид судалгааны ажлаа text mining арга дээр суурилан хийж гүйцэтгэлээ.

Zangia.mn сайт дээр нийтлэгдэж буй ажлын зарууд нь хагас бүтэцлэгдсэн байдаг бөгөөд байршил, салбар, түвшин, төрөл, ажлын байрны нэр, цалин, ажил олгогч, гүйцэтгэх үндсэн үүрэг, тавигдах шаардлага, огноо гэсэн талбаруудаас бүтдэг. Дурдагдсан талбаруудын бүтцийг Зураг 2-т харуулав.

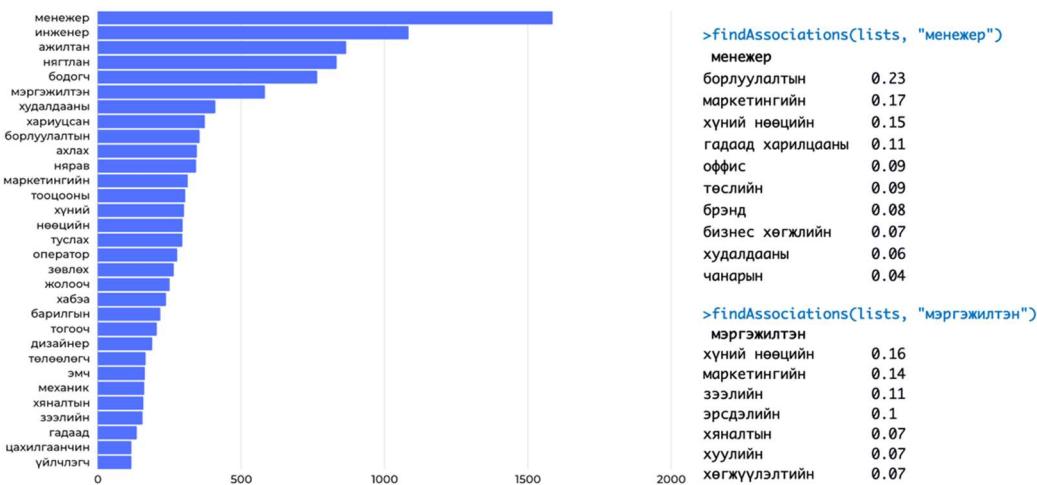
Зураг 2. Ажлын байрны зарын өгөгдлийн бүтэц (zangia.mn)

Талбар	Байршил	Салбар	Түвшин	Төрөл	Ажлын байрны нэр	Цалин	Ажил олгогч	Гүйцэтгэх үндсэн үүрэг	Тавигдах шаардлага	Огноо
Талбарын бүтэц	Бүтэцлэгдсэн	Бүтэцлэгдсэн	Бүтэцлэгдсэн	Бүтэцлэгдсэн	Бүтэцлэгдээгүй	Бүтэцлэгдсэн	Бүтэцлэгдээгүй	Бүтэцлэгдээгүй	Бүтэцлэгдээгүй	Бүтэцлэгдсэн
Өгөгдлийн бүтэц	21 аймаг, Улаанбаатар хотоос сонгох	Банк, санхүү, авалт жуулчлал, мэдээлэл технологи, улсын үзүүлэлт, барилаа, боловсрол, интернейтинг, хувь, худалдаа, менежмент гэх мэт салбаруудаас сонгох	Дээд болон дунд шанты үзүүлэлтэй зарчмын аль нэгийн сонгох	Бүтэн цагийн, хагас цагийн, эзлэхийн, улирлын, гарзат зэрэгээс сонгох	Чөлөөттекст	400,000₹-ийн интервалын загалгасан цалингийн хэмжээнээс сонгох	Чөлөөттекст	Чөлөөттекст	Чөлөөттекст	Зар ийтийгээсн огноо
Жишээ өгөгдөл	Улаанбаатар хот, Хан-Уул дүүрг	Банк, санхүү, нягтлан бодох бүртгэл	Мэргэжлийн	Бүтэн цагийн	Нягтлан бодогч	2,100,000 - 2,500,000₹	Ленус Мед ХХК	Ажлын байрны тодорхойлолтын дагуу эхийн үргүйг гүйцэтгэнэ	Нягтлан бодогч маргажилээр их дээд сургууль төгссөн (төгсөх курсын оюутан байж болно) Санхүүгийн программын дээр ажиллаж байсан Ажлын туршилтан шаарддакгүй тул сурж хөгжих хувьтэй байж Хувийн зохион байгуулалт сайтай, эмх цэцэгийн байж Цаашаа тогтвортай суршилтай, эсч дэвшин ажиллах сонирхолтой	2024-02-19 10:54

Өгөгдөл боловсруулалт

Эх өгөгдлөөс шинжилгээнд ашиглагдах чухал талбарууд болох ажлын байрны нэр, тавигдах шаардлага зэрэг нь бүтэцлэгдээгүй чөлөөт өгөгдөл байгаа учраас ажлын байр бүр дээр кластер үүсгэн, шинжлэх өгөгдлийг боловсруулав. Ажлын байр тус бүрээр нь бүлэглэх процесс нь ажлын байрны нэр талбар дээр түлхүүр үгээр хайх зарчмаар хамгийн их давтагдсан үгнүүдийг олж, тус үгнүүд дээр холбоо үгийн хамаарлыг тодорхойлж, кластер үүсгэх хэсгүүдээс бүрдэнэ. (Зураг 3)

Зураг 3. Ажлын байрны нэрд түгээмэл давтагдаж буй үгс ба холбоо

Дээрх зурагт үзүүлснээр түгээмэл давтагдаж буй үгс бүр дээр холбогдох үгийн шинжилгээг хийж, ажлын байруудыг тодорхойллоо. Өөрөөр хэлбэл, менежер үгтэй хамгийн их холбогдож байгаа нь “борлуулалтын”, “маркетингийн”, “хүний нөөцийн” байгаагаас үндэслэн ажлын байруудыг “борлуулалтын менежер”, “маркетингийн менежер” гэх мэтчилэн бүлэглэв.

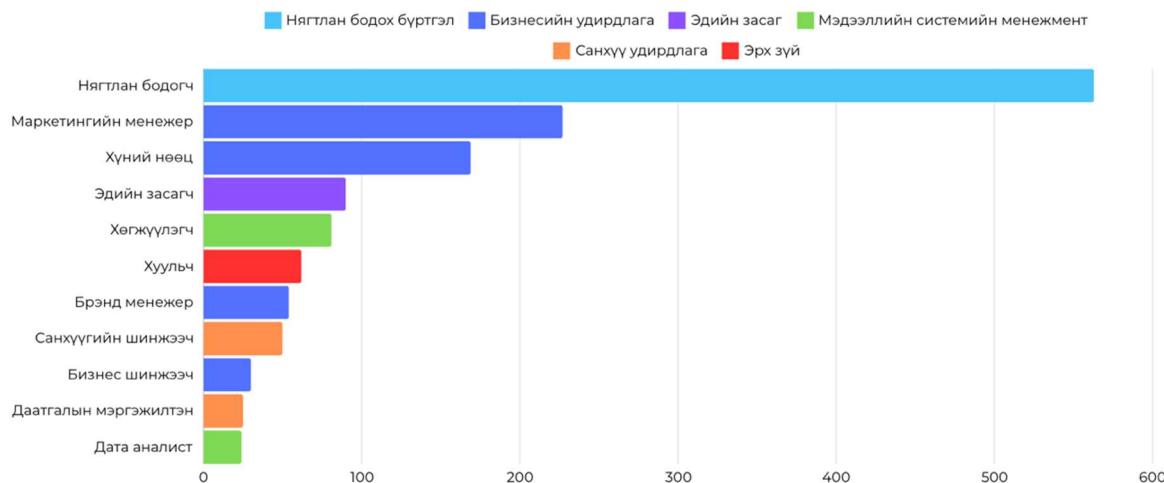
Бүлэглэсэн ажлын байруудаас өгөгдлийн хэмжээгээр нь жагсааж, СЭЗИС-ийн бакалаврын хөтөлбөрөөс бэлтгэдэг мэргэжлүүдтэй нийцүүлэн дараах 11 ажлын байрыг шинжлэхээр сонгов. (Зураг 4)

Зураг 4. Шинжлэх ажлын байрны кластер

№	Хөтөлбөр	Ажлын байрны кластер	Хамаарах ажлын байрууд	Нийт өгөгдөл	Удирдах албан тушаал	Мэргэжилтний түвшний албан тушаал	Эзлэх хувь
1	Бизнесийн удирдлага	Хүний нөөц	Хүний нөөцийн мэргэжилтэн, сургалтын мэргэжилтэн	307	138	169	55.0%
2	Бизнесийн удирдлага	Бизнес шинжээч	Бизнес шинжээч, бизнес хөгжлийн менежер	58	28	30	51.7%
3	Даатгал	Даатгалын мэргэжилтэн	Даатгалын мэргэжилтэн, даатгалын андеррайтер	32	7	25	78.1%
4	Маркетинг	Маркетингийн менежер	Маркетингийн менежер, сошиал медиа маркетер, маркетинг борлуулалтын мэргэжилтэн	392	165	227	57.9%
5	Маркетинг	Брэнд менежер	Брэнд менежер, бүтээгдэхүүн хөгжүүлэлтийн мэргэжилтэн	85	31	54	63.5%
6	Мэдээллийн систем	Хөгжүүлэгч	Back-end хөгжүүлэгч, front-end хөгжүүлэгч, мобайл хөгжүүлэгч, програм зохиогч	89	8	81	91.0%
7	Мэдээллийн систем	Дата аналист	Дата аналист, статистик	27	3	24	88.9%
8	Нягтлан бодох бүртгэл	Нягтлан бодогч	Тооцооны нягтлан бодогч, цалингийн нягтлан бодогч, авлагын нягтлан бодогч, бараа материалиын нягтлан бодогч	840	277	563	67.0%
9	Санхүү	Санхүүгийн шинжээч	Санхүүгийн шинжээч, санхүүгийн менежер, санхүүгийн аудитор, санхүүгийн зөвлөх	78	28	50	64.1%
10	Эдийн засаг	Эдийн засагч	Эдийн засагч	107	17	90	84.1%
11	Эрх зүй	Хуульч	Хуулийн зөвлөх, эрх зүйч, комплаенсийн мэргэжилтэн	89	27	62	69.7%

Анх олборлосон 10,221 өгөглөөс эхний өгөгдөл боловсруулалтын дараа 2,104 өгөгдлийг ялган авч, үүнээс удирдах түвшний ажлын байруудыг хасан, нийт 1,375 мэргэжилтний түвшний ажлын байрууд дээр кластер үүсгэж, дараагийн шатны шинжилгээнд бэлдлээ. СЭЗИС-д бэлтгэж байгаа мэргэжлүүдээс хамгийн эрэлттэй байгаа нь нягтлан бодогч, маркетингийн менежер, хүний нөөцийн мэргэжилтэн зэргийг харж болно. (Зураг 5)

Зураг 5. Шинжлэх ажлын байрны кластер, нийт өгөгдөл эзлэх хувиар

Тавигдах шаардлага тодорхойлох

Судалгааны ажлын дараагийн үе шатад боловсруулсан ажлын байр болгоны тавигдах шаардлагыг text mining ашиглан, ямар үг хэр их давтамжтай байгаа, тухайн үг нь харгалзах шаардлагад хэр их чухал болохыг TF-IDF (Term Frequency–Inverse Document Frequency) томьёоллоор шинжлэн, тодорхойлов.

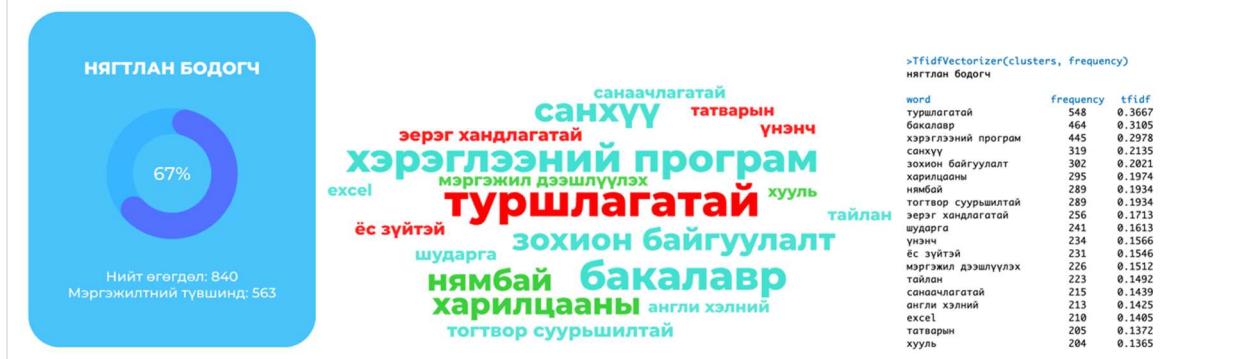
$$TF - IDF(w) = TF(w) * \log\left(\frac{N}{DF(w)}\right)$$

Үүнд:

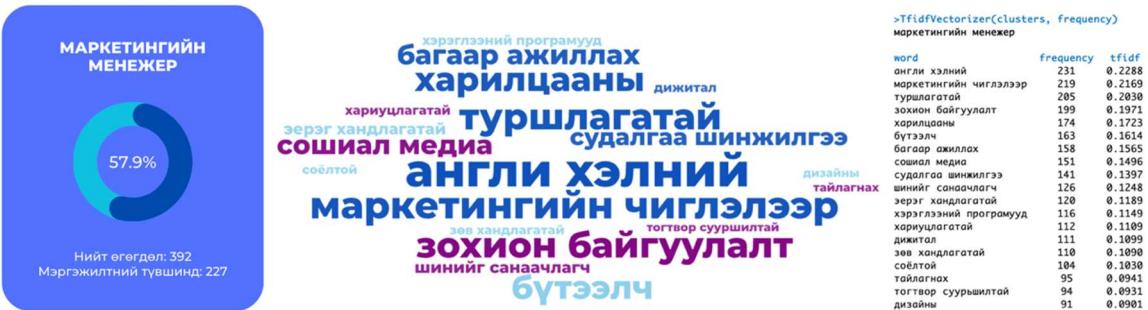
- $w = \text{ҮГ}$
- $N = \text{кластер дэх нийт үгийн тоо}$
- $TF(w) = \text{үгийн давтамж}$
- $DF(w) = \text{тухайн үгийг агуулсан нийт мөрийн тоо}$

Өгөгдөл буй тавигдах шаардлагуудаас үр дүн гарах боломжгүй “бол”, “байсан”, “дээр”, “тал”, “болон”, “байх” гэх мэтчилэн туслах үгсийг хасаж, дараах үр дүнг гаргав. Нийт 11 мэргэжил тус бүрийн тавигдах шаардлагыг тодорхойлсон бөгөөд хамгийн эрэлттэй гурван ажлын байрны хүрээнд боловсруулсан шаардлагыг жишээ болгож харуулав. (Үлдсэн ажлын байрнуудын шаардлагатай Хавсралтаас танилцана уу).

Зураг 6. Нягтлан бодогчид тавигдах шаардлага

Зураг 7. Маркетингийн менежерт тавигдах шаардлага

>TfidfVectorizer(clusters, frequency)		
word	frequency	tfidf
онги хэлний	231	0.2169
маркетингийн чиглэлээр	205	0.2036
туризмийн	199	0.1921
харилцааны	174	0.1723
бүтээлч	163	0.1614
багаар ажиллах	158	0.1565
сошиал медиа	151	0.1496
судалгаа шинжилгээ	141	0.1397
чиглэлээр	126	0.1248
шинийн санаачлагч	120	0.1189
зөв хандлагатай	116	0.1149
хэргэлээний програмууд	112	0.1109
хариуцлагатай	111	0.1099
дижитал	110	0.1099
зөв хандлагатай	104	0.1036
соёлтой	95	0.1031
тогтвортой	94	0.0931
сууриншлэгч	91	0.0901

Зураг 8. Хүний нөөцийд тавигдах шаардлага

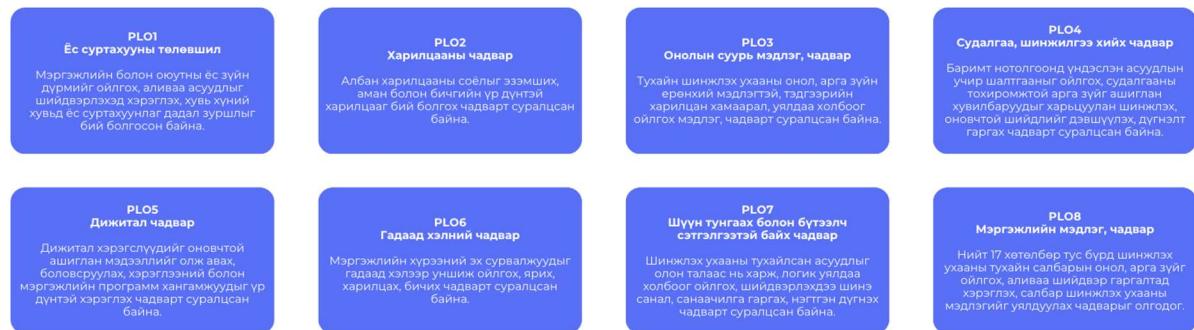

>TfidfVectorizer(clusters, frequency)		
word	frequency	tfidf
туршлагатай	168	0.2861
харилцааны	164	0.2793
бизнесийн удирдлага	154	0.2623
багаар ажиллах	145	0.2469
онги хэлний	110	0.1873
баримт боловсруулах	107	0.1822
зөв хандлагатай	100	0.1703
шүсэл эрмэлзэлтэй	97	0.1652
бие даан	96	0.1533
дигитал	88	0.1499
тайлагнах	84	0.1431
соёлтой	83	0.1413
хариуцлагатай	79	0.1345
зөв хандлагатай	75	0.1277
аачалал даах	75	0.1277
хүсэл эрмэлзэлтэй	69	0.1175
тогтвортой	69	0.1175
илтгэх	69	0.1175
сургалт судалгаа	69	0.1175
Хүний нөөц	69	0.1175
Нийт огогдэл: 307 Мэргэжлийн түвшин: 169	69	0.1175

2.4. Харьцуулсан шинжилгээ

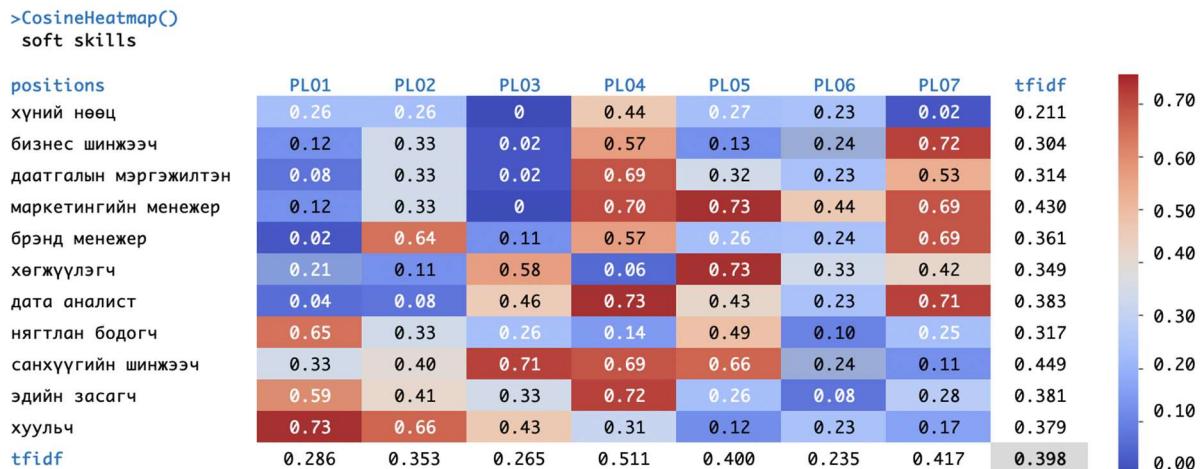
СЭЗИС-ийн хувьд бакалаврын сургалтын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн нь 8 хэсгээс бүрдэх бөгөөд үүнд оюутан бүрд 7 нийтлэг мэдлэг, чадвар; бэлтгэж буй мэргэжлээс хамаарч 4-6 мэргэжлийн мэдлэг, чадварыг олгоно хэмээн 2022 оны Ректорын тушаалын хавсралт “СЭЗИС-ийн бакалаврын сургалтын суралцахуйн үр дүнгийн үнэлгээний журам”-д заасан байдаг. (Зураг 9)

Зураг 9. СЭЗИС-ийн бакалаврын сургалтын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн

Хөтөлбөр бүрд олгох нийтлэг мэдлэг, чадвар буюу PLO1-7-г ажлын байр тус бүр дээр TF-IDF томьёолол ашиглан харьцуулж, хамаарлыг тодорхойлов. Тус heat map-д заасан тоон утга нь өндөр буюу өнгө нь хүрэн улаан рүү тэмүүлэх тусам хамаарлын нягтаршил өндөр байгааг илтгэнэ. (Зураг 10)

Зураг 10. Ажлын байр ба нийтлэг мэдлэг, чадварын харьцуулсан шинжилгээ

Үүний дараа СЭЗИС-ийн хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрүүдийн PLO8 буюу мэргэжлийн мэдлэг, чадварыг ажлын байр тус бүртэй харьцуулж, шинжилсэн болно. Тавигдах шаардлага боловсруулах үе шатны үр дүнд сууринж, ажлын байр тус бүрийг PLO8-тай хэрхэн нийцэж байгааг шаардлага бүр дээр нь харьцуулан heat map ашиглан дүрслэв. Мөн л энэхүү heat map-д хүрэн улаан өнгө рүү тэмүүлэх тусам нийцтэй байдлыг илтгэнэ.

Зураг 11. Хүний нөөц – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()
хүний нөөц

outcomes	matches	tfidf
PL08-1	ёс зүйтэй 0.38	0.049
PL08-2	удирдан 0.17	0.025
PL08-3		0.000
PL08-4	баримт боловсруулах 0.23 ёс зүйтэй 0.37	0.089
PL08-5	удирдан 0.28 төлөвлөх 0.33	0.081
PL08-6		0.000

non-existent matches

туршлагатай, бизнесийн удирдлага, бие даан, хариуцлагатай, ачаалал даах

Хүний нөөц ажлын байранд тавигдах шаардлагуудын хувьд PLO8-4 буюу Шийдвэр гаргах чадвар, PLO8-5 буюу Төслийг төлөвлөж, хэрэгжүүлэх чадваруудтай хамгийн өндөр хамаарлыг үзүүлж байна.

Зураг 12. Бизнес шинжээч – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()
бизнесийн шинжээч

outcomes	matches	tfidf
PL08-1	менежмент 0.13	0.017
PL08-2	танин мэдэх 0.06	0.009
PL08-3		0.000
PL08-4	шинийг санаачлагч 0.25	0.033
PL08-5	төслийн 0.21	0.028
PL08-6		0.000

non-existent matches

туршлагатай, бизнесийн удирдлага, бакалавр, тооцоо

Бизнесийн шинжээч кластерт PLO8-4 буюу Шийдвэр гаргах чадвар хамгийн өндөр нийцтэй үр дүнг харж болно.

Зураг 13. Даатгалын мэргэжилтэн – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()
даатгалын мэргэжилтэн

outcomes	matches	tfidf
PL08-1	даатгалын 0.06 эрсдэлийн 0.26	0.042
PL08-2	баримт боловсруулах 0.18	0.031
PL08-3	санхүү 0.03	0.004
PL08-4		0.000
PL08-5	судалгаа шинжилгээ 0.18 андеррайтинг 0.36	0.071
PL08-6	даатгалын 0.04 санхүү 0.13 судалгаа шинжилгээ 0.23 маркетинг 0.13 эрсдэлийн 0.15	0.089
non-existent matches	туршлагатай, бакалавр, гэрээ	

Даатгалын мэргэжилтнүүдэд тавигдаж буй шаардлагууд нь PLO8-6: Зах зээлийн шинжилгээ хийж, төлөвлөлт хийх чадвар, PLO8-5: Андеррайтинг, хөрөнгө оруулалт, эрсдэлийн удирдлагын шийдвэр гаргах чадвартай хамгийн өндөр коэффициентоор нийцэж байна.

Зураг 15. Брэнд менежер – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()
брэнд менежер

outcomes	matches	tfidf
PL08-1	маркетингийн 0.11 шинжилгээ 0.23	0.045
PL08-2		0.000
PL08-3	маркетингийн 0.13 шинжилгээ 0.19 судалгаа 0.19	0.067
PL08-4	маркетингийн 0.07	0.009
PL08-5	маркетингийн 0.09	0.012
PL08-6		0.000
non-existent matches	туршлагатай, бизнесийн удирдлага, тогтвортой суурьшилтай, сошиал	

Брэнд менежер ажлын байранд PLO8-3: Асуудал тодорхойлох чадвар нь тавигдах шаардлагатай өндөр хамааралтай үзүүлэлт гарчээ.

Зураг 14. Маркетингийн менежер – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()
маркетингийн менежер

outcomes	matches	tfidf
PL08-1	судалгаа шинжилгээ 0.41	0.054
PL08-2		0.000
PL08-3	судалгаа шинжилгээ 0.38	0.050
PL08-4	шинийг санаачлагч 0.04	0.005
PL08-5	дижитал 0.22	0.029
PL08-6		0.000

non-existent matches маркетингийн чиглэлээр, туршлагатай, сошиал медиа, дизайны

Маркетингийн менежер кластерт PLO8-1 буюу Маркетингийн онолын системчлэгдсэн мэдлэг болон PLO8-3: Маркетингийн судалгаа, өгөгдөл дээр шинжилгээ хийх мэдлэг, чадвар нь зах зээлд хамгийн үр цэнтэй байна. Хөтөлбөрийн PLO-д “интернэт технологийг ашиглан” хэмээн заасан нь шаардлагад буй “сошиал медиа” үгтэй нийцэгүй үр дүн гарсан байна.

Зураг 16. Хөгжүүлэгч – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()
хөгжүүлэгч

outcomes	matches	tfidf
PL08-1		0.000
PL08-2	өгөгдлийн сан 0.30	0.039
PL08-3	мэдээллийн технологи 0.41	0.054
PL08-4		0.000
PL08-5	програмчлалын 0.32	0.042
PL08-6	багаар ажиллах 0.28	0.037
non-existent matches	javascript, react, java, python, api, flutter, git, sql, вэб, html, тогтвортой суурьшилтай	

Хөгжүүлэгч кластерийн хувьд зах зээл дээр тавигдаж буй шаардлага нь ашиглах технологи, код бичих арга зүй зэргийг тулхүү дурдсан учраас хөтөлбөрийн PLO-той хамаарахгүй олон нийцэгүй тохиолдлыг буцаажээ. Хамгийн өндөр үр дүнтэй хамаарал нь PLO8-3: Мэдээллийн технологийн дэд бүтцийн мэдлэг байна.

Зураг 17. Дата аналист – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()

дата аналист

outcomes	matches	tfidf
PLO8-1	шинжилгээ 0.07 дүн шинжилгээ 0.07 мэдээллийн систем 0.18	0.042
PLO8-2	мэдээллийн систем 0.09 өгөгдлийн сан 0.21	0.039
PLO8-3		0.000
PLO8-4	өгөгдлийн сан 0.12	0.016
PLO8-5	цаг төлөвлөлт 0.15	0.020
PLO8-6		0.000

non-existent matches туршлагатай, математик, бакалавр, статистик, PoweBI, SQL, Python, Tableau

Дата аналистин хувьд мөн л мэргэжлийн түвшинд ашиглах програм, технологи нь түлхүү дурдагдсан байна. PLO8-1: Бизнесийн мэдээллийн системийн мэдлэг нь шаардлагатай хамгийн өндөр хамаарлтай байна.

Зураг 19. Санхүүгийн шинжээч – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()

санхүүгийн шинжээч

outcomes	matches	tfidf
PLO8-1	шинжилгээ хийх 0.35	0.000
PLO8-2	эдийн засгийн 0.29	0.084
PLO8-3	шинжилгээ хийх 0.29	0.038
PLO8-4	анализ 0.02	0.003
PLO8-5	хэрэглээний програм 0.22	0.029
PLO8-6	өс зүйтэй 0.32 хариуцлагатай 0.16	0.063

non-existent matches туршлагатай, Microsoft Office, банк, PowerBI

Санхүүгийн шинжээч кластерт PLO8-2: Санхүү, хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргалтын шинжилгээ хийх онолын мэдлэг хамгийн өндөр хамаарлтай байна.

Зураг 18. Нягтлан бодогч – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()

нягтлан бодогч

outcomes	matches	tfidf
PLO8-1	тайлан 0.21 үнэнч 0.18 өс зүйтэй 0.23	0.081
PLO8-2	хууль 0.22 татварын 0.19	0.054
PLO8-3		0.000
PLO8-4	тайлан 0.08	0.010
PLO8-5	зохион байгуулалт 0.02	0.003
PLO8-6	хэрэглээний програм 0.13	0.017

non-existent matches туршлагатай, бакалавр, мэргэжил дээшлүүлэх, excel

Нягтлан бодогчид тавигдах шаардлага нь PLO8-1 буюу Санхүүгийн тайлагналын суурь онол, зарчмыг ойлгох, иж бүрэн санхүүгийн тайлан бэлтгэх, тайлагнах чадвартай өндөр нийцсэн үр дүн гарсан байна.

Зураг 20. Эдийн засагч – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()

эдийн засагч

outcomes	matches	tfidf
PLO8-1	шинжилгээ 0.39 дүгнэх 0.30	0.090
PLO8-2	шинжилгээ 0.25 зах зээл 0.36	0.080
PLO8-3	эрсдэлийн 0.41 хэрэглээний програм 0.17	0.076
PLO8-4	удирдаг 0.14 санаачлагатай 0.04	0.024

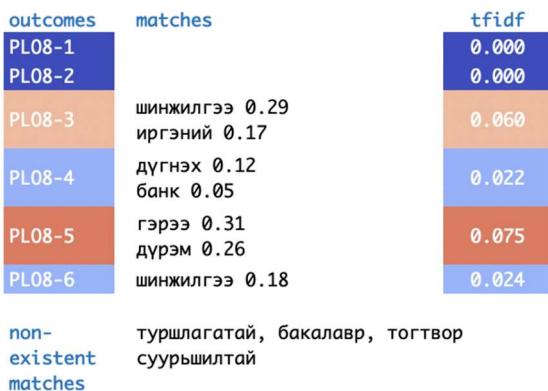
non-existent matches туршлагатай

Эдийн засаг хөтөлбөрийн хувьд бусад мэргэжлийг бодвол 6 биш 4 мэргэжлийн мэдлэг, чадвар олгохоор PLO-доо тусгасан байна. 4 мэдлэг, чадварын гурав нь буюу PLO8-1: Экономикс, эконометрикийн онолын мэдлэг, PLO8-2: Yp ашиг, зах зээл, өрсөлдөөний шинжилгээ хийх онолын мэдлэг, PLO8-3: Эконометрикийн арга зүй ашиглан санхүүгийн эрсдэлийн шинжилгээ хийх чадварууд нь тавигдах шаардлагатай жигд өндөр хамаарлыг үзүүлжээ.

Зураг 21. Хуульч – PLO харьцуулалт

>CosineHeatmapShort()

хуульч

Хуульч кластерийн хувьд PLO8-5: Эрх зүйн хэм хэмжээг тайлбарлах, мэтгэлцэх чадвар нь тавигдах шаардлагатай хамгийн өндөр хамаарлыг үзүүлсэн үр дүн гарав.

III. ДҮГНЭЛТ

Судалгааны ажлын хүрээнд анхан шатны 10,221 ажлын байрны өгөгдөл олборлон, шинжлэх боломжтой болтол нь боловсруулсны дараа 1,375 өгөгдөл шүүн авав. Тус өгөгдлөө 11 ажлын байрны кластерт хувааж, тавигдах шаардлагуудыг тодорхойлон, түүнийгээ СЭЗИС-ийн бакалаврын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүнтэй нийтлэг мэдлэг, чадвар болон мэргэжлийн мэдлэг, чадвар гэсэн хоёр ангиллын хүрээнд харьцуулсан шинжилгээ хийж гүйцэтгэлээ. Ажлын байранд тавигдах ихэнх шаардлагыг soft skill-үүд эзэлж байв. Судалгааны ажлын хүрээнд дизайны дагуу:

- Q1: Суралцахуйн үр дүнд тусгасан мэдлэг, чадварууд нь хөдөлмөрийн зах зээлийн хүлээлтэд нийцэж чадаж байна уу?
- Q2: Нийцэхгүй байгаа мэдлэг, чадвар, тавигдах шаардлагын хувьд их сургуулиуд ба ажил олгогч нар нь юун дээр түлхүү анхаарах ёстой вэ? хэмээх хоёр асуултыг дэвшүүлсэн болно.

Эхний асуултад (Q1) хариулахад soft skill буюу оюутанд олгох нийтлэг мэдлэг, чадварыг ажлын байранд тавигдах шаардлагатай харьцуулсан шинжилгээний үр дүн нь нийт хөтөлбөрүүдийн түвшинд 0.398 коэффициенттой гарсан нь суралцахуйн үр дүнг хөдөлмөрийн зах зээлийн хүлээлттэй хангалттай хэмжээнд нийцэж байна хэмээн дүгнэж болно. Хөтөлбөр хоорондын хамаарлын ялгааны далайц хэвийн түвшинд, хамгийн өндөр нийцсэн ажлын байр нь санхүүгийн шинжээч байна.

Дараагийн шинжилгээнд ажлын байр бүрийн шаардлагыг хөтөлбөр бүрд тусгагдсан мэргэжлийн мэдлэг, чадвартай нь харьцуулав. 11 ажлын байрны хувьд мэргэжлийн мэдлэг, чадварын шинжилгээний үр дүн нь хөтөлбөр хоорондын далайц бага, жигд байсан ба

нийтлэг мэдлэг, чадварын үр дүнгээс доогуур байв. Суралцахуйн үр дүнд тусгагдсан мэргэжлийн мэдлэг, чадвар ба ажил олгогчдын хувьд шаардлагатай байгаа мэдлэг, чадваруудын хүрээ ялгаатайн улмаас ихэнх ажлын байрны шинжилгээний үр дүнд зарим нэг PLO нь хамааралгүй үр дүн гарч байв.

Дээрх үр дүнгээс хоёр дахь асуултад (Q2) хариулахад ажлын байрны шаардлага талаас хоорондоо хамааралгүй үлдсэн үгнүүдийн дийлэнх хувь нь “туршлагатай”, “тогтвортсууршилтай” байгаа нь шинэ төгсөгчдийн хувьд бусад чадваруудыг эзэмшиж ч, ажилд орох боломжгүй нөхцөл байдлыг үүсгэж байна. Нийт өгөгдлийн буюу тавигдах шаардлагуудын 64%-д нь “хэрэглээний програмууд дээр ажилладаг” гэж тусгагдсан байсан нь хэт ерөнхий, яг ямар програмууд гэдгээ огт тусгаагүй, ойлгомжгүй шаардлага байлаа. Нөгөөтээгүүр илүү нарийн мэргэжлийн буюу мэдээллийн технологийн салбарын хувьд ажил олгогч нар нь soft skill-ээс илүүтэйгээр суралцахуйн үр дүнд тусгагдаагүй ашиглах технологи, арга зүйг нэрээр нь тулхүү дурдаж өгсөн байсан нь хамаарлыг багасгаж байв.

IV. САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Судалгааны үр дүнд үндэслэн холбогдох талууд буюу ажил олгогч, ажил горилогч, их, дээд сургууль болон ажлын байрны зарын платформуудад дараах саналыг дэвшүүлж байна.

Ажил олгогчдод:

- Тавигдах шаардлагаа дэлгэрэнгүй, оновчтой тодорхойлох. Ажлын зар байршуулахдаа жил төстэй ажлын байрны шаардлагад бус, өөрсдийн байгууллагын онцлогт тохирсон шаардлагуудыг боловсруулах;

Ажил горилогчдод:

- Сурч байх хугацаандaa хичээлийн болон хичээлийн бус цагаар клуб, дугуйландаа хамрагдаж, уралдаан, тэмцээн, судалгаа, шинжилгээний ажилд идэвхтэй оролцож өөрийгөө болон ажлын байранд тавигдаж буй soft skill-үүдээ хөгжүүлэх;

Их, дээд сургуулиудад:

- Сургалтын хөтөлбөрийг хөдөлмөрийн зах зээлийн ажлын байрны шаардлагуудад нийцүүлэн тасралтгүй сайжруулах. Тэр тундаа мэргэжлийн суралцахуйн үр дүнгүүдийг мэргэжилтний шаардлагуудад нийцүүлэх.

Ажлын байрны зарын платформуудад:

- Зарим байгууллагын нийтэлж байгаа зар нь нас, хүйсээр ялгаварлан гадуурхсан, утга зүйн алдаатай, эсвэл зарим зартай яг ижил байгаа учраас ажлын байрны нэр болоод тавигдах шаардлагуудыг pre-defined буюу урьдчилан тодорхойлж, ажил олгогчдоос сонгуулах боломжийг олгох.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

A. Монгол болон орос хэлээр:

Эрдэнэхүү, Н. (2018, 10 сар). *Үр дүнд суурилсан боловсрол ундэсний хөтөлбөрийн төслийн нөхцөл байдлын шинжилгээ Сит. 04/03/2023.*

Ууганбаяр, Б., Эрдэнэхүү, Н. (2018, 3 сарын 27). *Инженер, Технологийн Чиглэлийн Сургалтын Хөтөлбөрийг CDIO Стандарт, Арга Зүйд Ундэслэн Боловсруулах нь (206-208)*

Боловсрол 4.0 хөтөлбөр (2020). *Үр дүнд суурилсан боловсролын хөтөлбөр* (<http://obe.edu.mn/page/25>)

Монголын ундэсний худалдаа аж үйлдвэрийн танхим (2020) "Монголын Бизнесийн Орчин-2020" судалгааны үр дүн (<https://www.mongolchamber.mn/p/365>)

Мөнхзаяа, Б. (2023, 11 сарын 08) *СЭЗИС-ийн Бакалаврын сургалтын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн*

B. Англи болон бусад гадаад хэлээр:

Danuta Piróg, Adam Hibszer. (2023, 6 сарын 27). *Utilising the potential of job postings for auditing learning outcomes and improving graduates' chances on the labour market*

Prof. Dr. Hinori Washizaki. (2023). *Continuing education curricula and competency matching in the area of Digital Transformation*

Hung Chau , Sarah H. Bana, Baptiste Bouvier, Morgan R. Frank. (2023). *Connecting higher education to workplace activities and earnings*

Mirjana Pejic Bach, Tine Bertoncel, Maja Meško, Živko Krstić. (2023). *Text mining of industry 4.0 job advertisements, 2019*

Ayooth Yooyen, Mohammed Pirani, Bahaudin G. Mujtaba. (2011, 9 сар). *Expectations Versus Realities Of Higher Education: Gap Analysis And University Service Examination*

ХАВСРАЛТ

Хавсралт 1. Ажлын байрнуудад тавигдах шаардлага тодорхойлох шинжилгээний дэлгэрэнгүй үр дүн

шинийг эрэлхийлэгч
туршлагатай дүгнэлт
маркетингийн анализ
сошиал баримт бичиг
бизнес **англи хэлний**
бүтээлч бизнесийн удирдлага
менежмент ярианы **харилцаа**
эрмэлүэлтэй тогтвортой суурьшилтай
судалгаа

```
>TfidfVectorizer(clusters, frequency)
брэнд менежер
```

word	frequency	tfidf
англи хэлний	67	0.0416
харилцаа	64	0.0398
маркетингийн	63	0.0391
шинжилгээ	58	0.0360
туршлагатай	56	0.0348
бизнесийн удирдлага	53	0.0329
чадалгаа	50	0.0311
бүтээлч	44	0.0273
шинийг эрэлхийлэгч	42	0.0261
ярианы	38	0.0236
баримт бичиг	38	0.0236
бизнес	35	0.0217
дүгнэлт	33	0.0205
анализ	33	0.0205
менежмент	32	0.0199
тогтвортой суурьшилтай	31	0.0193
сошиал	30	0.0186
сүслэлтэй	28	0.0174
эрмэлүэлтэй	28	0.0174

програмчлалын
java javascript git
хариуцлагатай ёгөгдлийн сан суралцах
sql api html
англи хэлний flutter
тогтвортой суурьшилтай ёсөж дэвших вэб
багаар ажиллах python react
мэдээллийн технологи

```
>TfidfVectorizer(clusters, frequency)
хөгжүүлэгч
```

word	frequency	tfidf
англи хэлний	67	0.1112
Багасгайланах	45	0.0747
javascript	42	0.0697
мэдээллийн технологи	38	0.0631
react	37	0.0614
програмчлалын	36	0.0597
ёгөгдлийн сан	36	0.0597
java	35	0.0581
python	33	0.0548
хариуцлагатай	31	0.0515
ёсөж дэвших	27	0.0448
суралцах	27	0.0448
api	26	0.0432
flutter	26	0.0432
git	26	0.0432
sql	25	0.0415
вэб	25	0.0415
html	25	0.0415
тогтвортой суурьшилтай	22	0.0365

бакалавр цаг төлөвлөлт
англи хэлний
шинжилгээ эдийн засаг
статистик мэдээллийн систем Python
туршлагатай PowerBI
логик сэтгэлгээ өгөгдлийн сан
SQL
судалгаа
математик
дүн шинжилгээ
тайлганах

```
>TfidfVectorizer(clusters, frequency)
дата аналит
```

word	frequency	tfidf
туршлагатай	43	0.1714
шинжилгээ	36	0.1435
англи хэлний	28	0.1116
математик	28	0.1116
логик сэтгэлгээ	28	0.1116
дүн шинжилгээ	26	0.1086
бодлгар	25	0.0997
статистик	23	0.0917
PowerBI	22	0.0877
мэдээллийн систем	22	0.0877
өгөгдлийн сан	20	0.0797
эдийн засаг	19	0.0757
SQL	18	0.0717
тайлганах	17	0.0678
судалгаа	17	0.0678
анализ	16	0.0638
Python	16	0.0638
Tableau	15	0.0598
цаг төлөвлөлт	15	0.0598

саначлагатай
санхүү татварын
зэрэг хандлагатай
хэрэглээний програм
мэргэжил дээшлүүлэх
туршлагатай хууль
тайлтан
ёс зүйтэй
шудрага
зохион байгуулалт
нямбай бакалавр
харилцааны англи хэлний
тогтвортой суурьшилтай

```
>TfidfVectorizer(clusters, frequency)
нягтлан бодогч
```

word	frequency	tfidf
туршлагатай	548	0.3667
бакалавр	464	0.3105
хэрэглээний програм	445	0.2978
санхүү	319	0.2135
зохион байгуулалт	302	0.2021
харилцааны	295	0.1974
нямбай	289	0.1934
туршлагатай	289	0.1934
хууль	256	0.1713
шудрага	241	0.1613
зохион байгуулалт	234	0.1566
нямбай	231	0.1546
мэргэжил дээшлүүлэх	226	0.1512
тайлтан	223	0.1492
саначлагатай	215	0.1439
англи хэлний	213	0.1425
Excel	210	0.1405
татварын	205	0.1372
хууль	204	0.1365

төслийн
анализ
банк
ярианы
туршлагатай
тайлан гаргах
санхүүгийн чиглэлээр
PowerBI
уидирдах
Microsoft Office
англи хэлний
багаар ажиллах
зөв хандлагатай
харилцааны соёлтой

```
>TfidfVectorizer(clusters, frequency)
санхүүгийн шинжээч
```

word	frequency	tfidf
туршлагатай	67	0.1112
санхүүгийн чиглэлээр	45	0.0747
шинжилгээ хийх	42	0.0697
онгли хэлний	38	0.0631
багаар ажиллах	37	0.0614
хэрэглээний програм	36	0.0597
зөв хандлагатай	36	0.0597
эдийн засгийн	35	0.0581
её зүйтэй	33	0.0548
Microsoft Office	31	0.0515
банк	27	0.0448
хорилцонон соёлтой	27	0.0448
тайлан гаргах	26	0.0432
PowerBI	26	0.0432
анализ	26	0.0432
төслийн	25	0.0415
захонин байгуулалт	25	0.0415
уидирдах	25	0.0415
ярианы	22	0.0365

тууштай
зээлийн
дүгнэх
зах зээл
үнэнч
удирдан
соёлтой
тайлагнах
чанарын
боловсруулах
туршлагатай
захонин байгуулалт
эрсдэлийн
санаачлагатай
үнэлэлт
шинжилгээ
харилцааны
ёс зүйтэй
хэрэглээний програм

```
>TfidfVectorizer(clusters, frequency)
эдийн засагч
```

word	frequency	tfidf
шинжилгээ	81	0.1769
эрсдэлийн	71	0.1551
хорилцоны	71	0.1551
туршлагатай	67	0.1463
её зүйтэй	64	0.1398
боловсруулах	61	0.1332
захонин байгуулалт	51	0.1114
хэрэглээний програм	49	0.1070
зах зээл	49	0.1070
дүгнэх	48	0.1048
чанарын	48	0.1048
соёлтой	47	0.1026
тайлагнах	43	0.0939
удирдан	42	0.0897
хорилцоны	41	0.0895
чанарын	41	0.0895
чанарын	39	0.0852
санаачлагатай	39	0.0852
тууштай	39	0.0852

банк
шударга
хэрэг
иргэний
багаар ажиллах
бичиг баримт
туршлагатай
шинжилгээ дүрэм
ёс зүйтэй
харилцааны ур
дүгнэх
гэрээ
соёлтой
бакалавр
зөвхөн хандлагатай
англи хэлний
тогтворт суурьшилттай

```
>TfidfVectorizer(clusters, frequency)
хуульч
```

word	frequency	tfidf
ёс зүйтэй	67	0.1112
туршлагатай	45	0.0747
бакалавр	42	0.0697
бичиг баримт	38	0.0631
дүгнэх	37	0.0614
багаар ажиллах	36	0.0597
хорилцонон ур	35	0.0581
захонин байгуулалт	33	0.0548
банк	31	0.0515
шударга	27	0.0448
соёлтой	27	0.0448
зөвхөн хандлагатай	26	0.0432
хэрэг	26	0.0432
дүрэм	25	0.0415
иргэний	25	0.0415
тогтворт суурьшилттай	25	0.0415
дүгнэх	22	0.0365

**САНХҮҮГИЙН БОЛОВСРОЛ (FINANCIAL LITERACY)-ИЙН ТУХАЙ
ОЙЛГОЛТ, ТҮҮНД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛС, ХОЛБОГДОХ
ХАМААРЛУУД**

Ж.Өлзийнбаяр¹, Д.Хүслэн², С.Солонго³, А.Золоо⁴

¹ СЭЗИС-ийн Нягтлан бодох бүртгэлийн тэнхимийн багш, (МА)

² СЭЗИС, Нягтлан бодох бүртгэл-4

³ СЭЗИС, Нягтлан бодох бүртгэл-4

⁴ СЭЗИС, Нягтлан бодох бүртгэл-4

Хураангуй

Түлхүүр үг:

Санхүүгийн боловсрол, хувь хүний санхүү, санхүүгийн боловсрол, санхүүгийн оролцоо, санхүүгийн эрсдэл, эдийн засаг,

Санхүүгийн мэдлэг нь дэлхийн бүхий улс орны, ДНБ, санхүүгийн шийдвэр гаргах үйл явц, цаашлаад урт хугацааны төлөвлөлт болон хувь хүний санхүүгийн боловсрол, санхүүгийн төлөвлөлтөд шууд хараамлаар оролцон хэрэгждэг. Тиймээс улс орон, ААН, байгууллага, нийгмийн хамгийн жижиг нэгж хэсэг болох хувь хүнд ч хамаатай гэдгийг хүмүүс сүүлийн 30 жилийн турши ихээхэн чухалчилж авч үзэж байна. 1990 оны сүүлээс эхлэн санхүүгийн мэдлэгийн талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлэх хүчин зүйлсийг судлах зорилгоор ном, сонин сэтгүүл, судалгааны ажлууд хийгдэх нь ихэссэн байна. Энэхүү судалгаа нь санхүүгийн мэдлэгийн талаарх ойлголтыг дээшилүүлэхэд тусалж чадна.

ОРШИЛ

Энэхүү судалгааны тайлан нь Санхүүгийн боловсрол-түүнтэй холбогдох дэд сэдвүүдээр тодорхойлогдоно. Бид энэхүү судалгааны тойм тайлангаа нийтдээ гадаад эх үүсвэрээр судалсан 60 судалгааны ажил тулгуурлан бэлтгэсэн болно. Энэхүү судалгаагаар бидний эхний зорилго болох санхүүгийн боловсролын талаар ойлголт мэдлэг, цаашлаад улс орон бүрийн тухайн сэдвийн талаарх онцлог байдал, сэдвийн талаарх ойлголтын цаг хугацааны дараалал энэхүү сэдвийн үүсэл хөгжил, цаашлаад судлагдах шалтгаан болон хамгийн гол нь сэдвийн талаар бүрэн ойлголттой болохыг зорьсон болно.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Онолын судалгаа

Уг хэсэгт бид судлагдсан байдлын тойм хийх аргуудыг харьцуулсан судалгаануудыг авч үзлээ.

Судлаачид судлагдсан байдлын тойм хийх судалгаануудыг шинж чанараас нь хамааруулан өөр өөр байдлаар ангилж тодорхойлсон байна. Бид тус судалгаануудаас санхүүгийн мэдлэг болон энтрепренер ур чадвар гэсэн ойлголтуудыг тодорхойлохын тулд судалгааны аргын арга зүйгээр ангилсан буюу судалгаа, үнэлгээ, үр дүнг илэрхийлэх арга болон шинжилгээ хийх арга гэсэн хүчин зүйлс дээр үндэслэн ангилсан дараах судалгааны үр дүнг сонгон авлаа.

Бид нийтдээ 60 эх сурвалжаас санхүүгийн мэдлэгийн талаарх мэдээллийг авч үзлээ.

Үүнд дараах улс, хотуудын судалгааны материалыг судлав.

- Индонез
- Өмнөд африк
- Уганда
- Малайз
- Васатийя
- Хятад
- Бангладеш
- Бали
- АНУ
- Австрали
- Их Британи
- Колумб
- Ислам
- Шри Ланк
- Пакистан
- Польш

Мөн бидний авч үзсэн судалгаанууд нь 2000 оноос хойших судалгааны ажлуудыг сонгон авсан болно.

1. ТАНИЛЦУУЛГА

Хүснэгт 1. Санхүүгийн мэдлэг- тодорхойлолтууд

Он	Судалгааны ажлын тухайн мэдээлэл	Тодорхойлолт
2023	A. Zaimovic, A. Torlakovic: <i>Mapping financial literacy: A systematic Review of Determinants and Recent Trends</i>	Санхүүгийн боловсрол бол санхүүгийн аюулгүй байдал, хувь хүний сайн сайхан байдал, эдийн засгийн өсөлт, ерөнхий тогтвортой хөгжлийг хангахад зайлшгүй шаардлагатай амьдралын чухал ур чадвар юм.
2023	Annamaria Lusardi Flore-Anne Messy: <i>The importance of financial literacy and its impact on financial wellbeing</i>	Санхүүгийн боловсрол бол санхүүгийн ухаалаг шийдвэр гаргах, эргэн тойрныхоо өртөнцийг ойлгох, сайн иргэн болоход зайлшгүй шаардлагатай ур чадвар юм.
2016	Verma, S., and Oum Kumari , R. <i>Role of financial literacy in achieving financial inclusion. International Journal of Applied Business and Economics Research</i>	Санхүүгийн боловсрол нь ЖДҮ-ийн тогтвортой байдал, санхүүгийн хүртээмж, санхүүгийн эрсдэлд хандах хандлагад эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг харуулж байна.
2019	Lilik Farida, Mochammad Farid Afandi,: <i>How Financial Literacy, Innovation Capability, and Human Capital Affect Competitive Advantage and Performance: Evidence from Creative MSMEs</i>	Санхүүгийн боловсрол нь том ч бай, жижиг ч бай аливаа бизнесийн удирдлагын амжилтад чухал үүрэгтэй. Санхүүгийн боловсрол нь жижиг компаниудын хувьд хэчинээн чухал байdag нь шийдвэрээ сайжруулахад

		шаардлагатай санхүүгийн мэдээллээр бүрэн хангах, мөн ашиг орлогоо нэмэгдүүлэх боломжийг олгодог гэж хэлж болно.
2021	<i>OLAWALE FATOKI: Access to Finance and Performance of Small Firms In South Africa: The Moderating Effect Of Financial Literacy</i>	Санхүүгийн боловсрол бол санхүүгийн шийдвэр гаргахад чухал мэдлэгийн эх үүсвэр
2016	<i>Ngek, N. B. Performance implications of financial capital availability on the financial literacy-Performance nexus in South Africa Investment Management and Financial Innovations.</i>	Санхүүгийн боловсролын ур чадвар нь бизнес эрхлэгчдэд санхүүгийн оновчтой үр дүнд хүрч, бизнесийнхээ гүйцэтгэл, өсөлтийг нэмэгдүүлэх шийдвэр гаргахад сайн тусалдаг.
2020	<i>Hossain, M. M., Ibrahim, Y., and Uddin, M. Finance, financial literacy and small firm financial growth in Bangladesh: the effectiveness of government support</i>	Санхүүгийн боловсрол нь санхүүгийн өсөлттэй хүчтэй эерэг холбоотой.
2010	<i>Sandra J. Huston, MEASURING FINANCIAL LITERACY</i>	Санхүүгийн боловсрол (эсвэл санхүүгийн мэдлэг) нь ихэвчлэн санхүүгийн боловсролын хэрэгцээг загварчлах, санхүүгийн үр дүнгийн өөрчлөлтийг тайлбарлах орц болдог.

ОРШИЛ

Санхүүгийн боловсрол /Financial Literacy/ аж ахуйн нэгжүүдийн өсөлт, тогтвортой байдал, дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх чадварт чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хувийн санхүүгийн удирдлага, төсөв зохиох, хөрөнгө оруулалт хийх зэрэг санхүүгийн янз бүрийн ур чадварыг ойлгох, үр дүнтэй ашиглах чадвар гэж тодорхойлсон санхүүгийн мэдлэг нь жижиг дунд үйлдвэрлэлийн стратегийн шийдвэр гаргах, үйл ажиллагааны үр ашгийг дээшлүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Судалгааны зорилго

Энэхүү судалгааны зорилго нь ЖДҮ-ийн үүсгэн байгуулагч / менежерийн санхүүгийн боловсрол /Financial Literacy/ нь ЖДААН-ийн гүйцэтгэлд үзүүлэх нөлөөний судлагдсан байдлын судалгаа.

Судалгааны ажлын зорилтууд:

1. Судлагдсан байдлын тойм хийх аргуудыг судлах
2. Сонгон авсан аргын хүрээнд судлагдсан байдлын судалгаа хийх
3. Судалгааны ажлуудыг нэгтгэн дүгнэх

Уг судалгааны ажлын хамрах хүрээ нь судлагдсан байдлын тойм хийх аргуудыг судлах замаар санхүүгийн мэдлэг болон энтрепренер ур чадвар гэсэн ойлголтуудыг тодорхойлох юм.

Судлаадсан байдлын тойм хийхэд хамгийн орлон хэрэглэцдэг аргуудыг Судалгаа, Үнэлпээ, ҮР дүнт илэрхийлэх арга болон шинжилгээ хийх арга гэсэн хүчин зүйлсээр (SALSA) тодорхойлсон судалгааны тойм хийх аргууд болон гэцээрийн үндсэн шинжүүдийг тодорхойлов.

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/i.1471-1842.2009.00848.x>

Аргын нэр	Тодорхойлолт	Ашигласан арга (SALSA)			
		Хайлт- Search	Үнэлгээ- Appraisal	Нэгтгэх арга- Synthesis	Шинжилгээ- Analysis
Задран шинжилсэн тойм	Судлаач судлаадсан байдлыг өргөн хүрээнд судалж, задлан шинжлэх байдлаар чанарыг нь үнэлгээг болохыг харуулах зорилтотой. Дүн шинжилгээ хийх түвшин, зарчмын шинэлэг байдлыг харуулахын түдд энгийн нэг тодорхойлолгоос илүү зүйл хийдэг. Ихэвчлэн таамаглал эсвэл загварыг бий болгодог	Судалгааны хамгийн чухал зүйлийг тодорхойлохыг зорьдог	Албан ёсны чанарын үнэлгээ байхгүй Оруулсан хувь нэмрэгжиг нь харгалзан үнэлгээг оролдлог	Зарчмын болон он цагийн дарааллаар нэгтгэдэг чихэнхдээ хүүрнэх байдлаар нэгтгэдэг.	Чухал бүрэлдэхүүн хэсэг: одоо байгаа онолыг хэрэгжүүлэх эсвэл шинэ онолыг бий болгоход оруулсан хувь нэмрийг тодорхойлохыг эрэлхийдэг
Судлагдсан байдлын тойм	Ерөнхий нэр томъёо: сүүлийн үсийн болон одоогоор хийгжсэн судалгааны ажлын өрөнхий нэр томъёо. Их бүрэн болон цогч байдлын хувьд янз бурийн түвшний сэдвүүдийг хамрах боломжтой. Үнд нь судалгааны үр дүнгүүд ч хамаарч болно	Их бүрэн судалгааг хамрах эсвэл хамрахгүй байж болно	Чанарын үнэлгээтэй эсвэл үнэлгээтгүй байж болно	Ихэвчлэн хүүрнэх байдлаар	Шинжилгээ нь он цагийн дараатал, зарчим, сэдэвчилсэн гэх мэт байж болно.
Системчилсэн зураглал	Судалгааны орон зайд тодорхойлох замаар	Хайлтын иж бүрэн байдлыг цаг	Албан ёсны чанарын үнэлгээ байхгүй	График болон хүснэгтэн хэлбэртэй байж болно	Судалгааны чанар болон тоо хэмжээг судалгааны

	Цаашдын тойм болон анхан шатны судалгаа хийх, одоо байгаа судалгасан байдлын зурагалыг гаргаж, ангилах.	Хугацаа эсвэл хамрах хүрээг хязгаарлах байдалар тодорхойлно		Загвар болон бусад гол шинж чанаруудаар тодорхойлдог. Аньддагч болон хоёрдолч судалгааны хэрэгцээг тодорхойлж болно
	Тоон судалгааны үр дүнг статистикийн аргаар нэгтгэн үр дүнг илдүү нарийвчлалтай харуулах арга	Иж бүрэн, цогц хайлт хийх зорилготой. Иж бүрэн байдалыг үнэлэхийн тулд юултуур графикийг ашигладаг	Чанарын үнэлээг нь оруулах, хасах болон мэдрэмжийн шинжилгээ байж болно	Тайлбар бүхий график, хүснэгт
Мета-аналитик				
Холимог	Нэг чухал бүрэлдэхүүн хэсэг нь судалгасан байдлын тойм (ихэвчлэн системчилсэн) байдал аргутдын хослолыг хэлдэг. Тоон болон чанарын судалгааг хослуулах гэх мэт аргутдыг хослуулан хэрэглэдэг.	Хамааралтай бүх судалгааг олж авахын тулд маш нарийн эрэл хайгуул болон тоон болон чанарын стратеги боловсруулахыг шаард	Ерөнхий үнэлгээний хэрэгсэл эсвэл холбогдох хяналтын худас бүхий гуслаа үнэлгээний үйл явцыг шаарддаг	Хүүрнэх болон хүснэгтэн хэвэрээр илэрхийлдэг. Мөн тоон болон чанарын судалгааг нэгтгэх график байдалар дурсэлж болно. Боловч өөр судалгаан дээр байгаа дээр байхгүй зүйлийг тодорхойлоход ашиглана
Тойм судалгаа	Судлажсан байдлын тойм хийх, шинж чанаруудыг нь тодорхойлохыг зорьсон судалгасан байдлын хураантуй хийх артын ерөнхий нэр томъёо	Системчилсэн тойм эсэхэс хамааран иж бүрэн судалгаа хийх эсэх нь тодорхойлогдоно	Системчилсэн тойм эсэхэс хамааран чанарын үнэлгээ хийх эсэх нь тодорхойлогдоно	Шинжилгээ нь он цагийн дараалал, зарчим, тодорхой сэдэвт чиглэсэн байж болно
Чанарын системчилсэн тойм / чанарын	Чанарын судалгаануудын үр дүнг нэгтгэх, харьцуулахад зориулсан арга. Чанарын судалгааны сээрэв болон	Сонголтот эсвэл зорилгот түүрийн аргыг ашиглаж болно	Чанарын үнэлээг хасах болон оруулах зорилгоор бус үр дүнт	Сэдэвчилсэн шинжилгээ болон зарчмын загварыг ашиглаж болно

ноголгооны шинжилгээ	бүтцийг тодорхойлоход ашигладаг.		Бусдад дамжуулах зорилгоор хийдэг	
Шуурхай тойм	Бодлого болон практикт оршин байгаа асуудлыг системчилсэн судалгааны тойм ашиглан одоогийн судалгааг үнэлэх	Хайлтын бүрэн байдал нь цаг хугацааны хязгаарлалтаар тодорхойлгдог	Хугацаагаар хязгаарласан албан ёсны чанарын үнэлгээ байдаар нэгтгэдэг	Хүснэгт хэлбэртэй байдаг ч ихэвчэн хүүрнэх байдаар нэгтгэдэг ур налөө
Хамрах хүрээний тойм	Боломжит судалгааны ажлуудын хүрээ болон тоо хэмжээг урьдчилсан байцаар үнэлэх. Судалгааны нотлох баримтын мөн чанар, цар хүрэгт тодорхойлох зорилготой (ихэвчлэн ургэлжилж буй судалгааг оролцуулан)	Хайлтын иж бүрэн байцтыг цаг хугацаа болон хамрах хүрээний хязгаарлалтаар тодорхойлни. Одоо хийгэж буй судалгааг хамруулж бодлог	Чанарын албан ёсны үнэлгээ байхгүй Тайлбар бүхий хүснэгт байдаар илэрхийлдэг	Судалгааны тоон болон чанарын шинжүүд, судалгааны аргазүй болон бусад гол шинжүүдээл тодорхойлдог. Боломжит тойм судалгааг тодорхойлохыг зорьдог.
Сүүлийн Усийн судалгааны тойм	Бусад аргуудай харыгуулахад одоогийн байгаа асуудлыг тодорхойлохыг зорьдог. Цаашид анхаарах асуудал болон цаашид хийх судалгааны чиглэлийг тодорхойлдог	Сүүлийн Усийн судалгааны иж бүрэн тойм хийх зорилготой	Албан ёсны чанарын үнэлгээ байхгүй Судалгааны цаашдьн анхаарах зүйл	Хүснэгтэн байдлаар байдаг ч ихэвчэн хүүрнэх байдаар нэгтгэдэг
Системчилсэн тойм	Судалгааны нотлох баримтыг системтэйгээр эрэлхийлж, үнэлж, нэгтгээхийг эрэлхийдэг бөгөөд ихэнхээ тойм хийх удирдамжийг дагаж мерддэг.	Иж бүрэн, цогц судалгаа хийх зорилготой	Чанарын үнэлгээгээр оруулах болон хасах судалгааг тодорхойлж болно	Хүснэгтэн байдлаар байдаг ч ихэвчэн хүүрнэх байдаар нэгтгэдэг

Системчилсэн хайлт, тойм	Задлан шинжлэх тоймын давуу талыг иж бүрэн судалгааны үйл явцтай нэгтгэсэн. Хамгийн сайн нотолгоог налагдхийн тулд төрөл бурийн асуултуудыг дэвшүүлдэг.	Иж бүрэн, цогц судалгаа хийх зорилтой	Чанарын үнэлгээгээр оруулах болон хасах судалгааг тодорхойдик болно	Судалгааны үр дүнг бага зэрлийн тайлбартай хүснэгтэн байдлаар харуулдаг	Одоо судлагдсан байгаа зүйлс болон хэрэгжүүлэх удирдамж. Хязгаарлалтууд
Системчилсэн тойм	Системчилсэн тоймын судалыг арилгаж, системчилсэн тойм хийх үйл явцын элементүүдийг багтаахыг зорьсон. Ихэвчлэн магистрын антний оюутны даалгаварт ашигладаг.	Иж бүрэн судалгааг хамрах болон хамрахгүй байж болно	Чанарын үнэлгээ хийх эзвэл хийхгүй байж болно	Хүснэгтэн байдлаар байдаг ч ихэвчлэн хүүрнэх байдлаар нэгтгэдэг	Одоогоор судлагдсан зүйлс, аргазүйн хязгаарлалт
			Бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн тоймыг хийдэг боловч анхдагч судалгааг хайхгүй	Тайлбартай хүснэгт болон гарфик	Одоогоор судлагдсан зүйлс болон хэрэгжүүлэх зөвлөмж. Одоогоор тодорхойгүй байгаа зүйлс болон цаашдын судалгааны орон зайг санал болгох
	Umbrella review Umbrella тойм	Specifically refers to review compiling evidence from multiple reviews into one accessible and usable document. Focuses on broad condition or problem for which there are competing interventions and highlights reviews that address these interventions and their results Олон тооны тоймоос нотолгоонуудыг хургэмжтэй, ашиглах боломжтой нэг баримт бичиг болгон нэгтгэх арга. Хөндлөнгийн болон онцолсон тоймуудын асуудлууд болон нехцел байдлыг өргөн хүрээнд авч уздээ.	Бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн тоймыг хийдэг боловч анхдагч судалгааны чанарын үнэлгээ		

Эдгээр аргуудаас бид санхүүгийн мэдлэг болон энтрепренер ур чадвар гэсэн ойлголтуудыг тодорхойлоход тохиromжтой гэж үзэн СУДЛАГДСАН БАЙДЛЫН ТОЙМ аргыг сонголоо.

Тус аргаар судлагдсан байдлын тойм хийхдээ дараах арга зүйн дагуу судалгаа хийдэг бөгөөд үр дүнгээ дараах байдлаар нэгтгэн харуулдаг байна.

СОНГОСОН АРГЫНХАА АРГА ЗҮЙГ СУДЛАХ

СУДЛАГДСАН БАЙДЛЫН ТОЙМ

Арга зүйн судалгаа

Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил нь давтагдаагүй шинэ мэдлэг, туршлага, арга, аргачлал, үр дүн, дүгнэлтийг бий болгох зорилготой байдаг. Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлын төгсгөлд уг ажлаас гарсан үр дүнг эрдэм шинжилгээний өгүүлэл эсвэл тайлан хэлбэрээр хэвлэн уншигчдад хүргэдэг. Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл эсвэл тайлан нь нэг судалгааны төгсгөл бас өөр нэг судалгааны эхлэл болдог.

Мөн давтагдаагүй судалгаа хийхийн тулд тухайн сэдвээр өмнө судлагдсан бүх зүйлсийг олж мэдэж яг аль хэсэг эсвэл ямар зүйл орхигдсон бэ гэдгийг олж тодорхойлох шаардлагатай. Иймд судлагдсан байдлын тойм буюу Literature Review гэдэг ажил хийгддэг бөгөөд энэ ажлын үндсэн зорилгууд нь:

- Мэдлэгийн цоорхойг тодорхойлох
- Бий болсон мэдлэг, үр дүнгүүдийг цаг хугацааны болон учир шалтгааны логик дараалалд оруулах

явдлууд юм.

Судлагдсан байдлын тойм хийхийн тулд өмнө хэвлэгдсэн хамаарал бүхий маш их өгүүлэл, тайлангуудыг унших хэрэгтэй болно. Харин хаанаас яаж эхлэх вэ? аль аль өгүүллийг унших вэ? Бүх өгүүллийг унших ёстой юу? Хэзээ энэ бүх уншлагуудаа дуусгавар болгох вэ? Ямар мэдээлэл хайх вэ? Яаж судлагдсан байдлын тойм бичих вэ? гэх мэт түмэн асуудал бий. Зарим хүмүүс хялбараар хүлээж авдаг байж магадгүй. Гэхдээ өмнө судлагдсан зүйлсийг орхиж эсвэл үл тоон /санаатайгаар эсвэл уншаагүй бол санамсаргүй/ судалгаа хийвэл судалгааг давтсан болж таны цаг хугацаа, тухайн салбарт нэр хүнд унах магадлалтай. Яагаад гэвэл судалгааг давтах (гэдэг нь арга аргачлал болон гарсан үр дүн яг адил байх тухай ярьж байгаа шүү) нь судлаачийн ёс зүйд хориглосон зүйлүүдийн нэг юм.

Судлагдсан байдлын тойм хийхэд дараах хэдэн алхам байна. Үүнд:

- Судалгааны материалыуд олох
- Унших, тэмдэглэл хийх
- Олсон мэдлэг, цуглувансан мэдээллээ шинжлэх
- Судалгааны асуултаа тодорхойлох буюу мэдлэгийн цоорхой энэ байна гээд гаргах
- Судлагдсан байдлын тойм бичих

Судалгааны асуултууд/таамаглалууд (research question)

Хүснэгт 2. Гол зорилтууд

Судалгааны гарчиг	Research questions /objectives. Судалгааны асуултууд /зорилго
<i>Financial resources, financial literacy and small firm growth: Does private organizations support matters?</i>	Зорилт: i. санхүүгийн эх үүсвэр, эзэн-менежерийн санхүүгийн мэдлэг, жижиг фирмийн санхүүгийн болон санхүүгийн бус өсөлтийн хоорондын хамаарлыг судлах; ii. Хувийн хэвшилийн байгууллагуудын дэмжлэг нь санхүүгийн эх үүсвэр, эзэмшигч менежерийн санхүүгийн мэдлэг, жижиг фирмийн санхүүгийн болон санхүүгийн бус өсөлтийн хоорондын харилцааг сайжруулж байгаа эсэхийг шалгах.
<i>Finance, financial literacy and small firm financial growth in Bangladesh: the effectiveness of government support</i>	i. Санхүү, өмчлөгч-менежерийн санхүүгийн мэдлэг, жижиг пүүсийн санхүүгийн өсөлтийн хоорондын хамаарлыг судлах. ii. Төрийн дэмжлэг нь санхүүгийн харилцааг сайжруулж байгаа эсэхийг шалгах, өмчлөгч-менежерийн санхүүгийн мэдлэг, жижиг пүүсийн санхүүгийн өсөлт.
<i>Literacy is power and transforms lives: Channelling the relationship between financial literacy and financial satisfaction</i>	Санхүүгийн мэдлэг ба санхүүгийн төлөвлөлтийн хоорондын хамаарлыг судлах, Санхүүгийн төлөвлөлтийн зуучлалын үүргийг судлах, Жендерийн зохицуулах үүргийг судлах
<i>Review papers on definition of financial literacy and its measurement</i>	Санхүүгийн мэдлэгийн тухай ойлголтын тодорхойлолтыг ангилах, Хэмжилтийн аргуудад дүн шинжилгээ хийх, Стандарчилсан хэмжилтийн цоорхойг тодорхойлох
<i>How Financial Literacy, Innovation Capability, and Human Capital Affect Competitive Advantage and Performance: Evidence from Creative MSMEs</i>	ЖДҮ-н өрсөлдөөний даавуу тал болон гүйцэтгэлд санхүүгийн мэдлэг, хүний нөөц, инновацын чадвар гэх хүчин зүйлс хэрхэн нөлөөдөг талаар судлан авч үзнэ. Энэхүү судалгаа нь санхүүгийн мэдлэг, инновацийн чадвар, хүний нөөц, өрсөлдөөний давуу тал зэрэг ЖДҮ-ийн гүйцэтгэлийн хувьсах хэмжигдэхүүний таамаглалыг батлах
<i>Access to Finance and Performance of Small Firms In South Africa: The Moderating Effect Of Financial Literacy</i>	Санхүүгийн боловсрол онол нь өндөр түвшний санхүүгийн мэдлэгтэй хүмүүс санхүүгийн шийдвэр гаргах, санхүүгээ үр дүнтэй удирдах, санхүүгийн зах зээлийг удирдах

<i>Female workers' readiness for retirement planning: evidence from Indonesia. Review of Behavioral Finance</i>	Энэхүү судалгааны зорилго нь эмэгтэй ажилчдын тэтгэвэрт гарахад бэлтгэх бэлэн байдлыг судлах бөгөөд үүнд хүн ам зүй, сэтгэл зүйн хүчин зүйлс, санхүүгийн мэдлэг, тэтгэврийн төлөвлөлтийн нөлөөллийг судалж, туршиж үзэв. Энэхүү судалгаа нь нэгд, Индонез зэрэг хөгжиж буй орны эмэгтэй ажилчдын тодорхой бүлгийн үүднээс тэтгэвэрт гарах төлөвлөлтийн асуудал болон түүнд тулгарч буй бэрхшээлүүдийн талаар шинэ ойлголт өгөх замаар одоо байгаа хувийн санхүүгийн ном зохиолд хувь нэмрээ оруулах болно.
<i>Financial literacy and sustainable consumer behavior</i>	Энэхүү судалгаанд санхүүгийн боловсролын тухай ойлголтыг судлах шинэ аргыг боловсруулав. Нийгмийн сүлжээн дэх эрдэм шинжилгээний арга барил, илүү албан бус аргыг хослуулсан нь янз бүрийн эх сурвалжид тулгуурлан өөр өөр үзэл бодлыг ажиглах боломжийг бидэнд олгосон болно.
<i>The role of financial literacy and risk tolerance: An analysis of gender differences in the textile sector of Pakistan</i>	Энэхүү судалгааны ажил нь Пакистаны нэхмэлийн салбарт дүн шинжилгээ хийхэд модераторын хувьд жендерийн ялгааг харгалзан санхүүгийн мэдлэг, эрсдэлд тэсвэртэй байдлын үүргийг судаллаа.

Судалгааны ач холбогдол

"Санхүүгийн боловсрол ба жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн хоорондын харилцаа" (ЖДҮ) -ийг судлахын ач холбогдол нь бизнесийн орчин, ялангуяа гол тулгуур гэж тооцогддог жижиг, дунд аж ахуйн нэгжүүдийн хувьд чухал цоорхойг буюу асуудлыг арилгах, томоохон сайжруулалтыг дэмжих чадамжид оршдог.

3. СУДЛАГДСАН БАЙДЛЫН СУДАЛГААНЫ ТОЙМ

Онолын хүрээ

Санхүүгийн боловсрол ба жижиг дунд аж ахуйн нэгжүүдийн хоорондын хамаарлыг судлах онолын хүрээ нь санхүүгийн мэдлэг, ур чадвар нь ЖДҮ-ийн үйл ажиллагааны болон стратегийн талуудад хэрхэн нөлөөлдгийг ойлгохын тулд хэд хэдэн гол онолд тулгуурладаг.

- Хүний капиталын онол: Энэ онол нь хүний капиталд (боловсрол, сургалт гэх мэт) хөрөнгө оруулалт хийх нь бүтээмж, эдийн засгийн үнэ цэнийг нэмэгдүүлдэг гэж үздэг.
- Зан чанарын санхүүгийн онол: Зан чанарын санхүү нь санхүүгийн шийдвэр гаргахад сэтгэл зүйн хүчин зүйлсийн нөлөөг судалдаг.
- Нөөцөд суурилсан үзэл бодол (RBV): Пүүсийн RBV нь пүүсийн өрсөлдөх давуу тал нь түүний өвөрмөц нөөц, чадавхас үүдэлтэй гэж үздэг. Санхүүгийн мэдлэгийг ЖДҮ-д санхүүгийн нөөцөө оновчтой болгох, эрсдэлийг үр дүнтэй удирдах, санхүүгийн бэрхшээлийг даван туулах боломжийг олгодог стратегийн нөөц гэж үзэж

болно.

- Амьдралын мөчлөгийн таамаглал: Энэхүү эдийн засгийн онол нь хувь хүмүүс хэрэглээгээ жигдүүлэхийн тулд амьдралынхаа мөчлөгийн туршид хэрэглээ, хурийтлалыг төлөвлөдөг болохыг харуулж байна. ЖДҮ-д хэрэглэгдэж байгаа энэ нь хөрөнгө оруулалт, өсөлтийн үе шат, тэтгэвэрт гарах төлөвлөлт зэрэг бизнесийн санхүүгийн амьдралын мөчлөгийг төлөвлөхөд санхүүгийн мэдлэгийн ач холбогдлыг онцолж өгдөг.
- Нийгмийн танин мэдэхүйн онол: Энэхүү онол нь ажиглалтаар суралцах, нийгмийн туршлага, харилцаан детерминизм зэрэг нь суралцахад гүйцэтгэх үүргийг голлон авч үздэг. Нийгмийн харилцаа холбоо, зөвлөгөө өгөх, тухайн салбар, эсвэл бизнесийн сүлжээн дэх бусад хүмүүсийн санхүүгийн зан үйлээс суралцах замаар санхүүгийн мэдлэгийг дээшлүүлэх боломжтой.

Эдгээр онолыг нэгтгэсэн "Санхүүгийн боловсрол ба жижиг, дунд үйлдвэрийн хоорондын харилцаа" сэдэвт онолын хүрээ нь ЖДҮ-ийн санхүүгийн боловсрол, санхүүгийн эрүүл мэнд, стратегийн шийдвэр гаргалт, урт хугацааны тогтвортой байдлын нөлөөллийг судлах цогц арга барилыг бий болгодог. Энэ нь санхүүгийн мэдлэгийн олон талт ашиг тусыг онцолж, хувь хүний эрх мэдлээс авхуулаад салбарын эдийн засгийн өргөн хүрээг хамарсан амжилтад хувь нэмрээ оруулах хүртэл байдаг.

- Financial LiteracyFinancial Behavior,
- Financial Self-Efficacy,
- Bandura's Theory of Self-Efficacy,
- Dimension of Financial Self-Efficacy,
- Impact on Financial Behavior
- Нөөцөд суурилсан үзэл бодол (RBV),
- Санхүүгийн мэдлэгийн онол,
- Модерацын онол,
- Жижиг бизнесийн өсөлтийн онол
- Ерөнхийдөө энэхүү судалгааны онол нь санхүүгийн эх үүсвэр, санхүүгийн мэдлэг, хувийн байгууллагын дэмжлэг, жижиг фирмийн өсөлтийн хоорондын хамаарлыг судлахын тулд **нөөцөд суурилсан үзэл бодол, санхүүгийн мэдлэгийн онол, зохицуулалтын онол, жижиг бизнесийн өсөлтийн онолын** хэтийн төлөвийг нэгтгэсэн болно.
- Рационал хүлээлтийн онол,
- Зан үйлийн санхүү,
- Исламын эдийн засгийн зарчмууд (Санхүүгийн шийдвэрт васатия),
- Хүний капиталын онол ба Зан үйлийн эдийн засаг-ын талуудыг нэгтгэсэн онолын хүрээ
- Зан үйлийн амьдралын мөчлөгийн загвар,

- Амьдралын мөчлөгийн хэрэглээний загвар,
- Ашигтай байдлын онол
- Төлөвлөсөн зан үйлийн онол (TPB),
- Цагийн хэтийн төлөвийн онол

3. Арга зүй

- Судалгааны хувьсагчдыг хэмжих, өгөгдөл дүн шинжилгээ хийх замаар онолыг шалгадаг тоон парадигмыг ашиглав.
- Тоон мэдээлэл цуглуулах аргачлалыг бүтэцлэгдсэн судалгааны арга барилтай хослуулав.
- Бодлогын шинжилгээ,
- Хөтөлбөрийн үнэлгээ,
- Харьцуулсан дүн шинжилгээ,
- Оролцогч талуудын оролцоо,
- Мэдээллийн нэгтгэл, зөвлөмж
- Түүврийн арга

ДҮГНЭЛТ

Судалгааны асуудлын тодорхойлолт

Санхүүгийн боловсрол /Financial Literacy/ ба жижиг, дунд үйлдвэрлэл (ЖДҮ) хоорондын харилцаа нь эдгээр аж ахуйн нэгжүүдийн өсөлт, тогтвортой байдалд саад учруулж болох хэд хэдэн сорилт, бэрхшээлийг хамардаг. Үндсэн асуудлуудын товч тоймыг энд оруулав.

- Санхүүгийн боловсрол дутмаг
- Санхүүгийн боловсролын хүртээмж
- Санхүүжилтийг хангахад бэрхшээлтэй байдал
- Эрсдэлийн удирдлага
- Санхүүгийн төлөвлөлт, таамаглал үр дүн муутай
- Тогтвортой байдал ба өсөлтийн сорилтууд

Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд засгийн газар, боловсролын байгууллага, санхүүгийн байгууллага, салбарын холбоод зэрэг янз бүрийн оролцогч талуудын нэгдсэн хүчин чармайлт шаардлагатай. Хүртээмжтэй санхүүгийн боловсрол, нөөцөөр хангах, санхүүгийн зөвлөгөө өгөх түншлэлийг дэмжих, санхүүгийн мэдлэг олгох зорилтот хөтөлбөрүүдийг бий болгосноор санхүүгийн мэдлэг /Financial Literacy/ ба ЖДҮ-ийн хоорондын амжилтын хамаарлыг мэдэгдэхүүц дээшлүүлж хөгжүүлэх боломжтой.

Зураг 1. Санхүүгийн мэдлэг- зүэл баримтлалын хүрээ

Санхүүгийн боловсролын талаарх ойлголтод:

- Газар зүйн хүчин зүйлс
- Хувь хүний хүчин зүйлүүд нөлөөдөг

Харин санхүүгийн мэдлэг нь юунд нөлөөлдөг талаар 4 үндсэн хүчин зүйлсийг авч үзнэ.

- Санхүүгийн хүртээмж
- Санхүүгийн wellbeing
- Санхүүгийн шийдвэр гаргалт
- Санхүүгийн үр дүн

Олон судлаач янз бүрийн улс орны хүн амын санхүүгийн боловсролын ялгааг судалж, улс орнуудын өөр өөр бүс нутагт судалгаа хийжээ. Lusandri & Mitchell-ын хийсэн 8 улсаас мэдээлэл цуглуулж, санхүүгийн боловсролын онааны мэдэгдэхүйц ялгааг ажигласан анхны хүмүүсийн нэг байв. Эдгээр ялгааны зарим нь санхүүгийн зэх зээлийн хөгжил, санхүүгийн системийн онцлог, инфляци, санхүүгийн хямрал зэрэг санхүүгийн сүүлийн үеийн үйл явдууд зэрэг хүчин зүйлсээс шалтгаалсан байна. Зарим судлаач тэтгэврийн тогтолцоо болон санхүүгийн боловсрол хоорондын уялдаа холбоог олж илрүүлсэн нь чухал бөгөөд Almenberg, Save-Soderbergh, Crossan ар санхүүгийн боловсрол тэтгэврийн хувьчлалд нөлөөлөл чухал хүчин зүйл гэж холбосон байна.

Харин маш олон судалгааны ажил, судлаачид санхүүгийн мэдлэгийг тодорхойлогч хувь хүний хүчин зүйлсэд анхаарлаа хандуулсан байдаг. Huston боловсрол нь санхүүгийн боловсролд хүчтэй эерэг хамааралтай болохыг тогтоосон бол Van Roij орлогын хувьд адил үр дүн ажиглагдсан. Lusandri & Mitchell нар тусдаа бүтээлээрээ нас хүйс, шашин шүтлэг зэрэг зүйлс нь санхүүгийн боловсролын тодорхойлтонд нөлөөлдөгдийг тогдоггон үзжээ. Тэд залуу болон **хөгжин** санхүүгийн боловсролын хувьд ялгаатай мэдлэгтэй байдаг, эмэгтэйчүүд ерөнхийдөө сөнхүүгийн боловсрол багатай, тэр байтухаг нэг бүс нутагт

амьдардаг өөр өөх арьс, шашин шүтлэгтэй хүмүүс санхүүгийн боловсролын түвшин өөр байдгийг тогтоосон байна. Өөр нэг анхаарал татах зүйлс нь эцэг эхийн нөлөөлөл бас нөлөөлж байна гэж үзжээ.

“Санхүүгийн боловсрол /Financial Literacy/ ба жижиг дунд үйлдвэрлэлийн хоорондын хамаарал”-ын судалгаа нь санхүүгийн мэдлэг болон ЖДҮ-ийн үйл ажиллагааны амжилт, тогтвортой байдал нь хоорондоо чухал холбоотой юм. Санхүүгийн мэдлэг нь зөвхөн ЖДҮ-ийн хамаарал, давуу тал төдийгүй орчин үеийн бизнесийн орчны нарийн төвөгтэй байдлыг даван туулахад чухал тулгуур багана болж байгаа билээ.

Холбогдох судлагдсан байдлын судалгаа

Санхүүгийн боловсрол, ялангуяа жижиг, дунд үйлдвэрлэлд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх холбогдох ном зохиолын тойм нь санхүүгийн мэдлэг нь энэ салбарын бизнесийн үйл ажиллагааны болон стратегийн тал дээр хэрхэн нөлөөлдөг тухай олон талт ойлголтыг харуулж байна. Төрөл бүрийн судалгааны үр дүн нь бизнесийн гүйцэтгэл, санхүүгийн хүртээмж, эрсдэлийн удирдлага, урт хугацааны тогтвортой байдлыг сайжруулахад санхүүгийн мэдлэгийн ач холбогдлыг онцолж байна.

Санхүүгийн боловсрол ба бизнесийн гүйцэтгэл: Санхүүгийн боловсрол ба ЖДҮ-ийн ерөнхий гүйцэтгэлийн хооронд эерэг хамаарал байгааг хэд хэдэн судалгаа харуулсан байна. Тухайлбал, санхүүгийн өндөр мэдлэгтэй эзэд болон менежерүүд ашиг орлого, борлуулалтын өсөлт, хөрөнгийн үр ашигтай ашиглалт зэрэг бизнесийн үр дүнд илүү сайн байдаг нь судалгаагаар тогтоогджээ. Санхүүгийн мэдлэг нь хөрөнгө оруулалт, үнийн стратеги, зардлын менежментийн талаар илүү мэдээлэлтэй шийдвэр гаргах боломжийг олгож, бизнесийн гүйцэтгэлийг сайжруулахад хүргэдэг.

Санхүүгийн хүртээмж: Санхүүгийн боловсролын түвшин нь ЖДҮ-ийн банкны зээл, венчур хөрөнгө, засгийн газрын буцалтгүй тусламж зэрэг гадны санхүүжилтэд хандах чадварт ихээхэн нөлөөлдөг. Санхүүгийн боловсролтой бизнес эрхлэгчид зээлдүүлэгчийн шаардлагыг хангах, санхүүжилтийн нөхцөлийг ойлгох, зээлжих чадвараа удирдахад илүү сайн бэлтгэгдсэн байдаг тул санхүүжилт авахад илүү амжилттай байдаг нь судалгаанаас харагдаж байна. Санхүүгийн боловсролтой нь санхүүгийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нарийн төвөгтэй байдлыг даван туулахад тусалдаг бөгөөд ЖДҮ-д өөрсдийн хэрэгцээнд хамгийн сайн санхүүжилтийн хувилбаруудыг сонгох боломжийг олгодог.

Эрсдэлийн удирдлага: Судалгаанаас хараход ЖДҮ-ийн эрсдэлийг үр дүнтэй удирдахад санхүүгийн мэдлэгийн үүрэг чухал болохыг онцолж байна. Санхүүгийн ойлголтыг сайн эзэмшсэн өмчлөгчид болон менежерүүд зах зээлийн тогтвортгүй байдал, хүүгийн хэлбэлзэл, зээлийн эрсдэл зэрэг санхүүгийн эрсдэлийг тодорхойлох, үнэлэх, бууруулахад илүү сайн бэлтгэгдсэн байдаг. Санхүүгийн боловсрол нь эдийн засгийн уналт болон урьдчилан тооцоолоогүй санхүүгийн сорилтыг даван туулах стратеги боловсруулахад хувь нэмрээ оруулж, ЖДҮ-ийн зах зээлд тэсвэрлэх чадварыг дээшлүүлдэг.

Тогтвортой байдал ба өсөлт: Урт хугацааны тогтвортой байдал, өсөлт нь ЖДҮ-ийн амжилтанд маш чухал бөгөөд санхүүгийн мэдлэг нь эдгээр зорилгод хүрэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Судалгаанаас үзэхэд санхүүгийн боловсролтой байх нь стратегийн төлөвлөлт, төсөвлөлт, таамаглалыг хөнгөвчлөхөд тусалдаг бөгөөд энэ нь ЖДҮ-ийг өргөжүүлэх үе шатууд болон зах зээлд нэвтрэх стратегиудад чиглүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Түүнчлэн, санхүүгийн боловсрол нь санхүүгийн зорилгыг байгаль орчин, нийгмийн зорилтуудтай уялдуулах замаар бизнесийн тогтвортой практикийг нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж, бизнесийн ерөнхий тогтвортой байдалд хувь нэмэр оруулдаг.

Сорилт ба саад бэрхшээл: Хэдийгээр илэрхий ашиг тустай хэдий ч ЖДҮ эзэмшигчид болон ажилчдын санхүүгийн мэдлэгийг дээшлүүлэхэд тулгарч буй бэрхшээл, саад бэрхшээлийг судалгаа харуулж байна. Үүнд санхүүгийн боловсролын тусгай хөтөлбөрт хамрагдах боломж хомс, цаг хугацааны хязгаарлалт, бизнесийн амжилтад санхүүгийн боловсролын гүйцэтгэх үргийг ерөнхийд нь дутуу үнэлдэг. Эдгээр саад тогторыг арилгахын тулд бодлого боловсруулагчид, боловсролын байгууллагууд, салбарын холбоод санхүүгийн мэдлэгийг дээшлүүлэх зорилтот санаачилгыг боловсруулж, хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн хамтын хүчин чармайлтыг шаарддаг

Санхүүгийн боловсролын харьцангуй байдал: Хүн ам зүйн суурь байдал нь хүний санхүүгийн ойлголт, санхүүгийн чадварыг бий болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Нас ахих тусам санхүүгийн талаарх туршлага, мэдээллийн хэмжээ нэмэгддэг тул нас нь санхүүгийн мэдлэгт ихээхэн нөлөөлдөг болохыг тогтоожээ. Өөрөөр хэлбэл, хүн нас ахих тусам боловсролын түвшин өндөр, орлого өндөр байх тусам санхүүгийн мэдлэг сайжирна. Цаашилбал, өндөр орлоготой хүмүүс ерөнхийдөө санхүүгийн төлөвлөлт, хөрөнгө оруулалтын талаарх мэдээлэл нийлүүлэгчдийн санхүүгийн үйлчилгээний хэрэгсэл, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр илүү чөлөөтэй ханддаг тул өндөр орлоготой хүмүүс бага орлоготой хүмүүстэй харьцуулахад санхүүгийн талаар илүү туршлага, мэдлэгтэй байдаг. Түүнээс гадна санхүүгийн мэдлэгийн хувьд хүйснээс шалтгаалан өөр байна. Индонез улсын бүх мужид хийсэн судалгаагаар эмэгтэй хүмүүсийн хувьд эрэгтэйчүүдээс бага санхүүгийн мэдлэгтэй байдаг байна. Үүнээс хамааран эмэгтэйчүүд эрэгтэй хүмүүсээс 15-33%-аар бага цалин авдаг байна.

Пакистаны нэхмэлийн салбарт дүн шинжилгээ хийхэд модераторын хувьд жендерийн ялгааг харгалзан санхүүгийн мэдлэг, эрсдэлд тэсвэртэй байдлын үүргийг судалсан юм. Нэгдүгээрт, даатгал, тэтгэврийн төлөвлөлт, үл хөдлөх хөрөнгө, яаралтай тусlamжийн сан, хүүхдийн боловсрол зэрэг санхүүгийн мэдлэг, хөрөнгө оруулалтын шийдвэр, эрсдэлийг тэсвэрлэх чадварт хэр зэрэг нөлөөлж байгаад дүн шинжилгээ хийжээ. Одоогийн судалгааны үр дүнгээс харахад санхүүгийн боловсролтой өрхүүд эрсдэлд орох хүсэл эрмэлзэлтэй, санхүүгийн мэдлэгтэй байх нь хөрөнгө оруулалт хийх хандлагыг нэмэгдүүлж байна.

Шинжилгээнд үндэслэн ЖДҮ-ийн санхүүгийн боловсрол нь хөрөнгийн бүтцээр зохицуулагддаг компаниудын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхэд стратегийн нөлөөтэй гэж дүгнэж болно. Түүнчлэн санхүүгийн мэдлэг нь хөрөнгийн бүтэц, оновчтой санхүүгийн шийдвэрээр дамжуулан эрсдэлийн удирдлагад нөлөөлдөг. Мөн ЖДҮ-ийн өрсөлдөх чадварт санхүүгийн мэдлэг, санхүүжилтийн оновчтой шийдвэр, эрсдэлийн удирдлага нөлөөлдөг.

Хөгжиж буй эдийн засагтай орнуудын ЖДҮ-ийн санхүүгийн хүргээмж болон өсөлтийн хоорондын хамаарал дахь санхүүгийн мэдлэгийг зохицуулах нөлөөг харуулснаар одоо байгаа олон улсын бизнес эрхлэлтийн ном зохиолд хувь нэмэр оруулдаг. Судалгаанаас харахад ЖДҮ-үүд өсөхийн тулд санхүүгийн эх үүсвэртэй болохын тулд зээл/зээлийг үр дүнтэй, үр ашигтай ашиглахад дэмжлэг үзүүлэх санхүүгийн мэдлэг шаардлагатай байгааг харуулж байна. Хөгжиж буй эдийн засагтай орнуудын ЖДҮ эрхлэгчдэд санхүүгийн мэдлэг

хэрэгтэй бөгөөд энэ нь тэдэнд зээл гэх мэт санхүүгийн үйлчилгээнд хамрагдахаас өмнө санхүүгийн ухаалаг шийдвэр, сонголт хийхэд тусалдаг.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

- Heersmink, R., van den Hoven, J., van Eck, N. J., and van Ber~ J. den. (2011). Bibliometric mapping of computer and information ethics. *Ethics and Information Technology*, 13(3), 241-249. <https://doi.org/10.1007/s10676-011-9273-7>
- Henager, R., and Mauldin, T. (2015). Financial literacy: The relationship to saving behavior in low- to moderate-income households. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 44(1), 73-87. <https://doi.org/10.1111/fcsr.12120>
- Henseler, J., and Fassott, G. (2010). Testing moderating effects in P.I.S path models: An illustration of available procedures. In the *Handbook of partial least squares*. *In the Handbook of Partial Least Squares*.
- Herawati, N. T., Candiasa, I. M., Yadnya~ I. K., and Suharsono, N. (2020). Factors that influence financial self-efficacy among accounting students in Bali: *Journal of International Education in Business*, 13(1), 21-36. <https://doi.org/10.1108/JIEB-02-2019-0010>
- Hossain, M. M. (2020). Financial resources, financial literacy and small firm growth: Does private organizations support matter? *Journal of Small Business Strategy*, 30(2), 35-58. •
- Hossain, M. M., Ibrahim, Y., and Uddin, M. ~ (2020). Finance, financial literacy and small firm financial growth in Bangladesh: The effectiveness of government support. *Journal of Small Business and Entrepreneurship*, 1-26. <https://doi.org/10.1080/082763312020.1793097>
- Husain, 1:1· R. W., Raml~, R., Zain, S. R. S. M., and Ja'n.,M. T. (2021). The impact of wasatiyyah/moderation on student's financial decisions. *Malaysian Journal of Consumer and Famzzy Ee* • 26 230_250
- Farida L Afand· M F (20 ; 9 ·• 1 '•-, ~ularso, R. A., Suroso, I., and Pu tri, N. A.:). l-Jow financial literacy, innovation capability, and human capital affect competitive advantage and performance: Evidence from creative MSMEs. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 8(11), 2300-2310.
- Fatoki, O. (2021). Access to finance and performance of small firms in South Africa: The moderating effect of financial literacy. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 18, 78-87.
- Fatoki, O., and Oni, O. (2014). Financial literacy studies in South Africa: Current literature and research opportunities. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(20), 409-414. <https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n20p409>
- Bongomi~ G. O. C., Munene, J. C., Ntayi, J. M., and Malinga, C. A. (2018). Nexus beh-veen financial literacy and financial inclusion: Examining the moderating role of cognition froIn a developing country perspective. *International Journal of Bank Marketing*, 36(7), 1190-1212. <https://doi.org/10.1108/IJBM-08-2017-0175> Buchdadi,
- A. D., Sholeha, A., Ahmad, G. N., and Mukson. (2020). The influence of financial literacy on SMEs performance through access to finance and financial risk attitude as mediation variables. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 24(5), 1-16. Citradika, D. P., Atahau, A. D. R., and Satrio, D. (2019). The use of non-cash transactions among batik SMES: An empirical review from Indonesia. *international Journal of Business and Society*, 20(1), 397-416.

- Damayanti, R., Al-Shami, S. S. A.1 AB Rahim, B. R., and Setya, M. F. (2018). Factors that influence financial literacy on small medium enterprises: A literature review. *Opcion*, 34(86), 1540-1557.
- Danes, S. M., and Hira, I.; K. (1987). Money management knowledge . . . of college students. *Journal of Student Financial Aid*, 17(1), 4-16.
- Demartini, M. C., and Beretta, V. (2020). Intellectual capital and SMEs' performance: A structured literature review. *Journal of Small Business Management*, 58(2), 288-332. <https://doi.org/10.1080/00472778.2019.1659680>
- Dewi, V. I., Febrian, E., Effendi, N., and Anwar, M. (2020). Does financial perception mediating the financial literacy on financial behavior? A study of academic community in central Java island, Indonesia. *Montenegrin Journal of Economics*, 16(2), 33-48. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2020.16-2.3>
- Fachrudin, K. R., and Fachrudin, K. A. (2016). The influence of financial education and experience toward investment decision with moderated by financial literacy. *Polish Journal of Management Studies*, 14(2), 51-60. <https://doi.org/10.17512/pjms.2016.14.2.05>
- Fan, L., and Zhang, L. (2021). The influence of financial education sources on emergency savings: The role of financial literacy. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 49(4), 344-361. <https://doi.org/10.1111/fcsr.12400>
- Ngek, N. B. (2016). Performance implications of financial capital availability on the financial literacy-Performance nexus in South Africa. *Investment Management and Financial Innovations*, 13(2), 354-362. [https://doi.org/10.21511/imfi.13\(2-2\).2016.10](https://doi.org/10.21511/imfi.13(2-2).2016.10)
- Naiwen, L., Wenju, Z., Mohsin, M., Ur Rehman, M. Z., Naseem, S., and Afzal, A. (2021). The role of financial literacy and risk tolerance: An analysis of gender differences in the textile sector of Pakistan. *Industria Textila*, 72(3), 300-308. <https://doi.org/10.35530/IT.072.03.202023>
- Larisa, L. E., Njo, A., and Wijaya, S. (2021). Female workers' readiness for retirement planning: evidence from Indonesia. *Review of Behavioral Finance*

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ БИЗНЕС, МЕНЕЖМЕНТ

БАЙГУУЛЛАГА БОЛОН АЖИЛТНУУДЫН ҮНЭТ ЗҮЙЛСИЙН НИЙЦЛИЙГ ТОДОРХОЙЛОХ НЬ

Б.Баярцэцэг¹, Б.Номин², Ж.Сугармаа³, Б.Маргад⁴

¹ СЭЗИС-ийн Бизнесийн удирдлагын тэнхимиийн багш /MBA/

² СЭЗИС, Бизнесийн удирдлага-3

³ СЭЗИС, Бизнесийн удирдлага-3

⁴ СЭЗИС, Бизнесийн удирдлага-3

Хураангуй

Түлхүүр үг:

Үнэт зүйл, байгууллага,
ажилтнууд

Байгууллагын үнэт зүйлс нь байгууллага үйл ажиллагаандaa юуг баримтлах, хэрхэн ажиллахыг тусгаж өгсөн байх бөгөөд ажилтнууд байгууллагынхаа үнэт зүйлийг ухамсарласнаар ажилдаа тууштай байдал, сэтгэл ханамжтай байдалд нөлөөлөх боломжтой юм. Компани цаашид тогтвортой үйл ажиллагаагаа явуулах, өсөн дэвжих нь ажилчидтай нягт уялдаа холбоотой. Иймд ажилтны ажилдаа идэвхтэй байдал болон байгууллагын ажилтны хувьд байгууллагын үнэт зүйлстэй нийцэлтэй байх нь ямар ач холбогдолтой болохыг энэхүү судалгаагаар тодорхойлохыг зориloo.

- Онолын судалгааны хувьд Байгууллагын болон хувь хүний үнэт зүйлсийн нийцлийн загварыг энэхүү судалгаандaa ашиглав.
- Судалгааны асуулгын хувьд нийт 5 хүчин зүйлсийн 59 шкаал асуултыг бэлтгэв. Асуулгыг хувиараа бизнес эрхлэгчдээс бусад төрөл бурийн секторт үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагад ажилладаг ажилтаас авлаа.

ОРШИЛ

Судалгааны үндэслэл

Байгууллага нь үнэт зүйлтэй байх нь чухал бөгөөд үнэт зүйл нь ажилтны дунд эв нэгдэл, байгууллагын тогтвортой соёл, шударга зан үйлийг бий болгож өгдөг. Түүнчлэн байгууллагын нэр хүндийг бүрдүүлэх, олонд танигдахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Ажилтнуудын үнэт зүйл нь байгууллагын үнэт зүйлстэй нийцэж байх нь тэдний нийтлэг зорилгодоо хүрэх хүсэл эрмэлзлийг нэмэгдүүлэх, ажилтнууд ажилдаа тууштай байх магадлалыг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлөх боломжтой юм.

Монгол Улсын ажиллах хүчний хувьд 2021 оны байдлаар 1226504, 2022 онд 1265211, 2023 оны 4-р улиралд 1245634 ажиллах хүч байгаа бөгөөд ажиллах хүч буурсан үзүүлэлттэй байна. Үүнээс гадна гадаадад ажиллах хүсэлтэй иргэд ихсэж байгаа нь ажиллах хүч буурахад нөлөөлж байгаа бөгөөд 2024 оны 2-р сарын хувьд 2395 хүн гадаад улсад ажиллаж амьдрахаар явсан байна. Харин 2023 оны 2-р сард 1150 хүн гадаад ажиллаж амьдрахаар явсан байгаа бөгөөд гадаад улсад иргэд байнга оршин суух хандлага ихсэж байгааг харуулж байна. (Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, 2024)

Иймд Монголд үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагууд болон ажилтнууд хоорондын үнэт зүйлийн нийцлийг судалснаар ажилчид тогтвортой суурьшилтай байгууллагадаа ажиллах боломжтой эсэхийг энэхүү судалгаагаар илрүүлэх болно.

Судалгааны ажлын зорилго

Энэхүү судалгааныхаа хүрээнд бид байгууллага болон ажилтнуудын үнэт зүйлсийн нийцэл нь ажлын бүтээмж, ажилчдын тууштай байдал мөн байгууллагын тогтвортой үйл ажиллагаанд нөлөөлж буй эсэхийг тодорхойлох бөгөөд санал, зөвлөмжийг хүргэх зорилготой.

Судалгааны ажлын зорилт:

- Ажилтнуудын хувь хүний үнэт зүйлийг тодорхойлох
- Байгууллагын үнэт зүйлийг тодорхойлох
- Ажилтнуудын байгууллагатаа сэтгэл ханамжтай байдлыг тодорхойлох
- Судалгаа зохион байгуулах
- Судалгааны үр дүнг шинжлэн дүгнэлт, санал, зөвлөмж боловсруулах

Сэдвийн хамрах хүрээ

Түүврийн хамрах хүрээ: Энэхүү судалгаа нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр үйл ажиллагаа явуулж буй бүхий л сектор дахь байгууллагын ажилтнууд хамрагдах боломжтой.

БҮЛЭГ I. ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Судлагдсан байдлын судалгаа

“Хувь хүний болон байгууллагын үнэт зүйлсийн хоорондын нийцлийг тодорхойлох сэдвийн хүрээнд нийт гадаадын 3 судалгааны ажилтай танилцав.

Судалгаа 1:

- *Судалгааны ажлын нэр, судалгаа хийгдсэн он: The organizational culture and values alignment management importance for successful business (2017)*
- *Судалгааны зорилго: Бразил улсын хөлөг онгоцны байгууллагын соёлын үнэт зүйл болон ажилтнуудын өөрсдийн төлөвшүүлсэн үнэт зүйл хоорондын уялдаа холбоог шалгах зорилготой.*
- *Судалгаа үр дүн: Ажилтнуудын сэтгэл ханамж болон байгууллагын гүйцэтгэлийг өндөр байлгахад байгууллагын соёл, үнэт зүйлсийн хоорондын уялдаа холбоо нь чухал үүрэгтэйг онцолжсон. Түүнчлэн байгууллагын нийтлэг сайн сайхан байдал руу*

үнэт зүйлсийг чиглүүлэх, ажилтнуудын оролцоог дэмжих шаардлагатай байгааг харж болно.

Судалгаа 2:

- Судалгаан ажлын нэр, судалгаа хийгдсэн он: Reality of methodological and psychometric characteristics of the questionnaire of congruence of personal and organizational values (2018)
- Судалгааны зорилго: Хувийн үнэт зүйлсийг байгууллагын үнэт зүйлстэй уялдуулах нь ажилтнуудын сэтгэл ханамж, тутштай байдал, зан байдал, байгууллагын үр дүнд хэрхэн нөлөөлж байгааг судлах явдал юм.
- Судалгааны үр дүн: Байгууллага болон хувь хүний үнэт зүйлс хоорондоо нийцэж байх нь байгууллагын гүйцэтгэлд эерэг нөлөөтэй гэсэн үр дүн гарав.

Судалгаа 3:

- Судалгаан ажлын нэр, судалгаа хийгдсэн он: Organizational culture and effectiveness: A study of values, attitudes, and organizational outcomes.
- Судалгааны зорилго: Эрүүл мэндийн салбар дахь байгууллагын соёл, ажилтнуудын хандлага болон байгууллагын бүтээмж хоорондын хамаарлыг судлах
- Судалгааны үр дүн: I-p таамаглалаар бүлгийн соёл болон өвчтөнгүүдийн сэтгэл ханамж хоорондоо эерэг хамааралтай гэж үзсэн нь батлагдлаа.

Судлагдсан байдлын бүлгийн дүгнэлт:

Байгууллагад ажиллаж байх үед хувь хүний үнэт зүйлс нь байгууллагын үнэт зүйлстэй нийцэх болон зөрчилдэж байгаа эсэх нь байгууллагын гүйцэтгэл, ажилтны сэтгэл ханамжтай байдал, ажилдаа хандах хандлагад шууд болон шууд бус хамааралтайг дээрх гадаадын З судалгааны ажлаас харж болно. Ингэхдээ хоорондын нийцэл нь дээрх үзүүлэлтүүдэд эерэг үр дүнг авчирна гэж үзэж байна.

1.2 Онолын судалгаа

1. Байгууллага-хүн хоорондын зохицлын загвар (Chatman, 1989)

Байгууллага-хүн хоорондын зохицлыг тодорхойлоходоо хувь хүн болон байгууллагын үнэт зүйлсийг тус бүр хэмжинэ. Өндөр байгууллагын зохицолтой байснаар хувь хүн байгууллагадаа өндөр гүйцэтгэл, тав тухтай байдлыг бий болгох мөн байгууллага болон хувь хүн хоёулаа санаачилгатай байх зэрэг үр өгөөжтэй. Байгууллага-хүн зохицолтой байхын тулд ижил үнэт зүйлтэй хүмүүсийг ажилд авах болон ажилтнуудаа илүү тэр тал руу нь чиглүүлж нийгэмшүүлэх явдал юм.

Загварыг хэрэгжүүлэхдээ:

- Байгууллагын шинж чанарыг үнэт зүйлс болон норм дээр тулгуурлан тодорхойлох. Талсжилт /үнэт зүйлс нь байгууллагадаа хэр тархсан эсэх/, эрчим /үнэт зүйлс нь хэр хүчтэй баримтлагдаж байна/, сэтгэл ханамж /ямар үнэт зүйлс нь байгууллагад чухал байна/.
- Байгууллагын ажилтнуудын хувийн үнэт зүйлсийг хэмжинэ.
- Байгууллага болон хувь хүн хоорондын үнэт зүйлсийг харьцуулах байдлаар хэмжинэ.

2. Үнэ цэнийн нөлөөллийн хүрээ (Meglino, Ravlin 1998)

Тус загварын хувьд байгууллагын үнэт зүйлс хэрхэн тодорхойлогдож мөн үнэт зүйл нь байгууллагын ажилтнуудад хэрхэн нөлөөлж байгааг харуулна. Нийгэмшил болон генетикээс үнэт зүйлс нь гаралтай гэж үздэг ба цаашлаад үнэт зүйл нь хоёр сувгаар дамжин үр дүнд авчирна. Хувь хүний хувьд шууд үнэт зүйлс нь нөлөөлөх ч бусдын үнэт зүйлс нь чинийхтэй нийцэж байвал зөрчилдөөн болон тодорхойгүй байдал бага байж доорх үр дүнгүүдийг гаргах боломжтой. Ингэхдээ нөхцөл байдал болон даалгавраасаа ялгаатай байна гэж үзэв.

3. Ажилтнуудын хандлага, сэтгэл зүйн хэрэгцээг хангах, үнэт зүйлсийн хамаарлын ерөнхий замны зураглал (Cable, Edward 2004)

Энэхүү загвараар судлаачид сэтгэл зүйн хэрэгцээ хангарт болон үнэт зүйлсийн нийцэл нь ажилтнуудад хэр ач холбогдол бүхий ялгаатай болохыг мөн энэ хоёрын хоорондын хамаарлыг таамаглахад оршино. Сэтгэл зүйн хэрэгцээ болон үнэт зүйлсийн нийцэл нь ажилтан ажилдаа хандах хандлагад чухал үүрэгтэй гэж үзжээ.

4. Ажлын сэтгэл ханамж болон хүмүүс хоорондын харилцааны замын загвар (Verplanken 2004)

Уг загварт байгууллагын дөрвөн үнэ цэнийн хэсэг болох хүмүүс хоорондын харилцаа, нээлттэй систем, дотоод үйл явц, раициональ зорилго дахь үнэт зүйлсийн нийцэл болон ажлын сэтгэл ханамж хоорондын хамаарлыг тайлбарлахаар зорилоо. Үнэт зүйлсийн нийцэл нь ажилдаа хандах хандлага цаашлаад ажлын сэтгэл ханамжийг тодорхойлдог.

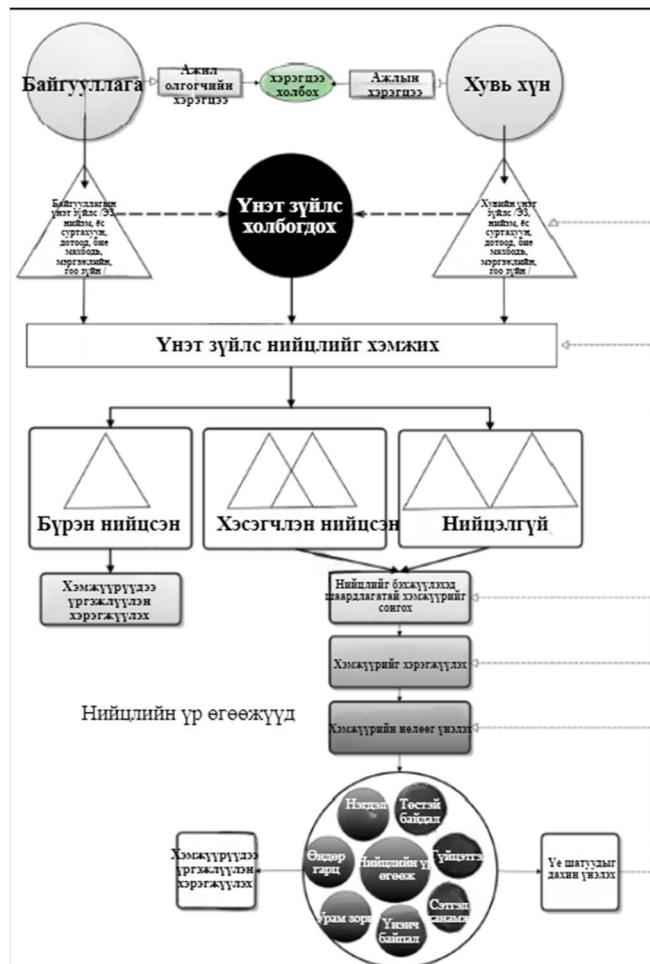
5. Олон хэмжээст байгууллага-хүн зохицлын загвар (Westerman, Cyr 2004)

Судлаачид нь ажилтнаа ажилдаа үлдэх, ажилдаа гаргах хичээл зүтгэл, сэтгэл ханамжид үнэт зүйлийн, зан чанарын болон хүрээлэн буй орчны нийцэл нь хэрхэн ялгаатай нөлөөлөх талаар судалсан. Үнэт зүйлсийн нийцэл нь нөгөө хоёр хувьсагчаасаа илүү хүчтэ ач холбогдолтой байгааг харж болно.

6. Байгууллага болон хувь хүний үнэт зүйлийн нийцлийн загвар (Vveinhardt, Gulbivaite 2012)

Энэхүү загвар нь байгууллага болон хувь хүний үнэт зүйлсийг хэмжүүрүүдээр үнэлэн нэгтгэж, үнэт зүйлсийн нийцлийг бэхжүүлэхэд юу хийх шаардлагатайг шат дараалалтайгаар харуулдаг загвар.

- Ажил горилогчдоос байгууллагын хэрэгцээнд тохирсон хүнийг сонгох
- Ажиллах хүчин бүрдүүлэлтийн үед байгууллагын болон хувь хүний үнэт зүйлс хоорондын холбоо хамаарлыг тодорхойлох /6 төрлийн үнэт зүйлс болох эдийн засаг, нийгмийн, ёс суртахууны, дотоод, бие махбодын, мэргэжлийн болон гоо зүйн/
- Хоорондын нийцлийн оноо нь тодорхойлогдох
- Нийцлийг нь бэхжүүлэх шаардлагатай хэмжигдэхүүнүүдийг сонгох
- Сонгогдсон хэмжигдэхүүдийг авч үзэх
- Сайжруулсан хэмжигдэхүүнүүдийг хэр чухлыг үнэлэх
- Хэрэв чухал гэж үзвэл энэ хэмжигдэхүүний нийцлийг сайжруулахад ирээдүйд ямар ажлууд хийгдэх шаардлагатайг шийдэх

Зураг 1: Байгууллага болон хувь хүний үнэт зүйлийн нийцлийн загвар (Vveinhardt, Gulbivaite 2012)

Онолын хэсгийн дүгнэлт:

Судалгааны ажлын сэдэвтэй холбоотой байгууллагын үнэт зүйлс болон хувь хүний үнэт зүйлс хоорондын нийцэл нь оролцогч хоёр талд хэрхэн ээрэг нөлөө үзүүлж байгааг дээрх загваруудаас харж болно. Ялангуяа "Байгууллага болон хувь хүний үнэт зүйлийн нийцлийн загвар" нь 6 хүчин зүйлийн хүрээнд асуулгын аргаар байгууллага хувь хүний нийцлийг тодорхойлон үе шат дарааллаар нийцлийг бэхжүүлэхэд чиглэсэн болно.

СУДАЛГААНЫ АРГАЗҮЙ

Түүврийн дизайн

Эх олонлог: Үндэсний статистикийн хорооны мэдээлсэнээр 2023 оны 4-р улирлын байдлаар 1196837 иргэд ажил эрхэлж байна.

Түүврийн оновчтой тоо хэмжээ: 95%-ийн итгэх магадлалтай гаррар, алдааны хэмжээг 5% гэж үзэхэд зохистой түүврийн хэмжээ 350 байна гэдгийг дараах томьёогоор гаргав.

Томьёо:

$t=95\%$ -ийн итгэх магадлал, $w=$ Тогтмол утга, $N=$ Эх олонлог, $n=$ Оновчтой түүврийн хэмжээ

$$n = \frac{t^2 \cdot w \cdot (1 - w)N \cdot p^2}{t^2 \cdot w \cdot (1 - w)}$$

Түүврийн объект: Судалгаанд хамрагдагсдыг ажиллаж буй байгууллагын секторын хувьд жигд тархалттай байхаар сонгсон бөгөөд үүнд:

- Хувийн хэвшлийн
- Төрийн байгууллага
- Олон улсын байгууллага
- Төрийн бус байгууллагуудаас 354 өгөгдлийг бүрдүүлж чадсан.

Судалгааны хэрэглэгдэхүүн

Судалгааны асуулгын хуудас нь 5 хэсэг, нийт 68 асуултаас бүрдсэн. Үүнийг төрлөөр нь ангилж үзвэл дараах байдалтай байна.

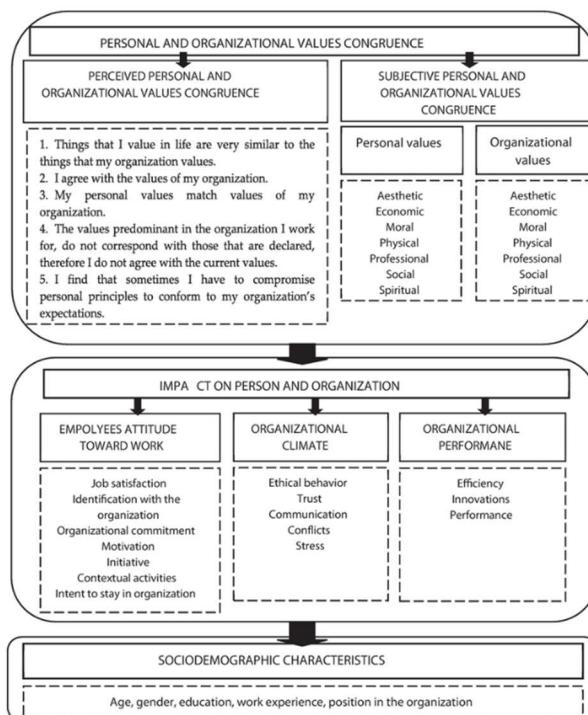
Хүснэгт 2: Анкетын асуулгын тоо

№	Хэсэг	Хэсэгдэх асуултын тоо	Хаалттай Шкал	Хаалттай Нэрлэсэн
1	Үнэт зүйлс хоорондын нийцэл	5	5	-
2	Хувь хүний үнэт зүйлс	23	23	-
3	Байгууллагын үнэт зүйлс	23	23	-
4	Сэтгэл ханамжийн асуулга	8	8	-
5	Хувь хүний мэдээллийн хэсэг	9	-	9

Судалгааны хэрэглэгдэхүүний хувьд нийт 4 нээлттэй асуулт, 29 хаалттай асуулттай ба үүнд нэрлэсэн хэмжигдэхүүн бүхий 18 асуулт, шкаал хэмжигдэхүүн бүхий 9 асуулт тус тус байв.

Судалгааны дизайн

Судалгааны асуулгын бүтцийг графикаар харуулбал:

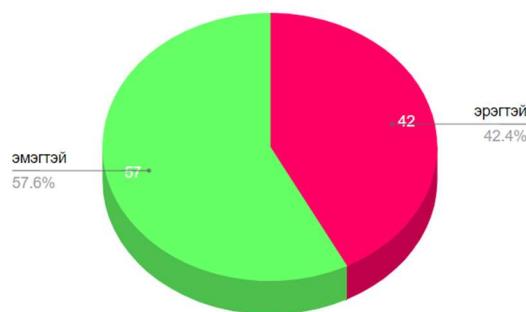

Зураг 8: Судалгааны асуулгын бүтэц

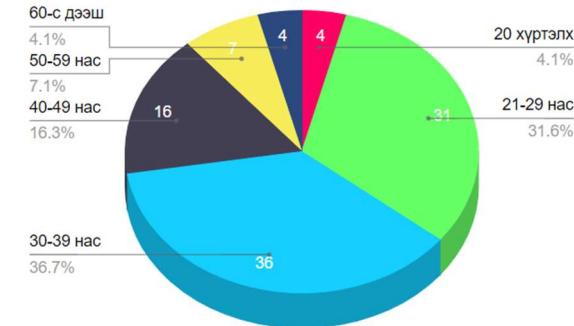
Судалгааны хэрэглэгдэхүүний найдвартай байдлыг шалгах зорилгоор өөр өөр онцлог шинж бүхий нийт 15 хүнээс судалгаа авч, пайлот тест хийв. Туршилтын үр дүнд хүчин зүйлүүдийн байрыг өөрчлөх талаар ямар нэгэн өөрчлөлт хийгээгүй, харин ижил агуулгатай асуултуудыг хасаж сайжруулалт хийсэн болно.

БҮЛЭГ II. СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН, ШИНЖИЛГЭЭ

3.1 Судалгаанд хамрагдагсдын мэдээлэл

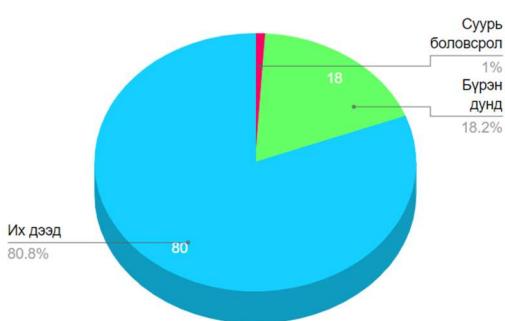

Зураг 9: Судалгаанд оролцогчдын хувьшин харьцаа

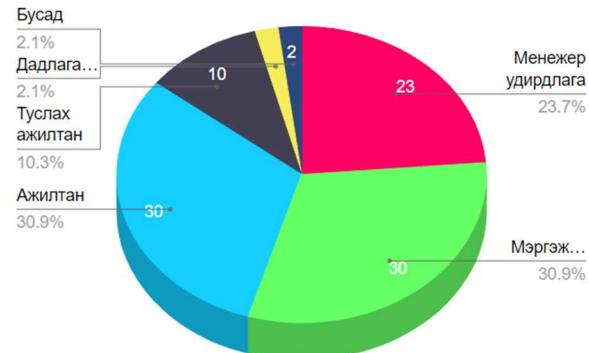

Зураг 10: Судалгаанд оролцогчдын насны харьцаа

Судалгаанд хамрагдсан нийт 354 оролцогчдын 57.63% буюу 204 нь эмэгтэй, 42.73% буюу 150 нь эрэгтэй оролцогчид байв. Харин насны бүлгийн хувьд авч үзвэл 129 буюу 36.4% нь 30-39 насны, 113 буюу 31.9% нь 21-29 насны, 68 буюу 19.2% нь 40-49 насны оролцогчид байв.

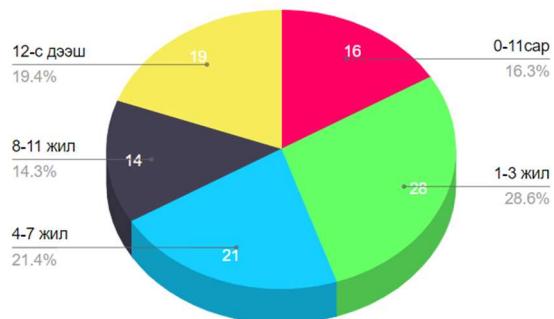

Зураг 11: Судалгаанд оролцогчдын боловсролын түвшин

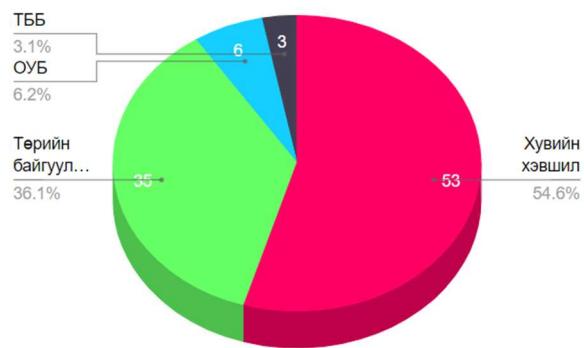

Зураг 12: Судалгаанд оролцогчдын албан тушаал

Судалгаанд хамрагдагсдыг боловсролын түвшингээр авч үзвэл дээд боловсролтой хүмүүс 80.23% буюу 284 оролцогч, бүрэн дунд боловсролтой 64 оролцогч буюу 18.08% харин үлдсэн оролцогч нь суурь боловсрол эзэмшсэн хүмүүс байна. Албан тушаалын хувьд судалгаанд оролцогчдыг авч үзвэл ажилтан болон мэргэжилтэн, менежер хүмүүс ихэнх нь байна.

Зураг 13: Судалгаанд оролцогчдын ажилласан жил

Зураг 14: Судалгаанд оролцогчдын ажиллаж буй байгууллагын сектор

Судалгаанд хамрагдагсдын ажилласан жилийнх нь хувьл авч үзвэл 1-3 жил ажилласан оролцогчид хамгийн их эзэлж байгаа буюу 28.2% байна. Харин судалгаанд оролцогчдын ажиллаж буй байгууллагын хувьд төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагууд дийлэнх хувийг эзлэж байна.

Давтамжийн шинжилгээний үр дүн

Хүснэгт 3: Байгууллага боло хувь хүний үнэт зүйлийн дундаж болон түүний зөрүү

№	Хувьсагчид	Хувь хүн	Байгууллага	Зөрүү
1	Эдийн засгийн үнэт зүйл 1	4.24	4.17	3.85 0.39 0.47
2	Эдийн засгийн үнэт зүйл 2	4.05		3.49 0.56
3	Эдийн засгийн үнэт зүйл 3	4.23		3.76 0.47
4	Нийгмийн үнэт зүйл 1	4.16	4.21	3.95 0.21 0.16
5	Нийгмийн үнэт зүйл 2	4.01		3.85 0.39
6	Нийгмийн үнэт зүйл 3	4.15		3.76 0.57
7	Нийгмийн үнэт зүйл 4	4.25		3.68 0.43
8	Нийгмийн үнэт зүйл 5	4.25		3.82
9	Ёс суртахууны үнэт зүйл 1	4.31	4.32	4.03 0.28 0.40
10	Ёс суртахууны үнэт зүйл 2	4.32		3.92 0.40
11	Ёс суртахууны үнэт зүйл 3	4.33		3.80 0.53
12	Дотоод үнэт зүйл 1	4.32	4.19	4.03 0.29 0.27
13	Дотоод үнэт зүйл 2	4.08		3.81 0.30
14	Дотоод үнэт зүйл 3	4.18		3.88
15	Мэргэжлийн үнэт зүйл 1	4.36	4.28	3.87 0.49 0.50
16	Мэргэжлийн үнэт зүйл 2	4.18		3.68 0.53
17	Мэргэжлийн үнэт зүйл 3	4.25		3.72 0.56
18	Мэргэжлийн үнэт зүйл 4	4.21		3.65 0.35
19	Мэргэжлийн үнэт зүйл 5	4.37		4.02 0.51
20	Мэргэжлийн үнэт зүйл 6	4.33		3.82
21	Гоо зүйн үнэт зүйл 1	4.34	4.41	3.89 0.45 0.59
22	Гоо зүйн үнэт зүйл 2	4.44		3.85 0.4
23	Гоо зүйн үнэт зүйл 3	4.44		3.79

Найдвартай байдлын шинжилгээний үр дүн

Хувь хүн болон байгууллагын үнэт зүйлийн нийцлийг тодорхойлохын тулд 14 хүчин зүйлийн 59 асуултын найдвартай байдлыг Кронбахын альфа коэффициентээр шалгахад дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 4: Хүчин зүйлсийн Кронбахын альфа

№	Хувь хүний хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	Кронбахын альфа	Спирман-Браун коефф
01	Үнэт зүйлийн нийцэл	5	0.671	0.675
2	Хувь хүний эдийн засгийн үнэт зүйл	3	0.829	
3	Хувь хүний нийгмийн үнэт зүйл	5	0.867	0.849
4	Хувь хүний ёс суртахууны үнэт зүйл	3	0.854	
5	Хувь хүний дотоод үнэт зүйл	3	0.874	
6	Хувь хүний мэргэжлийн үнэт зүйл	6	0.908	0.904
7	Хуль хүний гоо зүйн үнэт зүйл	3	0.872	
	Байгууллагын хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	Кронбахын альфа	Спирман-Браун
8	Байгууллагын эдийн засгийн үнэт зүйл	3	0.806	
9	Байгууллагын нийгмийн үнэт зүйл	5	0.880	0.847
10	Байгууллагын ёс зүйн үнэт зүйл	3	0.878	
11	Байгууллагын дотоод үнэ зүйл	3	0.874	
12	Байгууллагын мэргэжлийн үнэт зүйл	6	0.921	0.917
13	Байгууллагын гоо зүйн үнэт зүйл	3	0.856	
14	Сэтгэл ханамжийн үнэт зүйл	8	0.880	0.798
Нийт	59 хувьсагч	0.965	0.737	

Кронбахын альфа коэффициент нь 0.6-с дээш гарсан тохиолдолд найдвартай гэж үзэх бөгөөд судалгааны 14 хүчин зүйлийг илэрхийлэх хувьсагчдын “Үнэт цэнийн нийцэл” хүчин зүйлийн асуулт 3 нь хангаж чадаагүй тул тус асуулгын өгөгдлийг хасан цааш хийх шинжилгээнүүдийг үргэлжлүүлэх болно.

Хувь хүн болон байгууллагын хувьд найдвартай байдлыг тодорхойлох өөр нэг арга байdag нь Спирман-Брауны коэффициент байдаг бөгөөд энэ нь дотроо таван асуулгыг багтаасан хүчин зүйлүүдэс авдаг бөгөөд манай судалгааны хувьд дараах байдалтай байна. Спирман-Брауны коеффициент нь 1-тэй ойр байгаа утгыг хүлээн зөвшөөрдөг бөгөөд үнэт зүйлийн судалгаанд ихэвчлэн 0.7-оос дээш коэффициентийг хүлээн зөвшөөрдөг байна. Харин манай судалгааны хувьд “Үнэт зүйлийн нийцэл” хүчин зүйл нь асуулгын дотоод нийцтэй байдлыг илэрхийлж чадахгүй байна гэж харж байна.

Хүчин зүйлийн шинжилгээ

Тайлбарласан хүчин зүйлийн тархалт нь 10%-аас бага байж болохгүй бөгөөд эс тэгвээс түүврийн асуулга дунд тохиромжгүй өгөгдөл байгааг илтгэдэг. Ингэснээр үр дүнд хий утга оруулдаг учраас эдгээр өгөгдлийг түүврээс хасах шаардлагатай болдог.

№	Хувь хүний хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	Тайлбарласан хүчин зүйлийн тархалт
1	Үнэт зүйлийн нийцэл	5	53.54%
2	Хувь хүний эдийн засгийн үнэт зүйл	3	74.59%
3	Хувь хүний нийгмийн үнэт зүйл	5	65.79%
4	Хувь хүний ёс суртахууны үнэт зүйл	3	77.62%
5	Хувь хүний дотоод үнэт зүйл	3	80.01%
6	Хувь хүний мэргэжлийн үнэт зүйл	6	68.53%
7	Хуль хүний гоо зүйн үнэт зүйл	3	79.83%
	Байгууллагын хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	Тайлбарласан хүчин зүйлийн тархалт
8	Байгууллагын эдийн засгийн үнэт зүйл	3	72.21%
9	Байгууллагын нийгмийн үнэт зүйл	5	67.62%
10	Байгууллагын ёс зүйн үнэт зүйл	3	80.37%
11	Байгууллагын дотоод үнэ зүйл	3	80.03%
12	Байгууллагын мэргэжлийн үнэт зүйл	6	71.76%
13	Байгууллагын гоо зүйн үнэт зүйл	3	77.68%
14	Сэтгэл ханамжийн үнэт зүйл	8	58.11%
Нийт		59 хувьсагч	70.69%

Хувь хүний үнэт зүйлсийн дэд хэмжигдэхүүн дэх хамгийн бага тархалт 65.79% (Нийгмийн үнэт зүйл), хамгийн том нь 80.01% (Дотоод үнэт зүйл), байгууллагын үнэт зүйлсийн дэд хэмжигдэхүүн дэх хамгийн бага тархалт 67.62% (Нийгмийн үнэт зүйл), хамгийн их нь 80.03% (Ёс зүйн үнэт зүйл) байна. Хүн ба байгууллагад үзүүлэх нөлөөний бүх дэд хэмжигдэхүүн дэх тайлбарласан тархалт 65% -аас бага, субъектив үнэ цэнийн нийцлийн тайлбарласан тархалт байна. Тайлбарласан тархалтын өндөр хувь нь судалгаанд оролцогчид дэд бүлгийн боловсруулсан зүйлүүдтэй санал нийлж байгааг харуулж байна.

3.2 Нийт хүчин зүйлийн хамаарал

Асуулгын арга зүйн чухал үзүүлэлт нь дотоод уялдаа холбоог тусгасан шийдвэрлэх коэффициент буюу **нийт хүчин зүйлийн хамаарал (r/ITT)** бөгөөд нэг асуулгын хувьд болон асуулгын нэг хүчин зүйл хоорондын статистик хамаарлыг харуулсан, өөрөөр хэлбэл нэг асуулга нь ялгагдах хүчин зүйлтэй хэр зэрэг хамааралтай байна. Коэффициентийн утга нэгтэй ойртох тусам асуулгын үзүүлэлт нь хамаарах эсвэл үл хамаарах гэдгийг ялгаж өгдөг.

№	Хувь хүний хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	R/ITT		
			Min	Max	Mean
1	Үнэт зүйлийн нийцэл	5	0.078	0.647	0.346
2	Хувь хүний эдийн засгийн үнэт зүйл	3	0.555	0.651	0.618
3	Хувь хүний нийгмийн үнэт зүйл	5	0.496	0.695	0.570
4	Хувь хүний ёс суртахууны үнэт зүйл	3	0.616	0.709	0.664
5	Хувь хүний дотоод үнэт зүйл	3	0.684	0.720	0.700
6	Хувь хүний мэргэжлийн үнэт зүйл	6	0.570	0.676	0.622
7	Хуль хүний гоо зүйн үнэт зүйл	3	0.649	0.759	0.697
	Байгууллагын хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	R/ITT		

			Min	Max	Mean
8	Байгууллагын эдийн засгийн үнэт зүйл	3	0.486	0.637	0.582
9	Байгууллагын нийгмийн үнэт зүйл	5	0.533	0.711	0.595
10	Байгууллагын ёс зүйн үнэт зүйл	3	0.644	0.737	0.705
11	Байгууллагын дотоод үнэ зүйл	3	0.633	0.743	0.700
12	Байгууллагын мэргэжлийн үнэт зүйл	6	0.602	0.736	0.660
13	Байгууллагын гоо зүйн үнэт зүйл	3	0.604	.719	0.665
14	Сэтгэл ханамжийн үнэт зүйл	8	0.179	0.755	0.494
Нийт	59 хувьсагч				

3.3 Хүчин зүйлийн ачаалал

№	Хувь хүний хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	Factor Loading		
			Min	Max	Mean
1	Үнэт зүйлийн нийцэл	5	0.354	0.868	0.701
2	Хувь хүний эдийн засгийн үнэт зүйл	3	0.849	0.892	0.864
3	Хувь хүний нийгмийн үнэт зүйл	5	0.734	0.854	0.810
4	Хувь хүний ёс суртахууны үнэт зүйл	3	0.861	0.902	0.881
5	Хувь хүний дотоод үнэт зүйл	3	0.886	0.901	0.894
6	Хувь хүний мэргэжлийн үнэт зүйл	6	0.790	0.843	0.828
7	Хувь хүний гоо зүйн үнэт зүйл	3	0.866	0.914	0.893
	Байгууллагын хүчин зүйл	Хувьсагчийн тоо	Factor Loading		
			Min	Max	Mean
8	Байгууллагын эдийн засгийн үнэт зүйл	3	0.823	0.893	0.849
9	Байгууллагын нийгмийн үнэт зүйл	5	0.800	0.854	0.822
10	Байгууллагын ёс зүйн үнэт зүйл	3	0.883	0.921	0.896
11	Байгууллагын дотоод үнэ зүйл	3	0.885	0.922	0.894
12	Байгууллагын мэргэжлийн үнэт зүйл	6	0.818	0.867	0.847
13	Байгууллагын гоо зүйн үнэт зүйл	3	0.867	0.907	0.881
14	Сэтгэл ханамжийн үнэт зүйл	8	0.303	0.845	0.744
Нийт	59 хувьсагч				

Дэвшүүлсэн таамаглал:

H1: Үнэт зүйлсийн уялдаа холбоо болон ажилчдын сэтгэл ханамж, тууштай байдал, байгууллагад үлдэх хүсэл эрмэлзэл хоёрын хооронд эерэг хамаарал бий.

H2: Үнэт зүйлсийн уялдаа холбоо нь бусад нийцлийн хэлбэрүүдтэй (жисийээ нь, хувийн зан чанар, ажлын орчинтой нийцэх) харьцуулахад ажилчдын сэтгэл ханамж, тууштай байдал, байгууллагад үлдэх хүсэл эрмэлзэлд илүү хүчтэй бөгөөд тогтвортой нөлөө үзүүлдэг

H3: Ажилчдын (сэтгэл ханамж, тууштай байдал, үлдэх хүсэл эрмэлзэл) үнэт зүйлсийн нийцлийн нөлөө нь харилцаа холбоо, урьдчилан таамаглах чадвар, хүмүүсийн хоорондын сонирхол, итгэлцэл зэрэг хүчин зүйлсээр холбогддог.

H4: Олон үндэстний соёлтой байгууллагууд нэг соёлтой байгууллагуудтай харьцуулахад үнэ цэнийн уялдаа холбоо нь ажилчдын хандлага, зан үйлд үзүүлэх нөлөөллийн хувьд ялгаатай байдаг

3.4 Судалгааны үр дүн

Статистикийн аргаар шалгасан ажилчдын хувийн болон байгууллагын үнэт зүйлсийн нийцлийн асуулгын найдвартай байдлыг Кронбахын альфа болон Спирман Брауны коеффициентээр шалган үүнээс үнэт зүйлийн нийцлын асуулга дунд агуулгын хувьд ач холбогдолгүй асуулга байсныг оруулалгүйгээр судалгааг шинжиллээ. Хүчин зүйлийн баталгаажуулалт, дотоод нийцлийн шалгуурын үүднээс авч үзвэл энэхүү асуулгын агуулга нь найдвартай байдлыг хангахуйц болж чадсан байна. Хувь хүний үнэт зүйлийн хүчин зүйлүүд, байгууллагын үнэт зүйлсийн хүчин зүйлүүд, үнэ цэнийн нийцэл, сэтгэл ханамжийн асуулгын үр нөлөөг авч үзэхэд бараг бүх хүчин зүйлүүдийн дотоод найдвартай байдал маш өндөр байсан. Хүчин зүйлүүд дэх туштай байдлын хэмжүүрийн утга нь 0.65-аас доош үзүүлэлт байгаагүй бөгөөд 0.908 (Хувь хүний мэргэжлийн үнэт зүйл) маш өндөр коэффициенттэй байгаа нь харагдаж байна. Тест-дахин шалгалттай холбоотой санал асуулгын найдвартай байдал нь мөн өндөр, учир нь түүний утга нь 0.675-аас 0.917 хооронд хэлбэлзэдэг. Хүчин зүйлийн ачаалал 0.6-аас бага сэтгэл ханамжийн үзүүлэлт болон үнэт зүйлийн нийцэлийн хүчин зүйлүүдийг эс тооцвол хүчин зүйлийн ачааллын дундаж үзүүлэлт өндөр байна (0.303-аас 0.902 хүртэл). Мөн Тархсан хүчин зүйлсийн тайлбарлалт 53.54% - иас 80.03% хүртэл байгаа бол нийт хүчин зүйлийн хамаарлын коэффициент нь 0.078-0.759 хооронд хэлбэлзэж, нормтой тохирч байгаа тул хамгийн бага шаардлагыг хэтрүүлсэн байна. Хүчин зүйлийн шинжилгээнүүдийн үзүүлэлтээс аль алиных нь хувьд олж авсан өндөр үзүүлэлтүүд нь хувь хүний болон байгууллагын үнэт зүйлсийн нийцтэй байдал нь Туштай шинж чанартай болохыг харуулж байна. Үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн аргыг хэрэглэх үед өөр өөр дэд хэмжигдэхүүн дэх хүчин зүйлийн ачаалал 0.303-аас 0.902, тайлбарласан дисперс нь 53.54% -иас 80.03% хооронд хэлбэлзэдэг. Корреляцийн шинжилгээ нь асуулгын дотоод тохиромжтой байдлыг баталгаажуулсан - асуулгын бие даасан масштабууд нь хоорондоо статистикийн хувьд найдвартай хамааралтай байдаг. Шинжилгээнд хамрагдсан бараг бүх дэд хэмжигдэхүүнүүдийн найдвартай байдал өндөр байсан. Хувь хүний үнэт зүйлсийн олон хэмжүүр, байгууллагын үнэт зүйлс, тухайн хүн болон байгууллагад үзүүлэх нөлөөллийн дундаж ба статистикийн хамаарал нь ашигласан асуулгын чанарыг психометрийн үүднээс тодорхойлох боломжийг олгодог. Хувь хүний үнэт зүйлс, байгууллагын үнэт зүйлс, тухайн хүн, байгууллагад үзүүлэх нөлөө хоорондын статистик хамаарлыг олон талт регрессийн аргаар шалгасан нь байгууллагын үнэт зүйлс нь тухайн хүн, байгууллагад хүчтэй нөлөө үзүүлэх хүчин зүйл болохыг баталж байна.

ДҮГНЭЛТ

Байгууллага болон ажилтнуудын үнэт зүйлсийн хоорондын нийцэл сэдэвтэй судалгааны хүрээнд Монгол Улсын хэмжээнд үйл ажиллагаагаа явуулж буй байгууллагын нийт 354 ажилтнаас асуулгын судалгаагаар түүвэр цуглуулан өгөгдлийн шинжилгээ хийн өөрсдийн дэвшүүлсэн таамаглалыг батлахад оршино.

Өгөгдлийн шинжилгээг хийхдээ Кронбахын альфа болон Спирман Брауны коеффициентийг ашиглалт. Хувь хүний үнэт зүйлс, байгууллагын үнэт зүйлс, тухайн хүн, байгууллагад үзүүлэх нөлөө хоорондын статистик хамаарлыг олон талт регрессийн аргаар шалгасан нь байгууллагын үнэт зүйлс нь тухайн хүн, байгууллагад хүчтэй нөлөө үзүүлэх хүчин зүйл болохыг баталж байна.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Монгол Улсад үйл ажиллагаагаа явуулж буй байгууллагуудын ажилтнуудаас авсан судалгааны үр дүнгээс харахад байгууллагууд тэр болгон үнэт зүйлс, алсын хараа нь тогтоогүй байгаа нь ажилтнуудын ажилдаа хандах хандлага, ажлын гүйцэтгэл, ажилдаа үлдэх хүсэл эрмэлзэл зэрэгт сөргөөр нөлөөлж буй нь харагдаж байна. Тиймээс байгууллагын хувьд ажилтнууддаа байгууллагын үнэт зүйлсээ илүү таниулан, хуваалцах шаардлагатай гэж үзлээ.

Харин ажилтнуудын хувьд байгууллагын үнэт зүйлс нь өөрийн хувийн үнэт зүйлтэй нийцэхгүй байгаа тохиолдолд ажил үүргийн хийдүүлэлт, ажил таслалт зэрэг асуудалүүсч болзошгүй учраас байгууллагын үнэт зүйлс нь хувийн үнэт зүйлстэй нь нийцдэг байгууллагыг ажилдаа орохдоо сонгох нь чухал ач холбогдолтой.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

(2024 оны 01 15). Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан:

https://www2.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=DT_NSO_1800_005V1&13999001_select_all=0&1399001SingleSelect=_T2_T5&HH3_select_all=0&HH3SingleSelect=_1&YearM_select_all=0&YearMSingleSelect=_202402_202401_202301_202302&YearQ_select_all=0&YearQSingleSelect=&YearY_s-ээс Гаргасан

Aleksandra Luszczynska, Ralf Schwarzer. (2015, January). *ResearchGate GmbH*. Retrieved from An illustration of social cognitive theory: https://www.researchgate.net/figure/An-illustration-of-social-cognitive-theory-bandura-2000a_fig1_284667057

Ming Xie, Xiaoqin Xu. (2022, April). *ResearchGate GmbH*. Retrieved from Discussion of Teaching With Multiple Intelligences to Corporate Employees' Learning Achievement and Learning Motivation: https://www.researchgate.net/figure/Teaching-model-based-on-the-theory-of-multiple-intelligences_fig3_360209299

Shirley Booth, Magnus Hulten. (2003, January). *ResearchGate GmbH*. Retrieved from Expectancy-value theory of motivation (Feather, 1982): https://www.researchgate.net/figure/Expectancy-value-theory-of-motivation-Feather-1982_fig5_225984339

Sweller, J. (2014, November 12). *Wikipedia*. Retrieved from Kimberly Zahller: https://is.theorizeit.org/wiki/Cognitive_load_theory

Гарамханд. (2024). *Инновац.* Улаанбаатар: СЭЗИС.

ХАВСРАЛТ

Хэсэг	Хувьсагчид	Эх сурвалж
Үнэт зүйлс хоорондын нийцэл	<ul style="list-style-type: none"> Миний амьдралдаа баримталдаг үнэт зүйлс нь манай байгууллагын үнэт зүйлстэй нийцдэг. Манай байгууллагын үнэт зүйлс надад ойлгомжтой байдаг бөгөөд би дагаж мөрддөг. Манай байгууллагын одоогийн үнэт зүйл нь миний өөрийн үнэт зүйлтэй нийцдэггүй тул би байгууллагынхаа үнэт зүйлтэй санал нийлдэггүй. Би заримдаа байгууллагынхаа зарчмыг дагаж мөрдөхийн тулд хувийн зарчмаасаа ухрах хэрэгтэй болдог. Манай байгууллага ажилчидaa хэр үнэт зүйлсээ эрхэмлэж байгааг чухалчилдаг. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Эдийн засгийн үнэт зүйл /Хувь хүний үнэт зүйлс/	<ul style="list-style-type: none"> Надад байгууллага маань ажлын гүйцэтгэл болон ажилласан жилд үндэслэн нэмэгдэл цалин олгодог байх нь чухал. Надад байгууллага маань миний хэрэгцээнд тохирсон сургалт хөгжлийн тэтгэмж олгодог байх нь чухал. Надад байгууллага маань нийгмийн тэтгэвэр, тэтгэмжээ цаг тухайд нь олгодог байх нь чухал. /ж.нь цалинтай чөлөө, ХЧТАТ, НДШ/ 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Нийгмийн үнэт зүйл /Хувь хүний үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> Надад байгууллага маань багаар ажиллах боломжтой байх нь чухал. Надад байгууллага маань бие дааж ажиллах боломжтой байх нь чухал. Надад миний ажлын байр нийгэмд эрэлттэй байх нь чухал. Надад ажлын хэлтэстэй үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх боломжтой байх нь чухал. Надад ажлын байрныхаа ач холбогдлыг ойлгодог байх нь чухал. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Ёс суртахууны үнэт зүйл /Хувь хүний үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> Би өөрийн гаргасан алдаа дутагдалдаа хариуцлага хүлээхэд бэлэн байдаг. Би ажлын орчинд шударга байхыг хичээдэг. Би ажлын орчинд хувь хүний олон талт байдлыг хүлээн зөвшөөрдөг. /үндэс угсаа, арьс өнгө/ 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Дотоод үнэт зүйл /Хувь хүний үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> Надад байгууллага маань эрхэм зорилго, алсын хараа, үзэл баримтлалтай байх нь чухал. Надад ажиллаж байх хугацаандаа нийгмийн болон сайн дурын үйл ажиллагаанд оролцдог байх нь чухал. Надад байгууллагынхаа соёлд хувь нэмрээ оруулах нь чухал. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Мэргэжлийн үнэт зүйл /Хувь	<ul style="list-style-type: none"> Надад боловсрол болон туршлагаасаа эзэмшилсэн ур чадвараа ашигладаг байх нь чухал. 	

Хүний үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> ● Надад байгууллага маань миний дэвшигчийн санаа, санаачлагыг дэмжиж хэрэгжүүлдэг байх нь чухал. ● Надад байгууллага маань миний ур чадварыг сорьсон үүрэг даалгавар өгдөг байх нь чухал. ● Надад байгууллагын үйл ажиллагаатай холбоотой шийдвэр гаргалтад оролцоотой байх нь чухал. ● Надад байгууллага маань тодорхой дүрэм журамтай байх нь чухал. ● Надад байгууллагын маань бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ өндөр чанартай байх нь чухал. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Гоо зүйн үнэт зүйл /Хувь хүний үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> ● Надад байгууллагын нэр хүнд нийгэмд эерэг дүр төрхтэй байх нь чухал. ● Надад ажлын байр маань аюулгүй, тав тухтай байх нь чухал. ● Надад байгууллага маань ажилтнуудынхаа эрүүл мэндэд анхаардаг байх нь чухал. 	
Эдийн засгийн үнэт зүйл /Байгууллагын үнэт зүйлс/	<ul style="list-style-type: none"> ● Манай байгууллага ажлын гүйцэтгэлд сууринсан нэмэгдэл цалин олгодог ● Манай байгууллага ажилтнуудынхаа хэрэгцээнд тохирсон сургалт хөгжлийн тэтгэмж олгодог. ● Манай байгууллага нийгмийн тэтгэвэр, тэтгэмжээ цаг тухайд нь олгодог. /ж.нь цалинтай чөлөө, ХЧТАТ, НДШ/ 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Нийгмийн үнэт зүйл /Байгууллагын үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> ● Манай байгууллага ажилтнуудаа багаар ажиллахыг дэмждэг. ● Манай байгууллага ажилтнуудаа бие дааж ажиллахыг нь дэмждэг. ● Манай байгууллага нэр хүндтэй бөгөөд хүмүүс манай байгууллагад ажиллахыг хүсдэг. ● Манай байгууллага ажилтнууддаа үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх нөхцлийг бүрдүүлдэг. ● Манай байгууллага ойлгомжтой ажлын байрны тодорхойлолттой. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Ёс суртахууны үнэт зүйл /Байгууллагын үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> ● Манай байгууллага ажлын орчинд үүрэг хариуцлагатай байхыг чухалчилдаг. ● Манай байгууллага ажлын орчинд шударга байдлыг чухалчилдаг. ● Манай байгууллага хувь хүний олон талт байдлыг чухалчилдаг. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Дотоод үнэт зүйл /Байгууллагын үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> ● Манай байгууллага эрхэм зорилго, алсын хараа, үзэл баримтлалтай. ● Манай байгууллага ажилтнуудаа нийгмийн болон сайн дурын үйл ажиллагаанд оролцохыг дэмждэг. ● Манай байгууллага соёлоо эрхэмлэдэг. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Мэргэжлийн үнэт зүйл	<ul style="list-style-type: none"> ● Манай байгууллага ур чадвартай ажилтнуудыг чухалчилдаг. 	

/Байгууллагын үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> • Манай байгууллага ажилтнуудыхаа гаргасан шинэ санааг дэмжин хэрэгжүүлдэг. • Манай байгууллага ажилтнууддаа ур чадварыг нь сорьсон даалгавар өгдөг. • Манай байгууллага үйл ажиллагаатай холбоотой шийдвэр гаргалтад ажилтнуудын оролцоог чухалчилдаг. • Манай байгууллага тодорхой дүрэм журамтай. • Манай байгууллагын бүтээгдэхүүн үйлчилгээ чанартай. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Гоо зүйн үнэт зүйл /Байгууллагын үнэт зүйл/	<ul style="list-style-type: none"> • Манай байгууллагын нэр хүнд нийгэмд эерэг дүр төрхтэй. • Манай байгууллагын ажлын байр аюулгүй, тав тухтай. • Манай байгууллага ажилтнуудынхаа эрүүл мэндэд анхаардаг. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Сэтгэл ханамжийн асуулга	<ul style="list-style-type: none"> • Би байгууллагынхаа ажлын орчинд сэтгэл хангалааун байдаг. • Би байгууллагадаа үргэлжлүүлэн ажиллахдаа итгэлтэй байна. • Би байгууллагынхаа нэг хэсэг гэдгээ мэдэрдэг. • Би ажлын байрны тодорхойлолтод байхгүй ажил үүргийг хийдэг. • Манай байгууллагын ажилтнууд бүгд мэргэшсэн чадварлаг хүмүүс байдаг. • Манай байгууллагын дотоод уур амьсгал эерэг таатай байдаг. • Манай байгууллагын ажилтнууд ёс зүйн дүрмээ чанд мөрддөг. • Манай байгууллагын ажилтнууд үр бүтээмжтэй ажиллаж чаддаг. 	Vveinhardt, J., & Gulbovaite, E. (2012).
Хувь хүний мэдээллийн хэсэг	<ul style="list-style-type: none"> • Таны хүйс? • Таны нас? • Таны боловсролын зэрэг аль нь вэ? • Та ямар албан тушаал дээр ажилладаг вэ? • Та байгууллагадаа хэр удаан хугацаанд ажиллаж байгаа вэ? • Таны ажилладаг байгууллагын сектор? • Та одоогийн ажиллаж буй байгууллагатаа мэргэжлээрээ ажилладаг уу? • Та эзэмшсэн мэргэжлээрээ гадаадад ажиллаж байсан туршлагатай юу? • Таны дундаж сарын орлого 	Судлаачийн боловсруулсан

Шкал	Үзүүт гүйлсийн нийцэл	найвартай байдлын коэффициент				Хүчин гүйлийн энэзэл				Нийт хүчин гүйлийн хамаарал			
		Хувьсагчийн тоо	Тайпарлагдаж хувьсагч	Крообалын алфа	Спирман-Брауны коэффициент	дундаж утга	хамгийн бага утга	хамгийн их утга	хамгийн дундаж утга	хамгийн бага утга	хамгийн их утга	хамгийн дундаж утга	хамгийн бага утга
Үзүүт гүйлийн нийцэл	5	53.54%				0.354	0.868	0.701	0.078	0.647	0.346		
Эдийн засгийн нийцэл	3	74.59%	0.829	0.675	0.849	0.892	0.864	0.555	0.651	0.618			
Нийгмийн үзүүт гүйл	5	65.79%	0.867		0.734	0.854	0.810	0.496	0.695	0.570			
Хүнийн үзүүт гүйл	3	77.62%	0.854	0.849	0.861	0.902	0.881	0.616	0.709	0.664			
Эс сургалдууны үзүүт гүйл	3	80.01%	0.874		0.886	0.901	0.894	0.684	0.720	0.700			
Дотоод үзүүт гүйл	3	68.53%	0.908	0.904	0.790	0.843	0.828	0.570	0.676	0.622			
Мэргэжлийн үзүүт гүйл	6					0.866	0.914	0.893	0.649	0.759	0.697		
Гоо гүйн үзүүт гүйл	3	79.83%	0.872										

Шкал	Үзүүт гүйлсийн нийцэл	найвартай байдлын коэффициент				Хүчин гүйлийн энэзэл				Нийт хүчин гүйлийн хамаарал			
		Хувьсагчийн тоо	Тайпарлагдаж хувьсагч	Крообалын алфа	Спирман-Брауны коэффициент	дундаж утга	хамгийн бага утга	хамгийн их утга	хамгийн дундаж утга	хамгийн бага утга	хамгийн их утга	хамгийн дундаж утга	хамгийн бага утга
Үзүүт гүйлийн нийцэл	5	53.54%				0.354	0.868	0.701	0.078	0.647	0.346		
Эдийн засгийн нийцэл	3	74.59%	0.829	0.675	0.849	0.892	0.864	0.555	0.651	0.618			
Нийгмийн үзүүт гүйл	5	65.79%	0.867		0.734	0.854	0.810	0.496	0.695	0.570			
Хүнийн үзүүт гүйл	3	77.62%	0.854	0.849	0.861	0.902	0.881	0.616	0.709	0.664			
Эс сургалдууны үзүүт гүйл	3	80.01%	0.874		0.886	0.901	0.894	0.684	0.720	0.700			
Дотоод үзүүт гүйл	3	68.53%	0.908	0.904	0.790	0.843	0.828	0.570	0.676	0.622			
Мэргэжлийн үзүүт гүйл	6					0.866	0.914	0.893	0.649	0.759	0.697		
Гоо гүйн үзүүт гүйл	3	79.83%	0.872										

THE FLOW MODEL-ИЙН СУДЛАГДСАН БАЙДЛЫН СУДАЛГАА

Г.Даариймаа¹

¹ХААИС-ийн Эдийн засаг, бизнесийн сургууль

Хураангуй

Түлхүүр уг:

Михали Циксентмихали, чадавх сорих түвшин, ур чадвар, идэвхжүүлэлт

The flow model онолыг үндэслэгч Михали Циксентмихали ажил эрхлэхэд шаардагдах ур чадвар болон чадавх сорих сорилтын тодорхой түвшний тэнцвэр хангагдах уед хүн аз жаргалтай байна гэдгийг сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны үүднээс судалсан байдал. Уг онолыг удирдахуйн шинжлэх ухаанд хүмүүсийг идэвхжүүлэх зорилгоор ашиглах болжээ. Энэхүү загварыг Монгол Улсад хэрэглэж байгаа эсэх талаар маш бага судлагдсан нь энэхүү сэдвийг системтэйгээр судлах эрэл, сонирхлыг бизнесийн удирдлагын хөтөлбөрөөр сурч буй судлаач бидэнд төрүүллээ. Тиймээс the flow model-ийн судлагдсан байдлын судалгааг системтэйгээр хийж, улмаар хүмүүсийг идэвхжүүлэх зорилгоор хэрэглэх боломжтой эсэхийг судлах зорилго тавилаа. Судалгаанд the flow model-ийн талаар бичигдсэн ном, бүтээл, шүүмж, судалгааны өгүүлүүдийг олон улсад хүлээн зөвшийрөгдсөн шинжлэх ухааны бүтээлийн баазууд болох wed of science.com, science direct.com, scopus.com цахим сангаас хайлт хийж цуглувлан, сэдвийн судлагдсан байдлыг судлахад ашигладаг Rayyan.ai, Mendeley, VosViewer программуудын ашиглан судалгааг хийлээ. Нийт хайлт, боловсруулалтын үр дунд 25 бүтээл нарийвчлан судлагдсан ба Монголоос нэг ч бүтээл хэвлэгдээгүй байна.

УДИРТГАЛ

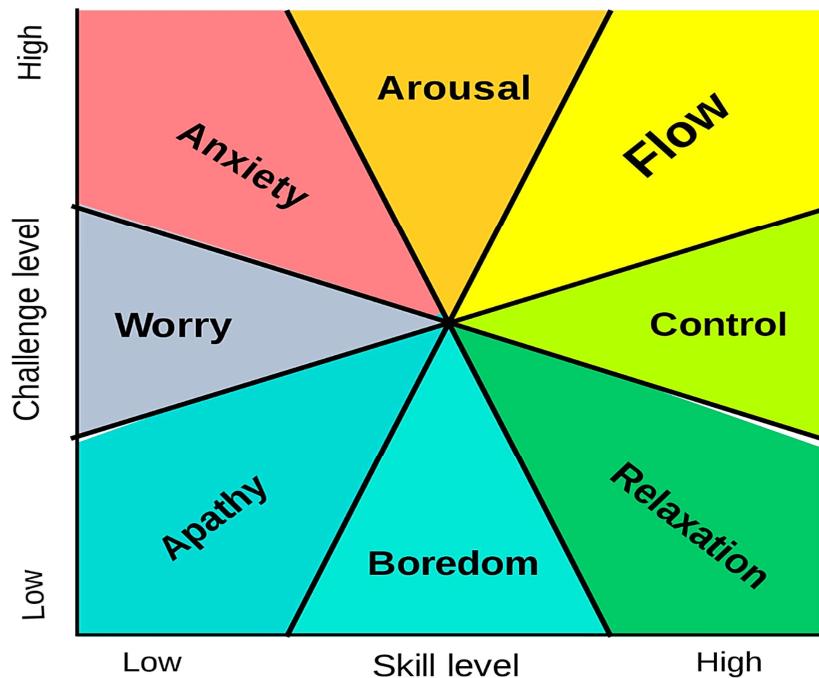
The flow model-ыг анх 1975 онд Италийн сэтгэл зүйч Михали Циксентмихали 23000 гаруй хүнийг хамруулан 30 жилийн турш судлагдаж боловсруулагдсан онол юм. Онолын үндэс нь what is a good life? гэсэн асуултад хариулахыг зорьдог, сэтгэл зүйн шинжлэх ухаанд суурилсан, хувь хүн өөрийн ур чадвар (skill), сорилт (challenge)-ийн тэнцвэрийг зөв хангаснаар хүн ажиллах эрч хүчтэй, аз жаргалтай болно гэж үздэг онол юм.

Тиймээс the flow model-ийн судлагдсан байдлын судалгааг системтэйгээр хийх, цаашид ажилчдыг идэвхжүүлэх зорилгоор хэрэглэх боломжийг судална. Зорилгодоо хүрэхийн тулд дараах судалгааны асуултуудыг дэвшүүлэн судлав.

1. The flow model-ийн менежментийн шинжлэх ухаанд ашиглагдах хэрэглээ ямар түвшинд байна вэ?

2. Ажилчдыг идэвхжүүлэхэд ашиглах боломжтой юу?

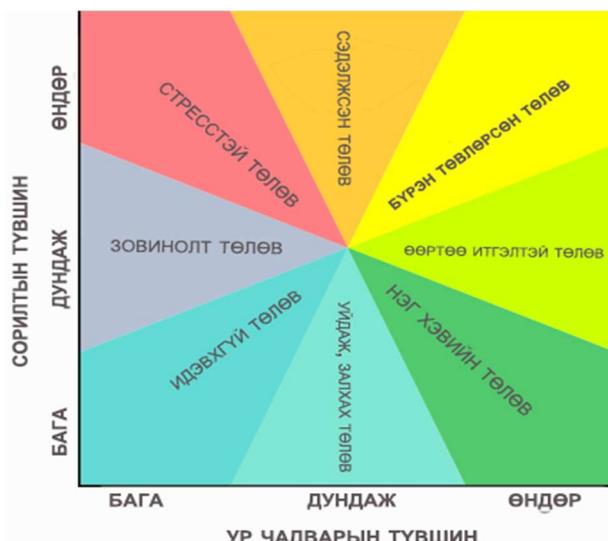
Зураг.01. The flow model

Эх сурвалж: Csikszentmihalyi, M (1997). *Finding Flow: The Psychology of Engagement with Everyday Life* (1st ed.). New York: Basic Books. p. 31

The flow model нь үндсэн хоёр хувьсагчтай. Хувьсагч тус бүр бага, дунд, өндөр гэсэн хэмжигдэхүүнээр хэмжигдэнэ. Ур чадвар, сорилтын түвшин хоорондын хамаарлыг авч үзнэ. Ур чадварын түвшин бага, хийж гүйцэтгэх ажил, даалгавар, сорилтын түвшин бага байхад хүн идэвхгүй төлөвт оршдог, харин сорилтын түвшин өндөр, ур чадварын түвшин бага байхад даалгавар ажлыг гүйцэтгэхээс илүү стресс, бухимдалтай төлөвт ордог гэж үздэг. (Csikszentmihalyi, 1997, хууд. 31)

Зураг.02. The flow model онолын хувьсагч хэмжигдэхүүнийг орчуулсан байдал.

Эх сурвалж: "Happy Pack" компанийн үүсгэн байгуулагч, гарааны бизнесийн сургагч багши, ментор Г.Оюунгэрэл

Control-өөртөө итгэлтэй төлөв, relaxation-нэг хэвийн төлөв, boredom-уйдаж, залхах төлөв, apathy-идэвхгүй төлөв, worry-зовинолт төлөв, anxiety-стресстэй төлөв, arousal-сэдэлжсэн төлөв, flow- өөртөө итгэлтэй төлөв. (Csikszentmihalyi, 1997, хууд. 31)

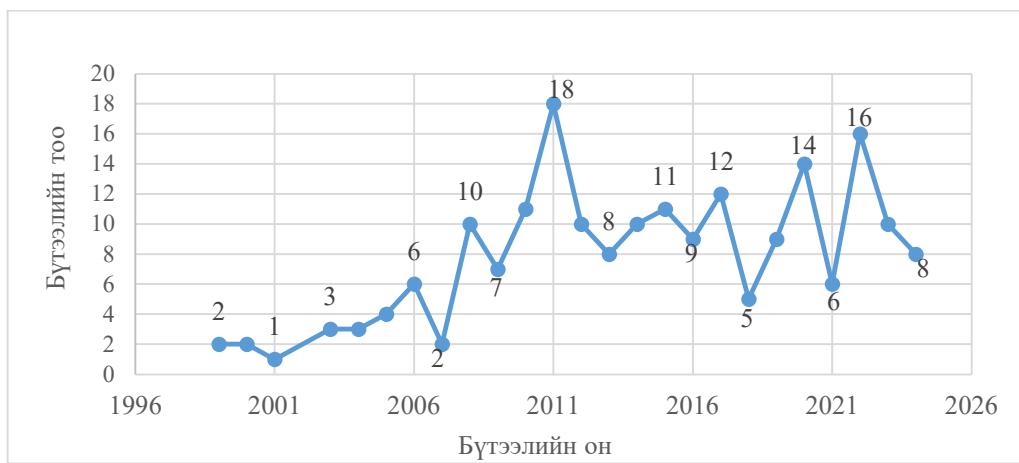
I БҮЛЭГ. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Судалгаанд the flow model-ийн талаар бичигдсэн ном, бүтээл, шүүмж, судалгааны өгүүллүүдийг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн шинжлэх ухааны бүтээлийн баазууд болох wed of science.com, science direct.com, scopus.com цахим сангаас хайлт хийж цуглуулан, сэдвийн судлагдсан байдлыг судлахад ашигладаг Rayyan.ai, Mendeley, VosViewer программуудыг ашиглан дараах алхмуудаар хийж гүйцэтгэлээ.

1. Шинжлэх ухааны эх сурвалжуудаас түлхүүр үгээр хайлт хийх
2. Шалгуур үзүүлэлтүүдээр хайлтыг нарийвчлах
3. Reference manager Mendeley программ руу экспортлох, давхардал арилгах, ris форматаар экспортлох
4. Хураангуйг уншиж сэдэвтэй хамааралтай эсэхийг Rayyan.ai ашиглан тодорхойлох
5. Протокол хөтлөх
6. VosViewer программд өгөгдлүүдийг оруулж зохиогч, түлхүүр үгнүүдийг шинжлэх

Дээрх алхмуудаар судлагдсан байдлын судалгааг хийхийн өмнө тухайн сэдвээрх бүтээл хэр зэрэг олонд түгсэн, хүлээн зөвшөөрөгдсөн бүтээл болох, аль үе хугацаанд хамгийн олон удаа бүтээл туurvигдсаныг шалгах зорилгоор www.science direct.com-ooc the flow model сэдвийн хүрээнд бүтээгдсэн бүтээлүүдийн статистик мэдээллийг сонгож судалсны үр дүнг нэгдүгээр зургаас харна уу.

Зураг.03. The flow model-той холбоотой бүтээлүүдийн тоо, оноор

Эх сурвалж: Science direct.com

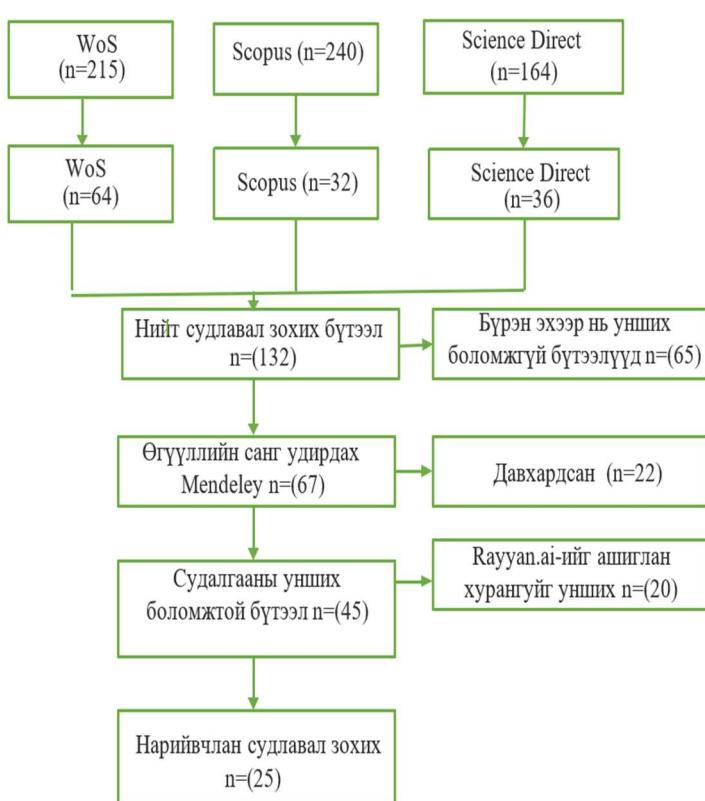
Анхны бүтээл 1997 онд хэвлэгдсэнээс хойш 2006 оноос судалгаанууд харьцангуй идэвхтэй хийгдэж өнөөдрийг хүртэл тасралтгүй судалгаа, бүтээл туurvигдсаар байна. Мөн тухайн онол нь шинэхэн онол тул бид судалгаандаа аль нэг үе хугацааг чухалчилж үзэлгүй нийт судлагдах боломжтой, сэдэвтэй холбоотой бүтээлүүдийг бүгдийг хамруулахаар сонгов.

II БҮЛЭГ. СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ҮР ДҮН

Нэгдүгээрт, судалгаанд the flow model-ийн талаар бичигдсэн ном, шүүмж, өгүүллүүдийг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн wed of science.com, science direct.com, scopus.com зэрэг өгүүллийн цахим сангаас түлхүүр үгээр хайлт хийж судалгааны материалыг цуглуулав. Өгүүллийн цахим сангудаас the flow model түлхүүр үгийг ашиглаж хайлт хийхэд 619 илэрц гарч ирсэн болно.

Хоёрдугаарт, судалгааны ажилтай холбоотой бүтээлүүдийг цуглуулахын тулд шалгуур үзүүлэлтүүдээр хайлтыг нарийвчлав.

Зураг.04. Сэдвийн судлагдсан байдлыг системтэйгээр хийхэд өгүүллийн санг ашиглан өгөгдлөөр цуглуулж, системчилсэн протоколын зурган дүрслэл

1. Өгүүллийн цахим сангийн бүтээлүүдэд хайлт хийсний үр дүнд нь физик, хими, анагаах шинжлэх бүтээлүүд нийт бүтээлүүдийн 78 хувийг эзэлж байв.

2. Цахим өгүүллийн сангаас Mihaly Csikszentmihalyi түлхүүр үгийг ашиглан хайлтаа нарийвчлаад 132 бүтээл илрэв.

3. Нарийвчлан хайлтыг ашиглан судлах шаардлагатай бүтэээлийг цуглуулсан болно. Цуглуулсан бүтээлүүдээ судлах явцад бүрэн эхээр нь унших боломжгүй 65 бүтээл илэрсэн байна.

Эх сурвалж: Зохиогчид

Гурдавдугаарт, өгүүллийн сангийн илэрцийг ном зүйг удирдах Mendeley программ руу экспортлон нэгтгэх алхмыг гүйцэтгэв. Refence manager mendeley программыг ашиглаж үзэхэд өгүүллийн цахим сангудаас нэгтгэн цуглуулсан бүтээл 67, давхардлыг арилгахад 22 бүтээл хасагдсан бөгөөд судалгааны унших боломжтой 45 бүтээлийг ris өргөтгөлтэй file үүсгэсэн болно.

Дөрөвдүгээрт, өгүүллийн сангийн бүтээлүүдийн хураангуйг уншиж сэдэвтэй хамааралтай эсэхийг тодорхойлсон. Бүтээлүүдийн rayyan ai.com программыг ашиглаж хураангуйг уншиж судлахад 20 бүтээл сэдэвтэй хамаарал багатай байсан тул хасагдсан болно.

Тавдугаарт, Судлагдсан байдлыг системтэйгээр хийхийн тулд алхам бүрийг нарийвчлан тодорхойлж, системчлэн протокол хөтөлж, 25 бүтээлийг нарийвчлан судлах шаардлагатайг тогтоосон болно.

Зургаадугаарт, Vosviewer программыг ашиглан 25 бүтээлийн зохиогч, түлхүүр үгнүүдийг шинжлэв.

- Сэдвийн судлагдсан байдлын судалгааг системтэйгээр хийхэд ашиглагдах Vosviewer программд 25 судалгааны бүтээлүүдийг оруулж ишлэл татсан байдал түлхүүр үг, зохиогчийн, хоорондын хамаарлыг харуулсан болно.
- Эшлэл авсан, бусад бүтээлд дурдагдсан байдлаар нь тухайн сэдвийн чанар, хэрэглэгдэх боломжтой онол мөн эсэхийг тодорхойлдог учир дүрслэн харуулах программыг сонгосон болно.

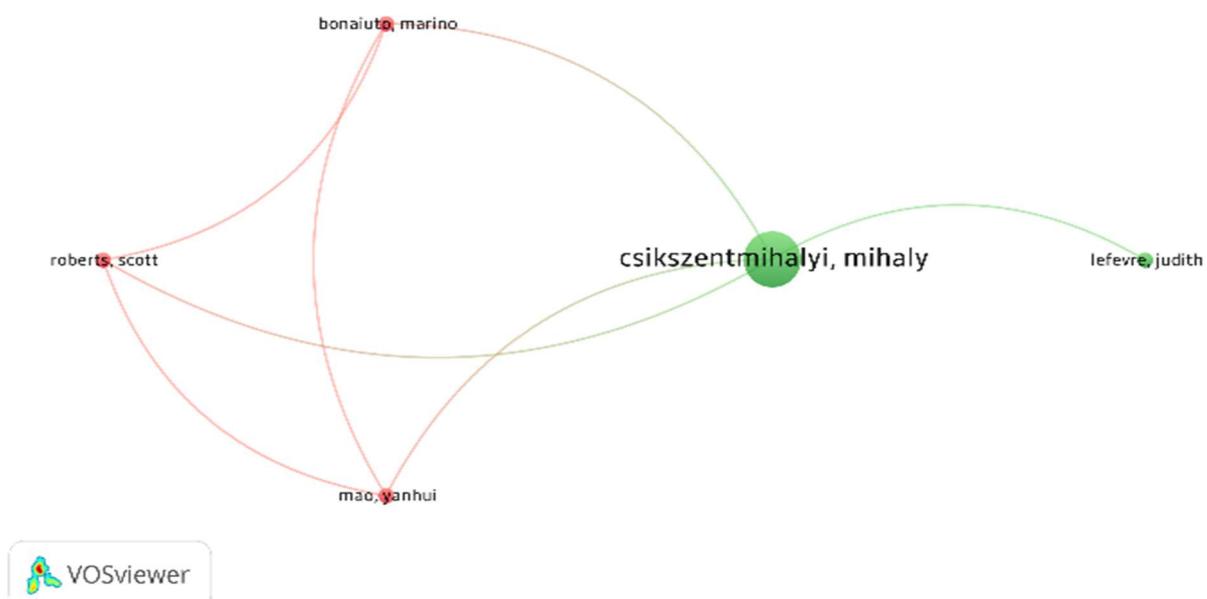
Зураг.05. Дэлгэрэнгүй судлах шаардлагатай 25 бүтээлийг түүрвисан 43 зохиогчийг харуулсан Vosviewer программын жагсаалт.

Selected	Author	Documents	Total link strength
☒	csikszentmihalyi, mihaly	7	15
☒	bonaiuto, marino	2	10
☒	mao, yanhu	2	10
☒	roberts, scott	2	10
☒	ariccio, silvia	1	6
☒	ganucci cancellieri, uberta	1	6
☒	psalti, anastasia	1	6
☒	pagliaro, stefano	1	4
☒	ceja, lucia	1	3
☒	celdran, montse	1	3
☒	escartin, jordi	1	3
☒	jiang, xu	1	3
☒	jiang, ziwen	1	3
☒	jin, yin	1	3
☒	martín-peña, javier	1	3
☒	tan, lina	1	3
☒	ellis, gary d ;	1	2
☒	hassan, zaiton	2	2
☒	kasa, mark	2	2

< Back Next > Finish Cancel

Эх сурвалж: VOSviewer программын боловсруулалтын үр дүн

Зураг.06. Бүтээлүүдийн зохиогчид, эшлэл авагдсан байдал

Эх сурвалж: VOSviewer программын боловсруулалтын үр дүн

Зохиогчдын бие биеэсээ эшлэл авсан хамааралтай байдлыг дүрслэн харуулсан ба хамгийн олон эшлэгдсэн бүтээл бүхий зохиогч том дугуй дүрсээр дүрслэгдсэн. Мөн өнгө нь хоорондын холбоо буюу биеэсээ эшлэгдсэн байдлыг илэрхийлсэн болно.

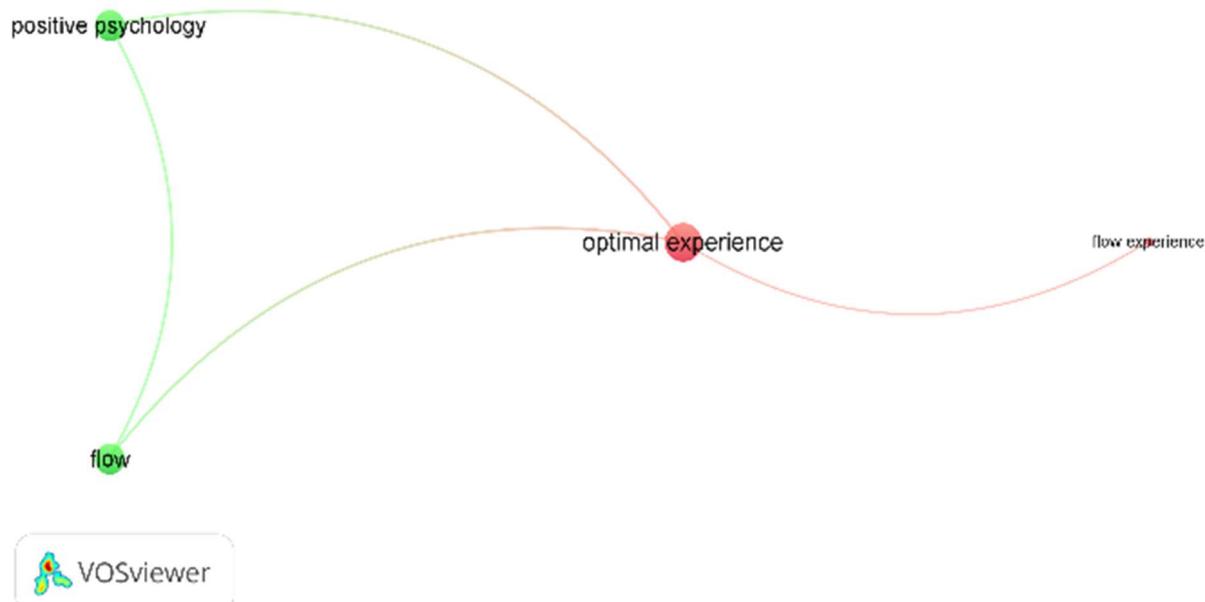
Зураг.07. Бүтээлүүдийн түлхүүр үг VosViewer програмд.

Selected	Keyword	Occurrences	Total link strength
☒	flow	5	28
☒	positive psychology	4	25
☒	optimal experience	4	24
☒	flow experience	4	16
☒	autonomy	1	12
☒	autotelic experience	1	12
☒	challenge	1	12
☒	csikszentmihalyi	1	12
☒	emergent motivation	1	12
☒	engagement	1	12
☒	motivation	1	12
☒	positive affect	1	12
☒	skill	1	12
☒	subjective experience	1	12
☒	eudaimonistic identity theory	2	7
☒	energy	1	6
☒	holistic psychology	1	6
☒	life education	1	6
☒	optimal functioning	1	6

Эх сурвалж: VOSviewer программын боловсруулалтын үр дүн

25 бүтээлд ашиглагдсан нийт түлхүүр үг 53 байгааг Vosviewer программын жагсаалт дүрслэн харуулсан болно.

Зураг.08. Бүтээлүүдийн түлхүүр үг, давтагдал, холбоос

Эх үүсвэр: VOSviewer программын боловсруулалтын үр дүн

Нийт 53 түлхүүр үг байгаа хэдий ч хамгийн олон давтамжтай ашиглагдсан түлхүүр үг маш цөөн байгааг 8-р зургаас харж болно. Optimal experience буюу “тэнцвэрт төлөв байдал” гэх үг хамгийн олон давтамжтай хэрэглэгдсэн байна.

Xүснэгт.01. Нарийвчлан судалсан 25 бүтээлийн дэлгэрэнгүй жагсаалт

№	Судалгааны бүтээлийн нэр	Судалгааны объект	The flow model-ийн элемент
1	“Онлайн дахь Flow-ийн нөлөө” Хэрэглэгчийн мэдээлэл хайх зан байдал: Хятадын коллежийн оюутнуудын эмпирик судалгаа (Wang & Wang, 2020)	Хятадын их дээд сургууль, коллежийн оюутнууд	Цахим худалдаа. Санал асуулгын судалгаа
2	Өсөлт ба сахилга бат Инновацийн Flow ба бүтээлч байдал (Krskova & Breyer, 2023)	Бизнесийн байгууллага, удирдлага, менежер	M.D.F.C. Инновацын үзэл баримтлалын загвар
3	Амьдралын чанарт зориулсан цогц сэтгэл судлал: Онолын загвар нэвтрүүлэх (Phan, Ngu, & White, 2021)	Сэтгэл судлал	Holistic psychology “цогц сэтгэл судлал”
4	Flow-ийн өмнөх үе ба үр дагавар: Хүний нөөцийг хөгжүүлэх сургамж (Kasa & Hassan, 2013)	Хүний нөөцийн менежер	Хүний нөөцийг хөгжүүлэх, сургах
5	Зочид буудлын ажилчдын зан байдал: Нийгэм – соёлын хүчин зүйлийн зохицуулах нөлөө дундах туршлага ба байгууллагын иргэншил (Kasa & Hassan, 2016)	Зочид буудлын ажилчид ба байгууллагын зан байдал	Нийгэм соёлын хүчин зүйлийн нөлөөлөл
6	Соёл, Аялал жуулчлалын арилжааны орон зайн нөлөө оролцооны туршлагын судалгаа (Jiang, Jiang, Jin, & Tan, 2024)	Аялал жуучлал	Гоо зүй, зан үйл, жуулчид
7	Боловсрол дахь урсгал Шмидт Ж, Олон улсын Боловсролын нэвтэрхий толь, Гурав дахь хэвлэл (2010) (Schmidt, 2010)	Боловсролын салбарт	Сурагчид
8	Дараагийн мянганы сэтгэл судлаачийн жор: Хөгжиж буй би номны тойм гурав дахь мянганы сэтгэл зүй (Paranjpe, 1995)	Сэтгэл судлал	Дараагийн мянганы сэтгэл судлаачийн жор: Хөгжиж буй би:
9	Flow-ийн загварыг ашиглан өдөр тутмын туршлагаас ялгаатай байдлын тайлбар бүхий хэмжилт , шинжилгээний асуудлууд (Ellis, Voelkl, & Morris, 1994)	Сэтгэл судлал the flow model-ийн төлөв байдал	Аутотелик шинж чанар
10	Өдөр тутмын амьдралд flow-ийн нөлөөлөл ба хэлбэлзэл (Engeser & Baumann, 2016)	Сэтгэл зүй, ажил эрхлэгчид	Түүврийн судалгааны арга ESM, paradox
11	Хятад хэлний flow-ийн загвар: Соёл, Хувийн модераторууд (Giovanni B, 2004)	269 Хон Конг дахь Хятадын коллежийн оюутнууд болон АНУ-ын 12-р ангийн 533 сурагч.	Дотоод сэдэл

12	Ажил дээрх flow-ийг урьдчилан таамаглах: Ажлын flow-ийг урьдчилан таамаглах үйл ажиллагаа ажлын онцлогыг судлах (Nielsen & Cleal, 2010)	Дани улсын хоёр компанийн 58 менежер	Үргийн тодорхой байдал, нөлөөлөл, танин мэдэхүйн шаардлага
13	Ажил, чөлөөт цагийн оновчтой туршлага (Csikszentmihalyi & Lefevre, 1989)	Ажил эрхлэдэг 78 хүн	Чөлөөт цаг, ажилын цагийн flow
14	Сайн бизнесийн манлайлал (Csikszentmihalyi, 2003)	Сайн бизнес	Манлайлал, идэвхжүүлэл, байгууллагын соёл
15	Стрессийг _Flow болгох нь (Edward J, 1992)	Үйлдвэрийн менежер, топ түвшний менежерүүд	Стрессийг flow болгон хувиргах өдөр тутмын ажлын судалгаа
16	Аз жаргалын судалгаа (Engeser & Baumann, 2016)	23000 хүний дунд 30 гаруй жил	What is a good life? Асуултад хариулах зорилготой
17	Finding _flow, Csikszentmihalyi M Psychology Today	The flow model ба сэтгэл зүй	Онолын үндэслэл
18	Аз жаргал ба сэтгэл судал (Csikszentmihalyi M, 1997b)	Сэтгэл судал	Аз жаргал, бүтээлч байдал
19	Испанын коллежийн оюутнуудын өдөр тутмын хичээлийн туршлага (Escartin, Ceja, Celdran, & Martín-Peña, 2014)	Боловсрол	
20	Орчин үеийн сэтгэл зүйн Flow дахь онол арга зүй хэрэгжүүлэгчдийн асуудал. Эерэг сэтгэл зүйн онцлох зүйлийг интернационжуулах бүртгүүлэх арга зүйн үзүүлэлт (Rich, 2016)	Сэтгэл судал	Flow холбоотой сэтгэл судалын туршилт
21	Toхиромжтой туршлага ба хувийн өсөлт: FLOW ба газар нутгийн онцлогийг нэгтгэх (Bonaiuto et al., 2016)	USA, China, Spain гурван улсын иргэд	Flow ба жендерийн ялгааны хамаарал
22	Оновчтой туршлага, оновчтой байдал: flow ба нийгмийн өвөрмөц байлын хоорондын холбоог судлах үндэстэн дамнасан судалгаа. (Mao, Roberts, Pagliaro, Csikszentmihalyi, & Bonaiuto, 2016)	Судалгаанд хамрагдсан 287 хүний 153 нь италийн оршин суугчид, 134 нь грекийн оршин суугчид	Газар зүйн байршил, түүнээс шалтгаалах онцлогт суурилсан түүврийн судалгаа
23	Flow тасралтгүй байдлын таамаглалын урьдчилсан дүгнэлт (Nielsen & Cleal, 2010)	1162 хүн	Насанд хүрсэн хүмүүсийн хөгжил, туршлага

24	"Сэтгэл судлалын гэгээлэг тал руу чиглэсэн цонх" Mihaly Csikszentmihalyi-тай хийсэн ярилцлага (Csikszentmihalyi & Lebuda, 2017)	Михали Циксентмихали	Онолын тухай, ганцаарчилсан ярилцлага
25	Өдөр тутмын амьдралд харилцах сэтгэл зүй (Csikszentmihalyi M, 1997a)	Mihaly Csikszentmihalyi, Finding Flow. The Psychology of Engagement with Everyday Life.	Бүтээл, шүүмжлэл

Эх сурвалж: Зохиогчид

The flow model-ийн онолыг ажил, боловсрол, бүтээлч байдал, чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх зэрэг олон салбарт хэрэглэж эхэлсэн бөгөөд the flow model-ийг сайн сайхан байдал, эерэг сэтгэл зүй, ажлын гүйцэтгэлийг сайжруулах нөхцөлийг хэрхэн бүрдүүлэх талаар түлхүү судлагдсан байна.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Ажилтны ур чадвар, даалгаж буй ажлын сорилтын түвшнээс үүсэх зан төлөв, хандлага, бүтээмж зэрэг нь байгууллагын амжилтад чухал үүрэгтэй. The flow model-ийн судлагдсан байдлыг системтэйгээр судалж үзэхэд монгол улсад судлагдсан нэг сэдэвт бүтээл, өгүүлэл хараахан байхгүй байна. Харин сургалтын байгууллага, судлаачид богино хугацааны сургалтад хэрэглэж байгаа эхлэл, турслага байгаа нь цаашид уг загвар менежментийн шинжлэх ухаанд судлагдах, судлаачид сонирхон судлах эхлэл нь болохоор төлөвтэй байна.

Судалгааны үр дүнд менежментийн шинжлэх ухаанд хэрэглэх боломжтой ч сэтгэл зүйн шинжлэх ухаанд илүү өндөр түвшинд хэрэглэж хэрэгжүүлдэг.

Уг загварын талаар судалсан бүтээлүүдээс харахад хүний нөөцийн менежер, удирдлагууд ажилчдаа идэвхжүүлэх, хөгжүүлэх, өндөр гүйцэтгэлтэй ажиллуулахад ашиглах боломжтой загвар юм.

Тиймээс сорилт, ур чадварын түвшин тогтмол тэнцвэрт төлөвт оршдоггүй ч удирдлагын зүгээс ажилчдадаа идэвхжүүлж, сорьж, ур чадвар болон бүтээмжтэй, сэтгэл хангалиун аз жаргалтай байдлыг бий болгоход энэхүү загварыг бодитоор ашиглаж, туршиж үзэн нөлөөлөх боломжтой.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

Rich, G. (2016). Теоретические методологические и дискуссионные вопросы современной Психологии. Парт 2

Kasa M, Hassan Z. (2013). Antecedent and consequences of flow: Lessons for developing human resources

Paranjpe, A. (1995). A psychologist's prescription for the next millennium: Review of The Evolving Self: A Psychology for the Third Millennium by Mihaly Csikszentmihalyi. London, U.K.: Harper Collins, 1993

- Jiang, Z. Jiang, X. Tan, L. Heliyon, T. (2024). A study on participatory experiences in cultural and tourism commercial spaces
- Csikszentmihalyi, M. Lebuda, I. (2017). A window into the bright side of psychology: Interview with Mihaly Csikszentmihalyi
 Joar, V. (1998). Book review: Department of Psychology Csikszentmihalyi, M. (1997). Finding_flow
 Schmidt, J. (2010). Flow in education
- Kasa, M. Hassan, Z. (2016). Flow Experience and Organizational Citizenship Behaviour among Hotel Employees: Moderating Effect of Socio-Cultural Factor
- Escartin, J. Ceja, L. Martín-Peña, J. (2014). Flow experiences in everyday classes of Spanish college students: the fit between challenge and skill
- Tse, D. Nakamura, J. Csikszentmihalyi, M. (2022). Flow Experiences Across Adulthood: Preliminary Findings on the Continuity Hypothesis
- Engeser, S. Baumann, N. (2016). Fluctuation of Flow and Affect in Everyday Life: A Second Look at the Paradox of Work
- Csikszentmihalyi, M. (2003). Good_Business_Leadership,_Flow
 Csikszentmihalyi, M. (1997). Happiness_and_creativity
- Phan, H. Ngu, B. White, M. Heliyon, T. (2021). Introducing ‘holistic psychology’ for life qualities: A theoretical model for consideration
- Ellis, G. Voelkl, J. Morris, C. (1994). Measurement and analysis issues with explanation of variance in daily experience using the flow model
- Joar Vitterso. (2000). Mihaly_Csikszentmihalyi,_Finding_Flow
 Csikszentmihalyi, M. Lefevre, J. (1989). Optimal Experience in Work and Leisure
- Bonaiuto, M. Mao, Y. Csikszentmihalyi, M. (2016). Optimal experience and personal growth: Flow and the consolidation of place identity
- Mao, Y. Roberts, S. Bonaiuto, M. (2016). Optimal experienceand optimal identity: A multinational study of the associations between flow and social identity
- Nielsen, K. Cleal, B. (2010). Predicting Flow at Work: Investigating the Activities and Job Characteristics That Predict Flow States at Work
- Giovanni, M. (2004). The flow model of intrinsic motivation in chinese: cultural and personal moderators w
- Krskova, H. Breyer, Y. (2023). The influence of growth mindset, discipline, flow and creativity on innovation: Introducing the M.D.F.C. model of innovation
- Wang, L. Wang, S. (2020). The Influence of Flow Experience on Online Consumers' Information Searching Behavior: An Empirical Study of Chinese College Students
- Edward, D. (1992). Transforming_Stress_to_Flow

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ХҮМҮҮНЛЭГ, НИЙГМИЙН УХААН, ЭРХ ЗҮЙ

МЭРГЭЖИЛ СОНГОЛТОД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

Ч.Даваасүрэн¹, Б.Ундармаа², Ж.Анарзул³, Н.Энхбаясгалан⁴

¹ СЭЗИС-ийн Суурь Шинжлэх Ухааны тэнхимийн багш /MBA/

² СЭЗИС, Бизнесийн удирдлага-2

³ СЭЗИС, Санхүүгийн удирдлага-2

⁴ СЭЗИС, Санхүүгийн удирдлага-2

Хураангуй

Түлхүүр үг:

Мэргэжлээ бие даан сонгох чадвар, гэр бүлийн нөлөөлөл, академик сэтгэл ханамж

Монголын эцэг эхчүүдийн ерөнхий хандлага нь ямар ч мэргэжил сонгосон хүүхдийн цаашидын ирээдүй амжилттай мэтээр төсөөлөн, итгэх байдлааройрын жилүүдэд ажиглагдах болжээ. Үүнээс харахад цаашидын ирээдүйн мэргэжил, карьераа сонгох гэж буй хүүхдүүдэд эцэг эхчүүд хэрхэн нөлөө үзүүлдэг, цаашилаад сурлага болон бие даасан байдалд эцэг эхчүүд хэрхэн нөлөөлдөг талаарх судалгаа юм. Тиймээс СЭЗИС-ийн оюутнуудын мэргэжлээ сонгох болсон шалтгаан, цаашилаад голчид нөлөөлөх эцэг эхчүүдийн нөлөөг тодорхойлох зорилгоор олон улсад хийгдсэн зарим судалгаанд үндэслэн судалгаа хийлээ. Судалгааны хүрээнд оюутнуудын хувийн мэдээлэл, гэр бүлийн нөлөөллийн цар хүрээ, сурлагын сэтгэл ханамжтай байдал, тухайн оюутан хэр мэргэжил сонголтдоо итгэлтэй байх зэрэг орно. Эдгээр хүчин зүйл тус бүрд оюутнуудын гэр бүлийн болон хувь хүний нөлөөлөх хүчин зүйлсийг илэрхийлэх асуумжуудыг олон улсын судалгаанаас жишээ авч боловсруулан, давтамжийн шинжилгээ, кластер шинжилгээ, корреляцийн шинжилгээ, хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээний аргуудыг ашиглан үр дүнгүүдийг харуулав.

ОРШИЛ

Судалгааны ажлын үндэслэл

Ажил мэргэжлийн шийдвэр гаргалт нь гэр бүлийн нөлөөлөл, сурлагын сэтгэл ханамж болон үр дүнтэй ажиллах чадвар зэрэг янз бүрийн хүчин зүйлсээс хамаардаг цогц үйл явц юм. Олон тооны судалгаагаар ажил мэргэжлийн шийдвэр гаргалтад гэр бүл чухал нөлөө үзүүлдэг болохыг онцолдог. Трасий болон Роббинс (2006) /1/-ийн хийсэн судалгаагаар гэр бүлийн нөлөөлөл, ялангуяа эцэг эхийн хүлээлт, дэмжлэг нь хувь хүмүүсийн ажил мэргэжлийн хүсэл эрмэлзэл, сонголтод ихээхэн нөлөөлдөг. Нэмж дурдахад, Роундс болон Су (2014) /2/-ийн судалгаагаар гэр бүлийн дэмжлэг, урам зориг нь ажил мэргэжлийн шийдвэр гаргахтай

холбоотой, цаашлаад өөртөө итгэх итгэлийг нэмэгдүүлдэг болохыг баталсан. Жианг болон Ханкок (2013) /3/ нарын судалгаагаар оюутнуудын сурлагын сэтгэл ханамж болон ажил мэргэжлийн шийдвэр гаргах байдал хоёрын хоорондоо эерэг хамаарал байгааг харуулсан.

“Мэргэжил сонголтын чиг баримжааг судалсан нь”-нд оюутан багш Ч.Нямдорж “Сурагчдын мэргэжил сонголтод тухайн элсэх их, дээд сургуулийн нэр хүнд, сургалтын орчин, эцэг, эх, багш нарын нөлөө багагүй байгаа нь сургачид сонирхолгүй мэргэжлээрээ суралцах нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Түүнчлэн, сургачид өөрийн бие физиологи, сэтгэл зүйн онцлог авьяас чадварыг зөвхөн хувийн бодол, бусад хүмүүсийн хэлсэн хийсвэр байдлаар тухайн мэргэжилд тохируулан өнгөц тодорхойлдог байна. Энэ нь мэргэжлээ буруу сонгоход хүргэж буй нэг сүл тал болно.” хэмээн дүгнэлт хийсэн байна. “Мэргэжил сонголтын хувьд “сэдэл” нь тухайн мэргэжлийн үйл ажиллагааны онцлог, эрэг сөрөг талуудыг сайтар ухамсарлан ойлгосон, сэтгэл зүйн онцгой хүчин зүйл гэж үзэж болох юм. Бид мэргэжил сонголтын асуудлаар тухайн хүн сэтгэл зүйн хувьд өөрийгөө тодорхой ажил мэргэжилд бэлтгэж түүнд суралцах хүсэл эрмэлзэл төрүүлж буй сэтгэл зүй, оюун санааны сэдлийг олон талаас нь харгалзан үзэж судлах зайлшгүй шаардлагатай байна. Гэхдээ энэхүү мэргэжил сонголтын сэдлийн янз бүрийн нөлөөлөл, үүссэн тодорхой ахуйн хүрээний болон нийгмийн харилцаанаас нөлөөлөх хүчин зүйлийг харгалзан үзэх хэрэгтэй.” хэмээн “Оюутны мэргэжил сонголтын сэдлийн талаарх онол арга зүйн асуудал”-д дурдсан байдаг.

Монгол Улсад энэ чиглэлээр оюутнуудын дунд хийгдсэн судалгаа хараахан байхгүй ба оюутнуудын дунд мэргэжил сонголтдоо итгэлгүй оюутнууд сурлагын тааруу үзүүлэлт үзүүлэх, гэр бүлийн дэмжлэг туслалцаа муу, гэр бүлийн зүгээс тавих анхаарал хяналт сүл байгаагийн улмаас сурлага дээрээ анхаarahгүй байх, сэтгэл ханамжгүй байдалд нөлөөлж буй хандлагууд ажиглагддаг.

Судалгааны ажлын зорилго

Энэхүү судалгааны зорилго нь СЭЗИС-ийн бакалаврын өдрийн хөтөлбөрийн оюутнуудын мэргэжил сонголт гэр бүлийн нөлөөлөл, цаашлаад хувь хүний аз жаргал, бие даасан байдал (self-efficacy), сурлагад нөлөөлөх хүчин зүйлсийн талаар судалж холбогдох алба нэгжүүдэд мэдээлэл, санал зөвлөмж өгөхөд оршино.

Судалгааны ажлын зорилтууд

Дээрх зорилгодоо хүрэхийн тулд дараах зорилтуудыг дэвшүүлэв.

- Сэдвийн хүрээнд гаднын болон дотоодын судлаачдын судалгаануудтай танилцах;
- Оюутнуудаас мэргэжил сонголтод нөлөөлсөн хүчин зүйлсийг, цаашлаад өөртөө итгэх итгэл, аз жаргал, сурлагад хэрхэн нөлөөлсөн талаарх судлан тодорхойлох, эмпирик судалгаа хий;
- Судалгааны үр дүн дээр суурилж холбогдох алба нэгжүүдэд мэдээлэл болон санал зөвлөмж өгөх;

Судалгааны практик ач холбогдол

Эцэг эх, асран хамгаалагчийн хувьд

- Ажил карьер, мэргэжил сонголтын үед анхаарах санал зөвлөмжийг судалгаан дээр үндэслэн гаргах учир найдвартай судалгааны эх үүсвэр олгох

- Мэргэжил сонголтын хүчин зүйлсийн уялдаа холбоог ойлгох. Үүнд гэр бүлийн динамик байдал, хувийн аз жаргал, сэтгэл ханамж, гэр бүлийн боловсрол нь ажил мэргэжлийн шийдвэрт хэрхэн нөлөөлдгийг ойлгох
- Судалгааны үр дүнгээс ажил мэргэжлийн шийдвэрийн талаарх эцэг эх, өсвөр насны хүүхдүүдийн хоорондох харилцаа холбоог сайжруулах
- Өсвөр насны хүүхдүүдийнхээ сайн сайхан байдал, аз жаргал, өөртөө итгэх итгэлийг нэн тэргүүнд тавихын тулд судалгааны үр дүнг ашиглах
- Ажил мэргэжлийн шийдвэр гаргахад боловсролын нөлөөллийг хувь хүн талаас нь мэдэх, цаашлаад хувь хүнд тохирсон боловсролын дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх
- Эцэг эх, асран хамгаалагчид хүүхдийнхээ ажил мэргэжлийн сонголт хийх үйл явц, шийдвэр гаргалтыг хөнгөвлөх
- Ажил мэргэжил, карьерын шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх олон талт хүчин зүйлсийн талаарх мэдлэгтэй болсноор өсвөр насныханд очиж буй дарамтыг багасгах боломж өгөх

Сургуулийн удирдлага, холбогдох алба нэгжүүдийн хувьд:

- Сэдвийн хүрээнд найдвартай судалгааны эх үүсвэр болох
- СЭЗИС-ийн оюутнуудын мэргэжил сонголтод эцэг эхийн нөлөөллийн судалгаа болон цаашлаад энэ нь хэрхэн сурлага, хувь хүний аз жаргал, сэтгэл ханамжид нөлөөлөх талаар мэдээлэл авах боломж
- Онолын болон эмпирик судалгааны үр дүнтэй танилцаж, цаашдын үйл ажиллагаанд тусгах, мэргэжил сонгох тал дээр СЭЗИС-ийг сонирхож буй өсвөр насныханд зориулах дэмжлэг, туслалцаа бий болгох замаар сургалтын үр дүнг болон сургуулийн нэр хүндэд сайнаар нөлөөлж, сайжруулах

Дараагийн судлаачдын хувьд

- Найдвартай хоёрдогч өгөгдөл болох
- Судалгааны онолын загварыг цааш нь хөгжүүлж, ижил төсөөтэй судалгааны ажилд турших;
- Судалгааны ажлын үр дүнг өөрийн судалгаатай харьцуулах;

Судалгааны ажлын хязгаарлалт

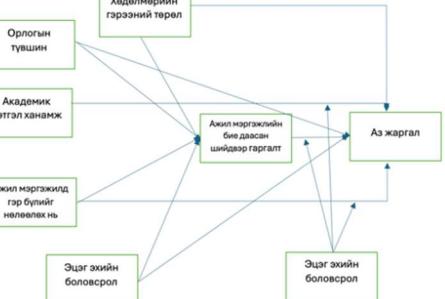
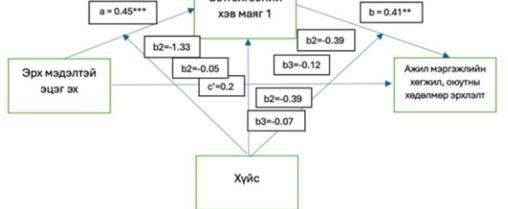
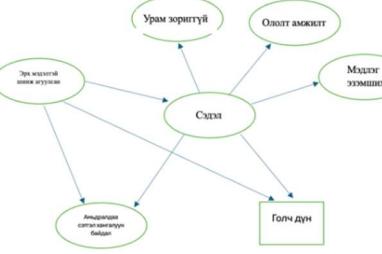
Судлаач бидний хувьд энэхүү судалгааны ажлын хязгаарлалтыг дараах байдлаар тодорхойлж байна. Үүнд:

- Зөвхөн СЭЗИС-ийн хүрээнд түүврээ цуглуулсан тул өөр бусад их сургуулиудын жишээн дээр аль эсвэл өргөн хүрээгээр хийхэд судалгааны үр дүн ялгаатай эсвэл өөр асуудлыг илүү тусгасан, нийтийг хамарсан асуудал байх боломжтой.
- Энэхүү сэдэв нь олон сэдвийн хүрээнд чухал асуудал учир бүрэн бүтэн тайлбарлагдаж чадахгүй байж болно.

- Үе тэнгийнхэн, найз нөхдийн нөлөөлөл, боловсролын хүртээмж гэх мэт эцэг эхийн нөлөөллөөс олон гадаад хүчин зүйлс байдаг учир энэ судалгаа нь хялбархан байж болзошгүй.
- Судалгаанд оролцогчид өмнөх тухайн мэргэжил шийдвэр гаргалтын үеийг эргэн санах хэрэгтэй тул үнэн зөв тухайн мөчөө санасан зэрэг байж болно.

Сэдвийн судлагдсан байдлыг судалгаа

Хүснэгт 1. Олон улсын түвшинд судлагдсан судалгаа

№	Судалгааны сэдэв, үр дүнгийн зураглал
1	The role of family influence and academic satisfaction on career decision-making self-efficacy and happiness (Orhan Kocak & Orhan Kocak, Namik Ak, Sezer Seckin Erdem, Mehmet , 2021)
	
2	Perceived parenting styles, thinking styles, and gender on the career decision self-efficacy of adolescents: how& why? (Dominikus David Biondi Situmorang & Dominikus David Biondi Situmorang, Rose Mini Agoes, 2021)
	
3	Family Influences on Career Decision-Making Self-Efficacy of Chinese Secondary Vocational Students (Xing Xue & Jay W. Rojewski, 2018)
4	Perceived parenting styles, academic achievement, and life satisfaction of college students: the mediating role of motivation orientation (Euthemia Stavrulaki & Euthemia Stavrulaki, Mingfei Li, Juhi Gupta, 2020)
	

5	<p>Self-Determination Theory and the Happiness and Academic Achievement of Students at a Women's University (Megumi Nishimura & Megumi Nishimura, Abhay Joshi, 2021)</p> <pre> graph LR A[Хулээн зөвшөөрөгдсөн үр чадвар] -- "-0.071" --> B[Бие даасан байдлыг дамжлаг] A -- "0.469***" --> C[Харьцаангүй бие даасан байдлын индекс] A -- "0.452***" --> D[Голч дун] B -- "-0.340" --> C B -- "0.233*" --> D C -- "-0.232" --> D C -- "-0.429**" --> E[Сэтгэл зүйн чадсан хэрэгцээг хангах] E -- "-0.010" --> D </pre>
6	<p>Work Volition, Career Decision Self-Efficacy, and Academic Satisfaction: An Examination of Mediators and Moderators (Alex Jadidian & Duffy, 2012)</p>
7	<p>An Analysis of Career Decision Making from the Point of View of Information Processing and Decision Theory (Gordon F. Pitz & Gordon F. Pitz, Vincent A. Harren, 1980)</p>
8	<p>Applications of Self-Efficacy Theory to the Understanding and Treatment of Career Indecision (Taylor, 1983)</p>
9	<p>Career self-management as applied to career exploration and decision-making (R.W.Lent, 2016)</p> <pre> graph TD A[Nийгмийн дэмжлаг] -- ".21*" --> B[Бие даасан байдал] A -- ".48* (.411)" --> C[Үр дүнгийн хулээлт] B -- ".24* (.28*)" --> D[Шийдвэр гаргах чейнин сэргэл түгшүүр] B -- ".44* (.36*)" --> E[Шийдэмгийн байдал] C -- ".31* (.30*)" --> D C -- ".08" --> E D -- ".53* (.56*)" --> F[Судалгаавын зорилго] E -- ".48* (.51*)" --> F F -- ".18* (.14*)" --> G[Хамарсартай байдал] G -- ".01" --> D G -- ".02" --> E </pre>
10	<p>Career maturity, Career decision-making self-efficacy and career indecision: A review of the accrued evidence (Lee-Ann Prideaux & Peter A. Creed, 2001)</p>

I БУЛЭГ. ОНОЛЫН СУДАЛГАА

Нийгмийн танин мэдэхүйн онол

Уг онолоор хувь хүний хүчин зүйлс, хүрээлэн буй орчин, зан үйлийн динамик гэх 3 хүчин зүйлсийн харилцан үйлчлэлийг тайлбарладаг. Ингэхдээ өмнөх туршлагыг хамаатуулан үзэж ирээдүйд зан үйл гарах эсэхийг тодорхойлдог. Өнгөрсөн хугацаанд хуримтлуулсан туршлага нь ирээдүйн хүлээлтэд нөлөөлдөг бөгөөд энэ бүхэн нь тухайн хүн тодорхой зан үйл хийх эсэх, яагаад ийм зан үйлд орох болсон шалтгааныг бүрдүүлдэг. (Robert W.Lent, Steven D.Brown , Gail Hackett, 1994, #)

1.1 Хувь хүний хүчин зүйлс

Карьериийн төсөөлөл

Хүлээлт - Энэ нь хүний зан үйлийн хүлээгдэж буй үр дагаврыг хэлнэ.Хүмүүс үйлдэл хийхэсээ өмнө үйлдлийнхээ үр дагаврыг урьдчилан таамаглаж байдаг бөгөөд эдгээр хүлээгдэж буй үр дагавар нь зан үйлийг амжилттай дуусгахад нөлөөлдөг. (Robert W.Lent, Steven D.Brown , Gail Hackett, 1994, #)

Зан төлөвийн чадвар

Энэ нь хүний зайлшгүй шаардлагатай мэдлэг, ур чадвараар дамжуулан зан үйлийг гүйцэтгэх бодит чадварыг хэлнэ. Зан үйлийг амжилттай гүйцэтгэхийн тулд хүн юу хийх, яаж хийхийг

мэддэг байх ёстой. Хүмүүс өөрсдийн зан үйлийн үр дагавраас суралцдаг бөгөөд энэ нь тэдний амьдарч буй орчинд нөлөөлдөг. (Robert W. Lent Daniel Singley, Hung-Bin Sheu ,Janet A. Schmidt ,Linda C. Schmidt, 2007, #)

1.2 Хүрээлэн буй орчин

Гэр бүлийн нөлөөлөл

Гэр бүлийн хүүхдэд үзүүлэх нөлөөлөл нь маш чухал ба хүүхдийн төлөвшлөөс эхлэн зан чанар, ажил мэргэжлийн болон карьеерийн бүхий л үйл явцад гэр бүл чухал үүрэгтэй. (Ying,Cui, Liu, Liqiu, Zhao, 2019,) (Greg J, Duncan; Brooks Gunn, 2003,) (James j, Heckman, 2008,)

Гэр бүлийн нийгэм эдийн засгийн байдлын нөлөөлөл

Гэр бүлийн нийгэм эдийн засгийн байдлыг эцэг эхийн боловсрол , ажил мэргэжлийн байр суурь болон санхүүгийн нөөц бололцоогоор тодорхойлох ба уг үзүүлэлт өндөр эцэг эхчүүд хүүхдийнхээ ажил мэргэжил, карьеерын шийдвэр гаргалтад туслалцаа үзүүлж нөлөөлөх магадлал илүү их байдаг. (Xue Xing & Jay W. Rojewski, 2018)

II БҮЛЭГ. ЭМПИРИК СУДАЛГАА

2.1 Судалгааны аргазүй

Онолын хэсэгт тоймлосон судалгаануудын онолын загваруудыг судалсан бөгөөд өөрсдийн судалгаанд “Академик сэтгэл ханамж болон гэр бүл нь аз жаргал, мэргэжлээ бие даан сонгоход нөлөөлөх” судалгааны ажил дээр ашиглагдсан академик сэтгэл ханамж, эцэг эхийн нөлөөлөл, мэргэжлээ бие даан сонгох чадвар, өөрийн карьеерын талаарх төсөөлөл зэрэг дөрвөн хүчин зүйлийг мэргэжил сонгоход нөлөөлсөн хүчин зүйлүүд гэж тодорхойлж энэхүү судалгааны онолын загвар хэмээн ашиглалаа.

Зураг 1. Эмпирick судалгааны таамаглал

Дээрх загварын хүрээнд дараах таамаглалуудыг дэвшиүүлж, үр дүнг шалгалаа.

2.2 Судалгааны зорилго

Санхүү Эдийн Засгийн Их Сургуулийн оюутнуудын мэргэжил сонголтын шийдвэрт нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох.

2.2.1 Судалгааны өгөгдөл цуглувалт

Эмпирick судалгааны өгөгдлийг санал асуулгын арга ашиглан нийт 330 гаруй өгөгдөл цуглувалсан.

2.2.2 Судалгааны таамаглал

Н1: Академик сэтгэл ханамж нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.

Н2: Гэр бүлийн нөлөөлөл нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.

Н3: Эцэг эхийн боловсролын түвшин нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.

Н4: Θрхийн орлогын түвшин нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.

2.2.3 Түүврийн дизайн

Түүврийн арга

Эх олонлог: СЭЗИС-ийн бакалаврын өдрийн хөтөлбөрийн 2300 оюутан (судлаач оюутнуудын гаргаснаар)

Түүврийн оновчтой тоо хэмжээ: Survey System сайтын цахим тооцоолуур ашиглан итгэх магадлалыг 95%, алдааны түвшнийг 5%-аар тус тус тооцоход түүврийн оновчтой хамгийн бага түвшин 330 гарав.

2.3 Судалгааны үр дүн

2.3.1 Давтамжийн шинжилгээ

Зураг 2. Хүйс

Таны хүйс

■ Эрэгтэй ■ Эмэгтэй

Судалгаанд хамрагдсан оюутнуудын дийлэнх нь эмэгтэй буюу 69.8% байсан бол 30.2% эрэгтэй байв.

Зураг 3. Суралцаж буй курс

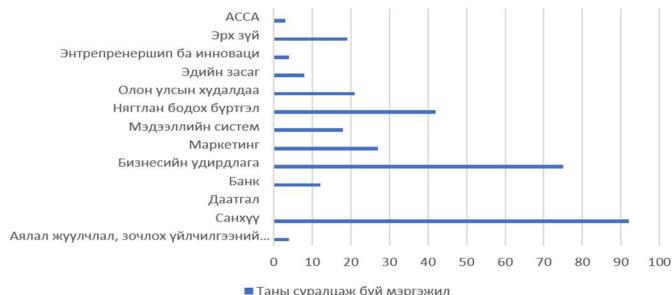
Таны суралцаж буй курс

■ 1 ■ 2 ■ 3 ■ 4+

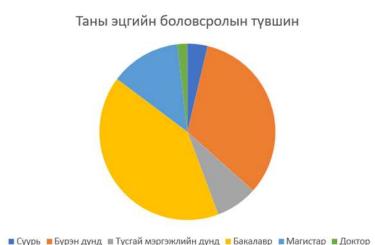
Судалгааны 52%-ийг 2-р курсийн оюутнууд эзэлж байна. Харин үлдсэн 18.2%-ийг 3-р курс, 15.4%-ийг 1-р курсийн оюутнууд эзэлж байна.

Зураг 4. Суралцаж буй мэргэжил

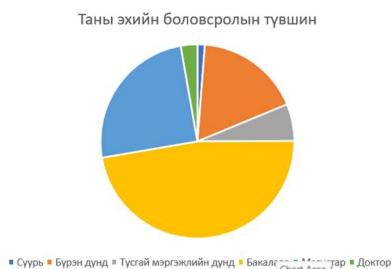
Мэргэжлийн хувьд 28.3 хувийг Санхүү, 23.1 хувийг Бизнесийн удирдлага мэргэжил дийлэнх хувийг эзэлж байна. Харин Даатгал мэргэжлийн оюутнууд энэхүү судалгаанд оролцоогүй.

Зураг 5. Эцгийн боловсролын түвшин

Эцгийн боловсролын бакалаврын түвшин 40%-тай, бүрэн дунд 31.1%-тай байна. Харин үлдсэн хувийг тусгай мэргэжлийн дунд (7.7%), магистр (12.6%) гаруй хувийг эзэлж байна.

Зураг 6. Эхийн боловсролын түвшин

Эхийн боловсролын бакалаврын түвшин 46.2%-тай, магистр 24.6%-тай буюу 12%-аар эцгийнхээс илүү байна. Харин бүрэн дунд боловсрол 16.9% бол тусгай мэргэжлийн болосврол 5.8%-тай байна

2.3.2 Олон хүчин зүйлсийн шинжилгээ

2.3.2.1 Найдвартай байдлын шинжилгээ

Сонгосон 8 хүчин зүйл бүхий 30 шкаль хувьсагчдын найдвартай байдлын шинжилгээг SPSS 26.0 программаар хийж доорх үр дүнг гаргалаа. Гарсан үр дүнг хавсралт 1-т хавсаргав.

Хүснэгт 3. Найдвартай байдлын шинжилгээ

Хүчин зүйлс	Хувьсагчийн тоо	Кронбахын альфа	Төлөв
Академик сэтгэл ханамж	4	.789	Зөвшөөрөгдсөн
Гэр бүлийн нөлөөлөл: Мэдээллээр хангах	2	.515	Зөвшөөрөгдөөгүй
Гэр бүлийн нөлөөлөл: Эцэг, эхийн хүлээлт	4	.737	Зөвшөөрөгдсөн
Зорилго тодорхойлох	5	.871	Зөвшөөрөгдсөн

Асуудал шийдвэрлэх	3	.609	Зөвшөөрөгдсөн
Мэдээлэл цуглуулах	3	.761	Зөвшөөрөгдсөн
Зорилгодоо үнэнч байх	4	.861	Зөвшөөрөгдсөн
Карьерын талаарх төсөөлөл	5	.475	Зөвшөөрөгдөөгүй
<i>Нийт шкаль хувьсагчид</i>	<i>30</i>	<i>.883</i>	

Шинжилгээний үр дүнг хараад 6 хүчин зүйлийн Кронбахын альфа 0.6-аас их гарсан учир найдвартай байдлын зөвшөөрөгдөх хэмжээг хангаж байна гэж үзэн цаашдын шинжилгээнүүдийг хийв. Харин зөвшөөрөгдөөгүй хүчин зүйлсийг цааш хасалт хийн шинжилгээгээ хийлээ.

2.3.3 Хүчин зүйлсийн шинжилгээ

Хүчин зүйлийн шинжилгээ хийхийн өмнө КМО болон Bartlett-ийн тестээр түүвэр эх олонлогийг төлөөлж чадаж байгаа эсэхийг шалгаж үзэхэд КМО коэффициент нь .857 буюу хангалттай гарсан байна. Мөн Sig нь .000 буюу статистик ач холбогдолтой гэж гарсан тул хүчин зүйлийн шинжилгээг цааш үргэлжлүүлэн гүйцэтгэв.

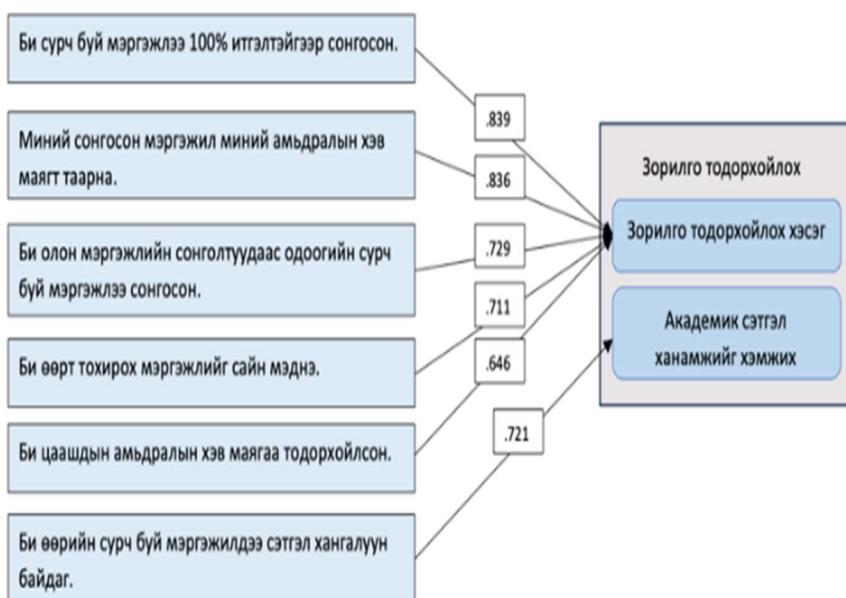
Xүснэгт 4. КМО тест

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	.857
Approx. Chi-Square	4084.011
Bartlett's Test of Sphericity	
df	465
Sig.	.000

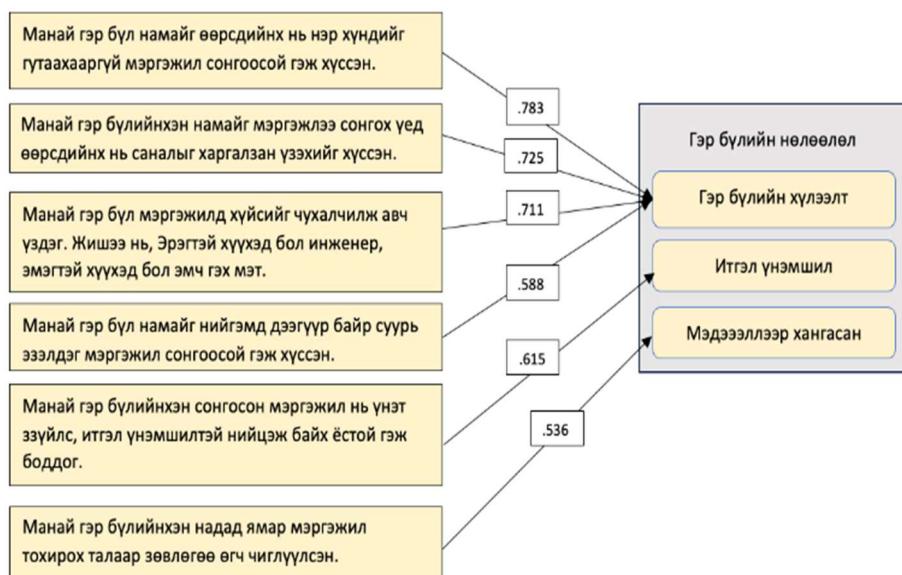
Хүчин зүйлийн шинжилгээний үр дүнд 30 хувьсагчаас 2 хувьсагч хасагдаж, 28 хувьсагч 8 хүчин зүйлийг илэрхийлэх боломжтой гэж харагдаж байна. 8 хүчин зүйлс тус бүрийг хувьсагчид дараах байдлаар илэрхийлж байна.

Зураг 7. Мэргэжлийнхээ зорилгыг тодорхойлох хүчин зүйлс

Судалгаанд хамрагдагсдын хувьд өөрийн сонгон суралцаж буй мэргэжилдээ итгэлтэй, амьдралын хэв маягт нь тохирно гэж үзэх хандлагатай.

Зураг 8. Гэр бүлийн нөлөөллийн хүчин зүйлс

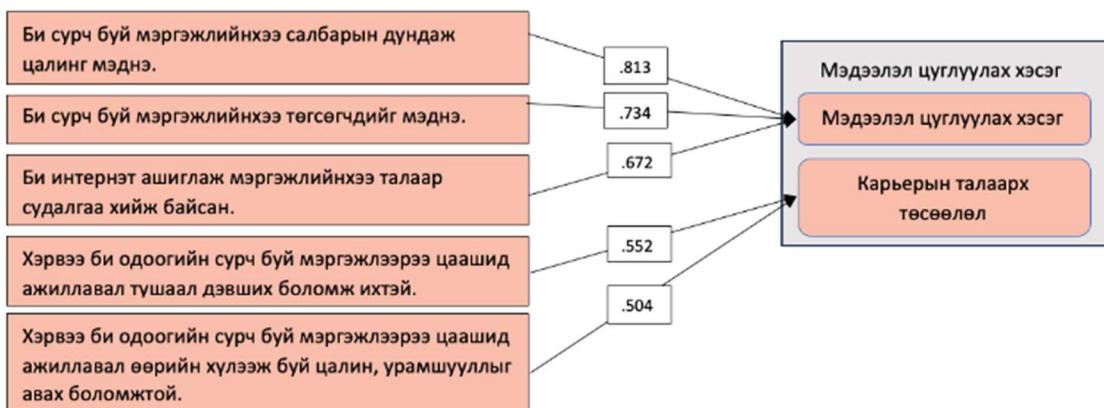
Гэр бүлийн зүгээс өөрсдийнх нь саналыг харгалzan үзэхийг хүссэн бөгөөд нэр хүндийг нь бууруулахааргүй мэргэжил сонгоосой гэж хүссэн байж болохоор байна.

Зураг 9. Зорилгодоо үнэнч байдлын хүчин зүйлс

Өөрийн карьеерин төлөө юуг золиослох, юуг золиослох ёсгүй талаар мэдлэгтэй бөгөөд мэргэжилдээ тулгарсан асуудлыг зохицуулах чадвартай байх магадлалтай байна.

Зураг 10. Мэргэжлийнхээ хүрээнд мэдээлэл цуглуулахтай холбоотой хүчин зүйлс

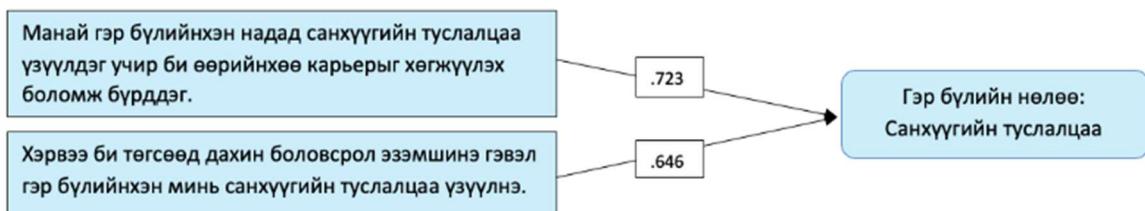
Сурч буй мэргэжлийнхээ салбарын дундаж цалинг судалж үзсэн гэж ойлгож болохоор байна.

Зураг 11. Академик сэтгэл ханамжийг тодорхойлох хүчин зүйлс

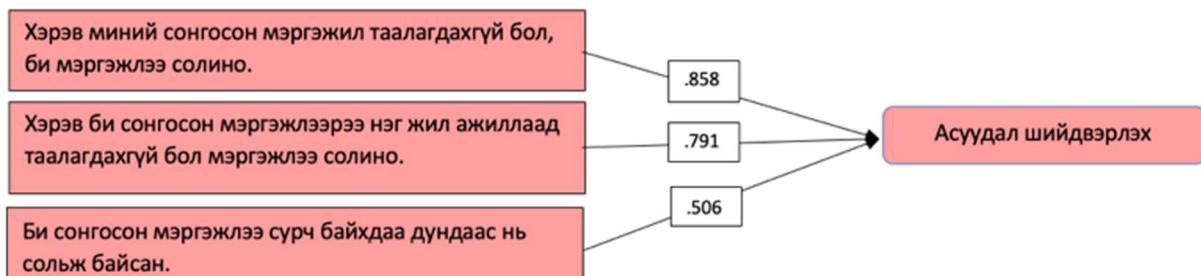
Суралцаж буй мэргэжлийн тэнхим нь төгссөний дараа ажил олоход нь тусалдаг байх магадлалтай.

Зураг 12. Гэр бүлийн санхүүгийн туслалцаатай холбоотой хүчин зүйлс

Гэр бүлийн зүгээс санхүүгийн туслалцаа үзүүлдэг учраас өөрийн карьерыг хөгжүүлэх боломж бурддэг гэж үзэх хандлагатай.

Зураг 13. Мэргэжилтэй холбоотой асуудал шийдвэрлэх хүчин зүйлс

Судалгаанд хамрагдагсдын хувьд сонгосон мэргэжил нь таалагдахгүй бол мэргэжлээ солих магадлалтай.

Зураг 14. Карьерын төсөөлөлтэй холбоотой хүчин зүйлс

Судалгаанд оролцогчдын хувьд гэр бүл, найз нөхдөөсөө судалцааж буй мэргэжлийнхээ талаар төсөөлөлтэй гэж үзэж болохоор байна.

2.3.4 Судалгааны загварын үр дүн

Нийт судалгаанд хамрагдагсдын хувьд судалгааны загварын үр дүн доорх байдалтай байгаагаас мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт мэдээлэл цуглуулсан байдал болон

зорилгодоо үнэнч байх нь хамгийн өндөр хамааралтай гарсан ба академик сэтгэл ханамж, гэр бүлийн нөлөөлөл нь эерэг хамааралтай байна.

Корреляцийн шинжилгээгээр хүчин зүйлс хоорондын хамаарлыг хэмжсэн. Фактор шинжилгээнээс гарсан хувьсагчдаар корреляцийн шинжилгээг хийж гүйцэтгэв.

Зураг 15. Судалгааны загварын үр дүн

Шинжилгээний үр дүнд онолын загварт дэвшүүлсэн 5 хүчин зүйл бүгд эерэг нөлөөтэй гарсан ч $\alpha = 0.01$ үед гэр бүлийн нөлөөлөл болон академик сэтгэл ханамж эдийн засгийн хувьд ач холбогдолтой гарсан тул судалгааны загварт эдгээр үр дүнг ашиглалаа.

Хүснэгт 5. Таамаглал шалгасан байдал

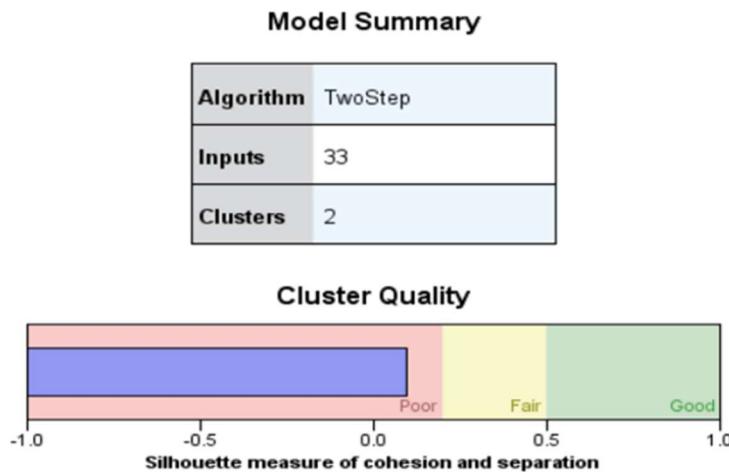
Судалгааны таамаглал	Биелэлт	
	Батлагдсан	Няцаагдсан
H1: Академик сэтгэл ханамж нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.	0.495	
H2: Эцэг эхийн нөлөөлөл нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.	.392	
H3: Эцэг эхийн боловсролын түвшин нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.	.076	
H4: Гэр бүлийг орлогын түвшин нь мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт эергээр нөлөөлдөг.	.043	

Асуулгын судалгааны үр дүнд анх дэвшүүлсэн 4 таамаглал бүгд батлагдсан хэдий ч 3,4-р таамаглал статистик ач холбогдолгүй байв. Үүнээс академик сэтгэл ханамж, эцэг эхийн нөлөөлөл мэргэжлээ бие даан сонгоход эерэг нөлөөтэй байна.

2.3.5 Кластер шинжилгээний үр дүн

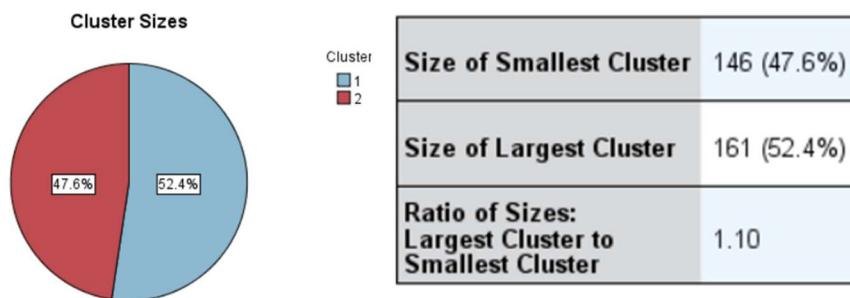
Мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт нөлөөлөх хүчин зүйлүүд нь ялгаатай бүлгүүдэд хуваагдах эсэхийг нь тодорхойлох зорилгоор Two Step Cluster аргыг ашиглан кластер шинжилгээг 33 хувьсагч дээр хийв. Шинжилгээний үр дүнд оролцогчдыг судалгаанд хамрагдсан байдлаар нь 2 бүлэгт хуваасан байна.

Зураг 16. Кластерт хуваасан байдал

Үр дүнгээс харахад кластер хоорондын ялгаа тийм ч их биш байгаа ба хуваагдсан кластерын хэмжээгээр харьцуулан харвал дараах байдалтай байна.

Зураг 17. Кластер шинжилгээ

Кластеруудыг харьцуулсан шинжилгээний үр дүнгээс үзэхэд клатеруудыг дараах байдлаар тодорхойлж болохоор байна. Кластеруудын харьцуулсан үзүүлэлтийг хавсралтад хавсаргав.

Хүснэгт 6. Кластер шинжилгээ

	Кластер 1	Кластер 2
Хүйс	Эмэгтэй, Эрэгтэй	Эмэгтэй
Мэргэжил	Аялал жуулчлал, АССА, Олон улсын худалдаа	Энтрепренершип, Маркетинг
Өрхийн дундаж орлого	500001-1000000, 2500001-3000000	500000 хүртэлх
Голч дүн	1.61-1.9 , 2.51-2.8, 3.71-4	3.71-4
Эцгийн боловсролын түвшин	Доктор	Суурь
Эхийн боловсролын түвшин	Суурь, Тусгай мэргэжлийн дунд, Бакалавр	Тусгай мэргэжлийн дунд, Бакалавр

НЭГДСЭН ДҮГНЭЛТ

СЭЗИС-ийн оюутнуудын дунд мэргэжил, хөтөлбөр хооронд шилжих хөдөлгөөн сүүлийн жилүүдэд ихэссэн бөгөөд үүнтэй холбоотойгоор оюутнуудын мэргэжлээ бие даан сонгох чадварыг үнэлэх мөн түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох зорилгоор уг сэдвийг сонгон авсан болно.

Энэхүү сэдэвтэй холбоотой өмнөх судалгааны ажлуудыг судлах явцад 2021 оны Турк улсын 1130 их сургуулийн оюутнуудын дунд хийгдсэн судалгааны гэр бүлийн нөлөөлөл, академик сэтгэл ханамж, эцэг эхийн боловсролын түвшин, өрхийн орлогын түвшин гэсэн дөрвөн хүчин зүйлийг сонгон авч ашиглав.

Судалгааны өгөгдлийг СЭЗИС-ийн бакалаврын өдрийн хөтөлбөрийн оюутнуудаас 330 гаруй түүвэр бүрдүүлж алдаатай өгөгдлүүдийг хассан тул эх олонлогийг төлөөлж чадахуйц чанартай түүвэр болсон гэж үзэж байна. Фактор шинжилгээний үр дүнгээр 8 хүчин зүйлд хуваагдаж тухайн хүчин зүйлээ төлөөлөх боломжгүй хувьсагчид хасагдаж, онолын загварт дэвшигүүлсэн хүчин зүйлс батлагдлаа. Шинжилгээний үр дүнд дээрх хүчин зүйлүүд бүгд эерэг хамааралтай байж таамаглал батлагдсан ба академик сэтгэл ханамж, эцэг эхийн нөлөөлөл статик ач холбогдолтой гарсан. Мөн өгөгдлийн тоог нэмэгдүүлэх тусам уг үр дүн өөрчлөгдөх боломжтой.

Судалгааны үр дүнд мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт зорилгодоо үнэнч байх буюу 0.833, мэргэжлийнхээ талаар судалгаа хийсэн байх буюу 0.813 эерэг хүчтэй хамааралтай байв. Үүнээс СЭЗИС-ийн оюутнуудын хувьд сонгосон мэргэжилдээ итгэлтэй, мэргэжлийнхээ талаар төсөөлөлтэй байх хандлагатай гэж үзэж болно. Мөн мэргэжлээ бие даан сонгох чадварт гэр бүлийн зүгээс зөвлөгөө чиглүүлэг өгөхөөс илүүтэйгээр өөрсдийн хүлээлт, итгэл үнэмшилд нь нийцсэн мэргэжил сонгохыг хүсдэг байх хандлагатай. Гэр бүлийн зүгээс санхүүгийн туслалцаа үзүүлдэг ба үзүүлэхэд бэлэн байдаг учраас оюутнууд боловсрол, карьераа хөгжүүлэхэд түлхэц болдог.

САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Судалгааны үр дүнд оюутнууд мэргэжил нь таалагдахгүй бол солих, нэг жил ажиллаад тохирохгүй бол өөрчлөх хандлагатай бөгөөд мэргэжил, сургуулиа өөрийн хүсэл сонирхолд тулгуурлан сонгохос илүү гэр бүлийн нөлөөлөлд үндэслэн сонгосон нь оюутнууд өөрийн мэргэжилдээ сэтгэл ханамж бага байх боломжтой. Иймд мэргэжлээ 2 дахь жилээс буюу ерөнхий суурь хичээлүүдээ үзсэний дараа сонгох байдлаар сургуулийн журмыг өөрчлөх боломжтой. Ингэснээр оюутнуудын мэргэжлийнхээ хүрээнд мэргэжлийн хүмүүсээс зөвлөгөө, мэдээлэл авах боломж ихсэх бөгөөд сонгосон мэргэжилдээ итгэлтэй, сэтгэл ханамжтай байдлыг нэмэгдүүлэх боломжтой.

Мөн гэр бүлийн зүгээс хүүхдэд мэргэжлээ сонгох үйл явцад туслалцаа, дэмжлэг үзүүлж мэдээлэл олгох шаардлагатай. Мэргэжил сонголтод гэр бүлийн нөлөөлөл эерэг хамааралтай байгааг харвал бодлого боловсруулагчид хүүхдүүдийг ахлах ангиас нь оюутан болох хүртэл эцэг эх, их дээд сургуулиудтай хамтран мэдээлэл олгож, чиглүүлэг өгөх нь мэргэжилдээ итгэлтэй, ур чадвартай залуу үеийг бүтээх боломжийг олгоно.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

- DANIEL P, C., JOHN W, L., RICHARD A, S., & HOLLY E, T. (2000 оны September). ASSESSING UNDERGRADUATE SATISFACTION WITH AN ACADEMIC DEPARTMENT: A METHOD AND CASE STUDY. GALE ACADEMIC ONEFILE: <https://go.gale.com/ps/i.do?p=AONE&sw=w&issn=01463934&v=2.1&it=r&id=GALE%7CA66760561&sid=googleScholar&linkaccess=fulltext&userGroupName=anon%7E2b27760a&aty=open-web-entry>-ээс Гаргасан
- K, Ö. (2013). Lise Öğrencilerinin Kariyer Karar Verme Güçlüklerinin Yordayıcıları Olarak Algılanan Sosyal Destek ve Cinsiyet. Ö. K-Д, *Lise Öğrencilerinin Kariyer Karar Verme Güçlüklerinin Yordayıcıları Olarak Algılanan Sosyal Destek ve Cinsiyet* (хүүдсд. 241-257). Türk Eğitim Bilim DergiPark Akademik: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/274938>-ээс Гаргасан
- Alex, J., & Ryan D, D. (2011). Work Volition, Career Decision Self-Efficacy, and Academic Satisfaction: An Examination of Mediators and Moderators. *Journal of Career Assessment*, 154-165.
- Andrea G., F., & Thijs, B. (2018). Vocational education and employment over the life course using a new measure of occupational specificity. *Social Science Research*, 70.
- Asım, Ç. (2010). Vocational Self-Esteem and Psychological Needs in Turkish Counseling Students.
- Asyenur, K. (2014). A Psychometric Evaluation of the Career Decision Self-Efficacy Scale-Short Form With Turkish University Students. *Journal of Career Assessment*, 386-397.
- Baglama, B., & Uzunboylu, H. (2017 оны November). *Youth employment*. Institute of Education Sciences: <https://eric.ed.gov/?-ээс> Гаргасан
- Bärbel, K. (1997). Parental Behaviors and Adolescents' Career Exploration. *The Career Development Quarterly*, 341-350.
- Basak , B., & Huseyin , U. (2017). *The relationship between career decision-making self-efficacy and vocational outcome*. South African Journal of Education.
- Bronfenbrenner, U. (1980). Recreating human ecology. *Educational Analysis*, 3-14.
- Carol , K. S., Paulette, M. S., Tina, M. A., & Carol, D. (2012). *Coming Full Circle: Reoccurring Career Development Trends in Schools*. Wiley Online Library.
- Carolyn , M. S., & Marion, S. F. (2000). How Early Is Too Early to Begin Life Career Planning? The Importance of the Elementary School Years. *SageJournals*, 89-101.
- Greg J, D., & Jeanne, B. G. (2003). Family Poverty, Welfare Reform, and Child Development. *Child Development*, 188-196.
- Guay, F., Senécal, C., Gauthier, L., & Fernet, C. (2003). Predicting career indecision: A self-determination theory perspective. *Journal of Counseling Psychology*, 165-177.
- Hui, K., Lent, R., & W. (2018). The roles of family, culture, and social cognitive variables in the career interests and goals of Asian American college students. *Journal of Counseling Psychology*, 98-109.
- Ilsik, Y. (2021 оны April 26). *Relationship of Childhood Career Development to Life Satisfaction, and State Anxiety*. <http://ilkogretimonline.org.tr>-ээс Гаргасан
- Itamar, G., Reuma, G., Noa, S., Yael, H., Neta, A., Ronit, F., & Lisa, A. P. (2010). Emotional and Personality-Related Aspects of Career Decision-Making Difficulties: Facets of Career Indecisiveness. *Journal of Career Assessment*, 3-20.
- James J, H. (2008). Role of Income and Family Influence on Child Outcomes. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 307-323.

- Jay D, S. (1983). Adolescents and the decision-making process. *Theory Practice*, 98-104.
- Jennifer, M., & Ellen, H. M. (2013). Contributions of Social Status and Family Support to College Students' Career Decision Self-Efficacy and Outcome Expectations. *SageJournals*, 378-394.
- Kaz, S., & Akhlaq, A. (2017). Factors Affecting Students' Career Choice. *Journal of Research and Reflections in Education*, 187-198.
- Laura , N., Lea, F., V, S. S., & Salvatore, S. (2007). Career Search Self-Efficacy, Family Support, and Career Indecision With Italian Youth. *SageJournals*, 181-193.
- Lauren , L., Bonnie , D., Jennifer, M., Pam, J., & Claire, Z. (2007). Transition to Employment: Role of the Family in Career Development. *SageJournals*, 348-366.
- Lent , W. R., Brown , D. S., & Hackett, G. (1994). Toward a Unifying Social Cognitive Theory of Career and Academic Interest, Choice, and Performance. *Journal of Vocational Behavior*, 79-122.
- Mark, W., Laura, N., & Mar, M. (2015). Child career development: present and future trends. *SPRINGER LINK*, 95-97.
- Maureen, W. (1999). The psychology of career theory – a new perspective? *emerald insight*, 218-223.
- Mustafa, Ö., Fatma, K., & Nihat, E. (2007). Explaining influences on career 'choice': the case of MBA students in comparative perspective. *Taylor & Francis Online*, 2000-2028.
- Nadya, Elizebaeth, Elizabeth, Mary, Neet, Laura, & Steve. (2010). Development and Validation of the Family Influence Scale. *Journal of Career Assessment*, 276-291.
- Nancy E, H., Cynthia, R., & Larry E, D. (2003). Early Adolescents' Career Aspirations: A Qualitative Study of Perceived Barriers and Family Support among Low-Income, Ethnically Diverse Adolescents. *Journal of Family Issues*, 224-237.
- Oğuz, B., Erkan, B., & Şerife, K. (2021 оны April 26). *Öğrencilerin Kariyer Değerlerini Etkileyen Unsurların Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Bireysel Değerler*. Youth employement: www.ilo.org/youth-ээс Гаргасан
- Orhan, K., Namık, A., Sezer, S. E., Mehmet, S., Mustafa , Y. Z., & Abdullah, E. (2021). The Role of Family Influence and Academic Satisfaction on Career

ХАВСРАЛТ

Хавсралт 1. Нийдвартай байдлын шинжилгээ

Reliability Statistics		Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items	Cronbach's Alpha	N of Items
.789	4	.609	3
Reliability Statistics		Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items	Cronbach's Alpha	N of Items
.515	2	.761	3
Reliability Statistics		Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items	Cronbach's Alpha	N of Items
.737	4	.861	4
Reliability Statistics		Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items	Cronbach's Alpha	N of Items
.871	5	.475	5

Хавсралт 2. Хүчин зүйлийн шинжилгээгээр бүлэгт хуваасан байдал

	Rotated Component Matrix ^a							
	Component							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Goal2	.839							
Goal3	.836							
Goal4	.729							
ACS1	.721							
Goal1	.711							
Goal5	.646							
FI_Expect2		.783						
FI_Expect3		.725						
FI_Expect4		.711						
FI_Beliefs		.615						
FI_Expect1		.588						
FI_Inf2		.536						
Committed4			.833					
Committed3			.787					
Committed2			.716					
Committed1			.666					
Information2				.813				
Information1				.734				
Information3				.672				
Career2				.552				
Career3				.504				
ACS2					.764			
ACS3					.729			

ACS4					.690			
FI_Financial1_1						.723		
FI_Financial2_2						.646		
ProbSolve2							.858	
ProbSolve3							.791	
ProbSolve1							.506	
Career4								.713
Career5								.576

Хавсралт 3. Мэргэжлийн бие даасан байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн корреляцийн коэффициент

Correlations

		cdse	GOAL	Committed	Information	ProbSolve
cdse	Pearson Correlation	1	.698**	.774**	.732**	.479**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.000
	N	307	307	307	307	307
GOAL	Pearson Correlation	.698**	1	.531**	.397**	.002
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.974
	N	307	307	307	307	307
Commited	Pearson Correlation	.774**	.531**	1	.490**	.085
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000	.137
	N	307	307	307	307	307
Information	Pearson Correlation	.732**	.397**	.490**	1	.097
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000		.089
	N	307	307	307	307	307
ProbSolve	Pearson Correlation	.479**	.002	.085	.097	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.974	.137	.089	
	N	307	307	307	307	307

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Хавсралт 4. Бусад хүчин зүйлс CDSE хоорондын корреляцийн коэффициент

Correlations

		cdse	FI	Career	ACS	FI_financial	Income	Mother_edu	Father_edu
cdse	Pearson Correlation	1	.313**	.163**	.495**	.392**	.043	.076	.049
	Sig. (2-tailed)		.000	.004	.000	.000	.448	.182	.390
	N	307	307	307	307	307	307	307	307
FI	Pearson Correlation	.313**	1	.231**	.221**	.356**	.031	.068	.038
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.000	.593	.234	.510
	N	307	307	307	307	307	307	307	307
Career	Pearson Correlation	.163**	.231**	1	.107	.210**	.021	.153**	.114*
	Sig. (2-tailed)	.004	.000		.062	.000	.719	.007	.045
	N	307	307	307	307	307	307	307	307

ACS	Pearson Correlation	.495**	.221**	.107	1	.283**	.019	-.046	-.065
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.062		.000	.734	.420	.254
	N	307	307	307	307	307	307	307	307
FI_financial	Pearson Correlation	.392**	.356**	.210**	.283**	1	.241**	-.016	.050
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000		.000	.775	.381
	N	307	307	307	307	307	307	307	307
Income	Pearson Correlation	.043	.031	.021	.019	.241**	1	.192**	.211**
	Sig. (2-tailed)	.448	.593	.719	.734	.000		.001	.000
	N	307	307	307	307	307	307	307	307
Mother_edu	Pearson Correlation	.076	.068	.153**	-.046	-.016	.192**	1	.495**
	Sig. (2-tailed)	.182	.234	.007	.420	.775	.001		.000
	N	307	307	307	307	307	307	307	307
Father_edu	Pearson Correlation	.049	.038	.114*	-.065	.050	.211**	.495**	1
	Sig. (2-tailed)	.390	.510	.045	.254	.381	.000	.000	
	N	307	307	307	307	307	307	307	307

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Хавсралт 5. Судалгааны асуулгын загвар

Мэргэжил сонголтод нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг судлах нь

Сайн байна уу? Танд энэ өдрийн мэнд хүргэе! Энэхүү судалгааг үнэн зөв бөглөн судлаач бидний судалгааны ажилд туслалцаа үзүүлнэ гэдэгт найдаж байна. Судалгааг бөглөхөд ойролцоогоор 5 минутын хугацаа шаардана. Танд баярлалаа.

Судалгааны зорилго: Оюутнуудын мэргэжил сонголтод гэр булийн нөлөөлөл, өөрийн сэтгэл ханамж, сурлагын нөлөөллийг тодорхойлох зорилготой ба судалгааны цуглувансан өгөгдөл нь зөвхөн СЭЗИС-ийн XVI оюутны эрдэм шинжилгээний бага хуралд зориулагдсан болно.

НЭГДҮГЭЭР ХЭСЭГ: АКАДЕМИК СЭТГЭЛ ХАНАМЖИЙГ СУДЛАХ ХЭСЭГ

Та дараах асуултуудтай хэр зэрэг санал нийлж байгаагаа харгалзан үзэж асуулт тус бүр дээр 1 хариулт сонгоно уу

		1-Огт санал нийлэхгүй	2-Санал нийлэхгүй	3-Зарим талаараа санал нийлж байна	4-Санал нийлж байна	5-Бүрэн санал нийлж байна
1	Би өөрийн сурч буй мэргэжилдээ сэтгэл хангалуун байдаг.					
2	Миний сурч буй мэргэжлийн тэнхим төгссөний дараа надад ажил олоход туслана.					
3	Миний сурч буй мэргэжлийн тэнхим миний карьеерт нөлөөлөхүйц хувь нэмэр оруулдаг					
4	Миний эзэмшиж буй мэдлэг, ур чадвар цаг үетэйгээ нийцсэн.					

ХОЁРДУГААР ХЭСЭГ: ЭЦЭГ, ЭХИЙН НӨЛӨӨЛЛИЙГ ХЭМЖИХ ХЭСЭГ

Та дараах асуултуудтай хэр зэрэг санал нийлж байгаагаа харгалзан үзэж асуулт тус бүр дээр 1 хариулт сонгоно уу

		1-Огт санал нийлэхгүй	2-Санал нийлэхгүй	3-Зарим талаараа санал нийлж байна	4-Санал нийлж байна	5-Бүрэн санал нийлж байна
1	Би гэр бүлийнхнийгээ ажиллаж байгааг хараад урам зориг авч, өөрийн сонгосон мэргэжилдээ илүү итгэл үнэмшилтэй болдог.					

2	Манай гэр бүлийнхэн надад ямар мэргэжил тохирох талаар зөвлөгөө өгч чиглүүлсэн.					
3	Манай гэр бүл намайг нийгэмд дээгүүр байр суурь эзэлдэг мэргэжил сонгоосой гэж хүссэн.					
4	Манай гэр бүл намайг өөрсдийнх нь нэр хүндийг гутаахааргүй мэргэжил сонгоосой гэж хүссэн.					
5	Манай гэр бүлийнхэн намайг мэргэжлээ сонгох үед өөрсдийнх нь саналыг харгалzan үзэхийг хүссэн.					
6	Манай гэр бүл мэргэжилд хүйсийг чухалчилж авч үздэг. Жишээ нь, эмэгтэй хүүхэд бол эмч, эрэгтэй хүүхэд бол инженер гэх мэт.					
7	Манай гэр бүлийнхэн надад санхүүгийн туслалцаа үзүүлдэг учир би өөрийнхөө карьеерыг хөгжүүлэх боломж бүрддэг.					
8	Хэрвээ би төгсөөд дахин боловсрол эзэмшинэ гэвэл гэр бүлийнхэн минь санхүүгийн туслалцаа үзүүлнэ.					
9	Манай гэр бүлийнхэн сонгосон мэргэжил нь үнэт зүйлс, итгэл үнэмшилтэй нийцэж байх ёстой гэж боддог.					

ГУРАВДУГААР ХЭСЭГ: МЭРГЭЖЛЭЭ БИЕ ДААН СОНГОХ ЧАДVAR ХЭМЖИХ ХЭСЭГ

Та дараах асуултуудтай хэр зэрэг санал нийлж байгаагаа харгалzan үзэж асуулт тус бүр дээр 1 хариулт сонгоно уу

3.1 Зорилго тодорхойлох хэсэг

		1-Огт санал нийлэхгүй	2-Санал нийлэхгүй	3-Зарим талаараа санал нийлж байна	4-Санал нийлж байна	5-Бүрэн санал нийлж байна
1	Би өөрт тохирох мэргэжлийг сайн мэднэ.					
2	Би сурч буй мэргэжлээ 100% итгэлтэйгээр сонгосон.					

3	Миний сонгосон мэргэжил миний амьдралын хэв маяг таарна.					
4	Би олон мэргэжлийн сонголтуудаас одоогийн сурч буй мэргэжлээ сонгосон.					
5	Би цаашдын амьдралын хэв маягаа сонгосон.					

3.2 Асуудал шийдвэрлэх хэсэг

		1-Огт санал нийлэхгүй	2-Санал нийлэхгүй	3-Зарим талаараа санал нийлж байна	4-Санал нийлж байна	5-Бүрэн санал нийлж байна
1	Би сонгосон мэргэжлээ сурч байхдаа дундаас нь сольж байсан.					
2	Хэрэв миний сонгосон мэргэжил таалагдахгүй бол, би мэргэжлээ солино.					
3	Хэрэв би сонгосон мэргэжлээрээ нэг жил ажиллаад таалагдахгүй бол мэргэжилээ солино.					

3.3 Мэдээлэл цуглуулах хэсэг

		1-Огт санал нийлэхгүй	2-Санал нийлэхгүй	3-Зарим талаараа санал нийлж байна	4-Санал нийлж байна	5-Бүрэн санал нийлж байна
1	Би сурч буй мэргэжлийнхээ төгсөөгчдийг мэднэ.					
2	Би сурч буй мэргэжлийнхээ салбарын дундаж цалинг мэднэ.					
3	Би интернэт ашиглаж мэргэжлийнхээ талаар судалгаа хийж байсан.					

3.4 Зорилгодоо үнэнч байх менежментийн хэсэг

		1-Огт санал нийлэхгүй	2-Санал нийлэхгүй	3-Зарим талаараа санал нийлж байна	4-Санал нийлж байна	5-Бүрэн санал нийлж байна
1	Би сэтгэл хөдлөлөөсөө үл хамааран карьерынхаа араас тууштай зүтгэдэг.					
2	Би сурч буй мэргэжлээ амжилттай төгсөхийн тулд хийх ёстой алхмуудаа тодорхойлсон.					
3	Би мэргэжлээрээ сурх хугацаанд асуудал тулгаврал ямар арга хэмжээ авахаа мэднэ.					
4	Би карьерынхаа төлөө юуг золиослохoo мэднэ.					

ДӨРӨВДҮГЭЭР ХЭСЭГ: ӨӨРИЙН КАРЬЕРИЙН ТАЛААРХ ТӨСӨӨЛӨЛ

		1-Огт санал нийлэхгүй	2-Санал нийлэхгүй	3-Зарим талаараа санал нийлж байна	4-Санал нийлж байна	5-Бүрэн санал нийлж байна
1	Миний хувьд одоогийн сурч буй мэргэжлээрээ цаашид ажиллах нь тохиромжгүй гэж боддог.					
2	Хэрвээ би одоогийн сурч буй мэргэжлээрээ цаашид ажиллавал тушаал дэвших боломж ихтэй.					
3	Хэрвээ би одоогийн сурч буй мэргэжлээрээ цаашид ажиллавал өөрийн хүлээж буй цалин, урамшууллыг авах боломжтой.					
4	Миний сурч буй мэргэжлээр манай гэр бүл, найз нөхдөөс олон хүн ажилладаг.					
5	Надад одоогийн сурч буй мэргэжлээр маань ажлын туршлага огт байхгүй.					

ТАВДУГААР ХЭСЭГ: ХУВИЙН МЭДЭЭЛЭЛ

34. Таны хүйс
- a. Эмэгтэй
 - b. Эрэгтэй
35. Таны суралцаж буй курс
- a. 1
 - b. 2
 - c. 3
 - d. 4 болон түүнээс дээш
36. Таны суралцаж буй мэргэжил
- a. Санхүү
 - b. Даатгал
 - c. Банк
 - d. Бизнесийн удирдлага
 - e. Маркетинг
 - f. Мэдээллийн систем
 - g. Нягтлан бодох бүртгэл
 - h. Олон улсын худалдаа
 - i. Эдийн засаг
 - j. Энтрепренершип ба инноваци
 - k. Эрх зүй
 - l. Аялал жуулчлал, зочлох үйлчилгээний менежмент
 - m. ACCA
37. Таны сурлагын голч дүн
- a. 1.00 хүртэлх
 - b. 1.01-1.3
 - c. 1.31-1.6
 - d. 1.61-1.9
 - e. 1.91-2.2
 - f. 2.21-2.5
 - g. 2.51-2.8
 - h. 2.81-3.1
 - i. 3.11-3.4
 - j. 3.41-3.7
 - k. 3.71-4.0
38. Таны эзгийн боловсролын түвшин
- a. Суурь
 - b. Бүрэн дунд
 - c. Тусгай мэргэжлийн дунд
 - d. Бакалавр
 - e. Магистар
 - f. Доктор

39. Таны эхийн боловсролын түвшин

- a. Суурь
- b. Бүрэн дунд
- c. Тусгай мэргэжлийн дунд
- d. Бакалавр
- e. Магистар
- f. Доктор

40. Таны эцгийн ажил эрхлэлтийн байдал

- a. Хувиараа бизнес эрхлэгч
- b. Бизнесийн байгууллага
- c. Төрийн бус байгууллага
- d. Олон улсын байгууллага
- e. Төрийн албан хаагч
- f. Тэтгэвэрт гарсан
- g. Ажилгүй

41. Таны эхийн ажил эрхлэлтийн байдал

- a. Хувиараа бизнес эрхлэгч
- b. Бизнесийн байгууллага
- c. Төрийн бус байгууллага
- d. Олон улсын байгууллага
- e. Төрийн албан хаагч
- f. Тэтгэвэрт гарсан
- g. Ажилгүй

42. Таны өрхийн сарын дундаж орлого хэд вэ?

- a. 500,000 хүртэлх
- b. 500,001-1,000,000
- c. 1,000,001-1,500,000
- d. 1,500,001-2,000,000
- e. 2,000,001-2,500,000
- f. 2,500,001-3,000,000
- g. 3,000,001-3,500,000
- h. 3,500,001-4,000,000
- i. 4,000,001-4,500,000
- j. 4,500,001 ба түүнээс дээш

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ХҮМҮҮНЛЭГ, НИЙГМИЙН УХААН, ЭРХ ЗҮЙ

МОНГӨ УГААХ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ ЭРХ ЗҮЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Э.Тамир¹, Н.Мөнхцэцэг², Г.Болор-Эрдэнэ³

¹ СЭЗИС-ийн багш, доктор (Ph. D)

² СЭЗИС, Санхүү менежмент цагийн хөтөлбөр

³ СЭЗИС, Санхүү менежмент цагийн хөтөлбөр

ОРШИЛ

Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх, үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэхийг санхүүжүүлэх нь улс орны санхүүгийн салбарын тогтвортой байдал, эдийн засгийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлж, улмаар олон улсын санхүүгийн системд аюул заналхийлэл учруулах өндөр эрсдэлтэй байдаг. Гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, орлого нь санхүүгийн салбарын хямрал үүсгэх, татварын орлогыг бууруулах, төр засгийн бодлогыг сулруулах, санхүүгийн байгууллагуудын нэр хүндэд халдах зэрэг нийгэм, эдийн засгийн сөрөг нөлөөллийг өдөөж, санхүүгийн системийн тогтвортгүй байдлыг үүсгэдэг.

Иймд дэлхийн улс орнууд мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх, үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэхийг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх олон улсын стандарт тогтоогч байгууллага болох Санхүүгийн хориг арга хэмжээ авах байгууллага (ФАТФ)-аас гаргасан техник хэрэгжилтийн 40 Зөвлөмж болон үр дүнтэй байдлын 11 Шууд хэрэгжилтийн шалгуурыг хангаж ажиллах замаар эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж, санхүүгийн системийн аюулгүй байдлыг хамгаалан, мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх тогтолцоог бэхжүүлэн ажилладаг.

Монгол Улсын хувьд ФАТФ-ын Ази, Номхон далайн мөнгө угаахтай тэмцэх бүлэгт 2004 оны 6 дугаар сард гишүүнээр элсэн орж, 2006 оны 7 дугаар сарын 08-ны өдөр анхны Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулийг баталснаар энэ чиглэлийн тогтолцоог бэхжүүлэх суурийг бүрдүүлсэн. Улмаар Ази, Номхон далайн мөнгө угаахтай тэмцэх бүлгээс Монгол Улсын мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тогтолцоонд 2007, 2017 онуудад Харилцан үнэлгээг хийсэн байна. Эдгээр үнэлгээний үр дүнтэй холбогдуулан Монгол Улс ФАТФ-ын стандартад мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх тогтолцоогоо нийцүүлэхээр нэлээдгүй арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн боловч 2011 онд ФАТФ-ын “Саарал жагсаалт”, 2013 онд “Бараан саарал жагсаалт”, 2019 онд “Саарал жагсаалт”-д тус тус орсон. Улмаар ФАТФ-аас өгсөн үүрэг даалгавруудыг хэрэгжүүлсний дүнд 2014, 2020 онуудад эдгээр жагсаалтаас гарч байжээ.

Монгол улс 2003 онд "Терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх олон улсын конвенц"-д нэгдэн орж, 2004 онд мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаатай тэмцэх, тэдгээрээс урьдчилан сэргийлэх олон улсын бодлогыг тодорхойлдог Олон улсын санхүүгийн арга хэмжээ авах бүлэг (Financial Action Task Force буюу ФАТФ)-ийн салбар

байгууллага болох Ази, Номхон далайн бус нутгийн мөнгө угаахтай тэмцэх байгууллага (APG)-д элсэн орсноор мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх олон улсын стандартыг мөрдөн ажиллах үүрэг хүлээх болсон байна. Уг хүрээнд Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулийг баталжээ. Тус хуулиар Монголбанкны дэргэд Санхүүгийн мэдээллийн албыг байгуулж МУТСТ, түүнээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны үндэс, суурийг бий болгосон байна.

Мөнгө угаах гэмт хэрэгт хамгийн ихээр өртөж болох салбараар Монгол Улсын хэмжээнд санхүүгийн салбарын дийлэнх их хувийг эзэлж байгаа банкны салбар зүй ёсоор багтаж байгаа бөгөөд үл хөдлөх хөрөнгийн салбар хоёрдугаарт орсон байдаг. Үүнтэй холбогдуулан банкны салбар мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авч байгаа бөгөөд энэ арга хэмжээний хүрээнд өөрийн харилцагч, тэдгээрт үзүүлж байгаа үйлчилгээ, бүтээгдэхүүний төрлүүдийг эрсдэлээр ангилж эрсдэлийг бууруулах тодорхой ажлуудыг зохион байгуулж эхэлсэн байна. Гэмт хэрэг үйлдэж олсон эсхүл түүнд зориулагдсан хөрөнгө мөнгийг бэлнээр хил, гаалиар хяналтгүй нэвтрүүлэх эрсдэл маш өндөр байна.

Иймд энэхүү судалгааны ажлаар дамжуулан Монгол Улсад мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд тулгарч буй эрх зүйн зарим саад бэрхшээлийг судлан, илрүүлж гаргах, дүн шинжилгээ өгөх, улмаар олон улсын сайн туршлагын талаар нэвтрүүлэх боломжийн талаар судлахыг зорилоо.

I. ҮНДСЭН ХЭСЭГ

1. Мөнгө угаах гэмт хэргийн тухай ойлголт

Мөнгө угаах (англ. “money laundering”, оп. “отмывание денег”) гэдэг нэршил нь АНУ-д 1930-аад оны үед үүсчээ. Тухайлбал, 1920-1930 оны хооронд АНУ-д архины төрлийн бүтээгдэхүүн худалдах савлах, газнаас оруулж ирэх, тээвэрлэхийг хориглосон “Хуурай хууль” хэрэгжиж байх үед Чикагогийн мафийн толгойлогч¹⁴ Аль Копоне болон түүний бүлэглэлийн гишүүд Чикаго хотын дотор, мөн түүний эргэн тойронд хэдэн зуун угаалгын газруудыг эзэмшиж, хууль бус согтууруулах ундааны бизнесээс олсон орлогыг угаалгын газрын ашиг хэмээн халхалдаг байжээ.

Аль Капонегийн хувьд угаалгын газраас олсон мэт харагдуулсан хууль бус орлогоо Швейцарь дахь олон тооны дансанд байршуулах, зээлийн үйлчилгээ үзүүлэх байдлаар эргэлдүүлдэг байжээ. (Dalhaye, 2013) Тухайн үед мөнгө угаах гэмт хэргийн талаар албан ёсны ойлголт байхгүй байсан тул Аль Капонег татвараас зайлсхийсэн үндэслэлээр буруутгасан байдаг.

Олон улсад хууль бус эх сурвалжтай мөнгийг “бохир мөнгө – dirty money”, “хар мөнгө – black money” гэсэн нэр томьёогоор нэрлэдэг. Хар мөнгө гэдэгт татвар ногдох боловч татварын албанад мэдээлдэггүй орлогыг авч үздэг. (NIPFP, 1985) Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн замаар биш ч хууль тогтоомжоос гадуур олсон, эх сурвалж нь ноцтой биш бөгөөд эдийн засагт албан ёсны бүртгэлгүй, татвар төлөөгүй орлогыг хэлнэ.

¹⁴ *хууль ёсны нэршлэээр “зохион байгуулалттай гэмт бүлэг”

Харин бохир мөнгө гэдэг нь хууль бусаар олсон, шилжүүлсэн, ашигласан мөнгийг хэлэх бөгөөд тус мөнгөний гарал үүсэл, шилжилт хөдөлгөөн, ашиглалтын хувьд хууль зөрчсөн байвал үүнийг бохир мөнгө гэж ойлгоно. (Raymond Baker, 2003) Үүнд гэмт хэргийн замаар хуримтлуулсан орлого, хөрөнгө, мөнгө хамаарна. Хар болон бохир мөнгийг цагаан буюу цэвэр болгох ажиллагааг “мөнгө угаах” гэж нэрлэдэг. (М.Тамир, 2023)

Үүнээс үзэхэд мөнгө угаах гэдэг нь гэмт хэргийн орлогыг үндсэн гэмт хэрэг, үйлдлээс нь олж тогтоох боломжгүй хөрөнгө болгон хувиргах явдал юм. (Reuter, 2004) Энэ гэмт хэрэгт хоёр үндсэн элементийг онцолдог.

Хүснэгт I Мөнгө угаах гэмт хэргийн үндсэн элементийн онцлог

Хөрөнгийн хууль бус эх үүсвэр

Тэдгээрийг хууль ёсны мэт харагдуулах

Эх сурвалж: (Villanyi, 2021)

Макл Леви, Мария Даколиас нарын бичсэн “Мөнгө угаах болон авлига” номд Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь дараах байдлаар үйлдэгддэг гэдгийг тодорхойлсон байна. Үүнд:

- Эд хөрөнгийн хууль бус гарал үүслийг нуун дарагдуулах, далдах зорилгоор хууль бус үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй эд хөрөнгийг хөрвүүлэх, шилжүүлэх.
- Тухайн эд хөрөнгө нь ямар нэгэн хууль бус үйл ажиллагаанаас үүдэлтэйг мэдсээр байж жинхэнэ мөн чанар, эх сурвалж, байршил, захиран зарцуулалт, шилжилт хөдөлгөөн, өмчлөх эрх, эсхүл эд хөрөнгийн эрхийг нуун далдах.

Үүнээс үзэхэд, мөнгө угаах үйл ажиллагааны зорилго нь богино хугацаанд их хэмжээний ашиг олох гэхээсээ илүү гол нь гэмт хэрэг үйлдэж олсон гэх ул мөр үлдээхгүй байх нь чухал байдаг тул хуулийн байгууллагуудын ажилтнуудыг төөрөгдүүлэхэд чиглэсэн, ойлгоход төвөгтэй олон хэлбэр, хувилбараар үргэлжлэн явагддаг учраас илрүүлэхэд ихээхэн бэрхшээл учирдаг. (Монгол Улсын Ерөнхий прокурорын газар, 2018) Тухайлбал судлаагчдын үзэж буйгаар мөнгө угаах гэмт хэрэг нь дараах үе шатыг дамжин хийгддэг гэж үздэг. Үүнд:

Зураг I Мөнгө угаах үе шат

Суурь гэмт хэрэг

Авлига, хээл хахууль
Залилан
Зохион байгуулалттай гэмт хэрэг
Хар тамхи, хүний наймаа
Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэрэг
Терроризм
Бусад ноцтой гэмт хэргүүд

Эргэлтэнд оруулах

Мөнгө угаах сүүлийн үе шат
Угаасан орлогыг гэмт хэрэгтнүүдэд буцааж олгох
Хууль ёсны хэлбэртэй болгодог.

Байрлуулах

Хууль бус гэмт хэргээс олсон орлогыг арилжааны урсгалд оруулах
Мөнгө угаах үйл явцын хамгийн нарийн төвөгтэй үе шат

Нуун далдлах

Гэмт хэргээс олсон мөнгөний хэлбэрийг өөрчлөх
Өөр өөр дансруу мөнгийг шилжүүлэх
Өөр өөр улс орнуудруу шилжүүлэх
Олж илрүүлэхэд хэцүү болгох

(Michael Levi, 2007)

Эдгээр шат дамжлагыг мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэгч дангаар, хавсран, бүхэлд нь хамруулан үйлдэж мөнгө угааж болно. Үүнээс үзэхэд мөнгө угаах гэмт хэрэг гэдэг нь хууль бус үйл ажиллагааны үндсэн дээр бий болсон мөнгө, мөнгөн хөрөнгийн эх үүсвэрийг нуух зорилгоор өөр хөрөнгө болгох, өөр хөрөнгөөр солих үйл явцыг ойлгож болно.

Хүснэгт 2 Мөнгө угаах гэмт хэргийн төрөл, хэлбэр

Self-laundering /өөрөө угаах/	Нэг хүн үндсэн гэмт хэрэг болон мөнгө угаах гэмт хэргийг хоёуланг нь үйлддэг. (Mares, 2016) Тухайлбал, байршуулах, далдах, эргэлтэнд оруулах, бүх үе шат тэдгээрийн аль нэгийг эсхүл хавсран өөрөө гардан гүйцэтгэдэг.
Party laundering /Гуравдагч этгээдээр угаах/	Байршуулах, далдах, эргэлтэд оруулах үе шатгуудад гуравдагч этгээд оролцох буюу гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө мөнгө орлогыг мэдсээр байж олж авсан, эзэмшсэн, ашигласан, захиран зарцуулсан гуравдагч этгээдийн гүйцэтгэл оролцоотой үйлдлүүд. (М.Тамир, 2023)
Standalone laundering /дангаар угаах/	Суурь гэмт хэрэгт ял шийтгэгдэхгүй байсан ч гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, орлого нь туйлын тодорхой, мөнгө угаах гэмт хэргийн бүх шинж хангдах тохиолдолд дангаар зүйлчлэх; (М.Тамир, 2023)

2. Мөнгө угаах эрдэлийн хүчин зүйлсийг тайлбарлах онолууд

2.1. Цагаан захтны гэмт хэрэг /White collar crime/

“Цагаан захтны гэмт хэрэг” гэсэн нэр томъёог 1939 онд Эдвин Сазерланд Индианагийн Их Сургуульд, Америкийн Социологийн Нийгэмлэгийн 29 дэх Ерөнхийлөгч Филадельфид нийгэмлэгийн төлөөлөгчдийн өмнө үг хэлэхдээ анх ашиглаж байжээ. Тэрээр гэмт хэргийг зөвхөн эдийн засгийн хувьд хамгийн сул дорой нийгмийн гишүүд үйлддэггүй гэж үзсэн ба эсрэгээрээ нийгэм, эдийн засгийн давуу давхаргын гишүүд ч гэмт хэрэг үйлддэг гэдгийг баталсан байна.

Түүнчлэн гэмт хэргийн төрөл нь доод давхаргынхаас ялгаатай байдаг. Жишигэлбэл доод давхаргынхан нь гудамжны гэмт хэрэг /хулгай, дээрэм/-т түлхүү холбогдож байхад нөгөө талд нь корпорацийн захирал, улс төрийн элит гишүүд мөнгө завшдаг зэргээрээ ялгаатай. Эдгээр хоёр гэмт хэрэг үйлдэгчийн гол ялгаа нь элит гэмт хэрэгтэн нийгмийн байр сууриас нь шалтгаалж баригдах, шийтгэгдэх магадлал хамаагүй бага байсанд оршино. Энэ нь санхүүгийн гүйлгээ болон цаашлаад эдийн засгийн ноцтой гэмт хэрэг үйлдэхэд илүү өртөмтгий хүмүүсийн тодорхой ангиллын хоорондын уялдаа холбоог тодруулсан байна. (J.Brightman, 2009) Цагаан захтны гэмт хэрэг нь ихэвчлэн зохион байгуулалттай нөхцөлд явагддаг ба гэмт хэргийн боломж нь өөр өөр байдаг. Цагаан захтнууд болон гудамжны гэмт хэргийн боломжуудын хоорондох хамгийн чухал ялгаа нь цагаан захтнууд гэмт хэргийнхээ бай руу хууль ёсны нэвтрэх боломжтой байдаг явдал юм. (Tonry, 2016)

Зураг 2 Цагаан захтны гэмт хэргийг уйлдэх арга

2.2. Агентын онол

Агентын онол нь голчлон агентын харилцааны агшилтын дараа үүсэж болзошгүй зөрчилдөөнийг зохицууллахтай холбоотой байдаг. Засгийн газраар итгэмжлэгдсэн сэжигтэй гүйлгээг илрүүлэх үүрэгтэй санхүүгийн байгууллагууд болон засгийн газрын хооронд энэ зөрчил үүсэх магадлалыг тайлбарладаг. /Michael C. Jensen, William H. Meckling, 1976/ Нэг талаас мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг хяналт тавих үүрэгтэй тухайн улсын засгийн газар болон мөнгө угаахтай холбоотой сэжигтэй үйл ажиллагаа илэрсэн тохиолдолд тайлагнаж байх үүрэгтэй арилжааны банк хоорондын харилцааг тайлбарлаж байгаа тул энэ онол МУТСТ-д нэн чухал хамаарлтай. Санхүүгийн байгууллагууд сэжигтэй гүйлгээг илрүүлж, гэмт этгээдүүдэд зохих арга хэмжээг авахын тулд дээд шатанд мэдэгдэх шаардлагатай болдог агентын онолын нэг хэсэг болохыг үүгээр харуулж байгаа юм. (Fama, E., & Jensen, M., 1983)

Энэ онол нь банк болон засгийн газрын хууль сахиулах байгууллагуудын хоорондох агентын асуудлыг судалдаг. Банк нь гүйлгээг хянаж, сэжигтэй гүйлгээг зохицуулагч байгууллагад мэдээлдэг ба эдгээр тайланд үндэслэн зохицуулагч байгууллага нь мөрдөн шалгах зорилтуудыг тодорхойлдог. Банк энэхүү хянах болон тайлагнах үйл ажиллагаандаа өндөр зардал зарцуулдаг. Учир нь, мөнгө угаах гэмт хэрэг амжилттай хэрэгжсэн мөн банк сэжигтэй гүйлгээг мэдээлээгүй тохиолдолд банкинд зохицуулагч байгууллагаас торгууль оногдуулдаг. (Takáts, 2007)

Санхүүгийн байгууллагууд мөнгө угаагчидтай эвсэж, хууль бусаар олсон мөнгийг аливаа улс руу сэм дамжуулах эсвэл цэвэршүүлж болзошгүй. Агентлагийн онол нь төлөөлөгч ба тэдний баримтлах зарчмуудын хоорондын зөрчилдөөнийг шийдвэрлэх талаар тайлбарладаг. (МОНАВУД, 2017)

Агентийн онолын үйл явц- Эх сурвалж: Invalid source specified.

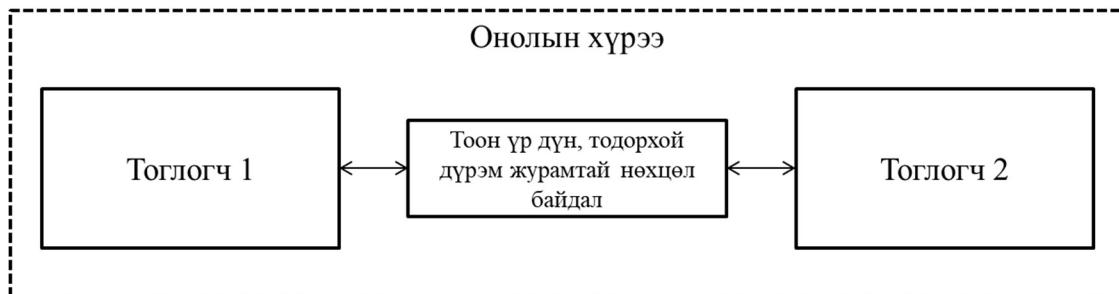

2.3. Тоглоомын онол

Мөнгө угаахтай тэмцэхэд эрх бүхий байгууллага, санхүүгийн байгууллага, тэдгээрийн ажилтнууд гол үүрэг гүйцэтгэдэг. FAFT-ийн 16-р зөвлөмжид санхүүгийн байгууллагууд тухайн орлого, хөрөнгийг гэмт хэргийн үйл ажиллагаатай холбоотой гэж сэжиглэж байгаа бол тухайн мэдээллээ эрх бүхий байгууллагад нэн даруй мэдэгдэх, шаардлагыг зөвшөөрөх үүрэгтэй. Тиймээс мөнгө угаахтай тэмцэх тогтолцоо нь банкууд болон тэдний ажилчдыг мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг тэмцэхэд сэжигтэй гүйлгээг тайлагнахаас эхлээд ихээхэн хэмжээний авилгалаас татгалзах хүртэлх механизм, зан төлөвийг бий болгохоос хамаардаг. **Invalid source specified.** Тоглоомын онол нь ухаалаг тоглогчдын стратегийн зан үйлтэй тулгарах үеийн шийдвэр гаргалтыг судалдаг. Стратегийн харилцан хамаарал бол тоглоомын онолын мөн чанар юм. Тоглоомын онолын тоглогчид нь (шийдвэр гаргадаг агентууд), тэдгээрийн мэдээллийн багц (боломжит арга хэмжээ) болон тэдний сонголт, ашиг (тоглогч бүрийн ашиг өөрсдийн үйлдэл төдийгүй бусад тоглогчдын үйлдлээр тодорхойлогдоно) зэргээр тодорхойлогддог.*Invalid source specified.*

Тоглоомын онол нь ямар ч хувилбарт олон тоглогчдын хоорондын харилцан үйлчлэлийг тодорхой дүрмүүд, тоон үзүүлэлтээр илэрхийлдэг. Энэ онолыг янз бүрийн шийдвэр, хязгаарлагдмал нөөц, өөр сонголтоос үүдэлтэй өөр өөр үр дүн, тоглогчдын хоорондын өрсөлдөөн, эсвэл хамтын ажиллагаа зэрэгтэй холбоотой нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийхэд ашиглаж болно. *Invalid source specified.*

Зураг.3 Тоглоомын онолын хүрээ

Эх сурвалж: Invalid source specified.

3. Сэдвийн судлагдсан байдал

2002 онд Энэтхэг улсын судлаач Прияянка Агарвал, Кавита Чахан нар хар мөнгөний Энэтхэг улсын эдийн засаг үзүүлж буй нөлөөллийн талаарх судалгааг мэдээллийн аргыг ашиглан хийжээ. Тус судалгаагаар үл хөдлөх хөрөнгө, уул уурхай, харилцаа холбоо гэх мэт эдийн засгийн салбарт бий болсон хар мөнгө Энэтхэг улсын нийт ДНБ-ий 10 хувиас давах төлөвштэй байна гэж үзсэн бөгөөд энэ нь эдийн засагт их хэмжээний татварын орлогын алдагдлыг бий болгодог. Мөн хар мөнгөний нөлөөлөл нь 1 бараа дээр 9 дахин их байдаг тул инфляцыг тогтвортгүй болгодог гэсэн үр дүнд хүрсэн байна. (Priyanka Aggarwal, 2022)

Зимбабве Улсын эдийн засаг 1990-ээд оноос хойш буурч эхэлсэн бөгөөд үүний үр дүнд албан бус эдийн засаг руу шилжсэн байна. 1990 онд ихэнх хувь хүмүүс болон корпорацууд Зимбабвед албан ёсны санхүүгийн салбарууд болон банкаас татгалзаж эхэлсэн нь Зимбабвегийн эдиин засгийн уналтад хүргэх шалтгаан болсон юм. Мөнгө угаах гэмт хэргийн ихэнх тохиолдол нь хууль тогтоомжийн хяналтгүй байдал болон мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг хэрэгжүүлэх оновчтой бодлого байхгүйгээс үүдэлтэй. Уг асуудлыг зарим судлаач нар үзэхдээ “Банк, санхүүгийн байгууллагуудын өдөр тутмын гүйлгээний хэмжээ их байгаа тул асар их мэдээлэлтэй харьцах автоматжуулсан системийн систем зайлшгүй шаардлагатай байна.” (Dzingirai, Researchgate, 2023) гэж тодорхойлсон байдал.

II. САЛБАРЫН СУДАЛГАА

1. Монгол Улсын санхүүгийн салбарын өнөөгийн байдал

Монгол Улсын хувьд санхүүгийн зуучлалын үүргийг голчлон банкны систем гүйцэтгэж байна. Тодруулбал, сүүлийн 9 жилийн дунджаар санхүүгийн байгууллагуудаас эдийн засагт олгосон нийт зээлийн 96 хувийг банкууд, 3 хувийг банк бус санхүүгийн байгууллагууд, 1 хувийг хадгаламж зээлийн хоршоод бүрдүүлжээ. (Монголбанк, Санхүүгийн салбарын төлөв байдал, цаашид анхаарах асуудал, 2023)

График 1 Банкны салбарын 2015-2023 оны Активын өсөлт

(Монголбанк, Банкны салбарын өнөөгийн нөхцөл байдал, бодлогын зорилтууд, 2023 оны 2-р улирал)

2023 оны жилийн эцсийн байдлаар Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулж буй банкнуудын нийт активын хэмжээ 47.7 их наяд төгрөг байв. 2019-2013 оны хооронд нийт активын хэмжээ нэрлэсэн дүнгээр 17.2 их наяд төгрөгөөр буюу 59.7%-аар өсжээ.

График 2 Банкны салбарын 2015-2023 оны цэвэр ашиг

(Монголбанк, Банкны салбарын өнөөгийн нөхцөл байдал, бодлогын зорилтууд, 2023 оны 2-р улирал)

Дотоодын санхүүгийн салбарын нийт хөрөнгийн 90 гаруй хувийг дангаараа бүрдүүлдэг банкны салбарын цэвэр ашиг 2023 онд 606 тэрбум төгрөгт хүрсэн нь өмнөх оны мөн үеийн ашгаас 2 дахин байна.

Үүнээс үзвэл банк, санхүүгийн салбар нь зах зээл дээр эзэлж буй активын дүн, цэвэр ашиг зэргээрээ маш өндөр байдаг ч үүнийг дагаад мөнгө угаах эрсдэл нэмэгддэг. Мөнгө угаах эрсдэлийг банк, санхүүгийн салбарын үүднээс судалдаг судлаачдын хувьд банкны салбар нь хадгаламж, зээл, хөрөнгө оруулалт, гадаад валют зэрэг үйлчилгээгээрээ дамжуулан мөнгө угаагчийн нэгдүгээр түвшний холбоо барих цэг болдог гэж үздэг. (Yusarina Mat Isa, 2015)

2. Мөнгө угаах гэмт хэргийн Олон улсын конвенц дахь зохицуулалт

ФАТФ-ын зөвлөмжийн 3-д “Улс орнууд мөнгө угаахыг Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын хууль бус эргэлтийн эсрэг НҮБ-ын 1988 оны конвенц (Венийн конвенц) болон НҮБ-ын Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг НҮБ-ын 2000 оны конвенц (Палермо конвенц)-ийн дагуу гэмт хэрэгт тооцно” хэмээн заасан байна.

(1) НҮБ-ын Венийн конвенцын 3 (1) (b), (c) заалтуудад улс орнуудад санаатайгаар үйлдэгддэг дараах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцох арга хэмжээ авахаар зохицуулжээ. Үүнд:

- Аливаа гэмт хэрэг үйлдсэний үр дүнд дүнд бий болсон, эсхүл дурдсан гэмт үйлдэлд оролцсоны үр дүнд бий болсон хөрөнгө гэдгийг **мэдсээр байж** хөрөнгийн хууль бус эх үүсвэрийг халхавчлах, нуун дарагдуулах болон гэмт хэрэг үйлдсэн аливаа этгээдэд гэмт үйлдлийнхээ эрх зүйн үр дагавраас зайлсхийхэд нь туслах зорилгоор уг хөрөнгийг хувиргах, шилжүүлэх;
- Гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсоны үр дүнд бий болсон хөрөнгө гэдгийг **мэдсээр байж** түүний жинхэнэ мөн чанар, эх үүсвэр, байрлал, захиран зарцуулах арга, хөдөлгөөн, хөрөнгөтэй холбоотой жинхэнэ эрх эсхүл эзэмшигчийг халхавчлах, **нуун дарагдуулах**;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн аливаа этгээдэд гэмт үйлдлийнхээ эрх зүйн үр дагавраас зайлсхийхэд **туслах зорилгоор** дээр дурдсан хууль бус хөрөнгө, орлогыг хувиргах, шилжүүлэх;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн, эсхүл түүнд оролцсон үйлдлийн үр дүнд бий болсон хөрөнгө, орлогыг хүлээн авахдаа энэ тухай **мэдсээр байж** авсан, эзэмшигч, ашигласан;

- Конвенцын Хавсралтын Хүснэгт 1-т заасан тоног төхөөрөмж, эд зүйлс болон бодисыг хууль бусаар тарималжуулах, үйлдвэрлэх, ашиглаж байгаа эсхүл тийм зорилгоор ашиглахад зориулагдсан бодисыг **мэдсээр байж** эзэмших, мансууруулах мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисыг хууль бусаар хэрэглэхэд олон нийтийг аливаа хэлбэрээр өдөөн хатгах, уриалах;

(2) Мөн **НҮБ-ын Палермогийн конвенцын 6 (1), (2)** дахь заалтын хүрээнд улс орнууд гэмт хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгө орлогыг угаах дараах санаатай үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцох шаардлагатай байдаг. Үүнд:

- Эд хөрөнгийн хууль бус гарал үүслийг нуун дарагдуулах, нуун далдлах, эсхүл гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон этгээдийг гэмт хэргээс зайлсхийхэд нь туслах зорилгоор гэмт хэргийн улмаас олсон орлого гэдгийг **мэдсээр байж** эд хөрөнгийг хөрвүүлэх, шилжүүлэх;
- Эд хөрөнгийг гэмт хэргийн улмаас олсон орлого гэдгийг **мэдсээр байж** жинхэнэ мөн чанар, эх сурвалж, байршил, захиран зарцуулалт, шилжилт хөдөлгөөн, өмчлөх эрх, эсхүл эд хөрөнгийн талаарх эрхийг нуун дарагдуулах, далдлах;
- Гэмт хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгө, орлогыг хүлээж авахдаа гэмт хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгө, орлого гэдгийг **мэдсээр байж** авсан, эзэмшсэн, ашигласан;

Хүснэгт 3 Монгол Улсын Эрүүгийн хууль дахь мөнгө гуаах гэмт хэргийн зохицуулалтын түүхчилсэн тойм

2002.01.03	Эрүүгийн хууль /2002/	2002 оны ЭХ-ийн 155-д “Гэмт хэрэг үйлдэж олсон эд хөрөнгийг авах, борлуулах” мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй ойролцоо үйлдлийн шинжтэй гэмт хэргийг хуульчилсан. Тухайлбал, гэмт хэрэг үйлдэж олсон эд хөрөнгө гэдгийг <u>мэдсээр байж</u> авсан, хадгалсан борлуулсан үйлдлийг энэ гэмт хэрэгт хамруулан ойлгодог. Тухайн үед одоо мөнгө угаахаар зүйлчлэгдээд буй хулгай, малын хулгайн гэмт хэрэгт оролцсон этгээд буюу гэмт хэрэг үйлдэж олсон гэдгийг мэдсээр байж авсан, борлуулсан этгээдэд энэ гэмт хэргээр ял оноодог байв.
2008.02.01	Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай	ЭХ-ийн 268 ¹ -д мөнгө угаах гэмт хэргийг анх удаа “Албан тушаалын гэмт хэрэгт хамруулан зааж өгсөн. 268 ¹ -д “Зэвсэг, хар тамхи, хүн худалдаалах, эсхүл хуурамч мөнгөн тэмдэгт үйлдвэрлэж олсон орлого, түүнчлэн зохион байгуулалттай бүлэг, гэмт бүлэглэл, терроризмыг санхүүжүүлэх зорилготой, илт хууль бус эд хөрөнгө гэдгийг <u>мэдсээр байж</u> , эх үүсвэрийг нь халхавчлах буюу нуун далдлах, эсхүл уг эд хөрөнгийг хууль ёсны болгох, зорилгоор гүйлгээнд оруулсан бол” гэж гэмт хэргийн шинжийг заасан байна.
2009.12.24	Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай	<ul style="list-style-type: none"> ЭХ-ийн 268¹-д 2008 онд нэмэлтээр оруулсан мөнгө угаах гэмт хэргийг хүчингүй болгосон. Улмаар ЭХ-ийн 166¹-д “Мөнгө угаах” гэмт хэргийг шинээр нэмсэн. Тухайлбал “Хууль бус эх үүсвэрийг нь халхавчлах, нуун далдлах, түүнчлэн аливаа этгээдийн хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор энэ хуулийн 166 дугаар зүйл заасан бусад хүндэвтэр, хүнд онц хүндгээмт хэрэг үйлдэж, олсон эд хөрөнгө, эдийн бус хөрөнгө, мөнгийг санаатайгаар хулээн

		<i>авсан, хадгалсан ашигласан шилжүүлсэн, харивгасан</i> " үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцооор хуульчилжээ.
2014.01.16	Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай	ЭХ-ийн 166 ¹ -д заасан мөнгө угаах гэмт хэргийн шинжид өөрчлөлт оруулж 166 ¹ -д заасан бүх гэмт хэргийн замаар олсон хөрөнгө, мөнгө орлогыг угаах, хэд хэлэн үйлдлийг зорилгоор нь ялган гэмт хэрэгт тооцооор зохицуулсан байна. Энэхүү нэмэлт өөрчлөлтөөс эхлэн суурь гэмт хэргийн босго тогтоолгүйгээр бүх гэмт хэрэг үйлдсэнээр олсон хөрөнгө, мөнгө, орлогыг олж авсан, эзэмшилсэн, ашигласан, эзэмшилсэн, захиран зарцуулсан болон бусад үйлдэл нь мөнгө угаах гэмт хэрэгт буруутгагдах, давхар зүйлчлэгдэх, ял шийтгэгдэх эрх зүйн үндэс бүрдсэн байна. (М.Тамир, 2023)
2015.12.03	Эрүүгийн хууль /Шинэчилсэн найруулга/	ЭХ-ийн 18.6-д "Гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшилсэн, ашигласан; түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдах, гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон аливаа этгээдэд хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор өөрчилсөн, шилжүүлсэн; түүний бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байришил, захиран зарцуулах арга, эзэмшигч, эд хөрөнгийн эрхийг нуун далдалсан" үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцооор хуульчилсан;

Эх сурвалж: Legalinfo.mn

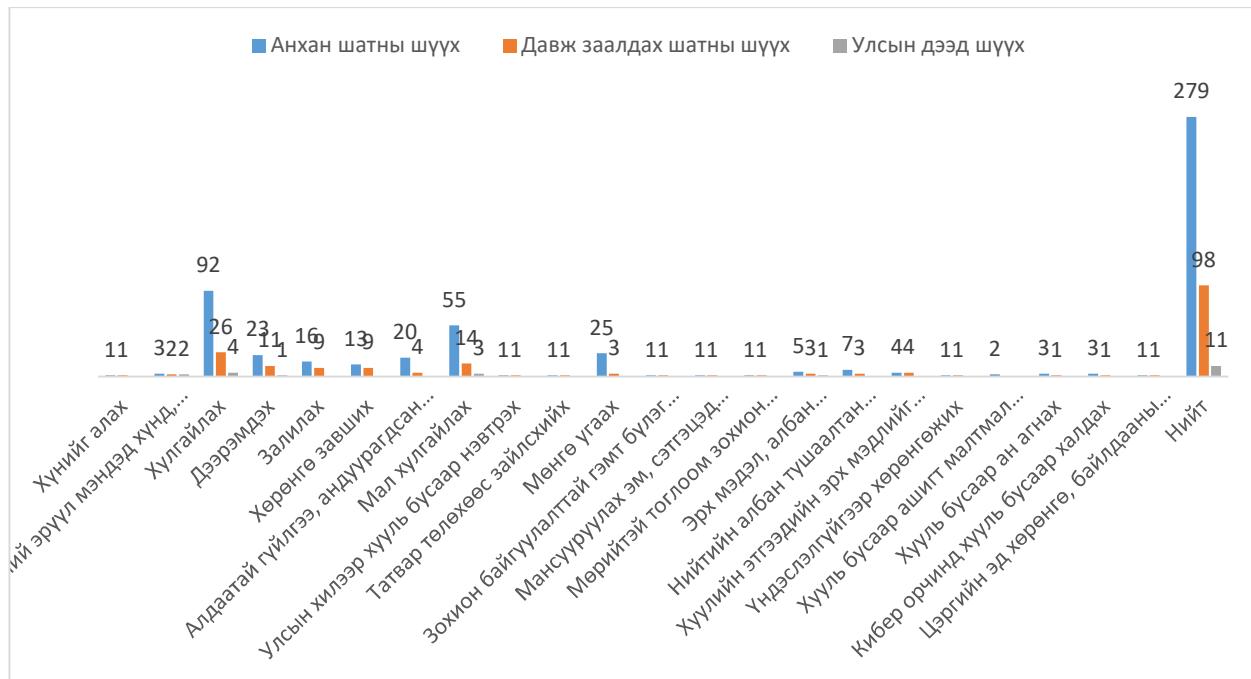
3. Мөнгө угаах гэмт хэргийн зүйлчлэл, шүүхийн практик

Монгол Улсад мөнгө угаах гэмт хэргийн 2002 оны эрүүгийн хуульд анх хуульчилсан ч 2013 оныг хүртэл нэг ч ял оногдуулаагүй байна. 2013 оноос өнөөдрийг хүртэлх хугацаанд анхан шатны шүүхэд 279 гэмт хэргийг мөнгө угаах гэмт хэргээр давхар зүйлчлэн ял оногдуулсан байна. Үүнд:

Хүснэгт 4 Эрүүгийн хуулийн 18.6-д заасан Мөнгө угаах гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүн, хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнээр давхар зүйлчлэн ял оногдуулсан хэргийн тоо

Мөнгө угаах гэмт хэргийн анхан шатны шүүхээр шийдвэрлэгдсэн тоо	Тоо	Хувь
Мөнгө угаах гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүнээр зүйлчлэн ял оногдуулсан хэргийн тоо	249	90.5%
Мөнгө угаах гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүн	8	2.9%
Хорих ялын доод хэмжээг таван жилээс дээш хугацаагаар тогтоосон гэмт хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого болохыг мэдсээр байж мөнгө угаасан	8	2.9%
Мөнгө угаах гэмт хэргийг байнга тогтвортой үйлдсэн	10	3.6%
Мөнгө угаах гэмт хэргийг зохион байгуулалттай гэмт бүлэг үйлдсэн	4	1.4%

График 3 Эрүүгийн хуулийн 18.6-д заасан Мөнгө угаах гэмт хэргээр давхар зүйлчлэгдсэн гэмт хэргийн тоо

(Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэрийн цахим сан, 2013-2024)

Манай Улс 2014 оны Эрүүгийн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөс эхлэн мөнгө угаах гэмт хэргийн суурь гэмт хэргийг тодорхойлох босго тогтоохоос татгалзаж, улмаар Эрүүгийн хуульд заасан бүх гэмт хэрэг үйлдсэнээр олсон хөрөнгө, мөнгө орлогыг олж авсан, эзэмшсэн, ашигласан, захиран зарцуулсан болон бусад үйлдэл нь мөнгө угаах гэмт хэргээр давхар зүйлчлэгдэх, ял шийтгэгдэх эрх зүйн үндэс бүрдсэн нь дээрх шүүхийн шийдвэрийн цахим сангаас авсан тоон мэдээллээр харагдаж байна.

Тухайлбал, 2013-2014 оны хооронд анхан шатны шүүхээр шийдвэрлэсэн нийт гэмт хэргийн 78.4%-ийг Эрүүгийн хуулийн 17 дугаар бүлэгт заасан өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг эзэлж байна. Үүнээс 67.1%-ыг хулгай, малын хулгайн гэмт хэрэг эзэлж байгаа бөгөөд 95.2% нь хулгайлах, мал хулгайлах гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүн буюу гэмт хэргийн санкцын хувьд 240-720 цаг хүртэлх хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, 6 сараас 5 жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, 6 сараас 5 жил хүртэлх хугацаагаар хорих ялаар шийтгэх буюу ЭХ-ийн 2 дугаар зүйлийн 2.6.1-д заасан хөнгөн ял оногдуулж байгаа нь ФАТФ-ын зөвлөмжтэй нийцээгүй гэж дүгнэж болохоор байна.

Хулгай, малыг хулгайн гэмт хэргийг үйлдэгчид нь мөнгө угаах гэмт хэргийг тайлбарладаг цагаан захтны гэмт хэргийн онолоор нийгмийн доод давхаргад орох бөгөөд цагаан захтны гэмт хэргийг үйлдэх боломжгүй атал цагаан захтны гэмт хэргийг үйлдсэн этгээдүүдэд оноодог мөнгө угаах гэмт хэргийг оноож байгаа нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн арван дөрөвдүгээр зүйлд заасан “Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгши байна” гэсэн заалтыг алдагдуулж байна.

4. Хулгайлах, мал хулгайлах гэмт хэргийн мөнгө угаах гэмт хэргийн суурь гэмт хэргээс ялгарах онцлог

Хулгайлах, мал хулгайлах гэмт хэрэг нь эрүүгийн хуулийн 17 дугаар бүлэгт заасан өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг манай улсад үйлдэгддэг гол шалтгаан нь ажилгүйдэл, ядуурал байдаг. (Т.Очирбат, 2023) Хулгайлах гэмт хэргийг үйлдсэн этгээд нь хулгайлсан эд хөрөнгийг эзэмшилдээ авч өөрийн болгон захиран зарцуулах (Монгол Улсын Дээд шүүх, 2010) буюу хууль бус аргаар олсон гэдгийг мэдсээр байж цааш худалдан борлуулж ашиг олох зорилготой байдаг.

Жишээ: Д нь айлын цасан шуурган уруудаж явсан 5 үхрийг мотоцикл ашиглан хулгайлан өөрийн эзэмшлийн үхэр сүрэгт нийлүүлсэн. А нь мал хулгайлах гэмт хэргийн үйлдсэнийг мэдсээр байж тус үхрийг махлан гэмт хэрэг үйлдэж олсон эд хөрөнгийн хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдах, бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байршил, захиран зарцуулах аргыг өөрчилж мөнгө угаах гэмт хэргийг үйлдсэн байна.

Эх сурвалж: Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сайт

НҮБ-ын Венийн конвенц: “аливаа гэмт хэрэг үйлдсэний үр дүнд дүнд бий болсон, эсхүл дурдсан гэмт үйлдэлд оролцсоны үр дүнд бий болсон хөрөнгө гэдгийг **мэдсээр байж хөрөнгийн хууль бус эх үүсвэрийг халхавчлах, нуун дарагдуулах болон гэмт хэрэг үйлдсэн аливаа этгээдэд гэмт үйлдлийнхээ эрх зүйн үр дагавраас зайлсхийхэд нь туслах зорилгоор уг хөрөнгийг хувиргах, шилжүүлсэн үйлдлийг** мөнгө угаах гэмт хэргэг гэж үзнэ.

Үүнээс үзэхэд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 18.6-д заасан мөнгө угаах гэмт хэргийн зохицуулалт, нь НҮБ-ын Венийн конвенцд заасантай үг үсгийн хувьд ижил байгааг шууд мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдсэн гэж үзэж болохгүй бөгөөд үүнийг онолоор тайлбарлах нь чухал юм.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн үе шат: Мөнгө угаах гэмт хэргийг үйлдэгч нь суурь гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө орлогыг **байршуулах**, тухайлбал өөрийн болон бусдын нэр дээр банканд данс нээх, үнэт цаас, бонд, чек зэрэг санхүүгийн хэрэгсэл худалдан авах. Үүний дараагаар байршуулсан мөнгөн хөрөнгөө хууль ёсны мэт харагдуулах зорилгоор **зохиомол байдлыг бий болгох** буюу байршуулсан зүйлээрээ бусдын нэр дээр эд хөрөнгө худалдан авах, зээл хандив тусламжийн хэлбэрт оруулах. Эцэст нь гарал үүслийг нь нуун далдалсан хөрөнгө, мөнгөө хууль ёсны **эдийн засгийн эргэлтэд оруулах** буюу худалдан авсан хөрөнгөө зарах, түрээслэх, хувьцаа бонд авах гэх мэт үйл ажиллагаа явуулснаар бохир мөнгө цэвэр болдог.

Гэтэл мал хулгайлах гэмт хэрэгт байрлуулах, нуун далдах, эргэлтэнд оруулах үйлдлийн аль нь ч байдаггүй.

Цагаан захтны гэмт хэрэг нь бусад доод давхаргын гэмт хэргээс ялгардаг. Өөрөөр хэлбэл, доод давхаргынхан нь гудамжны гэмт хэрэг /хулгай, дээрэм/-т түлхүү холбогдож байхад цагаан захтнууд нь татвараас зайлсхийх, мөнгө угаах гэмт мэт эдийн засгийн гэмт хэрэгтэй түлхүү холбогддог. Цагаан захтнууд нь хууль бус гэмт хэргээс олсон орлогоо банканд данс нээх зэргээр байршуулж улмаар хэлбэрийг нь өөрчлөн гадаад улс руу гаргаж цэвэр мөнгө мэтээр, үл хөдлөх худалдан авдаг бол мал хулгайлах гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд гэмт хэргээс олсон орлогоо банкаар дамжуулах, тухайн хууль бус мөнгийг цэвэр болгож үл хөдлөх хөрөнгө худалдаж авах туйлын хүсэл зориг байдаггүй юм.

Ялгаатай байдал: Үүнээс дүгнэж үзвэл мал хулгайлах гэмт хэргийн үүднээс олсон орлогыг зарцуулсан этгээдийн гэмт үйлдэл нь мөнгө угаах гэмт хэргийн үе шат болон мөнгө угаах гэмт хэргийг тайлбарладаг цагаан захтны гэмт хэргийн онолоор мөнгө угаах гэмт хэрэгт хамааралгүй бөгөөд эрүүгийн хуулийн 18.6-д гэмт хэргийн зорилго, үйлдэх арга барил, учрах хохирлын хэмжээ, суурь гэмт хэрэг зэргийг ялгаатай зааж өгөөгүйгээс үүдэн учруулсан хор уршигт нь тохирохгүй хүн ял оногдуулж байгаа нь үүнээс харагдаж байна.

5. Монгол Улс дахь Мөнгө угаах гэмт хэргийн илрүүлэлт

Мөнгө угаах гэмт хэргийн зорилго нь гэмт хэрэг үйлдэж олсон гэх ул мөр үлдээхгүй байх нь чухал байдаг тул хуулийн ажилтнуудыг төөрөгдүүлэхэд чиглэсэн, ойлгоход төвөгтэй, олон хэлбэр, хувилбараар үргэлжлэн явагддаг. (Ц.Цэлмэг, 2023) Иймд мөнгө угаах гэмт хэрэг нь илрүүлэхэд төвөгтэй бөгөөд банкны ажилтан, хууль хяналтын байгууллагын ажилтнаас илрүүлэхэд өндөр ур чадвар шаарддаг.

Манай улсын хувьд Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулиар банк нь сэжигтэй гүйлгээний талаарх мэдээллийг Санхүүгийн мэдээллийн албандаа мэдээлэх үүргийг хүлээдэг. Санхүүгийн мэдээллийн алба нь холбогдох байгууллагуудаас сэжигтэй гүйлгээний мэдээллийг хүлээн авч, дүн шинжилгээ хийсний үр дүнд мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой гэж сэжиглэсэн гүйлгээ, гүйлгээний оролдлогын талаарх мэдээллийг эрх бүхий хууль сахиулах байгууллагад шилжүүлдэг.

Цагдаагийн байгууллага нь СМА-аас ирүүлсэн сэжигтэй гүйлгээний мэдээлэл дээр үндэслэн эрүүгийн хэрэг үүсгэх саналаа прокурорт хүргүүлэх бөгөөд мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэхэд төвөгтэй нөхцөл байдлаас шалтгаалан дийлэнхдээ прокурор эрүүгийн хэрэг үүсгэхгүй байх нь элбэг байдаг. Үүнийг дараах тоо баримтаас харж болно.

Хүснэгт 5 Мөнгө угаах гэмт хэргийг цагдаагийн байгууллагад бүртгүүлснээс эхлэн ял нонгдуулах хүртэлх үе шат

Суурь гэмт хэргийн мэнээлэл /Хамгийн их үйлдэгдсэн 5 гэмт хэрэг тус бүрээр/	Хэргийн тоо	Шалгасан хэрэг - Бүгд /Суурь гэмт хэргээр/								
		Хяналт тавьж шийдвэрлэсэн хэдэг бүртгэлийн хэрэг	Эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар тагсан хэрэг	Хэрэг бүртгэлийн хэдэг хаасан	Хяналт тавьж шийдвэрлэсэн мордөн байцаалтын хэрэг	Хэргэсэхгүй болгосон	Ялжахаа дүгнэлт үйлдэж шүүхэд шилжүүлсэн	Анхан шатны шүүхээр шийдвэрлэсэн хэрэг	Давж зааглах шатны шийдвэрлэсэн хэрэг	Хяналтын шатны шийдвэрлэсэн хэрэг
2023	17%	58%	34%	11%	56%	1%	27%	12%	7%	0%
2022	23%	64%	41%	16%	60%	1%	31%	28%	13%	0.9%
2021	25%	77%	100%	9%	58%	0	23%	26%	13%	0.9%
2020	19%	72%	100%	11%	62%	0%	42%	48%	22%	2%
2019	17%	86%	100%	39%	48%	1%	27%	47%	22%	4%

Тухайлбал, сүүлийн 5 жилийн хугацаанд хамгийн их үйлдэгдсэн мөнгө угаах гэмт хэргийн суурь гэмт хэрэг буюу залилан мэхлэх, хулгайлах, мал хулгайлах, дээрэмдэх, хөрөнгө завших, татвар төлөхөөс зайлсхийх гэмт хэргүүдийн хувьд 2019-2021 оны хооронд хэрэг

бүртгэлийн хэрэг нээсэн бүх хэргүүдэд яллагдагчаар татсан бол 2022-2023 оны хооронд яллагдагчаар татсан тоо эрс багассан байна. Мөнгө угаах гэмт хэргээр эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татсан хувь нь өндөр байгаа ч яллах дүгнэлт үйлдэж шүүхэд шилжүүлсэн хэргийн тоо дунджаар 30% буюу мөнгө угаах гэмт хэргээр зүйлчилсэн 10 хэрэг тутмын 3-т нь яллах дүгнэлт үйлдэж чадаж байна гэсэн үе юм.

Үүнээс дүгнэж үзвэл, манай улсын хувьд мөнгө угаах гэмт хэргийн илрүүлэлт маш муу байгаа бөгөөд банк санхүүгийн салбараар дамжсан мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлж чадахгүй зөвхөн хулгай, малын хулгайг мөнгө угаах гэмт хэргээр давхар зүйлчилсэн гэмт хэрэгтний эрх зүйн байдлыг улам дордуулж байна.

6. Зарим кейс анализ

Монгол Улсын Ерөнхий сайд асан Сүхбаатарын Батболд (Sukhbaatar Batbold) Нью-Йорк дахь үл хөдлөх хөрөнгө ашиглан ашигт малтмал олборлох гэрээнээс олсон орлогоор мөнгө угаасан тухай¹⁵

7.1 Хэргийн хураангуй

2024 оны 03 дугаар сарын 26 өдөр Америкийн Нэгдсэн Улсын Нью-Йорк хотын 21 East 61st Street and 230 West 56th Street дээр байрлах нийт 14 сая доллараар худалдаж авсан тансаг зэрэглэлийн хоёр орон сууцыг хураахыг хүссэн иргэний гомдлыг АНУ гаргасан. Шүүхийн баримтаас харахад уг орон сууцыг тухайн үеийн Монгол Улсын Ерөнхий сайд асан, одоогийн УИХ-ын Сүхбаатарын Батболд болон түүний гэр бүлийнхний ашиг сонирхолд нийцүүлэн Монгол Улсын нэрийн өмнөөс хууль бусаар байгуулсан уул уурхайн гэрээгээр /“Катрисон” (Cartison) компанид 68 сая ам.долларын ашигт малтмал олборлох/ бүтнээр нь эсвэл хэсэгчлэн худалдаж авсан байна. Луйврын компаниудын нэг нь 30 сая ам.долларын олборлолтын гэрээ байгуулж, орлогыг нь Батболдын том хүүгийн хувийн хэрэгцээнд буюу автомашины төлбөр, аялал, интерьеер дизайннер зэрэгт зориулан АНУ-ын банкны данс руу шилжүүлсэн байна.

Үүнийг АНУ-ын Нью-Йорк хотын зүүн дүүргийн (Eastern District of New York) прокурор Брекон Пийс (Breon Peace), Ерөнхий прокурорын туслах, Хууль Зүйн Яамны Эрүүгийн хэлтсийн (Justice Department’s Criminal Division) дарга Николь М.Аржентиери (Nicole M. Argentieri), Холбооны Мөрдөх Товчооны (FBI) Нью Йоркийн салбар хариуцсан захирлын туслах Жэймс Смит, хураан авах арга хэмжээг зарласан. Мөнгө угаахтай тэмцэх хяналтыг хэрэгжүүлэх. АНУ-ын туслах прокурор Тара МакГрат (Tara McGrath), Брайан Моррис (Brian Morris), Шүүхийн прокурор Адам Ж.Шварц (Adam J. Schwartz) нар хуульчийн туслах Жейкоб Мензийн (Jacob Menz) туслалцаатайгаар хэрэг дээр ажиллаж хэргийг шүүх рүү шилжүүлсэн байна.

7.2.Хэргийн төрөл

“Мэдэгдэлд дурдсаны дагуу Монгол Улсын Ерөнхий сайд асан Батболд хууль бус **авлига авч**, олсон ашгаараа АНУ-ын холбооны хуулийг зөрчин дээд зэрэглэлийн үл хөдлөх хөрөнгө худалдаж авсан талаар мэдэгдсэн. ‘Хураан авах арга хэмжээгээр авлига авсан албан тушаалтнууд манай үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлд олсон орлогыг нуун дарагдуулах

¹⁵ United States Seeks Forfeiture of Former Mongolian Prime Minister's Luxury New York City Apartments Purchased with Proceeds of Corruption Scheme.

<https://www.justice.gov/usao-edny/pr/united-states-seeks-forfeiture-former-mongolian-prime-ministers-luxury-new-york-city>

зорилгоор гэмт хэрэг үйлдэж болохгүй гэж сээрэмжлүүлж байна” гэж АНУ-ын прокурор Пийс мэдэгдэв. “АНУ алба хаана үйлдсэн эсэхээс үл хамааран төрд итгэх итгэлийг сулруулсан олон нийтийн авлигыг тэвчихгүй.” гэж мэдэгдсэн. Энэ хэргийн хувьд мөнгө угаах суурь гэмт хэргийн авлигын төрөлд хамаарч байна.

7.3.Мөнгө угаах гэмт хэргийн онолын хүрээнд

Уг С.Батболдын тохиолдолд Ерөнхий сайд байх үедээ 68 сая ам.долларын ашигт малтмал олборлох гэрээ байгуулсан мөнгөөрөө хувийн хэрэгцээндээ зарцуулж байгааг АНУ-ын прокурорын байгууллагаас мэдэгдээд байна. Энэ тохиолдлын хувьд нийгэм, эдийн засгийн дээд давхаргын гишүүд мөнгө угаах гэмт хэргийг үйлдэхдээ өөрт байгаа эрх мэдэл болон давуу байдлаа ашиглан White Collar Crime онолын дагуу хэргийг үйлдсэн байна.

7.4.Хууль тогтоомжийн хүрээнд

МУБТСТХ-ийн 5.1.3-д “харилцагчийн 24 цагийн дотор хийсэн, хоорондоо холбоо бүхий хэд хэдэн удаагийн гүйлгээний тус бүрийн үнийн дүн нь энэ хуулийн 5.1.2-т заасан хэмжээнээс бага боловч нийт үнийн дүн нь 20 сая төгрөг /түүнтэй тэнцэх хэмжээний гадаад валюут/, түүнээс дээш үнийн дүнтэй бол” гэж заасны дагуу сэжигтэй гүйлгээг мэдээлэх үүрэг бүхий этгээд болох банк нь Санхүүгийн мэдээллийн албанад мэдээлэх цаашлаад хууль сахиулах байгууллагад мэдэгдэж шалгуулах зэрэг Зураг 5 дахь процесс алдагдсанаас үүдэж авлигаас үүдэлтэй мөнгө угаах хэрэг гардаг. Энэ нь манай улсын хувьд хууль тогтоомжийн биелэлт муу болон хяналт шалгалтыг хэрэгжүүлэгч байгууллагууд хангалтгүй ажиллаж байгааг уг тохиолдлоос харж байна.

III. ХАРЫЦУУЛСАН СУДАЛГАА

1. Бүгд Найрамдах Зимбабве Улс

Зимбабве улс санхүүгийн зах зээл, санхүүгийн байгууллагууддаа мөнгө угаах, банкны луйвар, терроризмыг санхүүжүүлэхийг таслан зогсоох зорилгоор Авлигаас урьдчилан сэргийлэх тухай хууль, Мөнгө угаахтай тэмцэх тухай хууль зэрэг хууль тогтоомжийг баталсан байна.

a. Банкны хэрэглээг дэмжих, мөнгө угаах гэмт хэргийг таслан зогсоох тухай хууль

Тус хуулиар албан ёсны банкны системийг ашиглахыг дэмждэг бөгөөд мөнгө угаах, банкны луйвар зэрэг банкны албан бус, болгоомжгүй үйлдлээс үүдэлтэй санхүүгийн хямралаас хамгаалах зорилгоор батлагдсан хууль юм.

b. Мөнгө угаахтай тэмцэх тухай хууль

Тус хууль нь хар тамхины наймаа, мөнгө угаах зэрэг бүх хүнд гэмт хэргийн хууль бус, олсон орлогыг илрүүлж, хураан авах зорилгоор Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэгжийг (Мөнгө угаах алба- Money Laundering Unit) байгуулсан.

c. Мөнгө угаах, гэмт хэргийн орлогын хууль

Зимбабве нь мөнгө угаах гэмт хэргийн илрүүлэлт муу байгаагаас санхүүгийн зах зээлийн хууль тогтоомж муу, мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй (AML/CFT) тэмцэхэд механизм хангалтгүй, болон хүний нөөцийн асуудал нь олон улсын арга хэмжээг дагаж мөрдөхөд бэрхшээл үүсдэг. Үүнээс үүдэн санхүүгийн зах зээлийн хууль тогтоомжийг тууштай хэрэгжүүлэхгүй байгаа нь хөрвөх чадвар муудаж, Зимбабве Улсын хөрөнгийн

биржийг (ZSE) зогсоосон тохиолдол байдаг. Эдгээр үзэгдлүүд нь Зимбабвегийн мөнгө угаах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд хяналтын системээ сайжруулах, шаардлагатай механизмыг тохиромжтой хэрэгжүүлэх ёстойг харуулж байна. Мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэгчид компьютер, интернэт болон бусад дижитал төхөөрөмжүүдийг өргөнөөр ашиглах нь даамжирч буй нь дэлхий нийтэд тулгамдаад буй асуудлын нэг юм. Хүчтэй технологийг үр дүнтэй ашиглах асуудал аль ч улс оронд санхүүгийн гэмт хэргийг таслан зогсоо замаар санхүүгийн зах зээлийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг нэмэгдүүлэх боломжтой. Энэ нь эргээд санхүүгийн зах зээлийн нэгдмэл байдлыг сайжруулна. (Howard Chitimira, 2021) гэж тодорхойлсон байна.

Хиймэл оюун ухааныг нэвтрүүлснээр банкуудад улс төрийн нөлөөнд автсан хүмүүс /PED/ болон их хэмжээний хөрөнгөтэй хүмүүс, түүнчлэн хар жагсаалтад орсон хүмүүсийн хийсэн сэжигтэй санхүүгийн гүйлгээг илрүүлэх боломжийг олгох үүднээс зохих шалгалтын өндөр түвшнийг сайжруулж байдаг. Сайжруулсан зохих шалгалт нь мөнгө угаах, терроризм болон бусад санхүүгийн салбарын эрсдэлийг тодорхойлох, үнэлэх, бууруулах зорилготой эрсдэлд суурисан арга (Dzingirai, Effect of Artificial Intelligence on Monday Laundering in Southern Africa, 2023) гэж үзсэн. Хиймэл оюун ухаан нь хүмүүсээс ялгаатай нь алдааг багасгадаг, даалгавруудыг хурдан гүйцэтгэдэг, байнгын бэлэн байдалд байдаг зэрэг олон давуу талтай тул Зимбабве улс нь мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор хиймэл оюун ухаан дээр суурисан технологийг хөгжүүлж байна. Зимбабве улсын банкууд үйл ажиллагаандaa онлайн банкинг нэвтрүүлсэн бөгөөд **банкууд** үйлчлүүлэгчийн хийсэн гүйлгээг KYC-ийн шаардлагад нийцэж байгаа эсэхийг хянадаг системээс өдөр бүр сэжигтэй гүйлгээний тайлан гаргадаг. (Dzingirai, Effect of Artificial Intelligence on Monday Laundering in Southern Africa, 2023) Энэ нь тус улсын хувьд хиймэл оюун ухааныг мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэхийн тулд ашиглаж эхэлснийг харуулж байна.

2. Бүгд Найрамдах Сингапур Улс

Сингапур Улсын Төв банк (MAS) нь мөнгө угаах гэмт хэрэгт чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Сингапур нь ихэвчлэн гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан томоохон бизнесийн төв учраас олон улсын байгууллагуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг дүрмийг дагаж мөрддөг.

Сингапур дахь мөнгө угаах гэмт хэргийн хүрээг хэд хэдэн хууль баталж байгаа бөгөөд тус бүр нь санхүүгийн гэмт хэргийн өөр өөр талуудыг авч үздэг.

- **Авлига, Мансууруулах бодисын хууль бус эргэлт болон бусад хүнд гэмт хэргийн тухай хууль (CDSA):** Авлига, хар тамхины наймаа болон бусад хүнд гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх бүхий байгууллагад эрх зүйн цогц арга хэмжээ авах замаар эрх мэдлийг олгох тухай;
- **Терроризм (Санхүүжилтийг таслан зогсоо) тухай хууль (TSOFA):** Терроризмын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхийг урьдчилан сэргийлэх замаар таслан зогсоо тухай;
- **Үнэт чулуу, үнэт металлын тухай хууль (PSMTFA):** Үнэт чулуу, металлын худалдааг зохицуулах, ил тод байдлыг хангах, энэ салбарын хууль бус үйл ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх тухай;
- **Үнэт цаас ба фьючерсийн тухай хууль (SFA):** Үнэт цаас, фьючерсийн зах зээлийн зохицуулалтын тогтолцоог бүрдүүлж, зах зээлийн шударга байдал, хөрөнгө оруулагчдын хамгаалалт, шударга практикийг дэмжих тухай;

- **Компьютерын зүй бус хэрэглээ ба кибер аюулгүй байдлын тухай хууль (СМСА):** Компьютерын систем, мэдээллийн бүрэн бүтэн байдлыг хамгаалах хууль эрх зүйн арга хэмжээ авах замаар кибер аюул занал, зөвшөөрөлгүй хандалтыг шийдвэрлэх тухай;
- **Хувийн мэдээллийг хамгаалах тухай хууль (PDPA):** Хувь хүний мэдээллийг цуглуулах, ашиглах, задруулахыг зохицуулж, мэдээллийн хариуцлагатай менежментийн туршлагыг дэмжин хамгаалдаг.

Сингапурын хувьд мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хангалттай биш байгааг сингапурын 1.3 тэрбум ам.долларын тохиолдол нь харуулсан. Тиймээс илүү хурдан хугацаанд үр дүнтэй мөнгө угаах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэхийн хиймэл оюун ухаанд суурилсан **COSMIC** платформыг нэвтрүүлсэн.

Уг платформыг Сингапурын Мөнгөний газар (MAC) болон арилжааны зургаан томоохон банк болох DBS, OCBC, UOB, Standard Chartered Bank, Citibank, HSBC хамтран боловсруулсан. Сингапурын санхүүгийн байгууллагуудад сэжигтэй үйлчлүүлэгчид болон гүйлгээний талаарх **мэдээллийг хуваалцах дижитал платформ** юм. Энэхүү санаачилга нь COSMIC нь санхүүгийн байгууллагуудад гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг илрүүлэх, улмаар таслан зогсооход хялбар болгох зорилготой платформ юм. (Neo, 2023)

COSMIC нь мэдээлэл солилцохыг "масштабтай, бүтэцтэй хэлбэрээр явуулах, сэжигтэй этгээдүүдийг илүү үр дүнтэй сонгох боломжийг олгох зорилготой. Платформ дээрх мэдээлэл, түүний дотор сэжигтэй этгээдүүдийн материаллаг сүлжээг ШУА-ийн тандалтын ерөнхий тогтолцоонд нэгтгэсэн. Түүнчлэн Сэжигтэй гүйлгээний тайлангийн алба (STRO) нь **COSMIC**-ийн мэдээлэлд шууд хандах боломжтой байдаг.

COSMIC-ийн дагуу гүйлгээ нь тогтоосон босгыг давсан тохиолдолд л мэдээлэл хуваалцахыг зөвшөөрдөг бөгөөд энэ нь санхүүгийн гэмт хэрэг гарч болзошгүй харуулж байгаа үзүүлэлт юм. Мөн санхүүгийн байгууллага нь сэжигтэй гүйлгээний тайланг эрх бүхий байгууллагад гаргаж, хяналтын жагсаалт ашиглан салбарын бусад хүмүүст мэдэгдэх ёстой.

Уг мэдээллийг авсан этгээдүүд санхүүгийн байгууллагуудын дунд чанд нууцлах ёстой бөгөөд ингэснээр хууль ёсны үйлчлүүлэгчдийн ашиг сонирхол, нууцлалыг хангах боломжтой болно.

COSMIC платформ нь кибер аюулгүй байдлын хатуу арга хэмжээнүүдийг ашиглан мэдээлэл солилцож, найдвартай хадгалах үүргийн дагуу хяналтыг үр дүнтэй болгохын тулд дотоод болон гадаад аудитын шалгалт хийдэг. Санхүүгийн байгууллагууд өөрсдийн зүгээс зөвхөн цөөн тооны эрх бүхий албан тушаалтнуудад COSMIC-д нэвтрэхэд зөвшөөрөгдсөн этгээдүүд мэдээлэл солилцох журмаар хамгаалалтын арга хэмжээн дор хэрэгжүүлэх зорилготой (Channel news Asia, 2023) юм. Энэ нь Сингапур Улсын мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг урьдчилан сэргийлэх ажиллагаанд хиймэл оюун ухааныг ашиглаж байгааг харуулж байна.

3. Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улс

Их Британи дахь мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг зохицуулалтыг **Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх, мөнгө журам** (MLR 2017)-аар зохицуулдаг. Энэхүү журам нь бизнес эрхлэгчдэд үйлчлүүлэгчидтэй харилцах, эрсдэлийн үнэлгээ хийх, бүртгэл хөтлөх

зэрэгт тавигдах шаардлагыг тусгаснаар мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой юм.

Их Британи дахь **Гэмт хэргийн орлогын тухай хууль** (POCA) нь мөнгө угаахтай тэмцэх үндсэн хууль тогтоомжийн нэг юм. POCA нь 2002 онд хэрэгжиж эхэлснээс хойш тус улсад санхүүгийн гэмт хэрэгтэй үр дүнтэй тэмцэж ирсэн. Энэхүү хууль нь мөнгө угаах гэмт хэрэгт онцгойлон чиглэгддэг бөгөөд банк болон бусад санхүүгийн байгууллагуудын мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг үүргийг зохицуулдаг

2022 оны Эдийн засгийн гэмт хэргийн тухай хууль (Ил тод байдал ба хэрэгжилт) нь эдийн засгийн гэмт хэрэг, тэр дундаа мөнгө угаах гэмт хэргийн хэрэгжилтийг ил тод, хариуцлагыг дээшлүүлэх шинэ арга хэмжээг нэвтрүүлэх замаар бэхжүүлэх зорилготой юм. Энэхүү хууль тогтоомжоор дамжуулан Их Британийн засгийн газар залилан мэхлэх, мөнгө угаах зэрэг эдийн засгийн гэмт хэрэг үйлдэж буй хувь хүн, аж ахуйн нэгжүүдийг хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэж, хуулийн бүх хүчинтэй байлгахыг эрмэлздэг. Эдийн засгийн гэмт хэргийн тухай хууль (Ил тод байдал ба хэрэгжилт) нь хууль сахиулах байгууллагуудын энэ төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах, яллах эрх мэдлийг бэхжүүлж, хохирогчдыг илүү их хамгаалдаг.

HM Revenue & Customs (HMRC) нь Их Британийн татварын алба бөгөөд AML хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. HMRC нь мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх гэмт хэргийг шалгаж, **яллах бүрэн эрхтэй**. HMRC нь өндөр үнэлгээтэй дилерүүд, мөнгөний үйлчилгээний бизнес эрхлэгчид, итгэлцлийн болон компанийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн Мөнгө угаахтай тэмцэх журмыг дагаж мөрдөхөд хяналт тавих үүрэгтэй.

Их Британид харилцагчийн данс нээлгэх тухайд банк, санхүүгийн байгууллагууд "хэрэглэгчээ мэдэж, үйлчлүүлэгчээ шалгах" журмыг дагаж мөрдөх шаардлагатай. Энэ үйл явцын эхний бөгөөд чухал алхам бол хэрэглэгчийн **хэн болохыг баталгаажуулах явдал** юм. Гэмт хэргийн байгууллагууд хууль бус үйл ажиллагаа явуулахдаа хуурамч мэдээллийг ашигладаг нь тогтоогдсон тул үүнийг хийхгүй байх нь дараагийн хяналтыг эрсдэлд оруулж болзошгүй юм. Сэжигтэй гүйлгээг илрүүлэхийн тулд санхүүгийн байгууллагууд харилцагчдынхаа эрсдэлийн түвшинг тодорхойлж, тэдгээрийн дагуу ангилдаг. Ингэснээр тэд аливаа ер бусын гүйлгээг илүү хялбар илрүүлж чадна. Зарим байгууллагууд мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг **гүйлгээний хяналтын программ хангамжийг ашигладаг бөгөөд энэ нь үйл явцыг автоматжуулж, дүрэм, хувилбарыг өөрчлөх боломжийг олгодог**. Дараа нь программ хангамж нь аливаа өндөр эрсдэлтэй гүйлгээг тэмдэглэж, байгууллагын ажлын ачааллыг бууруулдаг.

Программ хангамжийн шийдлүүдийг ашиглах нь санхүүгийн байгууллагуудад сэжигтэй үйл ажиллагааг илрүүлэх, мэдээлэхэд ихээхэн тус болно. Хэрэглэгчдийг эрсдэлийн түвшнээр нь ангилснаар бизнесүүд ердийн бус гүйлгээг илүү хурдан илрүүлдэг. Мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг гүйлгээний хяналтын программ хангамж нь компаниудад өөрсдийн хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн дүрэм журам, хувилбаруудыг бий болгох боломжийг олгосноор мөнгө угаахтай тэмцэх гүйлгээний хяналтын үйл явцыг автоматжуулах боломжтой. Энэхүү программ хангамж нь өндөр эрсдэлтэй гүйлгээ хийх үед дохиолол үүсгэж, компаниудад зөвхөн түгшүүртэй санхүүгийн гүйлгээг хянах, ажлын ачааллыг бууруулах боломжийг олгодог. **Sanction Scanner** нь Их Британи дахь дүрэм журмыг хялбархан дагаж мөрдөх

шийдлүүдийг санал болгодог. Энэ нь мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх, залилан гэх мэт санхүүгийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд бизнес эрхлэгчдэд туслах өргөн хүрээний боломж, чадавхыг хангадаг. **Sanction Scanner-ийн гол онцлогуудын нэг нь хувь хүн болон аж ахуйн нэгжүүдийг дэлхийн хориг арга хэмжээний жагсаалтаас шалгах чадвар юм.** Энэ нь НҮБ, OFAC, Их Британийн Санхүүгийн хориг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх алба (OFSI) болон бусад олон хориг арга хэмжээнүүдийг багтаасан 1000 гаруй хориг арга хэмжээ, хяналтын жагсаалтыг бодит цаг хугацаанд нь шалгадаг. Sanction Scanner нь хориг арга хэмжээ авахаас гадна гүйлгээний хяналтыг санал болгодог бөгөөд энэ нь бизнес эрхлэгчдэд бодит цаг хугацаанд сэжигтэй гүйлгээг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх боломжийг олгодог. Хиймэл оюун ухаанаар ажилладаг гүйлгээний хяналтын систем нь секунддэд хэдэн сая гүйлгээнд дүн шинжилгээ хийж, болзошгүй мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг эрсдэлийг тэмдэглэж, дагаж мөрдөх банкуудад анхааруулга өгөх боломжтой.

Дээрх улсуудын жишээнээс харахад мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхийн тулд хиймэл оюун ухаан дээр суурилсан платформыг нэвтрүүлж байна. Энэ нь хүний нөөцийн эрсдэлд орох болон олон мянган сэжигтэй гүйлгээг цаг алдалгүй илрүүлж, байнгын бэлэн байдалд байх зэрэг санхүүгийн байгууллагуудад сэжигтэй үйлчлүүлэгчид болон гүйлгээний талаарх мэдээллийг хуваалцах дижитал платформ. Энэхүү программ хангамж нь өндөр эрсдэлтэй гүйлгээ хийх үед дохиолол үүсгэж, компаниудад зөвхөн түгшүүртэй санхүүгийн гүйлгээг хянах, ажлын ачааллыг бууруулах боломжийг олгодог. Мөн тухайн улсаас хамаарч мөнгөн угаах гэмт хэргийн эсрэг ашиглаж буй платформууд нь өөр өөрийн онцлогтой байгаа ба гол онцлогуудын нэг нь хувь хүн болон аж ахуйн нэгжүүдийг дэлхийн хориг арга хэмжээний жагсаалтаас шалгах чадвар юм. Энэ нь НҮБ, OFAC, Их Британийн Санхүүгийн хориг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх алба (OFSI) болон бусад олон хориг арга хэмжээнүүдийг багтаасан 1000 гаруй хориг арга хэмжээ, хяналтын жагсаалтыг бодит цаг хугацаанд нь шалгадаг зэрэг олон давуу талуудыг үүсгэж байна.

VI. ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Мөнгө угаах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцон эрүүгийн хуульдаа хуульчлах үүргийг олон улсын өмнө хүлээнснээс хойш өдгөө 23 жилийн нүүрийг үзэж байгаа ч цагаан захтны гэмт хэргийн онолын дагуу нийгмийн дээд давхаргынхан үйлддэг гэх мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэгч этгээдэд ял шийтгэл оноож чадалгүйгээр зөвхөн нийгмийн доод давхаргынхан түлхүү үйлддэг хулгай, дээрэм, малын хулгай гэх мэт нийгмийн гарал байдал, ажилгүйдлээс шалтгаалж бий болдог өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэгтнүүдэд мөнгө угаах гэмт хэргээр ял онгдуулсан нь эрүүгийн хуулийн суурь зарчим болох оногдуулсан ял нь үйлдсэн гэмт хэрэнгт нь тохирсон байх зарчмыг алдагдуулсан байна.

Иймд энэхүү судалгааны ажлаар дараах санал, зөвлөмжийг боловсруулж байна.

- Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь үйлдэгдэх аргын хувьд хуулийн байгууллагуудын ажилтнуудыг төөрөгдүүлэхэд чиглэсэн, ойлгоход төвөгтэй олон хэлбэр, хувилбараар явагддаг бөгөөд мөнгө угаагчийг илрүүлэхэд цаг хугацаа хамгийн чухал байдаг. Иймд мөнгө угаах гэмт хэргийн хурдан хугацаанд илрүүлж байгаа олон улсын сайн туршлага болох Зимбаб, Сингапур, Их Британи зэрэг улс орны мөнгө угаах гэмт хэргийг ирлүүлдэг хиймэл оюун ухаан дээр суурилсан сайн туршлагыг нэвтрүүлэх.

Тухайлбал манай улсын хувьд ч мөн адил мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг хиймэл оюун ухаанд суурилсан платформыг ашиглах нь арилжааны банкууд болон хууль сахиулах байгууллага хооронд өндөр шалгуур дор мэдээлэл солилцох боломжийг үүсгэх, сэжигтэй гүйлгээг цаг алдалгүй илрүүлэх зэрэг олон давуу талуудыг үүсгэж мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх явцыг хурдаасгах боломжтой байна.

- Мөн мөнгө угаах гэмт хэргийн суурь гэмт хэргийг зааж өгөөгүйгээс үүдэн өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг болох хулгай, малын хулгай, дээрмийн гэмт хэрэгт мөнгө угаах гэмт хэргээр ял оногдуулж байгаа нь гэмт этгээдийн эрх зүйн байдлыг дордуулсан байна. Иймд суурь мөнгө угаах гэмт хэрэгт суурь гэмт хэргийг хуульчилж өгөх шаардлагатай байна.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

Channel news Asia. (2023, 05 09). Retrieved from MAS to build new information-sharing platform for banks in Singapore to combat financial crimes: <https://www.channelnewsasia.com/singapore/cosmic-new-information-sharing-platform-among-banks-combat-financial-crimes-mas-singapore-3475126>

Dalhaye, J. (2013). Prevention of money laundering within the context of compliance.

Dzingirai, M. (2023, 12 3). Effect of Artificial Intelligence on Monday Laundering in Southern Africa. 2.

Dzingirai, M. (2023). *Researchgate.* Retrieved from Effects of Artificial Intelligence on Money Laundering in Southern Africa: https://www.researchgate.net/publication/377344879_Effects_of_Artificial_Intelligence_on_Money_Laundering_in_Southern_Africa

Howard Chitimira, M. N. (2021, 05 21). Towards Ingenious Technology and the Robust Enforcement of Financial Markets Laws to Curb Money Laundering in Zimbabwe. p. 25.

J.Brightman, H. (2009). *Today's White Collar Crime /Legal, Investigative, and Theoretical Perspectives/*.

Mares, M. (2016). *International bar Association the global voice of the legal profession.* Retrieved from To be or not to be a perpetrator? Self-laundering under the Romanian Anti-Money Laundering Law: <https://www.ibanet.org/article/3F19749F-BA46-470A-9D2E-A751022BE270>

Michael Levi, M. D. (2007). *Money laundering and Corruption.*

Neo, E. (2023, 11 13). *www.channelnewsasia.com.* Retrieved from Singapore looking at using AI in fight against money laundering, says central bank chief: <https://www.channelnewsasia.com/business/singapore-artificial-intelligence-fight-money-laundering-mas-ravi-menon-3894781>

NIPFP. (1985). Aspects of Black Economy. *National Institute of Public Finance and Policy.*

Priyanka Aggarwal, K. C. (2022 оны 12 01). Impact of black money on the Indian economy: <https://lloydbusinessreview.com/index.php/lbr/article/view/5/17>-ээс Гаргасан

Raymond Baker, B. D. (2003). *Dirty Money and Its Global Effects.* International policy report.

Reuter, P. &. (2004). <https://www.piie.com/bookstore/chasing-dirty-money-fight-against-money-laundering>. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.

Tonry, M. (2016). *The Oxford Handbook of Whitr-Collar Crime.* Oxford University Press.

- Villanyi, B. (2021, 04 26). *Money Laundering: History, Regulations, and Techniques*. Retrieved from Criminology and criminal justice: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.708>
- Yusarina Mat Isa, Z. M. (2015). Retrieved from Money Laundering Risk: From the Bankers' and Regulators Perspectives: <https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.elsevier-29e907edfea4-3445-b1fd-5d46263e390f>
- М.Тамир. (2023). *Мөнгө угаах гэмт хэгээс бизнесийн хэлцэл, гүйлгээг ялгах асуудал /Магистрын дипломын ажил/*. Улаанбаатар. <https://legaldata.mn/buteel/pdf?id=1606>-ээс Гаргасан
- Монгол Улсын Дээд шүүх, Х.-З. с. (2010). *Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Ерөнхий прокурорын газар. (2018). Эдийн засгийн гэмт хэрэг II. 195.
- Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэрийн цахим сан. (2013-2024). Retrieved from <https://shuukh.mn/>
- Монголбанк. (2023 оны 2-р улирал). Банкны салбарын өнөөгийн нөхцөл байдал, бодлогын зорилтууд. 4.
- Монголбанк. (2023). Санхүүгийн салбарын төлөв байдал, цаашид анхаарах асуудал. *Монголбанк Судалгааны ажил "Төвхимол 15"*, 236.
- Т.Очирбат. (2023). *Legaldata.mn*. Retrieved from Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэргээс урьдчилсан сэргийлэхэд шинжлэн магадлахуйн дүгнэлт үзүүлэх нь: <https://legaldata.mn/buteel/pdf?id=423>
- Ц.Цэлмэг. (2023, 11 30). Мөнгө угаах гэмт хэргийг шийдвэрлэж буй практикт хийсэн дүн шинжилгээ. p. 3.

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ХҮМҮҮНЛЭГ, НИЙГМИЙН УХААН, ЭРХ ЗҮЙ

НЭЭЛТТЭЙ АРИЛЖААЛАХ ҮНЭТ ЦААСЫГ БҮРТГЭЛЭЭС ХАСАХ (DELISTING) ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

Л.Отгонбаяр¹, Ж.Энхмаа²

¹ СЭЗИС-ийн Эрх зүйн тэнхимийн ахлах багши, (LL.M Edinburgh)

² СЭЗИС, Бизнесийн эрх зүй-4

Хураангуй

Түлхүүр үг:

Бизнесийн мөчлөг,

Түрүүлэгч индикатор,

Машин сургалт

Монгол улсад хувьцаат компани хэлбэрээ өөрчлөн хариуцлагатай хязгаарлагдмал компани болох буюу эрх бүхий байгууллага нээлттэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс хасахад (*delisting*) 2021 оны 6 сарын 11-ий өдөр батлагдсан Санхүүгийн зохицуулах хорооны үнэт цаасны бүртгэлийн журмын дагуу хасдаг. Тухайлбал, журмын 6 дугаар бүлэгт нэгдүгээрт, үнэт цаас гаргагч нь өөрөө хүсэлт гаргасан, хоёрдугаарт арилжаа эрхлэх байгууллагын бүртгэлээс хасагдсан, эсхүл шүүх болон эрх бүхий төрийн байгууллагын шийдвэрээр татан буулгах шийдвэр гаргасан бол бүртгэлээс хасахаар тухайллан зааж өгсөн байдал.

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Монгол Улсын үнэт цаасны бүртгэлийн журмын дагуу өөрийн хүсэлтээр хариуцлагатай хязгаарлагдмал компани болох эрх зүйн зохицуулалтын орчныг тухайллан судалсан бөгөөд уг журмын заалт нь нарийн төвөгтэй, бодит байдалд хэрэгжихүүц бус байгаа нь Мон Бийф ХК-ийн бодит жишиээн дээр харагдаж байдал. Мөн үнэт цаасны бүртгэлийн журам нь 2011 оны 10 дугаар сарын 6-ны өдөр батлагдсан Компанийн тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2 дахь заалттай зөрчилдөж байгаа нь уг сэдвийг зайлшигүй судлах шаардлага, ач холбогдлыг бий болгож байна.

Энэхүү судалгаагаараа Англи улсын бүртгэлийн дүрмийн зохицуулалтыг харьцуулан авч үзсэн бөгөөд зорилго нь нээлттэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс өөрийн хүсэлтийн дагуу хасахтай холбоотой эрх зүйн орчныг сайжруулахад оришино.

ТОВЧИЛСОН УГС, НЭР ТОМЬЁОНЫ ТАЙЛБАР

ЛХБ	Лондонгийн Хөрөнгийн Бирж
МХБ	Монголын Хөрөнгийн Бирж
LSE	London Stock Exchange
FCA	Financial Conduct Authority

I. ОРШИЛ

Судлагдсан байдал

Хүснэгт I-1 Гадаадад судлагдсан байдал

Судлаачийн нэр	Судлагдсан он	Сэдэв	Тайлбар
D.M. Lombardo and D.C. Lombardo	2016	"Delisting and Deregistration of Securities: A Comparative Analysis"	АНУ, Европын холбоо болон бусад улс орнуудад үнэт цаасыг бүртгэлээс хасах эрх зүйн зохицуулалтыг авч үзжээ.

Судалгааны арга зүй

Судалгааг хийхдээ кейс шинжлэх, статистик мэдээлэл, судалгаа, харьцуулах гэх мэт шинжлэх ухааны танин мэдэхүйн ерөнхий аргууд болон баримт бичиг, эх сурвалжийг судлах, нэгтгэн дүгнэх аргуудыг ашиглав.

II. ОНОЛЫН ХЭСЭГ

Нээлттэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс хасах

Нээлттэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс хасах гэдэгт тухайн орны санхүүгийн зохицуулах байгууллага хувьцаат компанийг хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани болгох замаар компанийн хэлбэрийг өөрчилж хөрөнгийн биржээс хасаж байгааг ойлгоно. Бүртгэлийн шаардлагыг биелүүлээгүй, бусад зохицуулалтын асуудал, эсвэл компанийн хүсэлтээр сайн дурын үндсэн дээр бүртгэлээс хасаж болох бөгөөд хувьцаагаа эргүүлэн худалдан авах, үнэ тогтоох гэх мэт үүргүүд үүсдэг.

Зах зээлийг шударга, ил тод, эмх цэгцтэй байлгах, үнэт цаас гаргагч, хөрөнгө оруулагч, зохицуулагч зэрэг холбогдох бүх талуудын эрх ашгийг хамгаалахад үнэт цаасны бүртгэлээс хасах үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт ач холбогдолтой юм.

III. СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

Монгол улсын нээлттэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс хасах эрх зүйн зохицуулалт

Бүртгэлээс хасах үйл явцыг үнэт цаасны салбарыг хянах байгууллага болох Санхүүгийн зохицуулах хороо хариуцдаг бөгөөд компаниудыг хөрөнгийн биржийн бүртгэлээс хасахад дагаж мөрдөх ёстой журмыг мөн тогтоодог. Монгол улсын хөрөнгийн биржид бүртгэлээс хасах нь Санхүүгийн зохицуулах хорооны 2021 оны 6 сарын 11-ий өдрөөр батлагдсан Үнэт цаасны бүртгэлийн журмаар зохицуулагддаг. Тухайлбал, журмын 6 дугаар бүлэгт бүртгэлээс хасахтай холбоотой заалтуудыг оруулж өгсөн байдаг.

Үнэт цаас гаргагчийн хувьцааг бүртгэлээс хасах тохиолдол:

- Үнэт цаас гаргагч өөрөө хүсэлт гаргасан
- Арилжаа эрхлэх байгууллагын бүртгэлээс хасагдсан
- Шүүх болон эрх бүхий төрийн байгууллагын шийдвэрээр татан буулгах шийдвэр гаргасан бол бүртгэлээс хасахаар зааж өгсөн байна.

Судалгааны ажлын сэдвийн хүрээнд үнэт цаас гаргагчийн хүсэлтийн дагуу бүртгэлээс хасах асуудлыг цааш авч судаллаа.

1. Монгол улсын нээлттэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс хүсэлтийн дагуу хасах эрх зүйн зохицуулалт

Үнэт цаас гаргагч нь хувьцаагаа бүртгэлээс хасуулахдаа бүрдүүлэх баримт бичгүүд болон тавигдах шаардлагыг үнэт цаасны бүртгэлийн журмын 6 дугаар зүйлийн 6.2, 6.3-д тухайлан зохицуулж өгсөн байдаг. Бүртгэлийн журмын 6 дугаар зүйлийн 6.2-оос авч үзэхэд “нийтэд санал болгон анх удаа болон нэмж хувьцаа гаргасан үнэт цаас гаргагч нь өөрийн хүсэлтээр Хороо болон арилжаа эрхлэх байгууллагын бүртгэлээс хасуулах хүсэлтийг гаргахад нэгдмэл сонирхолгүй саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн олонхын саналаар шийдвэрлэсэн байна”¹⁶ гэж заажээ. Улмаар ийнхүү зохицуулж өгсөн нь Монгол улсын 2011 оны 10 дугаар сарын 6-ы өдөр батлагдсан Компанийн тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2 дахь заалттай зөрчилдөж байгаа юм.

2. Компанийн тухай хууль болон бүртгэлээс хасах журам хоорондын зөрчилд хийсэн дүн шинжилгээ

Хүснэгт III-1 Харьцуулалт

Компанийн тухай хууль	Бүртгэлийн журам
23.2. Энэ хуулийн 23.1-д заасны дагуу компанийг өөрчлөх төслийг компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөл /байхгүй бол гүйцэтгэх удирдлага/ боловсруулан хувьцаа эзэмшигчдийн хуралд оруулж, хуралд оролцож байгаа саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн саналын дийлэнх олонхоор шийдвэрлэнэ.	6.2. Нийтэд санал болгон анх удаа болон нэмж хувьцаа гаргасан үнэт цаас гаргагч нь өөрийн хүсэлтээр Хороо болон арилжаа эрхлэх байгууллагын бүртгэлээс хасуулах хүсэлтийг гаргахад <u>нэгдмэл сонирхолгүй саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн олонхын саналаар шийдвэрлэсэн байна</u> .

Эрх зүйн актууд зөрчилдөхөд онолын хувьд эрэмбэлэх аргаар нарийвчилсан зохицуулалттай хэм хэмжээг хэрэглэдэг. Санхүүгийн зохицуулах хорооны баталсан үнэт цаасны бүртгэлийн журам нь Компанийн тухай хуулийг нарийвчлан зохицуулсан байгаагаас авч үзэхэд өөрийн хүсэлтээр бүртгэлээс хасагдахад нэгдмэл сонирхолгүй саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн олонхын саналаар шийдвэрлэхээр байна.

3. Нэгдмэл сонирхолгүй саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдээр шийдвэрлүүлэхэд үүсэх асуудал /“Мон Бийф” ХК -ийн жишээ/

Энэхүү үнэт цаасны бүртгэлийн журмын 6 дугаар зүйлийн 6.2 дахь заалтыг дагаж мөрдөхөд тулгарч буй асуудлыг “Мон Бийф” ХК-ийн жишээг авч үзвэл:

“Мон Бийф” ХК-ийн толгой компани болох “Таван Богд Трейд” ХХК-ийн зүгээс “Мон Бийф” Хувьцаат компанийн хэлбэрийг өөрчилж хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани болгох саналыг 2022 оны 12 сард хүргүүлсэн бөгөөд 2023/02/06-ы өдрийн хувьцаа эзэмшигчдийн ээлжит бус хурлаар уг асуудлыг шийдвэрлэх байсан ч нийт 93,066 ширхэг хувьцаа эзэмшдэг 3 хувьцаа эзэмшигч оролцож хурлын ирц бүрдээгүй байдаг. Улмаар 2023/03/01-ий өдрийн 14 цагт хурлыг дахин хуралдуулахаар Төлөөлөн Удирдах Зөвлөлөөс шийдвэрлэсэн ч одоог хүртэл Санхүүгийн зохицуулах хорооны баталсан үнэт цаасны

¹⁶ СЗХ Үнэт цаасны бүртгэлийн журам 6 дугаар зүйлийн 6.2

бүртгэлийн журмын 6 дугаар зүйлийн 6.2 дахь заалтын нарийн, төвөгтэй байдлаас үүдэн ХХК болж хэлбэрээ өөрчилж чадахгүй байна.

ТАВАН БОГД ТРЕЙД ХХК

Таван Богд Төв байр
10-р давхар, ХААН Банк цамхаг
Чингисийн өргөн чөлөө-б, Стадион Оргил-1
Хан-Уул дүүрэг, Улаанбаатар 17010, Монгол Улс
Утас: 976-75112222, Факс: 976-11-345223
Электрон шуудан: info@tavanbogd.com
Вэб хуудас: www.tavanbogd.com

2022.12.14 № 01A/465

танай _____ -ны № _____ -т

МОНБИЙФ ХК-ИЙН ТӨЛӨӨЛӨН
УДИРДАХ ЗӨВЛӨЛД

Санал хүргүүлэх тухай

“Мон Бийф” ХК-ийн толгой компани болох “Таван Богд Трейд” ХХК-ийн зүгээс “Мон Бийф” ХК-ийн хэлбэрийг өөрчилж хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани болгох саналыг үүгээр хүргүүлж байгааг хүлээн авна уу.

Зураг I Таван Богд ХХК-ийн санал

Тэгэхээр энэхүү асуудалд бусад улс орон хэрхэн зохицуулсныг судлах шаардлагатай юм.

Англи улсын нээлтгэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс хасах эрх зүйн зохицуулалт

Бүртгэлээс хасах үйл явцыг үнэт цаасны салбарыг хянах, зохицуулах байгууллага болох Санхүүгийн удирдлагын газар Financial Conduct Authority (FCA) зохицуулдаг бөгөөд компаниудыг Лондонгийн хөрөнгийн бирж (ЛХБ) London Stock Exchange (LSE) -ийн бүртгэлээс хасахад дагаж мөрдөх ёстой дүрэм, журмыг мөн тогтоодог. Лондонгийн хөрөнгийн биржид бүртгэлээс хасах зохицуулалтын үндсэн тогтолцоо нь “Listing Rules” буюу компаниуд үнэт цаасаа ЛХБ-д бүртгүүлэхэд дагаж мөрдөх дүрэм юм. Уг “Listing Rules” буюу бүртгэлийн дүрмийн 5.2 Cancelling listing 5-р бүлгийн 2 дахь хэсэгт бүртгэлээс хасахтай холбоотой заалтуудыг оруулж өгсөн байdag.

Санхүүгийн удирдлагын газар нь үнэт цаас гаргагчийн хувьцааг бүртгэлээс хасах тохиолдол:

- Бүртгэлийн дүрмийн дагуу үнэт цаасыг арилжаанд оруулахгүй болгосон;
- Үнэт цаас гаргагч нь бүртгэлийн үүргээ биелүүлээгүй. Жишээлбэл, олон нийтэд байгаа хувьцааны хувь 10%-аас доош унасан тохиолдолд (Зах зээлийн хэвийн ажиллагааг хангах болон хөрөнгө оруулагчдыг хамгаалахын тулд FCA энэ ханш нь естөл хугацаа олгож болно);
- Үнэт цаасны бүртгэлийг зургаан сараас дээш хугацаагаар түдгэлзүүлсэн;
- Үнэт цаас нь хаалттай хөрөнгө оруулалтын сангаас гаргасан стандарт бүртгэлтэй хувьцаа бөгөөд хаалттай хөрөнгө оруулалтын сан нь хувьцааны дээд зэрэглэлийн бүртгэлгүй болсон.¹⁷

¹⁷ Listing Rules 5.2.5 2a

Үнэт цаас гаргагч өөрөө бүртгэлээс хасагдах хүсэлт гаргасан бол бүртгэлийн дүрмийн 5.2.5-aас 5.2.11 болон 5.3 дээр заасан шаардлагыг хангасан байх ёстой бөгөөд судалгааны ажлын сэдвийн хүрээнд хүсэлтийн дагуу бүртгэлээс хасах асуудлыг цааш авч судаллаа.

4. Англи улсын нээлттэй арилжаалах үнэт цаасны бүртгэлээс хүсэлтийн дагуу хасах эрх зүйн зохицуулат

Тавигдах шаардлагуудаас Монгол улсын бүртгэлийн журмын 6.2-той холбогдуулан авч үзвэл Listing Rules- ийн 5 дугаар бүлгийн 5.2.5-ийн 2 дахь хэсэгт заасны дагуу Компанийг ЛХБ-ийн бүртгэлээс хасахад тавигдах гол шаардлага бол “a majority of not less than 75% of the votes attaching to the shares voted on the resolution” буюу нийтэд санал болгон анх удаа болон нэмж хувьцаа гаргасан үнэт цаас гаргагч нь өөрийн хүсэлтээр бүртгэлээс хасуулах хүсэлтийг гаргахад хуралд оролцсон нийт хувьцаа эзэмшигчдийн 75%-аас доошгүй саналаар шийдвэрлэсэн байхаар зохицуулсан байна.

Cancellation of listing of securities with a premium listing.....

5.2.5

R

Subject to ■ LR 5.2.7 R, ■ LR 5.2.10 R, ■ LR 5.2.11A R and ■ LR 5.2.12 R, an *issuer* with a *premium listing* that wishes the *FCA* to cancel the *listing* of any of its *securities* with a *premium listing* must:

- (1) send a *circular* to the holders of the relevant *securities*. The *circular* must:
 - (a) comply with the requirements of ■ LR 13.3.1 R and ■ LR 13.3.2 R (contents of all *circulars*);
 - (b) be submitted to the *FCA* for approval prior to publication; and
 - (c) include the anticipated date of cancellation (which must be not less than 20 *business days* following the passing of the resolution referred to in paragraph (2));
- (2) in the case of a cancellation of *listing* of *equity shares*, obtain, at a general meeting, the prior approval of a resolution for the cancellation from:
 - (a) a majority of not less than 75% of the votes attaching to the *shares* voted on the resolution; and
 - (b) where an *issuer* has a *controlling shareholder*, a majority of the votes attaching to the *shares* of *independent shareholders* voted on the resolution;

Зураг 2 Лондонгийн үнэт цаасны бүртгэлийн журам

5. Английн бүртгэлээс хүсэлтийн дагуу хассан Кейс судалгаа

2019 онд Millennium & Copthorne Hotels PLC (M&C) компани Лондонгийн хөрөнгийн биржээс хувьцаагаа хасаж, хувийн компани болох хүсэлтэй байгаагаа зарласан байдаг. Ингэхийн тулд M&C нь хувьцааны бүртгэлээс хасах шийдвэр гаргахын тулд "хуралд оролцсон хувьцаа эзэмшигчдийн саналын 75-аас доошгүй хувийн саналаар дэмжигдсэн" байх ёстой. M&C нь хувьцааны бүртгэлээс хасах шийдвэрийг гаргахад шаардлагатай буюу 75-аас дээш хувийн саналыг авсанаар бүртгэлээс 2020 оны эхээр хасагдаж M&C ХК болсон байна.

Англи болон Монгол улсын эрх орчны харьцуулсан судалгаа

	Монгол Үнэт цаас бүртгэлийн журам	Англи Listing Rules
Өөрийн хүсэлтээр бүртгэлээс хасах гол шаардлага	Нэгдмэл сонирхолгүй саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн олонхын саналаар дэмжигдсэн байх	Хуралд оролцсон нийт хувьцаа эзэмшигчдийн 75%-аас доошгүй саналаар дэмжигдсэн байх
Субъект	Компанийн тухай хуулийн 99.1 дэх хэсэгт зааснаас бусад буюу нэгдмэл сонирхолгүй саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчид	Хуралд оролцсон хувьцаа эзэмшигч
Үр дагавар /Цаг хугацаа, хэрэгжихүйц байдал/	Нэгдмэл сонирхолгүй саналын эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн олонхыг хуралд оролцуулахад бэрхшээлтэй бөгөөд ирц бүрэлдээгүй гэх шалтгаанаар дахин дахин хуралдана.	Цаг хугацааны хувьд ээлтэй буюу нэг удаагийн хурлаар нийт оролцсон хувьцаа эзэмшигчдийн 75-аас дээш хувийн саналаар шийдвэрлэж байна.
Дүгнэлт	Нийт хувьцаа эзэмшигчдийн тоо биш харин санал өгөх эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн тооноос хамаарч байгаа нь бодит байдалд хэрэгжихэд хүндрэлтэй.	Шийдвэр гаргахад шаардагдах нийт санал нь хуралд оролцсон нийт хувьцаа эзэмшигчдийн тооноос хамаархаар байгаа нь бодит байдалд хэрэгжихүйц байна.

ДҮГНЭЛТ

Монгол улсын үнэт цаасны бүртгэлийн журмын дагуу өөрийн хүсэлтээр хариуцлагатай хязгаарлагдмал компани болох эрх зүйн зохицуулалтын орчин нарийн төвөгтэй байдлыг бий болгож байгаа бөгөөд үүнээс үүдэн Мон Бийф ХК одоог хүртэл ХХК болж чадаагүй. Мөн бүртгэлийн журам нь 2011 оны 10 дугаар сарын 6-ы өдөр батлагдсан Компанийн тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2 дахь заалттай зөрчилдөж байна. Англи улсын бүртгэлийн дүрмийг харьцуулан авч үзэхэд шийдвэр гаргахад шаардагдах нийт санал нь хуралд оролцсон нийт хувьцаа эзэмшигчдийн тооноос хамаархаар байгаа нь бодит байдалд хэрэгжихүйц гэж үзэж байна.

САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Дараах саналыг судлаач оюутны зүгээс гаргаж байна.

- Англи улсыг жишиг болгон авч бүртгэлийн журмыг шинэчлэх шаардлагатай.
- Монгол Улсад үнэт цаасны бүртгэл, бүртгэлээс хасагдах эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоонд нарийвчилсан дүн шинжилгээ хийж, үйл явцыг боловсронгуй болгох, оновчтой болгох боломжит чиглэлүүдийг тодорхойлох.
- Зохицуулагчид, салбарын мэргэжилтнүүд, хуулийн мэргэжилтнүүд зэрэг холбогдох оролцогч талуудтай зөвлөлдөж, боломжит шинэчлэлийн талаарх өгөгдөл цуглуулах.

- Бүртгүүлэх, бүртгэлээс хасах журамд оруулах өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэх иж бүрэн төлөвлөгөөг боловсруулж, өөрчлөлттэй холбоотой практик асуудлуудыг харгалзан үзэх.
- Монгол Улсын үнэт цаасны зах зээлийн аливаа шинэчлэлийн үр дагаврыг илүү өргөн хүрээнд авч үзэх, өөрчлөлтийг олон улсын шилдэг туршлага, стандартад нийцүүлэх.
- Үнэт цаасны бүртгэл, бүртгэлээс хасах зохицуулалтын тогтолцоог зах зээлд оролцогчид болон хөрөнгө оруулагчдын эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэн үр дүнтэй байлгах үүднээс тогтмол хянаж, шинэчлэх.

НОМ ЗҮЙЭ ЖАГСААЛТ

FCA. (2017). Cancellation and suspension of listing [PDF]. Retrieved from [LR.pdf \(fca.org.uk\)](#)

Financial Regulatory Commission Mongolia. (n.d.). СЗХ - Үнэт цаасны бүртгэлийн журам. Retrieved from [Үнэт-цаасны-бүртгэлийн-журам.pdf \(frc.mn\)](#)

Legalinfo Mongolia. (n.d.). Компанийн тухай. Retrieved from [КОМПАНИЙН ТУХАЙ \(legalinfo.mn\)](#)

Mon Beef. (n.d.). Шимтэй, зөөлөн, шүүслэг. Retrieved from <https://www.monbeef.mn/product/details/7392>

ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ ХҮМҮҮНЛЭГ, НИЙГМИЙН УХААН, ЭРХ ЗҮЙ

ГЭР БҮЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬД ГЭР БҮЛЭЭС ГАДУУРХ ХАРИЛЦААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ ТУСГАХ НЬ

Ё.Болормаа¹, Д.Баярсүрэн²

¹ ШИХИХУТАГ ИС-ийн Хувийн эрх зүйн тэнхимиийн ахлах багш, докторант

² ШИХИХУТАГ ИС-ийн -4

Хураангуй

Түлхүүр үг:

Гэр бүл, гэр бүлийн үнэт зүйл, эрх үүрэг, хариуцлагын тогтолцоо, гэр бүлийн зөрчил, гэр бүлээс гадуурх харилцаа, гэр бүл цуцалт

Сэдвийн хүрээнд Монгол Улсын гэр бүлийн харилцаа нь анхаарал хандуулах зайлигүй обьект болох, гэр бүлийн харилцаанд гэрлэгчид тэги эрх сайн дурын үндсэн дээр оролцох, гэр бүлийн тогтвортой байдал, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал дахь зохицуулалт, хариуцлагын тогтолцоо дахь асуудлыг тодорхойлон гэр бүлийн харилцааг хамгаалах, гэрлэгчдийн эрх үүрэг, шаардах эрхийн тогтолцоог боловсронгуй болгох арга замыг тодорхойлох асуудлыг хөндөн авч үзлээ. Хууль эрх зүйн бодлогын баримт бичгүүдэд улсын үндэс болсон гэр бүлийн тогтвортой байдлыг хамгаалах бодлого тусгалаа олсон хэдий ч, цаашид Монгол улсын Үндсэн хууль болон түүнд нийцүүлэн гаргасан гэр бүлийн харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчинд гэр бүл бол улсын орших үндэс төдийгүй гэрлэгсдийн эрх үүрэг, хариуцлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох талаар анхаарч үзэх шаардлагатай. Гол төлөв шүүхийн шийдвэрт гэр бүлийн харилцаан дахь өмчлөл, түүнтэй холбоотой харилцааг шийдвэрлэхэд түлхүү анхаарсны улмаас эдийн бус амины харилцаанаас үүдсэн гэр бүлийн зөрчил, гэр бүлээс гадуурх харилцаа, гэр бүл цуцалт зэрэг олон асуудал урган гарч энэ талаар гэр бүлийн харилцааг шийдвэрлэх эх сурвалжс, үзэл баримтлал эрх зүйн зохицуулалт дутмаг бөгөөд нэн шаардлагатай байгааг судлаачын зүгээс авч үзсэн болно.

УДИРТГАЛ

Сэдвийн зорилго

Судалгаа зорилго нь гэр бүлийн харилцаа, үнэт зүйл гэр бүлээс гадуурх харилцааны талаар эрх зүйн болон эрх зүйн бус орчинд дүн шинжилгээ хийж, императив эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгоход оршино.

- I. Зорилт 1: Гэр бүлийн эрх зүйн харилцаа, үнэт зүйлд Үндсэн хууль нөлөөлөх байдлыг авч үзэх

- II. Зорилт 2: Гэр бүлээс гадуурх харилцааны эрх зүйн болон эрх зүйн бус орчинд шинжилгээ хийж дүгнэлт гаргах.
- III. Зорилт 3: Гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтад оруулах нь /Гадаадын зарим оронтой харьцуулан авч үзэх нь/

Судалгааны арга зүй

Харьцуулалтын болон анализ синтез хийх, бичиг баримт шинжлэн судлах аргуудыг уг сэдвийг судлахад ашиглалаа.

Сэдвийг сонгосон үндэслэл

Гэр бүлээс гадуурх харилцаа нь дэлхий дахинд төдийгүй Монгол Улсын хэмжээнд гэр бүлийн өмнө тулгамдсан асуудлуудын нэг нь болоод байна. Тухайлбал гэр бүлээс гадуурх харилцаа нь гэр бүл салалтын үндсэн шалтгааны нэг болсоор байгаа ба сүүлийн жилүүдийн байдлаар гэр бүл салалт статистик тоогоор¹⁸ 2017 онд 3945, 2018 онд 4201, 2019 онд 4262, 2020 онд 3316, 2021 онд 3391 2022 онд 4553-т хүрсэн байна.

Монгол Улсад гэр бүлийн маргааныг оновчтой шийдвэрлэх, гэр бүлийн гишүүдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах асуудал нэн чухал болоод байна. Шүүхийн шийдвэрийн тоо, баримтаас дурдвал 2020 онд 53678, 2021 оны эхний хагаст 20602 иргэний хэрэг шийдвэрлэснээс Гэр бүлийн тухай хуулиар 2020 онд 4732, 2021 оны эхний хагаст 2085 хэрэг шийдвэрлэсэн нь нийт хэргийн 10.1 хувийг¹⁹ эзэлж байгаа бол гэр бүлээ бүртгүүлээгүй хамтран амьдарч байсан гэр бүл салалтын тоо үүний цаана хэд байгааг тааварлах боломжгүй юм. 2021 онд нийтдээ 16118 хос гэрлэсэн ч 3391 нь гэрлэлтээ цуцалсан байна. 2022 онд 12,139 хос гэрлэлтээ бүртгүүлсэн бол 4553 хос цуцлуулжээ²⁰. Эдгээр гэр бүл цуцлалтын үндсэн шалтгааны 80%-ийг гэр бүлээс гадуурх харилцаа, хүчирхийлэл эзэлж байна гэж үзвэл гэр бүлээс гадуурх харилцаанд монгол гэр бүлийн 3-ний 2 нь өртөж байна гэж үзэхээр байна.

Манай улсын тухайд эрх зүйн бус хамгаалалтын аргаар гэр бүлүүд өөрсдөө дотроо гэр бүлээс гадуурх харилцааны асуудлаа шийдвэрлэж ирсэн ба энэ одоо үед төдийлөн үр дүнтэй бус болж байна. Монгол улсын тухайд Үндсэн хуулиндаа гэр бүлийн талаарх ойлголт болон эрх зүйн хамгаалалтыг төр хамгаална, хариуцна²¹ гэж өргөн утгаар тусгасан байдаг.

16.11 Улс төр, эдийн засаг, нийгэм соёлын амьдрал, гэр бүлийн харилцаанд эрэгтэй, эмэгтэй тэгш эрхтэй. Гэрлэлт нь хуулиар тогтоосон насанд хүрсэн эрэгтэй, эмэгтэй хоёрын тэгш эрх, сайн дурын харилцаанд үндэслэнэ. Гэр бүл, эх нялхас, хүүхдийн ашиг сонирхлыг төр хамгаална.

19.1.Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна. ... гэж заасан байдаг.

Гэтэл одоог хүртэл гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтад оруулаагүй нь гэр бүлийн хүчирхийлэл, гэр бүл салалтад нөлөөлж байна.

¹⁸ Үндэсний статистикийн хороо, Цахим эх сурвалж www.1212.mn

¹⁹ Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. Монгол Улсын шүүхийн тайлан. УБ., 2020. 2021 оны эхний хагас жил.

²⁰ <https://ikon.mn/n/2p37>

²¹ МУ-ын Үндсэн хууль- 1992 он /16.11, 19.1 заалт/

Сэдвийн судлагдсан байдал

Манай улсын хувьд гэр бүлээс гадуурх харилцааны талаар дагнан судалсан томоохон хэмжээний судалгаа олдоогүй, харин энэ талаар судалгааны ажлынхаа жижиг хэсэг болгон авч үзсэн Хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын яам болон Хөдөлмөр нийгэм хамгааллын судалгааны институтын хамтран гаргасан²² “Монголын гэр бүлийн харилцааны хэв шинж өөрчлөлт” - 2019 он Гэр бүл хүүхэд залуучуудын хөгжлийн газар, Дэлхийн зөн Монголд олон улсын байгууллагын хамтарсан²³ “Монголын гэр бүлийн асуудал, хэрэгцээ, үйлчилгээний хувилбар” - 2018 он гэсэн 2 судалгаа байв. Энэхүү судалгаануудад гэр бүл салалтын шалтгааныг гэр бүлийн гадуурх харилцаатай холбон дараах байдлаар авч үзсэн байна.

Гэр бүлийн харилцаанд сөргөөр нөлөөлж буй зүйлсийн хүрээнд гэр бүлээс гадуурх харилцааны асуудлыг мөн хөндсөн. Гэр бүлээс гадуурх харилцааны талаар судалгаанд хамрагдагсдын 7.5% нь байх боломжтой зүйл гэж үзсэн бөгөөд 92.5% нь үгүйсгэсэн байр суурьтай байна. Гэр бүлээс гадуурх харилцааг байх боломжтой гэж үзсэн хүмүүсийн дунд эрчүүд, тэр дундаа дунд насныхан давамгайлжээ. Гэр бүлээс гадуурх харилцаа үүсэхэд хайр, халамжийн дутагдал (63.1%), гишүүдийн шилжих хөдөлгөөн (24.9%), үр хүүхэдгүй байх (18.7%), бэлгийн харилцааны таарамжгүй байдал (16.2%), зан, үзэл бодлын зөрүүтэй байдал (9.4%) хамгийн ихээр нөлөөлдөг гэж тэд үзжээ.

Мөн Гэр бүл, хүүхэд залуучуудын хөгжлийн газар, Дэлхийн зөн ОУ-ын байгууллагын хамтран гаргасан судалгаанд түр хугацаанд тусдаа амьдарч байгаа хосуудын 10.7% нь гэр бүлийн гадуурх харилцаа үүсгэдэг бол харин хэвийн гэр бүлийн 3.3% нь гэр бүлийн гадуурх харилцаа үүсгэдэг гэж үзжээ. Иймээс бид энэ талаар гүнзгийрүүлэн судлах шаардлага байна гэж үзлээ.

1. ГЭР БҮЛ, ГЭР БҮЛЭЭС ГАДУУРХ ХАРИЛЦААНЫ ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ, ЧИГ ХАНДЛАГА

Гэр бүл гэдэг үг нь “нэг хүнд эзэмшигдэж буй боол”²⁴ гэсэн латин үгнээс гаралтай.

Гэр бүл хэмээх ойлголтыг эрт дээр үеэс олон янзаар тодорхойлж ирсэн бөгөөд тухайлбал нийгэм, философиийн үүднээс эртний гүн ухаантан, агуу их сэтгэгч нар гэр бүлийг дараах байдлаар тодорхойлж²⁵ байжээ. Гэр бүл гэдэг нь:

- Гэр бүл бол бүх нийгэм дотроос эртний бөгөөд байгалиас заясан цорын ганц жам ёсны нийгэм /Жан Жак Руссо/
- Нийгмийн хөгжлийн анхдагч бичил орчин /И. Кант/
- Хууль ёсоор харилцах хүйсийн харилцаа буюу хууль ёсны гэрээ /И. Кант/
- Байгаль, ёс суртахууны холбоо /Г.В. Гегель/
- Эрэгтэй эмэгтэй хүйсийн болоод нийгмийн тэгш байдлын илэрхийлэл /Фихте/

²² Монголын гэр бүлийн харилцааны хэв шинж өөрчлөлт” - 2019 он х73-74

²³ Монголын гэр бүлийн асуудал, хэрэгцээ, үйлчилгээний хувилбар” 2018 он

²⁴ Гэр бүлийн сэтгэл зүй 2006 он 3.Мандах 25x

²⁵ Гэр бүлийн эрх зүй гарын авлага 21x

- Амьдралын нөхөн үйлдвэрлэл явуулах зориулалттай /Ф. Энгельс/ гэж үзсэн байна. Харин Монгол улсын тухайд Гэр бүлийн тухай хуулинд²⁶:

3.1.1 “гэрлэлт” гэж хуулиар тогтоосон насанд хүрсэн эрэгтэй, эмэгтэй хоёр, сайн дурын, чөлөөтэй, тэгш эрхийн үндсэн дээр гэр бүл болох зорилгоор хуульд заасны дагуу төрийн эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэхийг;

3.1.2.“гэр бүл” гэж гэрлэлтийн үр дүнд буй болсон, эд хөрөнгийн бус амины болон эд хөрөнгийн эрх, үүргээр холбогдсон хамтын амьдрал бүхий гэр бүлийн гишүүдийг;

3.1.3.“гэрлэгчид” гэж гэрлэлтээр холбогдсон харилцаан тэгш эрх эдэлж, адил үүрэг хүлээх нөхөр, эхнэрийг хэмээн заасан байdag.

Монгол улсын Гэр бүлийн тухай хуулийн нэг зарчим бол “Гэр бүл нь нийгмийн үндсэн нэгж мөн²⁷” гэж заасан байdag. Гэр бүлээс ангид хүн гэж үгүй. Даяарчлалын орчин дахь гэр бүлийн хөгжил, төлөвшлийн асуудал нь өөрөө нийгмийн хөгжлийн анхдагч орчин, нийгмийн зангилаа асуудал болон тавигдаж байна. Нийгмийн хөгжлийн аль ч шатанд гэр бүлийн харилцаа нь нийгмийн ухамсар, соёлыг бүрдүүлэгч үнэт зүйл байж тухайн улс орнуудын хөгжлийн үзүүлэлтийг тодорхойлох нэгэн хүчин зүйл байсаар ирсэн нь өнөө үед ч ач холбогдоо алдаагүй хэвээр бөгөөд цаашид ч шинжээ хадгалсаар байна.

Монгол улсын тухайд Үндсэн хуулиндаа гэр бүлийн талаарх ойлголт болон эрх зүйн хамгаалалтыг төр хамгаална, хариуцна²⁸ гэж өргөн явцуу утгаар тусгасан байdag. Хууль нь тухайн улсын онцлог байдалд тулгуурладаг хэдий ч бусад улс орны хуулийг харьцуулан судлаж өөрийн улсын хуулиа илүү боловсронгуй болгох хэрэгцээ шаардлага гардаг. Унгар улсын Үндсэн хуульд “Унгарыг бурхан өршөөг... бидний хамтын амьдралын хамгийн чухал хүрээлэл нь гэр бүл, үндэстэн бөгөөд хамтын амьдралын үнэт зүйлс нь үнэнч байдал, итгэл үнэмшил, хайр юм гэдгийг хүлээн зөвшөөрч байна...²⁹” хэмээн тусгасан байdag. Өнөөгийн гэр бүлийн харилцаа дахь асуудлыг эрх зүйн талаас судлахад гэр бүл улсын үндэс хэдий ч Монгол улсын үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд нарийвчлан тусгагдаагүй, гэр бүлийн үнэт зүйл, хариуцлагын тогтолцоо алдагдсан байгаа нь харагдаж байна. Иймд гэр бүлийн үнэт зүйл, нөхөр, эхнэрийн эрх үүрэг, хариуцлагын эрх зүйн орчныг сайжруулах хэрэгцээ шаардлага, тулгамдаж буй асуудлыг багасгахын тулд Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалдаа тусгах, хууль эрх зүйн талаас ямар арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж болох талаар судаллаа.

Гэр бүлийн эрх зүйн харилцааг томьёолон авч үзвэл:

Хүснэгт №1 ЭРХ=ҮҮРЭГ=ШААРДАХ ЭРХ=ХАРИУЦЛАГА

Гэрлэлт	
Эрх Гэр бүлээ төлөвлөх Оршин суух газар, эрхлэх ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох Хуваарыт эд хөрөнгөтэй байх	Үүрэг Бие биедээ үнэнч байх Үр хүүхдээ өсгөн хүмүүжүүлэх Эдийн засгийн нөхцөлийг бүрдүүлэх Хэн хэнийхээ эрхийг зөрчихгүй байх

²⁶ Гэр бүлийн тухай хууль - 1999 он / 3.1.1-3.1.3 заалт /

²⁷ 1999 оны 6 дугаар сарын 11-ний өдөр “Гэр бүлийн тухай хууль”-ийн 4 дүгээр зүйл

²⁸ МУ-ЫН Үндсэн хууль- 1992 он /16.11, 19.1 заалт/

²⁹ Унгар улсын Үндсэн хууль

<p>Дундаа хамтран өмчлөх эд хөрөнгөө эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах</p> <p>Материалын болон сэтгэл санааны хохирлоо буруутай этгээдээс гаргуулах</p>	<p>Бие биенийгээ аливаа хэлбэрээр хүчирхийлэхгүй байх Угийн бичиг хөтлөх</p>
--	--

Дээр дурдагдсан сэтгэл санааны хохирлоо буруутай этгээдээс гаргуулах ойлголтод гэрлэгчдийн хэн нэгний буруутай үйлдлээс үүдэн гарсан сэтгэл санааны хохирлоо арилгуулах, түүнчлэн буруутай этгээдэд хариуцлага тооцуулах эрхийг ойлгож болно. Жишээлбэл, гэрлэгчдийн хэн нэгэн бие биедээ үнэнч байх үүргээ ухамсарлаагүйн үүднээс гэр бүлээс гадуур харилцаанд орсон бол түүний эхнэр/нөхөр сэтгэл санааны хохирлоо гаргуулах эсхүл буруутай этгээдэд хариуцлага хүлээлгэх хуулийн тодорхой зохицуулалт байх хэрэгтэйг харуулж байгаа юм. Энэ үед эрх зүйн хамгаалалт үр дүнтэй, зохистой хэрэгжих боломж нээгдэх юм. Гэр бүлийн эрх зүйн хамгаалалт гэдэг нь зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, эрх нь зөрчигдөхөөс хамгаалах явдал бөгөөд хуулиар хамгаалагдсан эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалуулах, хууль бус үйлдлийг таслан зогсоох, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх ажиллагаа юм. Үүнээс үзэхэд эрх үүрэг нь байгаа хэдий ч түүнд ноогдох хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах шаардлагатай байна.

Гэр бүл үүссэн цагаас гэр бүлийн гадуурх харилцаа хамт үүссэн гэж үзэж болох ба Гэр бүлээс гадуурх бэлгийн харилцааг “урвалт”³⁰ гэж нэрлэх бөгөөд нөгөө утгаараа Францын адюльтер (adultere) буюу үл итгэлцэл шалиг байдал гэсэн утгатай үг юм. Гэр бүлээс гадуурх харилцаа³¹ гэдэг нь эхнэр нөхрийн харилцаан дахь элдэв зөрчил маргаан болон амьдралдаа сэтгэл ханамжгүй байдалтай холбоотойгоор хань ижлээсээ гадна хэн нэгэнтэй дотно харилцаанд орох үйл явц юм.

Эндээс үзэхэд Гэр бүлээс гадуурх харилцаа гэдэг нь шууд утгаараа гэрлэгчид буюу эхнэр нөхрийн аль нэг нь гэрлэлтийн үр дүнд бий болсон амины үүргээ биелүүлэхгүй гэрлэлтээс гадуурх өөр этгээдтэй сэтгэл хөдлөл болон бие махбодын хувьд харилцаа тогтоохыг хэлнэ гэж үзэж болохоор байна. Гэр бүлээс гадуурх бэлгийн харилцааг тогтворт байдал, үргэлжлэх хугацаанаас нь хамааруулан *тохиолдлын, шинэ мэдрэмж төрүүлэх, бэлгийн тогтвортой харилцаа*³² гэж 3 бүлэгт хувааж болох юм.

Эдгээр харилцааны төрлүүд нь өөрийн онцлогтой байна. Үүнд:

- Тохиолдлын бэлгийн харилцаа нь төдийлөн удаан үргэлжилдэггүй бөгөөд энэ нь эхнэр нөхрийн хэн нэг нь өвдөх, түр хугацаанд байхгүй байх гэх зэргээс хүйсийн зайлшгүй хэрэгцээг хангах гэснээс үүдэн найз нөхөдтэйгөө уулзах, амралт сувиалд амрах, томилолтоор явах, согтууруулах ундаа хамт хэрэглэх зэрэг тохиолдолд өөрийгөө хянах чадвараа алдаж бэлгийн харилцаанд орох явдал юм. Энэ тухайн хүний сэтгэл зүйн хувийн онцлогтой холбоотой.
- Шинэ мэдрэмж төрүүлэх эротик бэлгийн харилцаанд оролцогч нь аль нэг талаараа дур татам байдгаас эхнэрт/нөхөр хандах сайн сайхан харилцаа нь аль хэдийнээ мартагдаж, харин одоогийн бэлгийн харилцаанд нь өвөрмөц шинэ мэдрэмж төрне. Бэлгийн энэ

³⁰ Гэр бүлийн сэтгэл зүй 3.Мандах 2006 он 97х

³¹ Мөн тэнд 98х

³² Мөн тэнд 99-100х

харилцаа удаан үргэлжилбэл цааш хайр дурлал болж хувирах нь бий. Ингэснээр хамтын амьдралын хэв маяг бүрдэж болно.

- Гэр бүлээс гадуурх бэлгийн тогтвортой харилцаа. Шинэ нууц амрагаас шалтгаалан хүчтэй сэтгэл хөдлөл бий болж удаан үргэлжлэх харилцаанд шилжиж болно. Хайр дурлалын энэхүү хүчтэй мэдрэмж тэднийг гэр бүлээсээ хөндийрөх шалтгаанд хүргэнэ. Хайр дурлалын харилцаанд тухайн хүний сэтгэл зүйн хувийн онцлог, сэтгэл хөдлөл багагүй нөлөө үзүүлнэ.

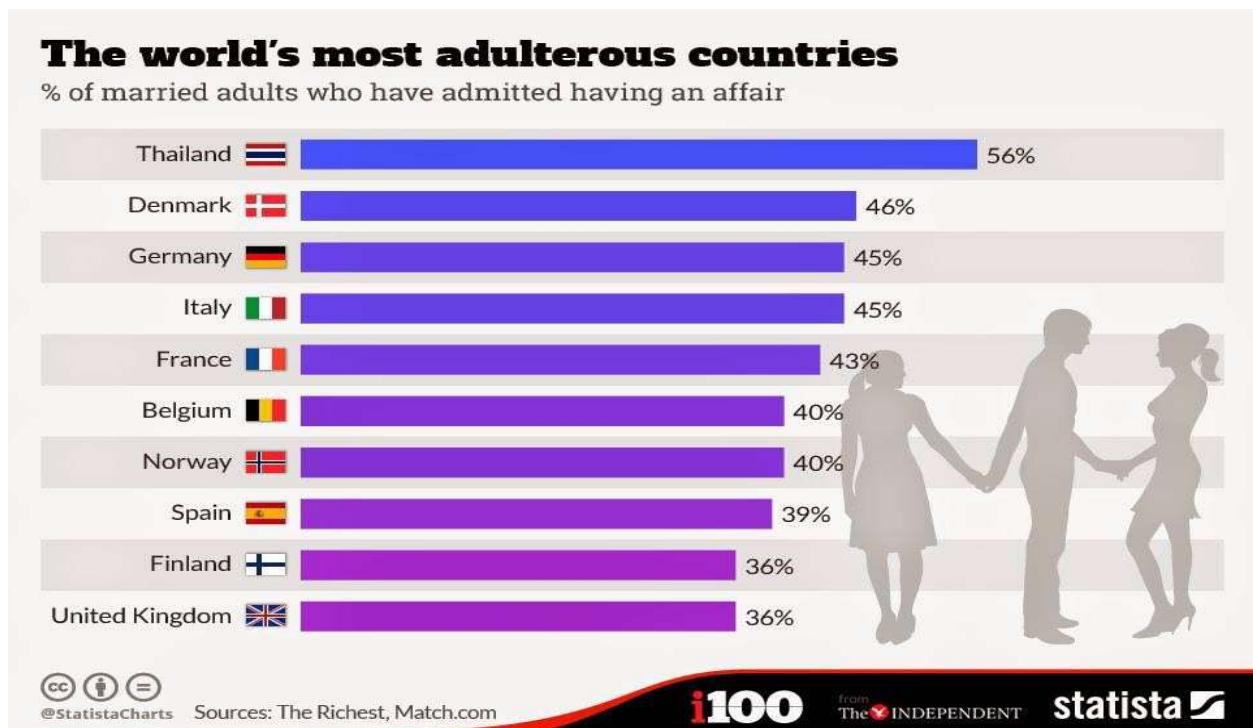
Гэр бүлээс гадуурх харилцаа нь сэтгэл зүй, нийгэм, ахуй, физиологийн, оюун санаа, ёс суртахуун болон тухайн үеийн нөхцөл байдал зэрэг олон шалтгаантай холбоотой. Эмэгтэйчүүд өөртөө болон эрчүүдэд адил шаардлага тавьж гэр бүлээ тогтвортой байлгахыг эрмэлздэг бол зарим эрчүүд нэг удаагийн итгэл алдсанаа "урвалт" гэж үздэггүй. Эрчүүд өөрийн бэлгийн харилцааны давуу талыг харуулах гэснээс, эхнэртэйгээ маргалдсанаас өөрийн эрх чөлөө, түүнтэй хамааралгүй болохоо харуулж улмаар "хариугаа" авахыг эрмэлзсэнээс, нэгэн хэвийн амьдралаа өөрчлөхийг хүсэх, зарим эрчүүд амжилтад хүрснийхээ төлөө өөртөө бэлэг болгон өөр нэгэн эмэгтэйгээс таашаал авч өөрийгөө урамшуулах явдал байдаг байна.

Гэтэл эмэгтэйчүүдийн хувьд гэр бүлээс гадуур бэлгийн харилцаанд орох шалтгаан нь нөхөр нь сэтгэл санааны дэмжлэг эс үзүүлэх, гэр бүл болон эхнэртээ цаг бага зарцуулах, анхаарал халамж мую, гэр орны ажилд тусалдаггүй, хайр мэдрэмжээ илэрхийлдэггүй зэргээс болдог байна.

АНУ-ын сэтгэл зүйч К.Болдуин дээрх шалтгааны олж илрүүлээд, эмэгтэйчүүд гэр бүлээс гадуур бэлгийн харилцаанд орохдоо сэтгэл санааны дэмжлэг авах сэдлээр бэлгийн харилцаанд орох хэрэгтэй болдог. Хэрэв тухайн эрэгтэйгээс сэтгэл санааны таашаал, дэмжлэг авбал аажмаар энэ харилцаандаа дасч сэтгэл санааныхаа өмнөх төвөгтэй байдлаасаа гарч эхэлдэг. Үүний үндсэн шалтгаан нь нөхрийн хайр халамж дутсанаас болдог. Иймээс эмэгтэйчүүдэд эрчүүдийг бодвол ийм харилцаа нь удаан үргэлжлэх боломжтой гэж сэтгэл зүйч К.Болдуин үзжээ.

Гэр бүлээс гадуурх харилцаа нь дэлхийн санаа зовоосон асуудал болоод байна. Энэ нь дэлхийн улс орнуудад одоо ч нийтлэг хэвээр байгаа зүйлийн нэг юм. Харамсалтай нь, гэр бүлээс гадуурх харилцаа нь тийм ч бахархаад байх зүйл биш юм. Тайланд, Дани, Герман, Итали, Франц, Бельги, Норвеги, Испани, Финланд, Америкийн Торонтоогоос Нью-Йорк хот, Лондон, Берлин, Москва, Токио Сингапур Филиппин Солонгос гэх мэт бараг дэлхийн бүх оронд тулгараад буй асуудал юм.

Хүснэг№2. Дэлхийн гэр бүлээс гадуурх харилцаатай улсуудын тоон үзүүлэлт³³

Ялангуяа аж үйлдвэржсэн улсуудад гэр бүлээс гадуурх харилцаа нь улам газар авч байгаа ба эрчүүд биш эмэгтэйчүүд хамгийн түрүүнд гэр бүлээсээ хөндийрдэг нь өдрөөс өдөрт нэмэгдсээр байна. Америк болон Филиппин улсад аль алинд нь гэрлэсэн эмэгтэйчүүдийн 25-50% нь гэрлэснийхээ дараа дор хаяж 1 удаа гэр бүлээс гадуурх харилцаанд орж байгаа гэсэн судалгаа байна.

Гэр бүлээс гадуурх харилцаа тогтоох нь хувши хичээсэн маш харгис хэрцгий бүдүүлэг явдал ба зөвхөн таны гэрлэлтийг үгүй хийгээд зогсохгүй таны эргэн тойронд байгаа хүн бүрд буруу үлгэр дуурайл болно гэж үздэг болохоор улс орнууд хориглодог, хориглоод ч зогсохгүй ял шийтгэлийн хүндрүүлэх талаар ч яригдаж эхэлсэн. Гэр бүлээс гадуур харилцааны золиос болсон хүн маш их хэмжээний хохирол амсагд ба Сэтгэл санааны болон Оюун санааны хүчирхийлэл нь тэдний туулах хоёр зүйл юм. Мөн тухайн хүн хань ижлийнхээ хийсэн зүйлийг оюун, сэтгэл санааны хувьд шийдэж чадахгүй бол энэ явдал нь үхэлд ч хүргэх аюултай тул бүх улс орон үүний эсрэг хэрэгжүүлэх хууль дүрэмтэй болох ёстой гэж олон орны иргэд, эрдэмтэн судлаачид үзэж байна. Үүнээс үзэхэд дэлхийн чиг хандлага гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтанд оруулах чиг хандлагатай байна.

³³ http://encyclopedia.uia.org/en/problem/138006?fbclid=IwAR1Sa8ih_w6yv2sRDafYJBTiskz-0EjWgoBfBnYtUts0YAGXEgkiONKIPjw

2. ГЭР БҮЛЭЭС ГАДУУРХ ХАРИЛЦАА ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

Гэр бүлээс гадуурх харилцаа гэр бүл үүссэн цагаас хамт үүссэн бөгөөд энэ асуудлыг Ойрх Дорнодын эртний хуулиуд тухайлбал “ХАММУРАБИЙН ХУУЛЬ” -д³⁴ (ХТӨ 1792-1750 он) тусгасан байдаг. Хаммурабийн хуулиуд нь Месопотамийн хуулийн цуглувулгуудаас хамгийн урт бөгөөд хамгийн эмх цэгц зохион байгуулалттай нь юм. Уг хууль нь бүтцийн хувьд 11 хэсэг (зүйл, заалт)-аас бүрдэх бөгөөд 127-194 хэсэгт Гэр бүлийн эрх зүйн тухай³⁵ тусгасан ба энэ дотор гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтад оруулан тусгаж өгсөн байна. Тухайлбал:

- 129) Хэрэв нөхөртэй эмэгтэй өөр эрэгтэйтэй бэлгийн харьцаанд орж баригдвал тэднийг хүлж, усанд хаяна. Хэрэв нөхөр нь эхнэртээ амьд үлдэхийг зөвшөөрч болно, хаан өөрийн харьят хүнээ (нөгөө эрэгтэй) амьд үлдэхийг зөвшөөрч болно.
- 130) Хэрэв эцгийнхээ гэрт одоог хүртэл амьдардаг онгон эхнэртэй бэлгийн харьцаатай байж баригдвал эрэгтэй нь алуулах бөгөөд эмэгтэйг нь суллана.
- 131) Хэрэв нөхөр нь өөрийн эхнэрийг буруутгасан ч (завхайрсан) өөр эрэгтэйтэй бэлгийн харьцаатай байж баригдаагүй бол тэр эмэгтэй бурхны өмнө тангараг өргөж (гэм буруугүй) гэртээ харьна.
- 132) Хэрэв a man-ны эхнэр өөр эрэгтэйтэй бэлгийн харьцаанд орж баригдаагүй хэдий ч түүнийг өөр эртэй буруутгаж байгаа тохиолдолд тэрээр нөхөртөө гэгээн Ordeal мөрөнд батлана.
- 133) Хэрэв эмэгтэй хүн ариун байдлаа хадгалалгүй бусдын гэрт хамтран амьдарвал буруутган шийтгэж, түүнийг усанд хаяна.
- 141) Хэрэв нөхрийнхөө гэрт амьдардаг эмэгтэй явахаар шийдэж, гэрийнхээ эд хөрөнгийг үрэн таран хийж, эр нөхрөө гутаан доромжилдог бол түүнийг буруутган шийтгэх ба эр нөхөр нь эхнэрээсээ салах гэж буйгаа мэдэгдэж, түүнээс сална; эхнэрийнхээ замын зардал болон бусад ямар нэг зүйлийг түүнд өгөхгүй. Хэрэв нөхөр нь эхнэрээсээ салах гэж буйгаа мэдэгдэлгүй, өөр эмэгтэйтэй гэрлэж болох ба анхны эхнэр нь гэрт нь амьдарч боол болно.
- 153) Хэрэв a man-ны эхнэр өөр эрийн улмаас нөхрөө алсан бол тэр эмэгтэйг цовдолно.
- 155) Хэрэв хүүдээ сүйт бүсгүй сонгож, дараа нь тэр өөрөө түүнтэй бэлгийн харьцаанд орж байгаад баригдаж, хүү нь тэр эмэгтэйн бэлгийн харьцааны талаар мэдвэл эрэгтэйг хүлж, усанд хаяна.
- 156) Хэрэв хүүдээ сүйт бүсгүй сонгож, дараа нь тэр өөрөө түүнтэй бэлгийн харьцаанд орж, хүү нь тэр эмэгтэйн бэлгийн харьцааны талаар мэдээгүй бол түүнийг 30 мөнгөн шекель эмэгтэйд төлнө. Тэрээр нь түүнд эцгийн гэрээсээ авчирсан эд зүйлсийг нь буцаан өгч өөрийн сонгосон эртэйгээ гэрлэнэ... гэж заажээ.

Мөн гэр бүлийн харилцааг Их засаг хууль, Алтан хааны цаазын бичиг, Монгол-Ойрдын хууль, Халх журам хууль, Монгол цаазын бичигт тодорхой агуулгаар зохицуулсаар ирсэн байна. Манай улсад ардын хувьсгалаас хойш гэр бүлийн харилцааг зохицуулсан анхны

³⁴ Эртний хуулиуд ойрх дорнод - 2022 он М.Хатанзориг 144x

³⁵ Мөн тэнд 148x

хууль бол 1926 оны Иргэний хууль бөгөөд түүнд гэр бүлийн талаар, тэр дундаа эд хөрөнгийн харилцааг зохицуулсан³⁶ байдаг.

Орчин үед дэлхийн ихэнх орнууд тухайлбал АНУ, БНХАУ, БНСУ, Филиппин зэрэг орнууд гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтад оруулж хуульчилсан байдаг ба бид үүнээс БНХАУ [1.4], Филиппин [1.6], БНСУ [1.8] -ийг жишээ болгон авч үзлээ. Энэ 3 орныг сонгох болсон гол үндэслэл нь 3-уулаа Ази тивд оршдог зан заншлын хэм хэмжээ адил төстэй түүнчлэн Эрх зүй бүлийн хувьд Ром Германы эрх зүйн бүлд багтдаг буюу бичмэл хуултай орон юм. Тухайн улсуудын Гэр бүлийн тухай хууль болон Эрүүгийн хуульд Гэр бүлийн гадуурх харилцааны тухай, түүнд оногдуулах хариуцлагын хэлбэр тусгагдсан байдлыг тоймлон авч үзвэл:

Xүснэгт №3

Үзүүлэлт	БНХАУ	Филиппин	БНСУ
Гэр бүлийн тухай хууль	<p>Нийт 6 бүлэгтэй (51 зүйл) 1 дүгээр бүлэг (4 зүйл): Ерөнхий үндэслэл 2 дүгээр бүлэг (8 зүйл): Гэрлэлт 3 дүгээр бүлэг (18 зүйл): Гэр бүлийн харилцаа 4 дүгээр бүлэг (12 зүйл): Салалт 5 дүгээр бүлэг (7 зүйл): Хуулийн хариуцлага 6 дүгээр бүлэг (2 зүйл): Нэмэлт</p>	<p>Нийт 12 бүлэгтэй 1-р бүлэг: Гэрлэлт (-54 заалт) 2-р бүлэг: Хууль ёсны салалт (55-67 заалт) 3-р бүлэг: Эхнэр Нөхрийн эрх үүрэг (68-73 заалт) 4-р бүлэг: Эхнэр нөхрийн өмчийн харилцаа (74-148 заалт) 5-р бүлэг: Гэр бүл (149-162) 6-р бүлэг: Хүүхдийн хүмүүжил (163-182) 7-р бүлэг: Үрчлэлт (183-193) 8-р бүлэг: Дэмжлэг (194-208) 9-р бүлэг: Эцэг эхийн үүрэг (209-233) 10-р бүлэг: Гэрлэгчдийн нас (234-237) 11-р бүлэг: Гэр бүлийн хууль дахь шүүх ажиллагааны хураангуй - Процесс (238-253) 12-р бүлэг: Тодруулга заалт (254-257)</p>	<p>Дангаараа Гэр бүлийн тухай хууль байхгүй. Иргэний хууль дотроо хэсэг болгон тусгасан байдаг. ИХ 471 бүлэг нь 11300 зүйл заалттай. ИХ -ийн Өмчийн тухай бүлгийн 4-р хэсэг Хамаатан садан, 5-р хэсгийн Өв залгамжлал" гэж байдаг ба үүнийг хамтад нь "гэр бүлийн хууль" гэж нэрлэдэг. 4-р хэсэг дотроо 7 дэд хэсэгтэй 66 зүйлтэй. (767-833) 5-р хэсэг дотроо 3 дэд хэсэгтэй 31 зүйлтэй. (834-865)</p>

³⁶ Гэр бүлийн хөгжлийн асуудал, Т.Намжил, Ц.Энхтүвшин, 2016 он.

	<p>БНХАУ Онцгой гэмт хэргийн заалтууд:</p> <p>17-р бүлэг Гэрлэлт ба гэр бүлийн эсрэг гэмт хэрэг: 237 дугаар зүйл: Эхнэр, нөхөртэй болж дахин гэрлэсэн, эсхүл хоёр ба түүнээс дээши хүнтэй нэгэн зэрэг гэрлэсэн бол таван жилээс дээшигүй хугацаагаар хорих ял; гэрлэлтийн нөгөө тал ч мөн адил шийтгэл оногдуулна.</p> <p>238 дугаар зүйл:</p> <p>Хууран мэхлэх, гэр бүлээс гадуурх харилцаатай, завхайрах явдал нь нотлогдсон үүгээрээ шүүхээс эцэслэн тогтоож гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж шүүхийн шийдвэрээр хүчингүй болсон этгээдэд нэг жилээс дээшигүй хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ.</p> <p>240 дүгээр зүйл:</p> <p>Хорин насанд хүрээгүй хүнийг гэр бүл, асран хамгаалагчаас нь гаргах зорилгоор хулгайлсан бол гурван жилээс дээшигүй хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.</p> <p>Гэр бүлтэй хүнийг гэр бүлээ орхиж явахад түүхэц узүүлсэн, дэмжссэн сэтгэл зүйн байдлыг урвуудсан этгээдэд мөн адил шийтгэл оногдуулна.</p> <p>Хулгайллагдсан этгээдийг ашиг хонжсоо олох зорилгоор, эсхүл хулгайлсан этгээдийг садар самуун явдалд оруулах, бэлгийн</p>	<p>Art 333</p> <p>Гэр бүлээс гадуурх харилцаатай хүн гэм буруутайд тооцох нь - Садар самууныг нөхөр нь бус өөр эрэгтэй хүнтэй бэлгийн харьцаанд орсон аливаа эмэгтэй, гэрлэснийг нь мэдэж байсан ч, Гэр бүлийн гадуурх харилцаанд удаа дараа орсон тогтоогдсон тохиолдолд гэм буруутайд тооцогдоно.</p> <p>Энэхүү заалтыг зөрчсөн тохиолдолд дунд болон их хугацаагаар (бсар - бжил) хорих ял өгнө.</p> <p>Хөнгөрүүлэх нөхцөл нь: Гэр бүлээс гадуурх харилцаанд орохдоо эхнэр эсхүл нөхөр хоёр гэр бүлийн дотоод асуудлын улмаас маргасан, нөхөр эсвэл эхнэр нь ямар нэгэн үндэслэлгүйгээр орхиж явсан үед нь гэр бүлээс гадуурх харилцаанд орсон бол өмнөх хэсэгт заасан хэмжээнээс хөнгөрүүлэх хэмжээний шийтгэл ногдуулна</p>	<p>Эрүүгийн хуулийн Гэр бүлийн эсрэг гэмт хэрэг: 241 дүгээр зүйлд: эхнэр, нөхөртэй байж араар тавьсан бол хоёр жилээс дээшигүй хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. Түүнтэй завхайрсан гуравдагч этгээд ч мөн адил шийтгэгдэх болно.</p> <p>Эрүүгийн хуульд тусгагдаж байсан заалтаа "Садар самуун бол нүгэл бии, зөвхөн ёс суртмахууны хувьд буруушаах зүйл юм. Садар самууныг шийтгэх нь хүнийг гэр бүлээ хэвээр хадгалахыг албадах замаар хүний нэр төрд халддаг. "Тэд байх ёстой" гэсэн байр суурь 2015 оны 2-р сарын 26-ы өдөр олонхийн саналаар буюу 9 шүүгчийн 7 нь Үндсэн хууль зөрчсөн байна гэж үзэн хассан ба 2005 оноос хойш Гэр бүлийн гадуурх харилцаатай холбоотой асуудлыг иргэний хуулиндаа гэм хорын хохирол нөхөн төлүүлэх байдлаар тусгаж өгсөн байна.</p> <p>Үнд: Дээд шүүх 2005. 5. 13. Садар самуунтай холбоотой хэрэг Хэрэв араар тавьсан хүн эхнэр, нөхөр аль аль нь гэр бүл салалт, гэр бүлийн харилцаа тасрахад хүргэсэн бол энэ нь хууль бус үйлдэл гэж хэлж болно. Үр дүнд нь араар тавьсан хүний эхнэр, нөхөрт</p>
--	---	--	---

	<p><i>харьцаанд оруулах зорилгоор өмнөх хоёр зүйлийн аль нэгэнд заасан гэмт хэргийг үйлдсэн этгээдийг зургаан сараас доошигүй, харин энэ явдлаас болж гэр бүр салсан бол арван жилээс дээши хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. Үүнээс гадна таван зуун мянган долларас илүүгүй торгууль ногдуулж болно. Өмнөх гурван зүйлд заасан гэмт хэрэг үйлдэхийг завдсан бол шийтгэнэ.</i></p>	<p>хорих ялаар (6 сар – 3 жил) шийтгэнэб (эрэгтэй болон эмэгтэй ноогдох шийтгэл адил байна.)</p> <p>Бие үнэлэгч авсан тохиолдолд хорих ялын хэмжээ 4 жил нэг хоног байхаар зааж өгсөн байдаг.</p>	<p><i>учирсан сэтгэл зүйн өвдөлтийг нөхөн толгуулэх.</i></p> <p><i>Түүнчлэн садар самуун (араар тавьсан) үйлдсэн гуравдагч этгээдийн хүмүүжүүлэх идэвхтэй үйлдэлийг нь харгалзан үзэх нь хариуцлагаас зугтах үндэслэл болохгүй.</i></p> <p><i>Хуульд заасан хэсэгт “хууран мэхлэх” гэдэгт эхнэр, нөхөр, эхнэрийн ариун нандин үүргээ биелүүлээгүй аливаа үйлдлийг хэлнэ, араар тавилтаас илүү өргөн хүрээтэй ойлголт юм.</i></p>
Одоо хууль хэрэгжиж байгаа эсэх	Одоо эрүүгийн хууль дах хариуцлага хэрэгжиж байгаа.	Одоо эрүүгийн хууль дах хариуцлага хэрэгжиж байгаа.	Одоо эрүүгийн хуулиар хариуцлага хүлээлгэхээ болысон ба иргэний хуульдаа сэтгэл санааны гэм хорыг нөхөн төлүүлэх байдлаар зохицуулсан.

Өнөөгийн нөхцөлийг харвал гэр бүл, гэр бүлийн бүтэц, хэв маяг, гэр бүлийн харилцаанд гарч буй өөрчлөлтүүд тулгамдаж буй асуудлууд гэр бүлээс гадуурх харилцаа, гэрлэлт цуцлах асуудлын шалтгааныг системтэй, суурь судалгааг хийж чадахгүй, орхигдуулж буй нь гэр бүлд баримтлах бодлого цэгцтэй хэрэгжихгүй байгааг илтгэж буй хэрэг³⁷. Монгол Улсын Их Хурлаас "Монгол Улсын төрөөс гэр бүлийн хөгжлийн талаар баримтлах бодлого"-ыг 2003 онд батласан байна³⁸. Уг баримт бичгийн 1 дэх хэсэгт "Гэр бүл нь хүний хөгжлийн анхдагч орчин, нийгмийн үндсэн нэгж, соёл, уламжлал өвлөгдөн шинэчлэгдэх, аж төрөх ёсны бичил орчин орчин мөн гэж тогтоосны зэрэгцээ "Гэр бүлийн харилцаанд жендерийн болон гэр бүлийн гишүүдийн тэгш эрхийг хангаж, бие даасан байдлыг хангах, "Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилтод суурисан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого" батлах тухай 2008 оны 01 сарын 31 өдрийн УИХ-ын тогтоолд Гэр бүлийн хөгжил, хүн ам зүйн бодлого Гэр бүл бат бэх байх, үр хүүхэд аюулгүй орчинд эрүүл өсөж хөгжих, уламжлалт ёс заншилаа хүндлэх, байгаль дэлхийгээ хайрлан хамгаалах, авьяасаа хөгжүүлэх, сурч боловсрох эрмэлзэлтэй, бүтээлч, хариуцлагатай, хувь заяандaa эзэн иргэн болж төлөвших нөхцөлийг бүрдүүлж, хүн амаа өсгөх бодлого баримтална³⁹, Алсын хараа 2050

³⁷ О.Эрдэнэзүл "Гэр бүлийн эрх зүй дэх гэрлэгсдийн хариуцлагын тогтолцоо" 2021 он 7 дахь тал

³⁸ Монгол улсын төрөөс гэр бүлийн хөгжлийн талаар баримтлах бодлого, Улсын Их Хурлын 2003 оны 16 дугаар тогтоолын хавсралт

³⁹ Улсын их хурлын тогтоол "Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилтод суурисан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого" батлах тухай 2008 оны 01 сарын 31 өдөр 7.

“Гэр бүлд ээлтэй хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн хамгааллын бодлого, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх орчин нөхцөлийг бүрдүүлнэ. 2.3.2. Монгол хүний хөгжлийн цогц судалгаанд үндэслэн төрөөс хүн ам, гэр бүл, хүүхэд, залуучууд, идэр, ахимаг настны талаар баримтлах бодлогыг боловсруулж, салбар дундын бодлого зохицуулалтыг сайжруулна⁴⁰ гэж заасан байна.

Гэтэл Монгол Улсын тухайд одоог хүртэл гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтад оруулаагүй байна...

1-р зорилтын хүрээн дэх дүгнэлт: Гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтанд оруулах эсэх талаар энгийн иргэд юу гэж үзэж байгааг тодорхойлох зорилгоор жишиг болгон судлаж буй 3 орны хуулиудын ерөнхий зүйл заалт болон хариуцлага ноогдуулсан зүйл заалтуудуудад тусгагдсан нэршил, хариуцлагын байдлыг жишиг болгон санал асуулгаа бэлдэж, 14 асуулттай судалгааны асуулгыг Google Form -оор авсан болно.

Судалгааг нийт 8 Фэйсбууц нийт 600-аад мянган хүнээс онлайн байдлаар авсан ба үүнээс 711 хүн идэвхтэй оролцсон болно. Тэдний 593 нь эмэгтэй, 118 нь эрэгтэй хүн байсан ба тэдгээрийн 62% нь их дээд сургууль төгссөн баклаврын боловсролтой байгаа бол оролцогчдын 59% нь ажил хөдөлмөр эрхэлдэг, 34% нь гэртээ хүүхдээ асардаг буюу хүүхэд асрах чөлөөтэй байгаа эмэгтэйчүүд байлаа.

Судалгааны үр дүнд гэр бүлийн гадуурх харилцааг хуульчлах нь зүйтэй гэж судалгаанд хамрагдагч эмэгтэйчүүдийн 89.5% нь үзсэн бол хамрагдсан нийт эрчүүдийн 23,7% нь хуульчлах шаардлагагүй гэж үзсэн байна. Мөн судалгаанд хамрагдагсдын 87% нь гэр бүлийн гадуурх харилцааг байх ёсгүй гэж үзсэн бол 4% нь байх ёсгүй, 9% нь мэдэхгүй гэж хариулсан байна.

Түүнчлэн судалгаанд оролцогчдын 65.5% нь гэр бүл салалтын үндсэн шалтгааныг гэр бүлийн гадуурх харилцаа мөн гэж үзсэн байгаа ба энэ нь одоогийн нийгмийн иргэн бүр энэ харилцааны талаарх ойлголттой, энэхүү харилцаанд өөрөө болон түүний ойр дотны хүмүүс өртдөг байх магадлалтай байна. Мөн оролцогчдын 44,2% нь гэр бүлийн гадуурх харилцаа үүсэх гол шалтгааныг хосуудын хоорондын хайр халамж дутуугаас гэж дүгнэжээ. Энэ нь манай монгол залуучууд бие биедээ хайр халамж тавих, анхаарал хандуулах, бие биенээ сонсох байдал дутуу байдагтай холбоотой болов уу...

Судалгаанд оролцогчдын 87% нь гэр бүлийн гадуурх харилцаа байж болохгүй гэж үзсэн байгаа ба энэ нь нэг талаараа энэ асуудал одоогийн нийгмийн тулгамдсан асуудлын нэг болоод байгааг харуулж байна. Судалгаанд хамрагсадын дийлэнх нь гэр бүлээс гадуурх харилцаанд эрчүүд илүү ордог гэж үзсэн бол нөгөө талаас үүний харилцагч хүн нь эмэгтэй хүн байгаа учраас эмэгтэйчүүд ч багагүй хувийг эзэлсэн байна.

2-р зорилтын хүрээн дэх дүгнэлт: Бидний судалгаанд оролцогчдын 82% нь гэр бүлээс гадуурх харилцааг хуульчлах нь зөв гэж үзсэн ба 79% нь гэр бүлээс гадуурх харилцааг үүсгэсэн нөхөр/эхнэр гэр бүл үймүүлсэн этгээд 2-ууланд нь хариуцлага оногдуулах нь зүйтэй гэж үзжээ. Түүнчлэн ноогдох хариуцлагыг хэлбэрээр авч үзвэл 34.45% нь хорих буюу эрүүгийн хуульд тусгах, 28.27% нь торгох буюу зөрчлийн хуулинд тусгах, 14.62% нь зорчих эрхийг хягаарлах, 22.64% нь бусад байдлаар (Иргэний хуулийн эрх зүйн зохицуулалтын бус

⁴⁰Алсын хараа 2050 Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого 2019 он 124 дэх тал

аргаар ... гм) хариуцлага тооцуулах нь зүйтэй гэж үзжээ. Эндээс үзэхэд гэр бүлээс гадуурх харилцааг ямар нэгэн байдлаар эрх зүйн зохицуулалтад оруулах, тусгайлсан зохицуулалт хийх зайлшгүй шаардлагатай байна гэж үзэхээр байна. Үүнд:

1. Эрүүгийн хуулинд гэр бүлийн эсрэг гэмт хэрэг бүлгийг нэмж, ялын хэмжээг торгох, зорчих эрхийг хязгаарлах, шаардлагатай тохиолдолд хорих хүртэл арга хэмжээ авахаар байдлаар зохицуулах (харилцаанд оролцогч 2-ийг) Жишээ нь БНСУ-д гэр бүлээс гадуурх харилцаа үүсгэсэн болон мөнгөн тортгувь ногдуулна. Харин БНХАУ-д дундын өмч хуваалцах эрхгүй хэмээн үзэж хуулиар зохицуулдаг.
2. Зөрчлийн хуулийнд тусгах: Тухайлбал гэр бүлээс гадуурх харилцаа үүсгэсэн 2 этгээдийг торгох Мөн Эрүүгийн хууль болон Зөрчлийн хуульд тусгасан ч гэсэн БНСУ-ийн жишгээр гэр бүлээс гадуурх харилцаа үүсгэсэн нөхөр/эхнэр, 3-дагч этгээдээс сэтгэл санаа нь хохирсон этгээдэд гэм хорын нөхөн төлбөр гаргуулан олгож байхыг рецепцлэх оруулах хэрэгтэй байна. Жич: Манай улсын тухайд ИХ-ийн 52-р бүлэгт 511-р зүйлд⁴¹ эдийн бус гэм хорыг арилгах талаар зохицуулсан байдаг боловч энэ нь гэр бүлээс гадуурх харилцааны сэтгэл санааны гэм хорыг арилгах тал дээр хэрэгжиж байсан удаагүй.
3. Сүүлийн үед олон орны эрдэмтэд судлаачид бүх улс орон гэр бүлээс гадуурх харилцааны эсрэг хэрэгжүүлэх хууль дүрэмтэй болох ёстой гэж үзэж байгаа ба дан ганц бидний судалгаагаар бус манай орны хуульчид⁴², гэр бүл судлаачид⁴³, гэр бүлийн сэтгэл зүйчид⁴⁴ үзэж байна.

ДҮГНЭЛТ

Нийгмийн тогтолцоо шинэчлэгдэхэд хүмүүсийн аж төрөх арга ухаан, оюун санаа, ёс суртахуун, гэр бүлийн харилцааны өвөрмөц шинэ төрөх бүрддэг бөгөөд энэ чанараараа гэр бүл нь нийгмийг бүрдүүлэгч анхдагч нэгж болохынхоо хувьд нийгмийн хувьсал, шинэчлэлийн эх үндэс нь болж байдаг. Өөрөөр хэлбэл, нийгмийн үндсэн институтийн нэг болох гэр бүл нь хойч үеийн төлөвшил, хүн амын өсөлт, нийгмийн харилцааны суурь орчин юм. Чухам үүнийг хамгаалахын тулд хууль эрх зүйн орчин боловсронгуй болох шаардлага тулгардаг.

Гэр бүлийн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлд “...материалын болон сэтгэл санааны хохирлоо буруутай этгээдээс гаргуулах тэгш эрхтэй” хэмээн эрх олгосон байдаг ч тухайлбал гэр бүлээс гадуурх харилцаанаас үүдэн шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж, гэр бүл цуцлуулахаар хандахад гэрлэгч, гэр бүлийн гишүүдийн эд хөрөнгийн асуудлыг голлон шийдвэрлэж, сэтгэл санааны хохирол, үнэнч байх үүргээ биелүүлээгүйнх нь төлөө хариуцлага хүлээлгэх хууль эрх зүйн орчин дутмаг, хариуцлага хүлээлгэдэг механизм эрх зүйн орчинд байхгүй байна. Гэр бүлийн тухай хууль нь Иргэний хуулийн суурь зарчимтай төдийлөн уялдаагүй бөгөөд хэрэгжиж эхэлснээс хойших хугацаанд тус хуульд нийт 8 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан боловч эдгээр нэмэлт, өөрчлөлтүүд нь гэр бүлийн харилцаанд тулгамдаад байгаа асуудлыг

⁴¹ Иргэний хууль 2002 он

⁴² <https://www.mnb.mn/i/220092> Хуульч Удвал

⁴³ <https://news.mn/r/2106749>

⁴⁴ <https://news.zindaa.mn/287b> Сэтгэл зүйч Наранбаатар

<http://www.zaluucom.mn/read/4a69bgd14> Сэтгэл зүйч Мөнх-Өлзий

шийдвэрлэхэд чиглэсэн гэхээс илүүтэй салбарын харилцааг зохицуулсан буюу бусад хуулийн шинэчлэлийг дагалдан өөрчлөлт оруулсан байна. Монгол Улсын хувьд хууль батлагдаж байсан үе буюу 1999 оноос хойш гэрлэх, гэрлэлт цуцлах, хүүхдийн эрх, хууль ёсны эрх ашиг хөндөгдөх, зөрчигдөх, сэргээх зэрэг харилцаа ихсэж байгаа бөгөөд үүнээс үүсэх үр дагаврыг төдийлөн нарийвчлан зохицуулаагүй байна. Гэр бүлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд эдгээр асуудлуудыг голчлон тусгах шаардлагатай байна.

Бид өнөөдрийг хүртэл гэр бүлээс гадуурх харилцааг ёс зүйн зөрчил гэх өнцгөөс харж иржээ. Өөрөөр хэлбэл, төдийгөөс өдий хүртэл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Гэр бүлийн тухай хуульд гэр бүлээс гадуурх харилцааны талаар, түүнд ногдуулах ял шийтгэлийн тухайд юу ч багтаасангүй. Ганцхан заалт байгаа нь тус хуулийн 13.1-р зүйлд “Иргэний бүртгэлийн байгууллагад гэрлэлтээ албан ёсоор бүртгүүлсэн хүмүүс нэг ам бүлд хамтран амьдарч байгаа хэр нь өөр этгээдтэй эр эмийн харьцаа тогтоох нь хүүхдийн эрхийн зөрчил гэж үзнэ” гэж тусгасан байдаг. Уг чанартаа бол гэр бүлээс гадуурх харилцаа бол ганц хүүхдийн асуудал биш. Эхнэр, нөхөр гээд тухайн гэр бүлд хамаарах бүх хүний асуудал юм.

Харамсалтай нь, өнөөгийн бидний амьдарч буй нийгэм гэр бүлийн харилцаанд ээрэг нөлөө үзүүлээд эхнэр нөхрийн харилцаанд ёс суртахууны өндөр хэмжээг буй болгоод явна гэдэг юу л бол. Тиймээс л гэр бүлээс гадуурх харилцаа үүсгэсэн эр, эмийн тухай хуультай болж аль алиныг хариуцлагад татаж чадвал энэ байдал бага ч болов буурах магадлалтай. Монгол улсын тухайд гэр бүлээс гадуурх харилцааг эрх зүйн зохицуулалтад оруулж Императив аргаар зохицуулах нь зүйтэй гэж үзэж байна. Хэрвээ гэр бүлээс гадуурх харилцаа баримтаар нотлогдвол тодорхой хугацаанд цагдан хорих, эсвэл мөнгөн торгууль тавих, ажил болон албан тушаалаас нь чөлөөлөх зэрэг сахилгын арга хэмжээ аваад эхэлбэл байдал арай дээрдэнэ. Гэр бүлийн хувьд урт удаан аз жаргалтай хамтран амьдрах нь гол үнэт зүйл гэж үзвэл, улсынхаа үнэт зүйл нь гэр бүл бол түүний оршин тогтонох баталгаа болсон титэм хууль болох Үндсэн хуульдаа тусгаж, түүнд нийцүүлэн бусад хуульд ч шат дараатайгаар зохицуулалт хийх гэр бүлийн харилцаан дахь эрх, үүрэг, хариуцлагын тогтолцоог тэнцвэржүүлэх шаардлагатай байна.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Судалсан сэдвийн хүрээнд хэд хэдэн саналуудыг нэгтгэн гаргалаа.

- Монгол Улсын Үндсэн хуульд, гэр бүл нь тухайн улсын үнэт зүйл болохыг харж болохоор заалтын агуулгыг оруулах нь зүйтэй.
- Гэр бүлийн тухай хууль дахь эхнэр нөхрийн эд хөрөнгийн бус амины харилцаан дахь **ЭРХ, ҮҮРЭГ, ШААРДАХ ЭРХ, ХАРИУЦЛАГА**-ыг тодорхой болгож хуульчлах зайлшгүй шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, одоогийн гэр бүлийн тухай хуульд **ХАРИУЦЛАГА** нь орхигдсон байна.
- Шүүхийн бус хамгаалалтын аргыг хэрэгжүүлэхдээ зөрчлөгдсөн хойно бус эрх зөрчигдөхөөс өмнө хамгаалуулах эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох.
- Монгол улсын иргэд нь гадаадын иргэн, харьялалгүй этгээд оролцсон гэр бүлийн харилцааны зохицуулалтыг хуульд нарийвчлан тусгах.

- Гэр бүлийн харилцаа нь дан ганц хуулиар зохицуулагдах боломжгүй ч гэр бүлээс гадуурх харилцаа буюу эхнэр нөхөр бие биедээ үнэнч бус хандсаныг хариуцлагажуулах механизмыг хуульчилж өгөх нь зүйтэй.
- Иргэн бүрийн гэр бүлийн эрх зүйн боловсролыг нэмэгдүүлэх, төрөөс цогц бодлого хэрэгжүүлэж боловсролын системд хүүхдүүдэд багаас нь гэр бүлийн боловсрол, гэр бүл төлөвлөлт, гэрлэлтийн гэрээ гэх мэт наад захын мэдээ, мэдээлэлтэй болгон төлөвшүүлэх.
- Монгол улсын хэмжээнд гэр бүлийн сэтгэлзүйч, мэргэжлийн хүмүүс дутмаг байдаг. Энэ чиглэлийн мэргэжилтэнүүдийг нэмэгдүүлэх хэрэгцээ шаардлагатай.

НОМ ЗҮЙН ЖАГСААЛТ

Хууль тогтоомж

Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он

Гэр бүлийн тухай хууль 1999 он

Иргэний хууль 2002 он

Унгар улсын Үндсэн хууль

БНХАУ-ын Гэр бүлийн тухай хууль он / линк /

БНХАУ-ын Эрүүгийн хууль он / линк /

Филиппин улсын Гэр бүлийн тухай хууль. 1987 он

<https://www.chanrobles.com/executiveorderno209.htm?fbclid=IwAR2dELhbYlR9vQl3TY4Oz2m6BULXZLrRuAYKnSjggJDpHcKYKqLbF967H8U#.YmZzOdpBzIU/>

Филиппин улсын Эрүүгийн хууль 1930 он

https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/PHL_revised_penal_code.pdf?fbclid=IwAR1v53UlUEhVKRg4tqVXcQwZ0HIu5JAzHp1CI5izx-SfteAR-X/

БНСУ-ын Иргэний хууль 2012 он

<https://www.law.go.kr/%EB%B2%95%EB%A0%B9%EB%AF%BC%EB%B2%95?fbclid=IwARNztx9PEln9NKZV2jXbcNY9TbXOvg1mr7MBi2olhWuBs11e9eiZ1Htx4/>

Ном сурал бичиг:

Эртний хуулиуд-Ойрх Дорнод Хатанзориг.М 2022 он ISBN: 978-9919-25-826-9

Гэр бүлийн сэтгэл зүй Мандах.3 2006 он X.x10.5; 60x90-1/16;

“Гэр бүлийн эрх зүй” гарын авлага. Алтанцэцэг.Ц 2007 он

ХНХЯ ба ХНХСИ “Монголын гэр бүлийн харилцааны хэв шинж, өөрчлөлт” судалгаа - 2019 он

ГБХЗХГ болон Дэлхийн зөн Монголд ОУ-ын байгууллага-ын хамтарсан “Монголын гэр бүлийн асуудал, хэрэгцээ, үйлчилгээний хувилбар” судалгаа - 2018 он

Алсын хараа 2050 Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого 2019 он

Монгол улс: Хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний судалгаа, Олон Улсын Шилжилт Хөдөлгөөний Байгууллага (ОУШХБ), 2020 он

Цахим эх сурвалж:

http://encyclopedia.uia.org/en/problem/138006?fbclid=IwAR1Sa8ih_w6yv2sRDafYJBTiskz-0EjWgoBfBnYtUts0YAGXEgkiONKIPjw

<https://www.mnb.mn/i/220092>

<https://news.mn/r/2106749>

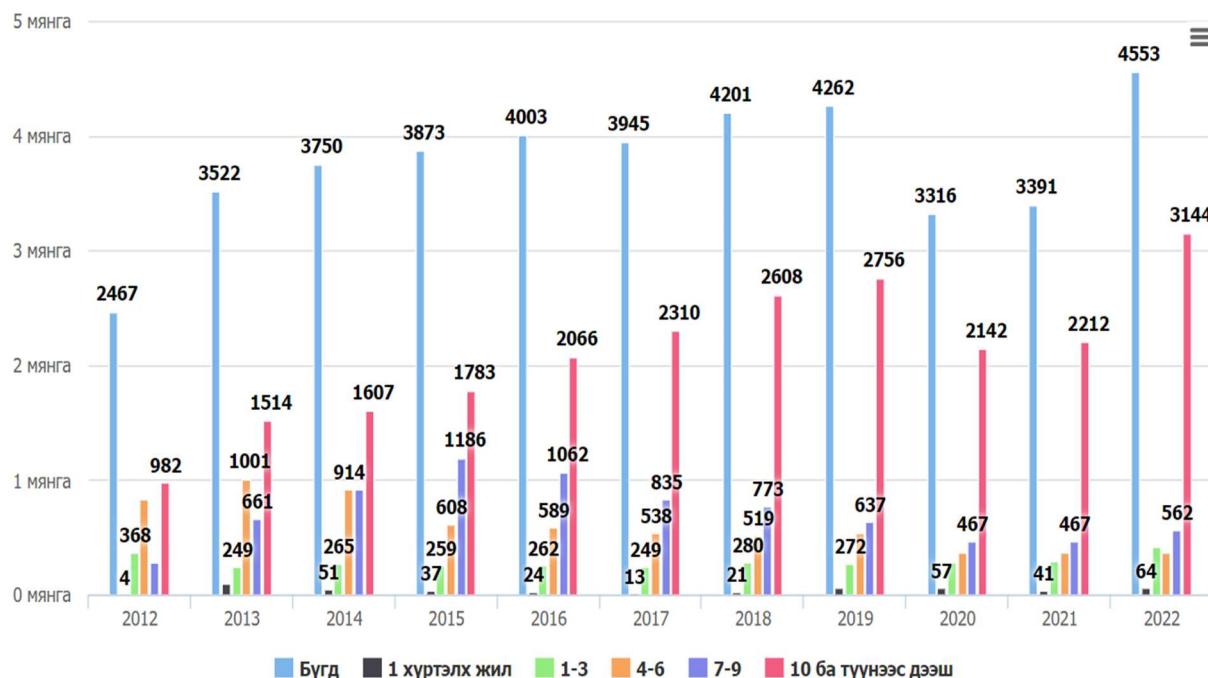
<https://news.zindaa.mn/287b>

<http://www.zaluucom.mn/read/4a69bgd14>

ХАВСРАЛТ

Гэр бүл байсан хугацаагаар	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Бүгд	3222	2467	3522	3750	3873	4003	3945	4201	4262	3316	3391	4553
1 хүртэлх жил	83	4	97	51	37	24	13	21	58	57	41	64
1-3 жил	611	368	249	265	259	262	249	280	272	277	300	413
4-6 жил	777	833	1001	914	608	589	538	519	539	373	371	370
7-9 жил	349	280	661	913	1186	1062	835	773	637	467	467	562
10 ба түүнээс дээш	1402	982	1514	1607	1783	2066	2310	2608	2756	2142	2212	3144

ГЭР БҮЛ ЦУЦЛАЛТЫН ТОО⁴⁵

⁴⁵ Үндэсний статистикийн хороо, Цахим эх сурвалж www.1212.mn

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
Глобал Эдийн Засгийн Судалгааны Хүрээлэн

**Хаяг: 13381. Монгол Улс. Улаанбаатар-49.
Энхтайваны өргөн чөлөө 5а. Б3Д. С байр, 1108 тоот өрөө
Утас: +976-7000 8085 + (1050, 1051)
Факс: +976-11-458378
E-mail: rdp@ufe.edu.mn
URL: www.ufe.edu.mn**